HADTÖRTÉNELMI KÖZLEMÉNYEK

A TARTALOMBÓL:

Borosy András
EGYHÁZ ÉS HONVÉDELEM AZ ÁRPÁD-KORBAN. HADAKOZÓ EGYHÁZNAGYOK, SZERZETES LOVAG-RENDEK

Kiss József
KATONAI RENDTARTÁS ÉS ELLÁTÁS A PESTI INVALIDUS HÁZBAN AZ 1720–1730-AS ÉVEKBEN

Peter Unwin
GÖRGEI TÉLI HADJÁRATA: EGY ELFELEJTETT HŐSKÖLTEMÉNY ÚJ ELŐADÁSBAN

2

XXXIV. ÉVFOLYAM · BUDAPEST, 1987

HADTÖRTÉNELMI KÖZLEMÉNYEK

2

1987

ÚJ FOLYAM · BUDAPEST · XXXIV. ÉVFOLYAM

A HADTÖRTÉNELMI INTÉZET ÉS MÚZEUM FOLYÓIRATA

E SZÁMUNK MUNKATÁRSAI

Bencze Zoltán régész, Budapesti Történeti Múzeum, (Budapest); *Borosy András*, a történelemtudományok kandidátusa, főlevéltáros, Pest Megyei Levéltár (Budapest); *Dr. Csonkaréti Károly*, a Magyar Közlöny szerkesztője (Budapest); *Huszár János* ny. vezető szakfelügyelő (Pápa); *Kiss József*, a történelemtudományok kandidátusa, ny. főiskolai tanár (Budapest); *Lengyel István*, a történelemtudományok kandidátusa egyetemi docens, Eötvös Lóránd Tudományegyetem, Bölcsészettudományi Kar, Tudományos Szocializmus Tanszék (Budapest); *Dr. Lévay Gábor* ügyvéd (Budapest); *Pap András* (Budapest); *Ravasz Dezső* középiskolai tanár (Salgótarján); *dr. Spáczay Hedvig*, ny. levéltáros (Budapest); *Peter Unwin* Nagy-Britannia–Észak-Írország Egyesült Királyság volt budapesti, jelenleg koppenhágai nagykövete; *dr. Vashegyi Endre*, (Székesfehérvár); valamint *Pálosfalvi Tamás*, *dr. Veszprémy László* és *Zachar József* alezredes, a történelemtudományok kandidátusa, a Hadtörténelmi Intézet és Múzeum tudományos munkatársai.

HADTÖRTÉNELMI KÖZLEMÉNYEK
A Hadtörténelmi Intézet és Múzeum folyóirata

Szerkesztőbizottság:
Benda Kálmán, Bona Gábor (főszerkesztő), Farkas Márton, Godó Ágnes, Háncs Ernő, Hetés Tibor, Liptai Ervin (a szerkesztő bizottság elnöke), Mucs Sándor, Nagy Gábor, Ölvedi Ignác, Szabó Miklós, Tóth Sándor, Urbán Aladár, Zachar József

Szerkesztő:
Csákvári Ferenc

Szerkesztőség:
Budapest I., Kapisztrán tér 2—4. Postacím: Budapest, Pf. 7. 1250. Telefon: 569-522

A kiadásért felel a Zrínyi Katonai Könyv- és Lapkiadó igazgatója

Kiadja:
a Zrínyi Katonai Könyv- és Lapkiadó, Budapest VIII., Kerepesi út 29/b. Postacím: Budapest, Pf. 22. 1440. Telefon: 331-170

Megjelenik negyedévenként. Előfizetési díj: 1 évre 64,— Ft, negyedévre 16,— Ft.

Terjeszti:
a Magyar Posta. Előfizethető bármely hírlapkézbesítő postahivatalnál, a Posta hírlapüzleteiben és a Hírlapelőfizetési és Lapellátási Irodánál (HELIR) Budapest, V., József nádor tér 1. — 1900 —, közvetlenül vagy postautalványon, valamint átutalással a HELIR 215-96162 pénzforgalmi jelzőszámra.

Index: 25 371 HU ISSN 0017—6540

Zrínyi Nyomda, Budapest, (87.2707/20-02) Felelős vezető: Vágó Sándorné vezérigazgató

TANULMÁNYOK

BOROSY ANDRÁS

EGYHÁZ ÉS HONVÉDELEM AZ ÁRPÁD-KORBAN

Hadakozó egyháznagyok, szerzetes lovagrendek

I.

A Római Birodalom területén kialakuló kereszténység felfogása fennállásának első századaiban határozottan háborúellenes volt.

Az evangéliumokban található békeszerető és erőszakellenes kijelentésekre hivatkozva a keresztény egyházatyák közül Tertullianus, Origenes és Lactantius még kifejezetten pacifista felfogású. Tertullianus a keresztség szentségét és a katonai esküt, mint egymás ellentéteit állítja szembe egymással. E korai egyházatyák szerint a keresztény imádkozhatik a Birodalomért, de fegyvert nem foghat annak védelmében. A keresztények katonaiszolgálat-ellenességét az is növelte, hogy a III. század vége felé fokozódott a hadseregben a császárkultusz, s a császár képének tisztelete. Az ellenkezés legfontosabb oka azonban, mint Lactantius és később Hippolitus kifejtik: az emberölés ténye.

A 313. évi constantinusi fordulat után a helyzet fokozatosan megváltozik. A keresztények katonai szolgálata már a III. században sem ritka, s az egyházatyák nézetei is változtak. Ezt megkönnyíti, hogy az Ószövetségben bőven találhatók idézetek, melyek a hadakozás jogos és helyes voltát igazolják, s az Újszövetség erőszakellenes álláspontja sem egyértelmű. Különben is: 313 után a keresztény egyháznak feltétlenül érdeke a Birodalom fennmaradása, mivel az fokozatosan kereszténnyé válik. Fegyveres erő nélkül nyilvánvalóan nem lehet a Birodalmat megvédeni, így a keresztények katonáskodása elkerülhetetlen. A keresztény szerzők álláspontja azonban csak fokozatosan változik. A „ne ölj" parancsolat elvét nem adják fel könnyen. Ezt mutatják a keleti egyházatyák közül Hippolitus kánonjai, s a IV. századi Egyiptomban a Traditio Apostolica és „A mi Urunk testamentuma" című írások. Ezek még elvárják a kereszténytől, hogy ne legyen katona, s ha rákényszerül, hogy katona legyen — ne öljön.

Az uralkodóvá váló tendencia azonban nem ez. Sulpicius Severus és nolai Pál még azt írják, hogy a hadakozás elkerülése világiak számára is a „tökéletesebb út", de Eusebius, Athanasius és főként Ambrosius (Ambrus) idején Lactantius határozott pacifizmusa már anakronizmusnak tűnik. Ambrosius az első, aki teljes mértékben jogosnak tartja a haza védelmében, a határok védelmében, a társadalomnak a rablók elleni védelmében folyó fegyveres harcot. A katonáknak csak azt írja elő, hogy elégedjenek meg zsoldjukkal és ne raboljanak.

A katonáskodás elkerülése már azért sem volt lehetséges, mert 416-tól csak keresztények szolgálhattak a római hadseregben. Természetes tehát, hogy a legnagyobb ókori egyházatya Augustinus (Ágoston) összeegyezteti az Újszövetség ta ní-

tását és a háborúban való részvétel elkerülhetetlenségét. Szerinte a háború rossz, de bizonyos esetekben még rosszabbat akadályoz meg. A teljes béke Ágoston szerint elérhetetlen. A keresztény egyházat fegyverrel is meg kell védeni a pogányok és eretnekek ellen. Ágoston nem akarta a keresztény Theodosius császár minden háborúját eleve igazságosnak nevezni, ezért igyekezett az igazságos háború kritériumait megállapítani. Szerinte a háború akkor igazságos, ha célja a béke és az igazság biztosítása. Nem igazságos, ha indítéka a kapzsiság és az uralkodni vágyás. A háborút a fejedelem üzeni meg és vezeti, az ő felelőssége a háború elrendelése. Ha a háború igazságtalan, ez az ő bűne, nem a katonáké. Ezek engedelmességre vannak kötelezve, s ezért ártatlanok. Az igazságos háborúban a szükségtelen mértékű erőszakot kerülni kell, mérsékelt háborút kell vívni. A papok és különösen a szerzetesek tartsák távol magukat a háborútól.

Az igazságos háború meghatározása a későbbi századokban egyre precízebbé válik. Gratianus szerint a háború akkor igazságos, ha: 1. A cél elérésére igénybe vett minden békés eszköz kudarcot vallott. 2. Célja igazságos: az önvédelem, vagy elrabolt javak visszaszerzése. 3. A közhatalom rendelte el.

Az egyházi állam kialakulása, annak a langobardok, szaracénok elleni védelme a hadakozás szükségességének elismerésére kényszerítette a pápákat is, de a „szent" háború" hirdetéséig még hosszú volt az út.

A germán népek kereszténnyé válása során megváltozott a harciasabb (germán) keresztény hívek személyes viszonya a háborúhoz. A kereszténnyé vált germán nem irtózott annyira a fegyveres erőszaktól, mint a hadakozástól egyébként is elszokott későrómai népesség. Kialakult egy germán főpapság, melytől — mint látni fogjuk — a hadakozás egyáltalán nem volt idegen.

753-ban II. István pápa (752—757) azt írja a frankoknak, hogy ha a pápa védelmében vívott harcban esnek el, mártíroknak számítanak. 847-ben IV. Leó pápa (847—855) hasonló tartalmú levelet ír a frankoknak: ha az egyházi államnak a szaracénok elleni védelmében esnek el, üdvözülnek, mert életüket a hit, a haza és a kereszténység védelmében áldozták fel, I. Miklós pápa (858—867) 867-ben azt írja a bolgároknak, hogy Istent kísérti az olyan ember, aki nem készül fel hazája fegyveres védelmére.

A keresztény pacifizmus azonban nem könnyen adta fel állásait.

A XI. századig minden harcos gyilkosnak számít és penitenciára köteles. Basilios (Vazul) keleti egyházatya szerint (330—379) aki háborúban embert ölt, három évig nem járulhat a szentáldozáshoz, Theodor canterbury-i érsek (VII. század második fele) szerint aki ura parancsára embert ölt, negyven napig nem látogathatja a templomot, aki háborúban embert ölt — 40 napig tartson penitenciát. Chartres-i Fulbert püspök a még XI. század elején is egy év penitenciát ír elő ilyen esetben. Mindez az igazságos háborúban való részvételre vonatkozik, az igazságtalan háborúban való emberölés közönséges gyilkosságnak számít.

A harcost azért teszik nagyobb mértékig felelőssé, mint Szent Ágoston korában, mert a korai középkorban a hadakozás nem közelező. A közvélemény egyre jelentősebb része azonban feleslegesnek tartotta a harcosoktól a penitencia követelését.

A papok és szerzetesek hadakozásának tilalma nem változott. A 400-as toledói zsinat elrendeli, hogy ha egy papnövendék hadba vonul, ne szenteljék pappá. A 451-es kalkedóni zsinat megtiltja a papok és szerzetesek hadakozását. Nagy Károly 769 körül kiadott első kapituláréja kimondja, hogy a papok csak a katonák lelki gondozása céljából vonulhatnak hadba. A 895-ös triburi zsinat rendelkezése szerint a háborúban, „pogány játékokban", vagy verekedésben meghalt papoktól meg kellett vonni az egyházi temetést.

E tilalmakat azonban nem lehetett alkalmazni azokra a papokra, kikre a politikai körülmények világi feladatokat kényszerítettek.

A Merovingok korában a püspök, mint „defensor civitatis" néha közvetlenül is beleavatkozott katonai ügyekbe, mint Szent Arnoul, Szent Eloi. Ez a Karolingok korában intézményessé vált. Nagy Károly elvárta a püspököktől és apátoktól, hogy kövessék őt a hadjáratokba, mert immunitásokkal bírtak, bár hadbavonulásuk ellen Pál aquileiai pártiárka tiltakozott. A főpapság militarizációja megerősödött a normann — szaracén — magyar támadások idején, s hozzájárultak ehhez a frankok közötti belharcok is. 868 és 908 között 10 keleti frank püspök esett el a harctéren. Előfordult, hogy pápa is viselt fegyvert: a X. század közepén XII. János (955—963) Róma védelmében. III. Ottó német-római császár (983—1002) hadseregének parancsnoka, Bernardus püspök, 1000 táján olyan lándzsával harcolt, melyben Krisztus keresztjének töredékei voltak, mint ereklyék.

Mindez együtt járt a főpapok bizonyos mértékű elvilágiasodásával, ami azt eredményezte, hogy kezdték megszentelni a harcos erényeket is. A háborús aktivitás és a vallásos buzgalom összeegyeztethetőnek bizonyult, mint I. Adalbert metzi püspök (929—962), a gorzei kolostor reformátora, vagy Szent Brunó kölni érsek (953—965) esetében.

Az egyház nézeteiben az 1000 és 1200 közötti kor hoz alapos változást.

A XI. században a Treuga Dei (Isten békéje) mozgalomra ott és akkor volt szükség, ahol és amikor az uralkodó nem tudta a békét biztosítani. III. Henrik német-római császár (1039—1056) halálától az invesztitúraharc végéig (1056—1122) Németországban nem volt az egyháznak védője. (Franciaországban már korábban sem volt.) Maga kellett, hogy megvédje magát, s ez elősegítette a „szent háború" eszméjének kialakulását. Az egyház a feudális hadakozókat, a lovagokat igyekezett vallásos-egyházias ideológiával átgyúrni, s a maga védelmével megbízni. Az egyház most már nem tehette meg, hogy a lovagokat felkérje a maga védelmére, s aztán penitenciát szabjon ki rájuk, ha eközben embert ölnek. Elkerülhetetlenné vált a háborúval kapcsolatos egyházi felfogás megváltoztatása. Teljesen eltűnik az a felfogás, hogy minden, a háborúban elkövetett emberölés bűn. Ebben az irányban hat a kánonjog fejlődése, melynek során újra megismerték Szent Ágoston felfogását, mely kevésbé volt háborúellenes, mint az előző évszázadok egyházi gondolkodóié.

Az egyház a lovagi hivatásról először a Szent Odó Cluny-i apát (924—942) által írt Vita S. Gerardi Aurillacensis-ben nyilatkozott. Georges Duby szerint itt írja le először egyházi szerző, hogy egy nemes szent lehet anélkül, hogy fegyverét letenné. 1082-ben Lucques-i Anzelm jelenti ki, hogy a katonák igazságos emberek is lehetnek. Nem sokkal később Sutri-i Bonizó Liber de vita Christiana c. művében külön fejezetet szentel a lovag kötelezettségeinek.

A lovagi ideál majd a XII. század közepén kapja meg klasszikus megfogalmazását, de pl. Itáliában már a X. század végétől szokásos a zászlók, kardok, sarkantyúk, pajzsok megáldása. A világi jellegű lovaggá ütések helyett, melyeken legfeljebb egy-egy közrendű pap vett részt, a XI. században ünnepélyes lovaggá ütések terjednek el — gyakran Pünkösd ünnepén, s ezeken püspökök vesznek részt. Megáldják a lovagok kardját és többi fegyvereit, melyeket ezután az egyház, az özvegyek és árvák védelmében a pogányok kegyetlensége ellen kötelesek használni.

A XI. század végére a nyugati kereszténység eljut a háború új felfogásához a „szent háborúhoz". A keleti kereszténység már korábban ismert a harcos szentek (Demeter, Theodor, Sergius, György) kultuszát. Nyugaton a terjedő Szent Mihály-kultusz jelzi az ideológiai változást.

A „szent háború" fogalma a muzulmánoknál a vallásalapító próféta korától kezdve megvolt. Az „igazhívő" mozlim harcosok kötelessége az összes „hitetlenek" megtérítése, vagy leigázása. Óhatatlan volt, hogy ezt az eszmét a mozlimok keresztény ellenfelei is átvegyék (bár a „szent háború" a keresztények számára sosem kötelező). Nem teljesen ismeretlen a „szent háború" fogalma a kereszténveknél az előző századokban sem, de ezek védekező háborúk, a XI. század végén kezdődő keresztes háborúk pedig támadó háborúk. Eszerint a kereszténység mindenfelől ostromlott vár, a Szentföld pedig Krisztus királysága, melyet vissza kell szerezni. A XII. században már azt is említik, hogy a szaracénok olyan földeket birtokolnak, melyek korábban a Római Birodalom részei voltak. A kereszténveknek joguk van büntetni a mozlimokat, kik „summa culpabilis" nemzet.

A keresztes háborúk csak meggyorsították azt a fejlődést, amit a XI. századi egyházi reform már elkezdett: eszerint az egyháznak joga van saját érdekei védelmében fegyveresen harcolni, s az ilyen harcban való részvétel nem bűn, amiért penitencia jár, hanem erény. Gratianus, a kánonjogi kódex megfogalmazója szerint az Isten parancsára vívott háborúk Isten nevében végrehajtott büntető akciók. Clairvaux-i Szent Bernát (1091—1153), a XII. század első felének talán legnagyobb hatású személyisége szerint a katonai hivatás mindenki számára jogos, kit Isten e feladattal megbízott, s nem tett olyan fogadalmat (pl. szerzetesit), ami ezt kizárná.

A „szent háború" elvének elismerése után lehetetlen lett volna az egyház érdekében vívott háborúkon kívül a többit sommásan elítélni.

A XII. századi kánonjogászok egy részének felfogása szerint a pap maga nem onthat vért. Ott lehet a csatában, buzdíthat a harcra, személye védelmére viselhet sisakot, pajzsot, páncélt, de támadó fegyvereket nem. Van aki csak a magasabb papi fokozatokban részesülőket tiltotta volna el a fegyveres harctól, mások minden klerikusra kiterjesztik e tilalmat, de kiveszik alóla az önvédelmet, s a pogányok elleni, parancsra történő hadakozást.

Egyes teológusok, így Huguccio (1140—1210 körül) korlátozni igyekeztek a „szent háború" fogalmát. Eszerint a szaracénoknak is vannak bizonyos jogaik az általuk elfoglalt területekre. A „szent háború" meghirdetését a pápáknak tartja fenn, s Jeruzsálemre korlátozza, a mozlimok által elfoglalt többi területre nem tartotta érvényesnek.

Az Ószövetség bizonysága, az Újszövetség idevágó sorainak „realista" magyarázata, a római jog öröksége, a kereszténység hatalommá válása megakadályozta, hogy a keresztény pacifizmus abszolúttá váljék. Az egyház sohasem ítélte el a háborút, a harcosok minden fajtáját. Bár az egyháznak voltak fenntartásai a hadakozással szemben, de a kereszténység és a háború, az egyház és a harcosok nem álltak ellentétben egymással, jól együtt éltek, megfelelő szimbiózisban. Egyre nő Nyugaton is a harcos szentek kultusza (Mór, György, Mihály, Sebestyén) — harcos fejedelmeket avatnak szentté: Magyarországon I. Istvánt és I. Lászlót, Franciaországban IX. Lajost, majd Charles de Blois-t, Németországban II. Henriket, valamint több skandináv, angolszász és szláv fejedelmet.

Már a Karoling-korban elrendelte Agobard lyoni érsek, hogy a templomból minden harci jelenetet száműzni kell (nyilván mert voltak ilyenek a templomokban), noha a román és gótikus stílusú templomok szobrai, freskói, üvegablakai mindmáig tele vannak harci jelenetekkel, fegyverekkel, hadi zászlókkal. A hadijelvényeken megjelenik a kereszt jele. Az egyház díszei részben katonaiak, a hadi jelvények részben vallásosak.

Az ütközeteket vallási szertartások előzik meg, csata közben a papok a győzelemért imádkoznak, a csatakiáltásokkal Istent és a szenteket hívják segítségül. (Szűz Mária, Szent Péter, Szent Mihály, Szent György, Szent Dénes, Szent Jakab, Szent Ivó, Szent László stb.).

Csata után egyházi szertartással temetik el az elesetteket, Te Deumot tartanak. A győzelmek emlékére templomokat, kápolnákat, apátságokat alapítanak, vallásos szobrokat emelnek. A templomokban nem csak fegyvereket őriznek, melyeket fogadalmat tevő harcosok otthagytak, hanem a legyőzött ellenfél zászlóit is.[1]

II.

A nyugati kereszténység főpapjai a középkorban nem vonták ki s nem is vonhatták ki magukat a hadszervezés, hadbavonulás sőt olykor a fegyveres harc terhe alól. A Meroving-kori frank királyságban a gallo-római származású püspökök egy része is laikus volt korábban — az V—VI. században római hivatalnok, vagy a VII. században nemesi udvari tisztviselő. A legtöbb hivatalnok a VI. század derekára válik pappá, még comesek és dux-ok is püspökökké akarnak lenni. Ez összefügg a comesi

1 Az ókori és középkori kereszténységnek a hadakozáshoz, a háborúhoz való viszonyáról s e viszony fokozatos átalakulásáról: *Wilhelm Erben:* Kriegsgeschichte des Mittelalters. München-Berlin, 1929. Beiheft 16. der Historischen Zeitschrift 53—58. o.; *Carl Erdmann:* Die Entstehung des Kreuzzuggedankens. Stuttgart, 1935. Forschungen zur Kirchen- und Geistesgeschichte 6. passim.; *Hans Eberhard Mayer:* Geschichte der Kreuzzüge. Stuttgart, 1965, 22—27. o.; *Leopold Auer:* Kirche und Krieg im Wandel der Geschichte. MIÖG 1974. 181—188. o.; *Ernst-Dieter Hehl:* Kirche und Krieg im 12. Jahrhundert. Studien zu kanonischem Recht und politische Wirklichkeit. Stuttgart, 1980. Monographien zur Geschichte des Mittelalters. Band 19. passim.; *Philippe Contamine:* La guerre au moyen age. Paris, 1980. Nouvelle Clio, 423—446., 462—477. o.; *R. A. Markus:* Saint Augustine's Wievs on the Just War. In: The Church at War. Ed. by *W. J. Sheils.* London, 1983. Studies in Church History 20. 1—13. o.; *Christopher J. Holdsworth:* Ideas and Reality: Some Attempts to Control and Defuse War in the Twelfth Century. Uo. 59—78. o.; *Colin Morris:* Propaganda for War. The dissemination of the crusading ideal in the twelfth century. Uo.: 79—101. o.; *Jean Flori:* L' idéologie du glaive. Préhistoire de la chevalerie. Genève, 1983. 10—28. o.; *Maurice Keen:* Chivalry. New-Haven and London, 1984. 44—63. o.; A mozlim és keresztény „szent háborúról" *Albrecht Noth:* Heiliger Krieg und heiliger Kampf in Islam und Christentum. Beiträge zur Vorgeschichte und Geschichte der Kreuzzüge. Bonn, 1966. Bonner Historische Forschungen. Ed. *Max Braubach.* Band 28. passim.; A bizánci harcos szentekről: *Sánta György:* A harcos szentek bizánci legendái. Budapest, 1943. passim.; A lovagságról 1. elsősorban: Das Rittertum im Mittelalter. *(Arno Borst)* Wege der Forschung. Band CCCIL. Darmstadt, 1976. c. tanulmánykötetet s a benne felsorolt irodalmat, azon kívül: *J. Flori* és *M. Keen* i. m. és *Gerd Althoff:* Nunc fiant Christi milites, qui dudum extiterunt raptores. Zur Entstehung von Rittertum und Ritterethos. Saeculum, 1981., 317—333. o.

Az ókori és koraközépkori keresztény vallás és a háború viszonyának rövid áttekintése után felmerülhet a kérdés: hogyan befolyásolta a kereszténység a korabeli hadseregek hatékonyságát?

A hanyatló Római Birodalom hadseregei kevés hadisikerrel dicsekedhetnek, s a Birodalom lakói egyáltalán nem tűnnek ki harciasságukkal. Hogy ehhez hozzájárult-e a kereszténység elterjedése, s milyen mértékben, azt nehéz volna megmondani. Mindenesetre túlzásnak látszik az az álláspont, hogy a keresztény pacifizmusnak döntő szerepe lett volna a Birodalom bukásában. A jelek szerint a Birodalom lakossága közömbössé vált, nem érdekelte, fennmarad-e a Birodalom, vagy sem. Ehhez hozzájárulhatott a kereszténység békeszerető és nagyon is a túlvilágra koncentrált ideológiája, de azt is feltételezhetjük, hogy az egyébként is háborúellenes, önmagát megvédeni nem tudó és nem is akaró római lakosság alakította a keresztény ideológiát ennyire békeszeretővé. Erre azért kell gondolnunk, mert más népek körében, más történelmi viszonyok között a keresztény ideológia is másként viszonyult a háborúhoz. Semmi esetre sem mondhatjuk, hogy pl. a frank hadsereg hatékonyságát a kereszténység csökkentette volna, amíg a frank királyság virágjában volt. Itt inkább az ellenkező volt a fejlődés iránya, még a keresztény papság egy része is hadakozóvá vált. A frank főpapság elvilágiasodásával (és harciassá válásával) szemben a Winfrid-(Szent Bonifác)-féle egyházi reform együtt járt a háború és a hadi mesterség újra szigorúbb megítélésével. Nem tudhatjuk, hogy az említett egyházi szerzők javasolta büntetések, melyekkel a háborúban embert ölő harcosokat akarták sújtani, milyen mértékben váltak valósággá. Csak halvány gyanúként említjük meg: a viking—magyar—szaracén támadások idején a Frank Birodalom népei egészen különösen tehetetleneknek bizonyultak, s kérdés: nem járult-e ehhez hozzá a hadimesterség egyházi elítélése? Milyen elszántsággal és lendülettel harcolhatott az a vitéz, akire a győzelem után penitencia, bőjt, megaláztatás várt? A keresztény ideológia e pacifista hulláma a XI. században hosszú időre háttérbe szorult. Egyáltalán nem mondhatjuk, hogy a java középkorban a keresztény ideológia csökkentette volna a hadseregek hatékonyságát. Éppen ellenkezőleg: hatékony harci ideológiává vált. A háborúellenes elvek maradványaként a pápák és zsinatok időnként tilalmazták a „tömegpusztító fegyver"-nek tartott számszerij kereszténynek ellen való használatát és a sok halálesettel járó lovagi tornát, de az előbbit semmi, az utóbbit igen csekély eredménnyel.

A kereszténység — jól tudjuk — az európai középkor igen erős hatású ideológiája volt. Hatása alól az egyes országok vezetői semmi esetre sem vonhatták ki magukat, de ez nem is volt szándékukban. Eszményképp a kegyes (pius) uralkodó, s közismert tény az egyház igen nagy befolyása, igen erős hatalmi pozíciója. Ez általános jelenség. Voltak azonban országok, és uralkodók, ahol és akiknél az uralkodó jámborsága s az egyházi befolyás különösen erős volt. Annyira, hogy ez már hátrányosnak bizonyult. Ilyennek tűnik a vízigót királyság — 1. *Hermann Aubin:* Stufen und Formen der christlich-kirchlichen Durchdringung des Staates im Frühmittelalter. Fest-Schrift für Gerhard Ritter zu seinem 60. Geburtstag. Tübingen, 1950. 61—86. o. — s ilyennek tűnik bizonyos korszakaiban az angolszász királyok uralma is, kiknek a túlzott mértékű egyházi adományok miatt kevés pénzük maradt fegyverkezésre. Nem volt persze ilyen — virágkorában — a frankok állama. Martell Károlynak (714—774) az egyházi vagyonhoz kellett nyúlnia, hogy az arabok ellen megfelelő lovassereget állíthasson fel. Természetes, hogy emiatt „egyházi sajtója" hosszú ideig igen rossz volt. A Frank Birodalom uralkodója volt viszont az a Jámbor Lajos (814—840) is, aki a túlzottan „kegyes", túlzottan egyházi befolyás alatt álló, s ezért sikertelen uralkodó prototípusává vált. Ilyen uralkodók máshol is akadtak s olykor negatív jelzőket is kaptak kortársaiktól, így III. Konrád (1138—1152) német király, kit honfitársai „Pfaffenkönig"-nek csúfoltak. Meg kell azonban állapítanunk, hogy a középkor nagy megbecsülésnek örvendő, szentté avatott királyai általában nem voltak sem egyoldalúan jámborak, pacifisták, vagy nyomasztó mértékben egyházi befolyás alatt állók. Nem volt az a „legklasszikusabb" szent király IX. Lajos francia király (1226—1270), nem volt II. Henrik német—római császár (1002—1024), de nem volt az a mi Szent Istvánunk és Szent Lászlónk sem. S meg kell említenünk, hogy az említett negatív értelemben „jámbor" király a középkori magyar királyok között nem is akadt.

(grófi) hatalom gyengülésével. A püspök hatalma sokhelyütt nagyobb a comesénél. A püspöknek egyik kötelessége a király kísérése, ez pedig könnyen válhatott fegyveres összecsapásban való részvétellé.

A 400-ban tartott toledói zsinat elrendelte, hogy aki már teljesített hadi szolgálatot, nem szentelhető püspökké. Ezt a döntést a galliai zsinaton is átvették. Végrehajtani azonban nem lehetett.

A püspök hadi tevékenységének legnagyobb része székvárosának megerősítése és védelme, ami, mint a „civitas" urának, kötelessége is volt. Ez az egyházjogi határozatok megtartását lehetetlenné tette számára. A VI. században alig tudunk olyan fegyveres összecsapásban való püspöki részvételről, melyek nem a székváros körül történtek. Tours-i Gergely említ ugyan két püspököt: Gap-i Sagittariust és Embrun-i Saloniust, akik székvárosuktól távol különböző hadjáratokban is részt vettek, de a gallo—római származású pöspökökre ez nem jellemző.

A VII. században egyre több a germán származású püspök. Egyre többször vesznek részt püspökök katonai akciókban. Megváltozik a püspökökhöz méltó életről vallott felfogás. A „Vita" irodalomban, a szentek életrajzaiban, a püspökök „szent" hírének fontos feltételevé változik — vitézségük. A püspök és a harcias nemesség közötti rokonság miatt a püspökök — ritkábban ugyan, mint a hadjáratokban — de a magánháborúkban, a fehde-kben is részt vesznek.

A késő-Meroving-korban a frank püspökök erkölcsei nagyrészt elvadulnak, kialakul a püspök- desperado típusa, ki az állam szétesését a maga hasznára fordítja, mint Desideratus Chalons-i és Bobo Valence-i püspök.

A VII. században azonban a püspökök hadjáratokban való részvétele még nem általános. Azzá válik viszont a VIII. század elején. A neustriai és burgund térségben hatalmi vákuum keletkezik, melyet a főúri családok püspöki állások halmozásával próbálnak kitölteni. A püspöki székvárosok hódító hadjáratok kiinduló pontjaivá válnak. Főként Burgundia püspökei segítik arabellenes harcaiban Martell Károlyt — különösen Ainmar Auxerre-i püspök. Pippin maiordomus 712-ben az alemannok ellen vonuló serege élére egy püspököt állít.

Austrasiában a hadjáratokban való részvétel fokozatosan a püspökök lényeges feladatává válik, így Szent Bonifác kevés sikerrel harcolt a jelenség ellen. A püspök a nemesi társadalom része, annak etikáját, életstílusát kell követnie. A családi kapcsolatokat nem hanyagolhatta el. (Nem szabad eredetű püspököt a Meroving-korban nem ismerünk.) A Meroving-kor végén a frank püspökök egyre nagyobb része germán származású, egyre harciasabb s egyre kevésbé művelt.[2]

A Karoling-kori frank királyságban a püspökök hadakozása egyre általánosabbá válik. A bonifáci reform idején az elvadult frank klérust eltiltják a hadakozástól, különösen Austrasiában. Nagy Károly (768—814) 769-es kapituláréjában átveszi ugyan ezt a tilalmat, de még az ő uralkodása idején *kötelezik* a püspököket és apátokat a *személyes* hadbavonulásra. A főpapok csak igazolt betegség, vagy más komoly ok miatt maradhattak távol. Egyházi részről fenntartják azt a követelést, hogy a hadba vonuló püspök és apát személyesen ne harcoljon. De — mint a tilalom állandó ismétlése mutatja — ennek kevés hatása lehetett.[3] Fulrad St. Quentin-i apáttól pl. Nagy Károly megkövetelte, hogy *ő* és lovasai pajzzsal, lándzsával, hosszú és rövid karddal, íjjal és nyilakkal, valamint tábori szerszámokkal legyenek felszerelve.[4] Nagy Károly idején a papi fegyverviselési tilalom nem szűnik meg — a püspököket

2 A Meroving-kor frank püspökeiről: *Georg Scheibelreiter:* Der Bischof in merowingischer Zeit. Veröffentlichungen des Instituts für Österreichische Geschichtsforschung, Band XXVII. Wien—Köln—Graz, 1983. passim; *Arnold Pöschl:* Bischofsgut und Mensa Episcopalis. Ein Beitrag zur Geschichte der kirchlichen Vermögensrechte. I. Teil. Die Grundlagen. Zugleich eine Untersuchung zum Lehensproblem. Bonn, 1908. 146—154. o.

3 *A. Pöschl:* i. m. 154—157. o.; *Aloys Schulte:* Der Adel und die Kirche im Mittelalter. Studien zur Sozial — Rechts- und Kirchengeschichte. Kirchenrechtliche Abhandlungen (ed. *Ulrich Stutz)* 63—64. Heft. Stuttgart, 1910. 208—209. o.

4 *Gustav Schnürer:* Kirche und Kultur im Mittelalter. I. Paderborn, 1924. 361—362. o.

és apátokat csak *felmentik* e tilalom alól. A magas klérus militarizálódásának okai: 1. A főpapok katonaállítási kötelezettsége Nagy Károly óta. Ezzel a főpap, amellett, hogy egyházi vezető, egy katonai egység parancsnokává s konkrét katonai-politikai értelemben a király vazallusává válik. A király szempontjából utóbbi funkciója volt a fontosabb. 2. A regionalizálódás és a IX. század második felétől a laikus apátok intézménye. 3. A normann, magyar és szaracén inváziók. Nagy Károly csak a királyság céljaira intézményesítette a főpapok katonai szolgálatát. A frank királyság bomlása idején azonban a hadakozó, hadvezér-egyháznagyok önálló erővé válva saját nagyúri céljaikért is fegyvert fognak.[5]

Itáliában az egyház katonai szerepe lényegesen kisebb. A későrómai időkben nem hárul rájuk katonai feladat, s lényegében ez vonatkozik a keleti gót, bizánci és langobard hódítás korára is. Sem a keleti gótok, sem a langobárdok nem igyekeztek összeolvadni a római lakossággal. A hadakozás privilégiumát maguknak tartották fenn. A püspök pedig a római lakosság képviselőjének számított. Az ariánus királyok alatt csak egy feladata volt: a katolikus római tömegek lojalitásának biztosítása. Ez az állapot csak fokozatosan változik meg a frank hódítás után.[6]

A vizigót Hispániában erősebb a római folytonosság, mint a frankoknál. A királyi hatalom itt gyengébb, 589-ig a vizigót nemesség ariánus. A katolikus hitre térés után az egyház hatalma erősebb, mint bárhol másutt. A püspökök között itt alacsony származásúakat is találunk.[7]

A Frank Birodalom felbomlása után kialakuló Franciaországban és Németországban az egyháznagyok harciassága fokozódik.

Landbert Maastricht-i püspök (a 664 utáni belháborúk során ölték meg) életrajzának szerzője a püspök halálát még úgy írja le, hogy a püspök, mikor látja a közeledő ellenséget, kardot ragad, *amit kiválóan tudott kezelni*, de aztán eldobja kardját,mert inkább akar Krisztusban meghalni, mint igazságtalan ellenségei ellen győzni.[8] Később szó sem volt már ilyen „önkorlátozásról" sem Franciaországban, sem a Reconquista során kialakuló új spanyol királyságokban, ahol minden előkelő lovagnak nevezi magát. A XII. században egy francia püspök így szól a nagy Cid Campeadorhoz: „Ma elmondtam érted a Szentháromság miséjét, majd elhagytam hazámat és utánad jöttem, hogy én is megöljek néhány mórt. Dicsőséget akarok szerezni rangomnak és kezemnek, s az első sorokban akarok küzdeni, hogy jobban lesújthassak". A ilyen főpapok sisakkal a fejükön, lándzsával a kezükben, lóháton nyargalva vezették templomuk ifjú papjainak felfegyverzett seregét, számukra a becsület, a hűség s a derekasság erényei éppen olyan fontosak, mint a kor lovagjainak az „Isten békéje". Ez nem jelenti azt, hogy elvetik a harcot. „Sok-sok fáradság és küzdelem árán szerezhető meg ez a béke. Neve győzelem."[9]

Különösen fontos volt a papság katonai szerepe Németországban. A részekre szakadt Frank Birodalom keleti részében kialakuló Németország első királyai a törzsi hercegek hatalmát olymódon igyekeztek visszaszorítani, s úgy akarták saját központi hatalmukat megerősíteni, hogy az egyháznagyokra, érsekekre, püspökökre, apátokra támaszkodtak, ezeknek adtak nagy birtokokat, s biztosítottak nagy befolyást és hatalmat. Ezek ugyanis, nem házasodván, nem igyekeztek birtokaikat át-

5 *Friedrich Prinz:* Klerus und Krieg im frühen Mittelalter. Untersuchungen zur Rolle der Kirche beim Aufbau der Königsherrschaft. Monographien zur Geschichte des Mittelalters. (ed. *K. Bosl—F. Prinz)* Band 2. Stuttgart, 1971., 3—4. fejezet. Nem ritkák a hősi halott püspökök. A bécsi erdőnél vívott 791-es csatában pl. elesett Sindberg regensburgi püspök és Angilgramm metzi érsek, Nagy Károly palotakáplánja. *(Bóna István:* in: Magyarország története I./1. Budapest, 1984. 339. o.)

6 *Georg Hauptfeld:* Zur langobardischen Eroberung Italiens. Das Heer und die Bischöfe. MiÖG 91 (1983) 37—94.o.

7 *H. Aubin:* i. m. passim.; *G. Scheibelreiter:* i. m. 268—276. o.

8 *G. Scheibelreiter:* i. m. 264. o.

9 *Georges Duby:* A katedrálisok kora. Művészet és társadalom 980—1420. Budapest, 1984. (Ford. Albert Sándor és Fázsy Anikó.) (Eredeti: Genève, 1966—67 és Paris, 1976.) 45. o.

örökíteni, s nem a törzsi hercegektől, hanem a királytól függtek. Ez az államszervezési módszer, mely eleinte hatásosnak, célravezetőnek (később a gregoriánus reform után viszont rombolónak, a német állam egysége szempontjából végzetesnek) bizonyult, az egyháznagyokra nemcsak nagy politikai hatalmat ruházott, hanem jelentős katonai terheket is rótt. A német egyháznagyoknak hatalmas birtokaik után jelentős nagyságú katonai kontingenseket kellett kiállítaniuk. Ezt általában szívesen meg is tették, mert haderejük hatalmukat, politikai-társadalmi súlyukat is növelte. Az egyháznagyok jelentős része saját személyében is hadakozóvá vált. Ez aligha esett nehezére, mert a német egyháznagyok többsége a harcias német nemességből származott. Így a 900 és 1500 között működő 166 mainzi, kölni, trieri és magdeburgi érsek közül 134 biztosan, 9 valószínűleg nemes (edelfrei) volt, 10 miniszteriális, 4 polgári és 9 bizonytalan származású. A mainzi és kölni érsekek IX—XV. századból ismert 1027 szuffraganeus püspöke közül 601 volt biztosan, 116 pedig valószínűleg nemes, 126 miniszteriális, 22 polgári, 5 szolga, 5 külföldi és 152 ismeretlen származású.[10]

Nagy Károly óta a püspököknek és az apátok egy részének személyesen kellett hadba vonulnia.[11] Közöttük akadtak jó hadvezérek is, így Barbarossa Frigyes nevezetes kancellárja, Dasseli Rajnald prépost, ki egyszer 10 lovaggal legyőzött 300 ravennai harcost, miközben maga is részt vett az ütközetben.[12]

A harcos nemességből származó egyháznagyoknek, mint a világi urakkal versengő „uraknak", szükségük is volt harciasságukra. A püspöknek harcolnia kellett, mert nem volt, aki megvédje. A viking és magyar támadások elleni védelem terhe is nagyrészt a püspökökre hárult. A magyarok ellen vívott 907. évi ütközetben egy érsek és két püspök esett el. Mihály regensburgi püspök 949-ben egy, a magyar kalandozók ellen vívott csatában elvesztette egyik fülét. Miközben sebesülten a földön feküdt, megtámadta őt egy szintén sebesült magyar, kit sikerült megölnie, s így megmenekült. 880 és 908 között összesen 9 püspök esett el csatában. A püspök, azon kívül, hogy katonákat állított ki s azokat maga vezette, gyakran a hadmérnökséghez és hadi építészethez is értett. Maga tervezte várait és erősítette meg székvárosát. Lotharingiában Nagy Ottó idején (936—973) 27 püspök működött. Ezek közül — a helyi összetűzéseket nem számítva — 9 szerepelt mint katona, ugyanakkor 28 német püspök tevékenykedett Itáliában, többségük katonai minőségben.

991 után majdnem minden évben vezetnek hadjáratot a szlávok ellen. Ebben a püspökök is részt vesznek. 983 és 1017 között maga a magdeburgi érsek tizenháromszor vonul hadba. Az egyháznagy csak kivételesen harcol saját személyében, de kereszttel, vagy hadijelvénnyel a kezében, páncélosan, sisakosan gyakran áll csapatai élén. Máskor az utóvéd, a megerősített tábor, vagy a királyné személyének védelmét bízzák egy-egy püspökre.

Nagy Károly csak a király, a központi hatalom céljaira szervezte, intézményesítette a főpapok katonai szolgálatát. A IX—X. században azonban az egyháznagyok önálló territoriális hatalmi politikát folytatnak.

A főpapok katonai tevékenysége 955 után, a magyar veszedelem elmúltával sem csökkent, de katonai szolgálatuk ideológiája megváltozott. A IX. századi és X. század eleji annalesek természetesnek tartják, ha egy főpap hadakozik. A X. század második felében már *magyarázzák* a főpap hadakozását. Néha a csatában elesett főpap halálának körülményeit úgy írják le, mintha mártírhalált halt volna.

A cluny-i, majd a gregoriánus reform idején előfordult, hogy egy-egy püspök —

10 *Aloys Schulte:* i. m. 61. és köv. o. Schulte szerint a magas klérus „elnemesedése" nagy mértékben hozzájárult a régi német nemesség kihalásához, hiszen műve megírásakor, 1910-ben, csak 100 régi nemesi (edelfrei) nemzetség létezett Németországban. Kihalásukat a cölibátus nagyban elősegítette, még akkor is, ha nem minden főpap maradt gyermektelen. Thun-i Henrik baseli püspöknek pl. 20 fia volt, lányairól nem is szólva. (i. m. 295. o.)

11 Uo. 208. o.

12 *Karl Hampe:* Deutsche Kaisergeschichte in der Zeit der Salier und Staufer. 11. kiadás, Heidelberg, 1963. (átdolgozta *Friedrich Baethgen*). 158. o.

főként Lotharingiában — megtagadta a katonai szolgálatot, de az egyháznagyok hadakozó jellegén ez általában nem változtatott. Előfordul, pl. Brun kölni érsek esetében, hogy az egyházi reformer főpap, egyúttal hadakozó főpap.

A főpapok hadkötelezettsége a Stauf császárok idején nem azért szűnik meg, mert nem harciasak, hanem mert harciasságuk már magáncélokat szolgál.[13]

Magyarország első főpapjainak hadakozására nincs adatunk. Nem is valószínű, hogy Szent István püspökei harcias katona-főpapok lettek volna, mivel nagy többségükben bencés szerzetesekként kezdték pályájukat. Talán csak Bonipert pécsi püspök volt eredetileg is világi pap. A szerzetesek száma eleinte nagyobb, mint a világi papoké. Túlsúlyuk csak pár évtizedig tartott. A püspökök arra törekedtek, hogy minél előbb világi papokkal váltsák fel a kolostoraikból kiszakított szerzeteseket, akiknek eredeti funkciója a középkori egyházban nem a pasztoráció volt. A világi papokat a püspöki iskolákban képezték, nagyrészt már hazai ifjakból, s így a papok második-harmadik nemzedéke már túlnyomórészt magyarokból állt. Eközben a főpapság fokozatosan alakult át – nagyrészt a magyar és a magyarrá vált jövevény arisztokrácia fiaival való feltöltődés során — „Adelskirché"-vé, harcias nemesi klérussá.[14]

Az ilyen irányú változásról szóló első, de némileg bizonytalan adat 1044-ből való. A német krónikák Aba Sámuel király (1041—1044) ménfői csatavesztése alkalmából megemlítik, hogy Aba Sámuel aranyozott lándzsáján kívül püspökök és udvari papok is a győztes III. Henrik császár (1039—1056) kezébe kerültek.[15] Eszerint Aba Sámuel seregében már püspökök és udvari papok is voltak. Az adatot azért mondjuk némileg bizonytalannak, mert nem nevezi meg a főpapokat, s a rövid közlésből az sem derül ki, hogy fegyveresen voltak-e jelen a csatában, ténylegesen harcoltak-e? Arra is gondolhatunk, hogy a krónikás esetleg csak dicsekvésképpen említi a főpapok fogságba esését, hogy a győzelem nagyságát hangsúlyozza. Valószínűbb azonban, hogy valóban voltak püspökök és udvari papok Aba Sámuel seregében, s talán személyesen is részt vettek a ménfői csatában.[16]

1071-ben Salamon király (1063—1074) Géza és László hercegekkel együtt elfoglalta a bizánci kézen lévő Belgrádot. A gazdag zsákmány felosztása közben civódás támadt a király és a hercegek között. Az osztozkodás során a király egyik tanácsadója Frank püspök, aki talán a vár ostroma idején is jelen volt a király seregében.[17]

1074-ben Salamon király és a hercegek viszonya már ellenségessé vált. A krónika elbeszélése szerint Salamon királynak a szekszárdi apátságban tanácsadói azt javasolták, hogy fogják el a gyanútlanul vadászó Géza herceget és vakítsák meg. Ezt a „latin" Villermus apát kihallgatta, s értesülését levélbe foglalva követtel küldte el Gézához, kinek tanácsadói — a krónika szerint — Salamon gonosz tanácsadója, Vid ispán bűntársai voltak, s azt mondták neki, hogy az apátnak ne higgyen, mert az részeges ember. Salamon király végül elfogadta a gonosz tanácsot, amit Villermus apát ismét csak meghallott. Erre levetette a szerzetesi köntöst, világi ruhát vett fel, kardot kötött, lóra szállt és a herceghez sietett, hogy a vészhírt közölje vele.[18] A kró-

13 A hadakozó német egyháznagyokra l.: *Edgar Nathaniel Johnson:* The Secular Activities of the German Episcopate. The University Studies of the University of Nebraska Vol. XXX—XXXI. Lincoln, 1932. 206—222. o.; *Friedrich Prinz:* i. m. passim.; *Leopold Auer:* Der Kriegsdienst des Klerus unter den sächsischen Kaisern. MIÖG. LXXIX. 1971. 316—407. o. Az államfővé önállósult főpap tevékenységére: *Heinrich Schmidinger:* Patriarch und Landesherr. Die weltliche Herrschaft des Patriarchen von Aquileja bis zum Ende der Staufer. Publikationen des österreichischen Kulturinstituts in Rom. I. Abteilung. Abhandlungen. 1. Band. Graz—Köln, 1954. passim.

14 *Balics Lajos:* A római katholikus egyház története Magyarországon. I. k. Budapest, 1885. 94—95. o.; *Balanyi György:* Vallásos élet — iskolák. In: Magyar Művelődéstörténet, I. k. Budapest, é. n. 392—393. o.; *U. ő.:* Szent István, mint a magyar keresztény egyház megalapítója és szervezője. Szent István Emlékkönyv, I. k. Budapest, 1938. 329—359. o.

15 Annales Altahenses maiores. 1044. in: *Gombos* I. 98. „... lancea regis deaurata capitur; episcopi, capellani, principes alii complures retrahuntur". L. még: *Ernst Steindorff:* Jahrbücher des Deutschen Reichs unter Heinrich III. I. k. Leipzig, 1874. 208. o. „eine Menge von vornehmen Gefangenen geistlichen und weltlichen Standes."; *Pauler I.* 88.

16 A püspökök és papok esetleg csak a harcosok biztatására és lelkük erősítésére voltak jelen. Szokásos volt pl. a csata előtti közös imádkozás. L. pl. BKK 1146. *Gombos* I. 653.

17 BKK 1071.; *Gombos* I. 633.; L. még: *Pauler* I. 119.; Pauler Frankot gyulafehérvári püspöknek tartja.

18 BKK 1074.; *Gombos* I. 635.; *Pauler* I. 123.

nika leírásából kiderül, hogy az apátnak volt világi öltözéke, lova, kardja, s tudott lovagolni is. Feltehetőleg tudott bánni a karddal is, mert nem valószínű, hogy csak díszként kötötte volna oldalára. Nem érdektelen az sem, hogy egy bencés apátot részegességgel lehetett vádolni.

Kálmán király 1099. évi przemýsli vesztes csatájában két püspök is részt vett: Kupan (Koppány) és Lőrinc. Az orosz évkönyv a két püspököt a király „bojárjai" előtt említi, ezeknél fontosabbnak tartja őket. Az orosz évkönyv egy püspök haláláról beszél, a Képes Krónika azonban azt írja, hogy a magyar seregre vereséget mérő kunok nyíllal átlőve megölték Koppány és Lőrinc püspököket és sok más vitéz harcost. A krónika tehát a két püspököt is harcosnak nevezi.[19]

Figyelemre méltó, hogy Ják nembeli Koppány püspök a krónika szerint Szent István Koppányt leverő serege vezérének, Wasserburgi Vecelinnek a dédunokája, s az sem érdektelen, hogy éppen a Koppány nevet viseli.[20]

A papságnak a második-harmadik nemzedékben történő elmagyarosodása Balanyi György szerint erkölcsi süllyedéssel járt, a társadalommal szorosabb kapcsolatban lévő papságra jobban hatottak a társadalom bűnei. Ezt mutatják az 1092-es szabolcsi, az 1104-es és 1112-es esztergomi zsinatok intézkedései.[21] Tegyük hozzá, hogy az új papok világi papok voltak és nem szerzetesek, s érthető, hogy a szerzetesek erkölcse szilárdabb volt.

A zsinatok valóban a papság világias magatartásáról tanúskodnak, szólnak a részegeskedő és világiasan öltözködő papokról. A díszes ruházat leírásából nem szabad a korabeli magyar férfidivatra következtetnünk, mert Pauler Gyula megállapítása szerint a zsinati határozat a II. Orbán pápa (1088—1099) által összehívott melfi zsinat reprodukciója.[22] Rendkívül humoros és „bájos" — és talán nem csak az akkori magyarországi viszonyokra jellemző —, hogy külön intézkedni kell az olyan papok büntetéséről, akiket a nemesek erőltetnek az ivásra és így részegednek le. A zsinat intézkedése annyira „életszagú", hogy szépirodalmi feldolgozást érdemelne![23]

Az általában nemesi származású főpapok, vagy legalábbis közülük egy-kettő, rendszerint jelen vannak a királyok által vezetett hadjáratokban. Így Lőrinc érsek és más püspökök jelen vannak a magyar—morva határon 1116-ban vívott ütközetben. A morvák és a csehek gyors támadással bekerítik a magyar tábort, ahol a király és előkelői, erről nem tudva, a püspökökkel együtt isznak és lakmároznak. Lőrinc érsek a királlyal együtt elmenekül.[24] A magyar királyok nehezen nélkülözhették volna a főpapok fegyveres segítségét, hiszen azok a szomszédos államok seregeiben is jelen voltak. Így az Álmos herceg szövetségében Kálmán ellen felvonuló német seregben 1108. szeptemberében ott volt a kölni érsek, a regensburgi, a passaui, a freisingi, az eichstädti, az augsburgi és a münsteri püspök.[25]

II. Géza (1141—1162) 1146-os győzelmes Fischa menti csatájában is jelen vannak az egyháznagyok. Freisingi Ottó megemlíti, hogy az ifjú Géza királyt a csata előtt egy fából készült templomban avatják lovaggá a püspökök, a Képes Krónika leírása szerint pedig az ellenség ellen meginduló Géza seregében számos, különböző rangú pap van jelen.[26]

19 Poveszti Vremennüh Let. In: *Hodinka Antal:* Az orosz évkönyvek magyar vonatkozásai. Budapest, 1916. 57—61., 65., 76. o.; *Matthias Miechovius:* Chronica Polonorum. *Gombos* II. 1596.; A csatáról l. még: *Pauler* I. 428.; *Hodinka A.:* Kálmán királyunk 1099-i przemýsli csatája. HK 1913. 325—346., 524—544. o.

20 Koppány (Kupan) püspökről: BKK 1099.; *Gombos* I. 615.; *Karácsonyi János:* A magyar nemzetségek a XIV. század közepéig II. k. Budapest, 1901. 244. o.; *Sugár István:* Az egri püspökök története. Budapest, 1984. 29—30. o. egri püspöknek véli. Lőrinc püspök feltehetőleg csanádi püspök volt, a Gellért-legenda szerint Szent Gellért után az ötödik csanádi püspök. *(Gombos* III. 2434.)

21 *Balanyi Gy.:* i. m. 393. o.

22 A határozatot l. *Endlicher* 358.; *Pauler* I. 188. A leírás inkább az itáliai divatra utal.

23 *Endlicher* 355.

24 Cosmas Pragensis ecclesiae decanus 1116. *Gombos* I. 807.; A főpapok nemesi származásáról l. *Balanyi* i. m. 400. o.

25 *Pauler* I. 214.

26 *Otto* Frisingensis episcopus: Gesta Friderici I. imperatoris 1146. *Gombos* III. 1768.; BKK 1146.; *Gombos* I. 653. „...sacerdotes et levite cunctique clerici, qui aderant..."

Az orosz évkönyvek tanúsága szerint II. Géza 1150-es halicsi hadjárata alkalmából seregében egy érsek és több püspök szerepel: egy Kuknis nevű érsek, kit Pauler Gyula Kökényes esztergomi érsekkel azonosít és legalább két püspök, kiket Vladimirko halicsi fejedelem rábeszéléssel és ajándékokkal rábír arra, hogy a királynak — az előrehaladott őszi idő miatt (október vége volt már) a hazatérést javasolják. A magyar sereg a hadjáratot félbeszakítva visszatért Magyarországra.[27]

Hasonlóan járt el Vladimirko Géza király 1152-es hadjárata alkalmából. Részben ajándékokkal, részben sebesültnek és bűnbánónak tetetve magát igyekezett befolyásolni a magyar király seregében lévő érseket és vezéreket, hogy a király és szövetségese, Izjaszláv nagyfejedelem bosszújától megmeneküljön, és nem is eredménytelenül. Pauler feltételezése szerint a nevezett érsek Martyrius esztergomi érsekkel azonos.[28]

A harcias magyar püspökök természetesen nem maradtak érzéketlenek a keresztes háborúk eszméje iránt sem. Az első és második keresztes háború idején a magyar társadalom s a magyar főpapság számára a háború nem lehetett még vonzó — az első keresztes háború hadseregei részben ellenség módjára viselkedtek Magyarországon, s a második keresztes hadjáratban résztvevő két uralkodó közül is III. Konrád német király serege sem valami barátságos módon vonult át az országon. Semmi nyoma sincs annak, hogy a magyar urak (esetleg főpapok) közül bárki a keresztes seregekhez csatlakozott volna. A magyar társadalom passzivitása és idegenkedése J. R. Sweeney szerint 1169 után szűnik meg, s a harmadik keresztes háborúban már útnak indul egy magyar kontingens.[29] E kontingensben szerepel Csák nembeli Ugrin győri püspök, aki — úgy látszik — harci babérokra vágyott.[30] Mint tudjuk, III. Béla (1172—1196) visszahívta a magyar csapatok nagyobb részét Barbarossa Frigyes (1152—1190) seregéből, mert nem akart fegyveres összeütközésbe kerülni vejével, II. Izsák (1185—1195) bizánci császárral; a keresztesek és Bizánc között ugyanis ellenséges viszony alakult ki.[31] A visszahívottak között volt Ugrin püspök is, ki eszerint nem jutott el a Szentföldre.[32]

A világias és hadakozó magyar püsökök kpözül — kiket talán némi elfogultsággal, de alapjában véve reálisan ír le az Imre királlyal (1196—1204) nem rokonszenvező Boncompagni[33] — többen elkísérték II. Andrást (1205—1235) az általa vezetett keresztes hadjáratba.

Kik voltak ezek?

Először is meg kell említenünk két püspököt, aki nem ment el Andrással a Szentföldre. Ezek közül Kalán pécsi püspök személye érdekesebb. Bor nembeli Kalán 1150 táján született. 1181—1183-ban III. Béla király kancellárja, 1187—1188-ban pécsi püspök. A pápától személyére szóló érseki címet kapott. 1188-ban fegyverszünetet hozott létre a magyarok és velenceiek között. 1193-ban püspöki hivatala mellett Horvátország és Dalmácia kormányzója. Kormányzónak mondja egy 1190-es oklevél is, de ennek hitelessége Karácsonyi János szerint erősen kétséges. 1214-ben tett

27 *Pauler Gy.:* II. Géza orosz—görög háborúi (1148—1156) HK 1890. 14. o.; *Pauler* I. 273—274.; *Kristó Gyula:* in: Magyarország története, I/2 k. 1202. o.

28 Az 1152-es hadjáratról a kijevi, moszkvai és tveri évkönyvek egybehangzóan szólnak. *Hodinka A.:* i. m. (1916) 177., 179., 181., 253., 255—256., 273. o. L. még *Pauler* I. 275., 280—282.; *Kristó Gy.:* i. m. 1206. o.

29 Az első három keresztes hadjárat és Magyarország viszonyára: *Balics Lajos:* i. m. II. k., I. rész, Budapest, 1888. 18—24., 114—119., 160—162. o.; *Pauler* I. 191—198., 199., 212., 264—268., 320., 329., 362.; II. 1—5. 11—12.; *James Ross Sweeney:* Magyarország és a keresztes hadjáratok a XII—XIII. században. *Századok*, 1984. 114—119. o.

30 Nem tévesztendő össze a muhi csatában 1241-ben elesett Csák nembeli Ugrin kalocsai érsekkel. Az itt említett Ugrin 1185-ben lett zágrábi püspök, 1188-ban győri püspök, majd 1204-ben esztergomi érsek. L. Mon. Strig. I. 169.

31 A magyarok visszahívásáról: Ansbertus clericus Austriensis, *Gombos* I. 295—296.; *Pauler* II. 4.

32 *Pauler* II. 4—5.

33 Boncompagni szerint a magyar főpapok és sok pap világi öltözékben, karddal, nyíllal felfegyverkezve jár. L. *J. Loserth:* Über einige Briefe zur Geschichte der letzten Babenberger, aus dem Briefsteller des Boncompagni. Beiträge zur Kunde steiermärkischer Geschichtsquellen. XXVI. 1893. 31—32. o. 11. jegyzet.; *Pauler* I. 356.

keresztes fogadalmat, de ezt 1217-ben — feltehetőleg magas kora és talán betegsége miatt — nem teljesítette. 1218-ban meg is halt.[34]

Kétségtelenül nem ment el a keresztes hadjáratba a néhai Gertrúd királyné öccse, Berchtold kalocsai érsek sem. Ezt egyedül az egyébként igen alapos R. Röhricht állítja, félreértve II. András oklevelét.[35]

Más egyháznagyok azonban tényleg elmentek II. Andrással.

Így Tamás egri püspök. Ő még kancellár és fehérvári prépost korában tett keresztes fogadalmat és a király a következő évi zsinatról való felmentését kérte Kalán pécsi és Péter győri püspökökkel együtt. Tamás egri és Péter győri püspök 1217 májusának utolsó napján kelt útra a királlyal együtt és augusztus 23-án érkeztek Spalato városába. Úgy látszik, Tamás püspök kevesellte II. András sokak által bírált rövid szentföldi tartózkodását, s nem tért vele vissza 1218 január elején, hanem csak 1219 szeptemberében indult vissza és haza is érkezett.[36]

A királlyal szintén a Szentföldre vonult Péter püspök sorsát nem ismerjük ilyen pontosan. Kétségtelen, hogy a Szentföldön vesztette életét.[37] Kétséges azonban, hogy hazatért-e, mint Pauler véli és újra kiment a Szentföldre s ekkor esett el, vagy haza sem tért közben?[38]

Több forrás is említi, hogy Damietta ostroma alatt 1219-ben két magyar püspök meghalt. Pauler úgy véli, hogy ezek Péter győri és Simon váradi püspökök lehettek, kik közül 1219-ben Péter már másodízben járt a Szentföldön, Simon pedig ekkor ment ki először. Ezt azzal indokolja, hogy 1219-ben csak a győri és a váradi püspöki székben találunk új püspököket.[39]

Elment a Szentföldre Uriás (Uros) szentmártoni (pannonhalmi) apát is. Valószínűleg 1218 végén, a királlyal együtt ért haza, szárazföldi úton.[40] Uriás erélyességét számos oklevélből ismerjük, s még késő aggkorában is megvédte a szentmártonhegyi apátságot a mongol seregek ellen.

Az 1217—18-as keresztes hadjáratban részt vevő egyházi személyek közül ismerjük még Sándor erdélyi prépostot.[41] és három ciszterci szerzetest: két papot és egy conversus frátert.[42]

34 Kalán püspökről: *Karácsonyi János:* A puszta-szeri monostor kegyurai. Budapest, 1897. 12—17. o.; *Fejér* III./1. 277.; *Makkai László—Mezey László:* Árpád-kori és Anjou kori levelek. XI—XIV. század. Budapest, 1960. 323. o., 194. jegyzet. Eszerint vitéz katona volt, s 1190—94 között „véresen visszaverte a velenceiek támadását." Forrásra való hivatkozást azonban itt nem találunk. Kalán püspököt egyébként igen komoly vádakkal illették: megvádolták III. Béla király megmérgezésével, 1203-ban pedig azzal, hogy unokahúgával vérfertőző viszonyt folytat. A vádakat nem tudták rábizonyítani. *(Karácsonyi J.* i. m. [1897] i. h.) Kalán püspökről l. még: *Pauler* II. 7—8., 12., 30., 35—37., 40., 58., 484., 491., 495., 497., 592. ; *Tkalcic:* I. 5—6.; Tévesen írja *Lányi Károly*, hogy Kalán is hadba vonult. *(Lányi K.:* Magyar egyháztörténet I. k. Esztergom, 1866. 655. o.)

35 *Reinhold Röhricht:* Studien zur Geschichte des fünften Kreuzzuges. Innsbruck 1891. 24. o. II. Andrásnak a Szentföldön kiadott 1217. évi oklevelében *(Fejér* III/1. 233—236.) csak Péter győri és Tamás egri püspök szerepel mint jelenlévő és természetesen az oklevelet író Ugrin kancellár. A többi egyházi és világi méltóságok, köztük Berchold érsek csak mint „időhatározók" serepelnek az oklevél végén.

36 Tamás püspökről l.: *Franciscus Pipinus* Bononiensis: Liber de acquisitione Terrae Sanctae. *Gombos* II. 949.; *Johannes de Tulbia:* Gesta obsidionis Damiatae. *Gombos* II. 1311.; *Johannes de Tulbia:* Liber duelli Christiani in obsidione Damiatae exacti. *Gombos* II. 112.; *Oliverus* scholasticus Colonensis: Historia Damiatina. *Gombos* III. 1746—1747.; Oliverus szerint az egri püspök Damietta előtt elesett. Ez tévedés, mert Tamás püspök kétségkívül hazatért Magyarországra, s később esztergomi érsek lett. *R. Röhricht:* i. m., 31., 79. o.; *Pauler* II. 59., 68., 71., 83., 87—89.; *Sugár István:* i. m. 62—64. o.; *Vasshegyi Emília:* II. Endre kereszteshadjárata, Budapest, 1916. 28. 55. o.

37 A győri püspöknek a Szentföldön tartózkodására: PR. I. 643.; *Gombos* II. 949.; *Gombos* III. 1746.

38 *Pauler* II. 71 és 500.; *Hatala Péter:* Magyar keresztesek 1217—18. Magyar Sion, 1864. 933. o. Szerinte Péter győri püspök a „táborhegyi csatában" esett el. Forrásra nem hivatkozik. *Makkai L.—Mezey L.:* i. m. 323. o. 194. jegyzet. Győregyházmegyei Almanach, 1968. 28. o.

39 *Pauler* II. 71., 500.;A magyar püspökök 1219. szeptember 14-én Damiettánál történt elestéről: *Albertus Milioli* notarius Regiensis. Liber de temporibus et aetatibus ab a. 1—1286. *Gombos* I. 49.; Annales Reinhardsbrunnenses. *Gombos* I. 192.; Chronica S. Petri Erfordensis moderna. *Gombos* I. 472.; *Franciscus Pipinus* Bononiensis. *Gombos* II. 951.; *Jacobus* de Vitriaco: Historia Orientalis. *Gombos* II.1220.; Megjegyzendő, hogy a források egy része 1218-as évet említ.

40 Uriásról: *Fuxhoffer—Czinár* 69—79.;PR I. 124—125., 646.; ÁUO I. 168. Feltehetően ő később indult el, mert még részt vett a lateráni zsinaton.

41 *R. Röhricht:* i. m. 80. o.

42 *Békefi Remig:* A zirczi, pilisi, pásztói és szent-gotthárdi ciszterczi apátságok története I. A pilisi apátság története 1184—1541. Pécs, 1891. 161. o. II. András már 1212-ben megkereste a ciszterci nagykáptalant, beleegyezését kérve, hogy szentföldi útjára két ciszterci papot és egy conversust magával vihessen, ebbe a nagykáptalan bele is egyezett. *Békefi* úgy véli, hogy a pilisi apátsághoz tartoztak. A ciszterci szerzeteseknek feltehetőleg nem volt harci feladatuk. András király kíséretében volt még Pontius, a magyarországi templomosok vezetője: *R. Röricht* i. m. 24. o., de ez természetes dolog volt; a lovagrendeknek, melyekről később szólunk, a hadakozás volt a fő feladata.

II. András papi kísérői közül a végére hagytuk Ugrin kancellárt, a későbbi kalocsai érseket. Nem véletlenül. Csák nembeli Ugrin ugyanis a hadakozó magyar főpapok legkiemelkedőbb személyisége.[43] Nem mondható nagy túlzásnak Hermann Egyed véleménye, mely szerint a tatárjárás idején Kálmán herceg mellett ő volt az egyetlen katonai tehetség.[44] Ugrin 1219-ben nyerte el a kalocsai érseki széket. Nem sokkal később újra a Szentföldre akar vonulni a veszprémi püspökkel, a nádorral és több nemessel együtt, s 1220-ban maga III. Honorius pápa (1216—1227) tanácsolja neki útjának elhalasztását.[45] Nem tudunk róla, hogy szándékát később megvalósította volna. Hitvédelmi és harcos tevékenységét a következőkben a boszniai bogomilok ellen kellett gyakorolnia. A bogomilok tanai élesen eltértek a katolikus egyház sőt általában a kereszténység tanaitól, s olyan erősen meggyökereztek Boszniában, hogy végül is nem sikerült őket úgy „kigyomlálni", mint a hozzájuk hasonló tanokat valló albigenseket Dél-Franciaországból.[46]

III. Honorius pápa már 1221-ben utasítja Accontius pápai követet, hogy szólítsa fel a magyar királyt és püspököket az eretnekek elleni harcra.[47] Ugyanilyen értelemben ír 1222-ben az esztergomi érseknek. Levelében fegyveres harcra szólítja fel őket az eretnekek és támogatóik ellen.[48] Ugrin érsek szívesen és hatékonyan vehetett részt e harcban, mert a pápa 1225-ös levelében ezért kifejezetten megdicséri.[49] Ugrin a bogomilok elleni harcra 200 márkát adott Jánosnak, Margit volt bizánci császárné fiának, ki a „Szerémség ura" címet viselte[50], de ez nem váltotta be ígéretét, mint III. Honorius 1227. január 15-i leveléből kiderül.[51] Ugyanez évben, de ezt megelőzőleg, január 11-én Honorius megerősíti a kalocsai érsekséget és káptalant Pozsega vára és tartozékai birtokában. A várat Ugrin érsek vásárolta a királytól, s ezzel a trónörökös (Béla) is egyetértett. A vár megszerzésének célja a kalocsai érsekség megerősítése s különösen az eretnekek összezúzása volt.[52] IV. Ince pápa (1243—1254) 1247. augusztus 26-án Lyonban kelt levelében a bogomilok elleni küzdelem céljából sürgeti, hogy ha lehetséges, a kalocsai érsekségnek kell alávetni a boszniai püspökséget, s megemlíti a *korábbi* kalocsai érsek, tehát az 1241-ben Muhinál elesett Ugrin harcát az eretnekek ellen, mely azonban nem eredményezett tartós sikert.[53]

Nem adhatunk tehát igazat Hodinka Antalnak, ki Horváth Mihály, Strausz B. és Salamon Ferenc álláspontjával vitatkozva azt igyekszik bizonyítani, hogy Ugrin érsek nem erőszakkal, hanem békés úton igyekezett a boszniai eretnekséget felszámolni.[54] A felsorolt forrásadatok, s nem utolsó sorban Ugrin érsek egyéniségének és 1241-es szereplésének ismerete kizárja ezt a feltételezést. Hodinka, ki letagadja és vitapartnerei, kik elítélik Ugrin érsek módszereit, többek között, mert meggyűlöltette Boszniában a magyarokat, s később megkönnyítette a török hódítást, egyaránt koruk, a XIX. század második fele elfogultságában szenvednek. Ugrin érsek ugyanis azt cselekedte, amit elöljárói, kora és lelkiismerete megkövetelt tőle. Az eretnekek

43 Nem tévesztendő össze a már említett Csák nembeli Ugrin kancellárral, ki zágrábi, majd győri püspök, végül esztergomi érsek volt és Csák nembeli Ugrin császmai préposttal, majd spalatói érsekkel. *(Pauler* II. 3., 4., 11., 33—35., 474., 485., 490., illetőleg *Pauler* II. 210—212., 229, 474, 523.)

44 *Hermann Egyed:* A katolikus egyház története Magyarországon 1914-ig. München, 1973. 111—112. o.

45 1220. *Fejér* III/1. 288—289.

46 A középkori eretnekségekről s különösen a bogomilokról: *Kulcsár Zsuzsanna:* Eretnekmozgalmak a XI—XIV. században, Budapest, 1964.; *Szántó Konrád:* A katolikus egyház története I. k. Budapest, 1983. 439—444. o.; *Herbert Grundmann:* Religiöse Bewegungen im Mittelalter. Hildesheim, 1961. 476—523. o.; *Už.:* Ketzergeschichte des Mittelalters. Göttingen, 1963.

47 1221. *Theiner* I. 31.

48 1222. *Theiner* I. 31. „...contra hereticos ipsos, nec non receptatores et fautores eorum exurgant viriliter et potenter."

49 1225. *Theiner* I. 55. „...ad profligandos Haereticos de Bozna, Soy et Wossora ... te viriliter accinxisti." Megerősíti a király Ugrinnak tett földadományát.

50 *Pauler* II. 92., 504.

51 1227. jan. 15. *Fejér* III/2. 101.

52 *Fejér* III/2. 100. „... specialiter pro Haereticis de finibus illis penitus profligandis".

53 1247. *Fejér* IV/1. 467. „... ad exstirpationem huius vilii non sine magna effusionis sanguinis ..." 1227. jan. 11.

54 *Hodinka Antal:* Egyházunk küzdelme a boszniai bogomil eretnekekkel. In: Munkálatok. Kiadta a budapesti növendékpapság magyar egyházirodalmi iskolája. Ötvenedik évfolyam, II. kötet. Budapest, 1887. 133—250. o. Különösen 136—137. és 219—220. o.

elleni fegyveres harcra a pápa szólította fel, s a kor felfogása szerint ezért dicséretet érdemelt. Hogy azután a boszniai bogomil eretnekséget nem sikerült úgy felszámolni, mint a dél-franciaországit, annak talán az lehetett az oka, hogy nem sikerült ellenük olyan méretű hadjáratot szervezni.

Ugrin érsek egyéniségét az 1241-es év tragikus eseményei során ismerhetjük meg legjobban. Kétségtelen, hogy e korban nem ő volt az egyetlen hadakozó főpap. A „latinabb" környezetben élő, a papság hadakozását kevésbé természetesnek tartó Spalatói Tamás azt írja a muhi csatába vonuló magyar főpapokról, hogy nemcsak a józan egyházi mértéknek megfelelő familiát vezettek, hanem gazdagságuk miatt nagy katonai egységeket (magnas militum acies). Megemlíti Rátót nembeli Mátyás esztergomi és Ugrin kalocsai érseket és püspökeiket, akiket sok pap követett s ezek mind a király táborába gyűltek, mint az áldozati juhok.[55]

Csák Ugrin érsek mindenesetre másként viselkedett, mint az áldozati juhok szoktak. Inkább úgy, mint a kor vitéz, de fegyelmezetlen lovagi harcosai. A Pest határában gyülekező magyar hadsereg vitézeinek Béla király megtiltotta, hogy a szemük láttára garázdálkodó tatárokkal szembeszálljanak. A heves vérű Ugrin nem tudta elviselni, hogy a tatárok a szeme láttára öldököljenek, s hogy a magyar király serege gyávának tűnjék, ezért néhány emberével (cum paucis de suis) ellenük ment, hogy összecsapjon velük. A tatárok hátat fordítottak neki, s lassan visszavonultak. Erre Ugrin teljes vágtában (? pleno cursu) üldözőbe vette őket. A visszavonuló tatárok gyorsan átkeltek egy mocsaras részen. Ugrin figyelmetlenül behatolt e mocsaras terepre övéivel, de nehezebb fegyverzetének súlya miatt nem tudott sem átmenni, sem visszafordulni, benn rekedt a mocsárban. A tatárok megfordulva körülvették a mocsarat és nyilazni kezdték az érseket és embereit. A kis csapat több tagját megölték és Ugrin csak három, vagy négy emberével tudott visszatérni a királyi sereghez, megszégyenülve és haraggal, mert több embere elveszett és azért is, mert a király senkit sem küldött segítségére.[56]

Ugrin itt tipikusan vitéz és meggondolatlan lovagként viselkedik, aki mindenképpen támadni akar, s nem sokat törődik a körülményekkel, a támadás következményeivel, de a vezér — aki ez esetben éppen a király — parancsaival sem.

A vitéz Ugrin a tragikus muhi csata egyik hőse volt.

A tatárok első támadásakor a király öccse, Kálmán herceg vonult ellenük fegyvereseivel, őt követte Ugrin érsek a maga csapatával. Spalatói Tamás külön is kiemeli, hogy Ugrin rendkívül harcias, a hadakozásra alkalmas és bátor ember volt. A magyaroknak sikerült ezt az első tatár rohamot visszaverniük, s a támadó tatárok vesztesége is tetemes volt. A tatár támadás helyén, a Sajó hídjánál őrséget hagytak és visszavonultak táborukba. Itt Kálmán, Ugrin és a templomosok mestere nem tértek éjjeli nyugalomra, mint a többiek, hanem egész éjjel fegyverben virrasztottak, s így ők vették észre a tatárok újabb támadását. Egyetlen ékbe tömörülve (in unum cuneum conglobati) a tatárokra rohantak és egy ideig vitézül harcoltak ellenük. A számbeli túlerővel azonban nem bírtak, és számos halottat veszítve vissza kellett vonulniuk a táborba. Itt Ugrin hangos szavakkal szidalmazta Béla királyt hanyagsága miatt, a nagyurakat pedig gyávaságuk és puhányságuk miatt, mert álmukból felkelve nagyrészt még mindig nem voltak harcra kész állapotban. A király és Ugrin buzdító szavai után azok, akik már összeszedték magukat a „három vezérrel" (Kálmán, Ugrin és a templomosok mestere) újra a tatárokra támadtak.

Ugrin érsek — a papok hadakozását egyébként helytelenítő Spalatói Tamás szerint — olyan erővel támadt a tatárokra, hogy azok, mint a mennykőcsapástól, kiáltozva menekültek csapásai elől. Hasonló vitézséggel harcolt Kálmán herceg és a templo-

55 *Thomas* Spalatensis archidiaconus: Historia Salonitanorum Pontificum atque Spalatensium. *Gombos* III. 2233.
56 M. *Rogerii* canonici Varadiensis Carmen Miserabile super destructione regni Hungariae temporibus Belae IV. regis per tartaros facta. *Endlicher* 268—269.

mosok csapata is, de végül a túlerő elnyomta őket. Kálmán és Ugrin sebesülten menekültek vissza a táborba, a templomos mester pedig az egész templomos csapattal együtt (cum tota acie latinorum) — hősi halált halt. A vert magyar sereggel menekülők közt egy mocsárban lelke halálát a vitéz kalocsai érsek, kiben Rogerius szerint az előkelők, középrendűek és közrendűek a legjobban bíztak.[57]

Ugrin nem az egyetlen főpap volt, ki a muhi csatában vesztette életét. Ott halt meg Mátyás esztergomi érsek, kit a király hűsége miatt nagyon kedvelt, s tanácsaira hallgatott, György a nemes származású és tudományokban jártas győri püspök, Rénold (Reynoldus) erdélyi és nyitrai (!) püspök, Miklós a nemesi származású szebeni prépost és királyi alkancellár, aki „mielőtt alávetette volna magát a halál kényszerűségének" egy előkelő tatárt kardjával megölt, Eradius bácsi főesperes és Albert mester, a jogtudó esztergomi főesperes.[58]

A király seregébe igyekezett a beteg Bulcsu (Bulzo) csanádi püspök is Barc fia Miklóssal meg más nemesekkel és családjukkal együtt. Csapatukat a Kötöny fejedelem megölése miatt bosszúra vágyó kunok verték szét. A szekéren fekvő püspököt sikerült a csatából kimenteni.[59]

Benedek váradi püspök, nagy sereggel igyekezvén a király táborába, meghallotta, hogy a tatárok elpusztították Eger városát, védőit megölték, kincseit elrabolták. A püspök, mivel néhány nappal korábban legyőzött egy kisebb tatár csapatot, bízott magában és az Egert elpusztító tatárok után sietett, hogy a fellelhető (egri) kincsek töredékeit (fragmenta) összegyűjtse, ne hogy elvesszenek. Benedek püspök a hadicselt alkalmazó tatároktól vereséget szenvedett, de kevesedmagával sikerült Váradra visszatérnie, majd egy idő múlva néhány vitézt maga mellé véve a Dunántúlra távozott és megmenekült.[60]

Megmenekült Bertalan pécsi püspök is, ki katonáival együtt nem az úton, hanem a mezőn futott a tatárok elől. Kevés tatár üldözte őket, s szerencséjükre szembe találkoztak Kán nembeli Gyula fia László somogyi ispán seregével, mely kibontott zászlókkal — a vereségről nem tudva — igyekezett a király táborába. Bertalan a magyar zászlókat felismerve az ispánhoz kanyarodott, a tatárok pedig a sok fegyveres láttára visszahúzódtak és másokat kezdtek üldözni. Bertalan püspök így László ispánnal együtt megmenekült.[61]

A muhi katasztrófától s az ott elesett egyházi személyek nagy számától függetlenül találó Balanyi György megállapítása: „az egyház lélekben sosem helyeselte" hogy papjai személyesen harcoljanak.[62] A harcban, a háborúban való személyes részvétel, a személyesen, saját kézzel való emberölés a pap számára valóban nehezen volt összeegyeztethető a keresztény tanítással.[63] Ez a „lélekben nem helyeslés" érezhető az 1279-es budai zsinat határozataiban, melyek a rendkívül harcias korszakban a papok fegyverviselését és hadakozását bizonyos fokig mérsékelni igyekeztek. A zsinat részletesen szabályozza a főpapok öltözetét „mikor lovagolnak", mikor a királyt háborúba kísérik, s olyan hadjáratokba mennek, melyek szükségesek, s a kánonok által nem tiltottak. Eltiltja a zsinat a papokat a felkelésektől, verekedésektől, rablástól, fosztogatástól, gyújtogatástól. A pap ne keveredjék háborús cselekményekbe, kivéve, ha saját egyháza, vagy hazája (patria!) védelméről van szó, de akkor se vegyen részt támadásban, vagy üldözésben, hanem csak amennyire a szükség megkívánja, a védelemben, és személyesen akkor se harcoljon. Tilos a papnak kardot,

57 Ugrin szerepléséről l. Spalatói Tamás és Rogerius leírását, *Gombos* III. 2234—2236.; *Endlicher* 271—277.
58 *Endlicher* 276—277.
59 *Endlicher* 271—272.
60 *Endlicher* 272—273.
61 *Endlicher* 276.
62 *Balanyi Gy.*: i. m.; MMT I. 429. o.
63 Nem véletlen, hogy a részben vagy teljesen kifejezetten hadakozás céljából alapított szerzetes lovagrendek harcoló tagjai szerzetesek voltak ugyan, de nem voltak papok.

vagy nagyobb kést viselnie, kivéve, ha félelemből teszi s erre elöljárója engedélyt adott.[64]

Hogy e rendelkezéseknek milyen volt a foganatjuk, az persze kérdéses. Nem gondoljuk, hogy a XIII. századi magyarországi klérus hadakozó volta, harciassága a zsinat hatására csökkent volna.[65]

Nemcsak a hadakozó főpap, hanem annak nemesi rokonsága is fontos és hasznos volt a király és a honvédelem számára. Béla király Artolph erdélyi püspököt át akarta helyezni a győri püspöki székbe, s ehhez IV. Ince pápa (1243-1254) hozzájárulását kérte. A pápához írott levelében hangsúlyozta, hogy a püspök nemesi rokonsága nagy érdemeket szerzett az ország határainak megvédésében.[66]

A tatárjárás idején derült ki, milyen fontos a várak szerepe. Az országot dúló tatár seregek a várak nagy részét nem tudták elfoglalni, s ez is hozzájárulhatott ahhoz, hogy kivonultak az országból. Béla király a tatárjárás után minden módon, így várépítésre alkalmas területek adományozásával is, támogatta a várépítést. A pannonhalmi apátságot az agg Uriás apát a tatárjárás idején is meg tudta védeni, nem véletlen, hogy IV. Béla 1260-ban a pannonhalmi apátságnak adományozta a Balaton szigetét, mely egykor a zalai várhoz tartozott.[67]

Hadakozó főpap lehetett az 1275-ben elhunyt Pál veszprémi püspök is, kinek IV. Béla király, a kunok leverése terén szerzett érdemeiért, díszes kardot adományozott.[68] Ugyanezt mondhatjuk Hontpázmány nembeli János mester nyitrai főesperes, királyi kápolnaispánról. IV. László király 1276-ban neki és testvérének adományozott egy, a váruk alatt fekvő lakatlan földet. Érdemük, hogy a cseh határ közelében lévő váruknak a külső és belső háborúkban való megvédésével az ország javát szolgálták, s várukat nem használták fel mások megkárosítására, hanem megvédték a környék békéjét. A békeszerető, a környék népét nem sanyargató várúr e korban külön jutalmat érdemel![69]

Nem csekély honvédelmi érdemekkel dicsekedhetett Péter erdélyi püspök sem. Az erdélyi káptalan erdejében lévő Fyless nevű hegyen saját költségén várat épített. Míg ő lesz a püspök, a maga birtokában akarja tartani a várat, azután birtokolja az erdélyi káptalan, rendelkezik Péter püspök.[70] Hat évvel később Péter püspök érdemeiért királyi adományként engedélyt kap arra, hogy az elpusztult Gyulafehérvárra és néhány faluba kiváltságos népeket telepítsen, kiknek, mivel mentesülnek a vajda és az ispánok bírói hatalma alól, egyedüli bírájuk a püspök lesz. E telepesek egy részét hadakozóknak tarthatjuk. Péter püspök maga is kiváló vitéz lehetett, mert különösen a Szamos folyó és az Erdély felé vezető út körüli rablóvárak elfoglalása és lerombolása terén szerzett érdemeket.[71]

A hadakozó főpapok korszerű fegyverzetéről érdekes adatot közöl egy 1277-es oklevél, mely szerint az esztergomi prépost páncélját egy Pascus nevű szerviensére hagyta.[72] Tamás váci püspökről egy 1282-es oklevél megjegyzi, hogy fegyveres vitézeivel együtt részt vett az 1278-as morvamezei csatában.[73]

András győri püspök sem személyét, sem vagyonát nem kímélte, mikor III. András király (1290—1301) „fő ellensége", Albert osztrák herceg ellen vonult. A harcosok

64 Constitutiones Synodus Budensis 1279. 2., 6., 11.; *Endlicher* 566, 568, 570.
65 Az egyház és a honvédelem viszonyára az eddigiek mellett l.: *Melichár Kálmán:* Egyház és véderő. Budapest, 1912.
66 (1245.) szept. 7. Buda mellett. Theiner I. 229.; Reg. Arp. 817.
67 1260. PR II. 309.; Reg. Arp. 1244.
68 *Ádám Iván:* Gladius pontificalis. Religio, 1911. 257—259., 273—275., 289—291. o. A szerző több főpapi díszkardot ismertet, ezek közül ez az egy 1301 előtti.
69 1276. aug. 9. *Fejér* V/2. 343.; Reg. Arp. 2722.
70 1276. *Fejér* V/2. 370.
71 1282. márc. ZW I. 142.; Reg. Arp. 3140
72 1277. márc. 23. Mon. Strig II. 71—72.
73 *Fejér* V/3. 183. Szentpétery szerint az oklevél hamis, de a benne foglalt esemény nem feltétlenül az.

sokaságával vonult hadba.[74] Tivadar fehérvári prépost, alkancellár azért kapott III. Andrástól birtokadományt, mert nagy sereget szerelt fel az Albert osztrák herceg elleni hadjáratra, s mikor a király a Délvidéken fogságba került, Tivadar felajánlotta a király helyébe túsznak testvérét Lászlót és még három rokonát. Az oklevél megkülönbözteti a prépost által kiállított seregben a „mileseket", akiken itt valószínűleg nehéz fegyverzetű lovasokat kell értenünk, és az „armatus"-okat, akiken a többi harcosokat.[75] Pál honti prépost saját és testvérei hadi érdemeiért kapja királyi adományként Hidegkút földjét. Vid nevű testvére a lábán szenvedett súlyos sebesülést.[76] Pál pécsi püspök a vele hatalmaskodó Sándor fia Moys birtokait kapja a királytól érdemeiért. A püspök Szekcső vára megvívásakor szerzett érdemeket, ahol szerviensei közül többen életüket vesztették.[77] Egyebek között hadi érdemeiért kapott birtokadományt Márk szepesi kanonok, a király káplánja.[78] Márk kanonok és testvére Mihály comes 1300-ban új királyi adományokban részesült. Követségekben szereztek érdemeket és Szepes várában, ahol egyebek között sűrű és lakatlan erdőket törtek fel, s az így nyert földeket megművelték. III. András az országos nemesek jogaival ruházza fel, s arra kötelezi őket, hogy az ország területén kívüli királyi hadjáratokra egy fegyverest küldjenek. Sem a szepesi ispán, sem a várnagy bírósága alá nem tartoznak, adómentesek és nem kötelezhetők Szepes vára javítására, vagy élelemszállításra sem.[79]

Úgy gondoljuk, nem kételkedhetünk abban, hogy a magyarországi egyháznagyok a XI. század utolsó évtizedeitől korszakunk végéig (és még sokkal tovább is) a francia és német főpapokhoz hasonlóan személyesen is hadba vonultak, sőt nem egy esetben személyesen harcoltak is.

III.

Nem csak az egyháznagyok hadakoztak. Az egyháznak a keresztes háborúk és a spanyol Reconquista során különleges fegyveres szervezetei alakultak ki: a szerzetes lovagrendek. Ezek kialakulása elképzelhetetlen lett volna az egyház ideológiájának harciasabbá válása nélkül.[80] A szerzetes lovagrendek tagjai a szokásos szerzetesi fogadalmak (szegénység, engedelmesség, szüzesség) mellett még egy fogadalmat tesznek: hogy egész életükben harcolni fognak az egyház ellenségei, a „hitetlenek" ellen, kiken elsősorban a muzulmánokat értették. A szerzetes lovagokat nem szentelik pappá (ez nem feltétlen velejárója a szerzetességnek, más szerzetesrendekben is vannak nem pap szerzetesek), mert a feladatuk a harc, a vérontás. A lovagrendekben ezért a lovagokon kívül papokat is találunk, akik a többi szerzetes lelki gondozását végzik. Találunk a lovagrendekben szolgákat is, ezek a rendszerint nemesi származású lovagok fegyverhordozóiként és szolgáiként szerepelnek. Ezek szintén hadakozók. A szerzetes lovagrendek szerepe a középkori Európa történetében igen jelentős: katonai és gazdasági erejük el nem hanyagolható tényező. Katonai felhasználhatóságukat fokozta,

74 1292. jan. 3. GyF I. (1861) 213. Az oklevél III. András 1291-es oklevelének átírása.
75 1293. jan. 10. *Bártfai* 26. „maximis aciebus militum et infinita multitudine armatorum in ipso nostro exercitu laudabiliter placuit..."
76 1294. *Fejér* VI/1. 288.
77 1296. szept. 15. OL DL 39. 257.
78 1297. *Fejér* VI/2. 75.
79 1300. *Fejér* VI/2. 246.
80 L. a jelen tanulmány I. részét. Ezenkívül: *Joshua Prawer:* The World of the Crusaders. London—Jerusalem, 1972. 103—104. o.; Az iszlám „szent háború" esetleges hatására: *Albrecht Noth:* i. m.; *Leopold Auer:* Kirche und Krieg im Wandel der Geschichte. MiÖG LXXXII. (1974) 181—188. o.

hogy a feudális hadseregek csak meghatározott ideig voltak kötelesek fegyverben maradni, míg a szerzetes lovagoknál ilyen korlátozás nem létezett.[81]

Az egyik legfontosabb, legnagyobb szerephez jutott rend a *templomosok* rendje volt. 1118-ban nyolc francia lovag Hugues de Payns vezetésével szerzetesi fogadalmat tesz. A lovagok a szokásos szerzetesi fogadalmak mellett azt is megfogadják, hogy egész életükön át védeni fogják a szentföldi zarándokokat. II. Balduin (1118—1131) jeruzsálemi király támogatja őket és a Salamon király alapította templomban ad nekik helyet — ezért nevezik őket a templom lovagjainak. Kilenc év alatt csak egyetlen új lovag csatlakozott hozzájuk. 1128-ban vezetőjük négy társával részt vesz a troyesi zsinaton; Clairvaux-i Szent Bernát karolja fel ügyüket, s új rendi szabályzatot (regulát) ad nekik. (Ebben szüzességi fogadalom nem szerepel.) 1139-től a Szentszék is pártfogásába veszi őket. III. Sándor pápa (1159—1181) 1163-ban megszervezi a templomos rend papságát (a szerzetes lovagok, mint említettük, nincsenek pappá szentelve), mely csak a rend fejének, a nagymesternek és a pápaságnak van alávetve. A rend hamarosan katonai és pénzügyi hatalommá válik. A rendben a lovagokon és a papokon kívül fegyverhordozók, azonkívül iparosok és szolgák is voltak. A nagymestert a jeruzsálemi rendház lovagjai választották, s ők alkották a káptalant, melynek jóvá kellett hagynia a fontosabb döntéseket, így a provinciák vezetőinek kinevezését. A rendnek három keleti és hét nyugati provinciája volt. A templomos rend hanyatlása már a XII. század vége óta nyilvánvaló. Nagy az aránytalanság a rend hatalma, anyagi erőforrásai s csekély katonai erőfeszítései között. A XII. században a rendnek kb. 15 000 lovagja van, de ezek nagy többsége Európában él és sohasem látta a Szentföldet. A rend gazdagsága, tagjainak gőgje és szerzeteshez nem illő életmódja hamarosan ellenszenvessé tette a fehér köpenyükön vörös keresztet viselő lovagokat. 1291, Palesztina teljes elvesztése után sokan úgy látták, hogy nincs többé létjogosultságuk. A rend központja most már Franciaországba került, s IV. (Szép) Fülöp francia király (1285—1314), politikai befolyásukat megsokallva s hatalmas vagyonukat megirigyelve, minden valószínűség szerint hamis vádak alapján, pert indított ellenük. Ennek eredményeként — egyetértésre kényszerítve a gyenge V. Kelemen pápát (1305—1314) — a rend vezetőit, köztük Jacques de Molay-t, az utolsó nagymestert, kivégeztette, a rendet pedig feloszlatta (1314). A rend javait azonban nem a francia király kapta, hanem a másik nagy lovagrend, a Szent János lovagok rendje, a templomosok régi riválisa.[82]

81 A szerzetes lovagrendekről: *Balanyi György:* A szerzetesség története. Budapest, 1923. 187—204. o.; *Áldásy Antal:* A keresztes hadjáratok története. Budapest, 1924. 130—141. o.; *Hans Prutz:* Die geistlichen Ritterorden. Ihre Stellung zur kirchlichen, politischen, gesellschaftlichen Entwicklung des Mittelalters. Berlin, 1908. (utánnyomás 1968.); *Henry Marc-Bonnet:* Histoire des ordres religieux. Paris, 1955. Que sais je? 34—36., 68—69. o.; *Jan Wierusz Kowalski:* Szerzetesek, egyházak, társadalom. Budapest, 1975. 197—213. o. A könyv — tévesen — a német lovagrendet olykor ispotályosnak nevezi. A német lovagrendnek is voltak ispotályai (kórházai), de az „ispotályos" a Szent János (johannita) rend egyik elnevezése volt.

Népszerű (némileg egyoldalú) összefoglalás: *Rácz Zoltán:* A keresztes lovagok tündöklése és bukása. Világosság 1971. 75—83. o.; *Otto Henne am Rhyn:* Geschichte des Rittertums, Leipzig, é. n. 191—241. o.; *Richard Barber:* The Knight and Chivalry. London 1970. 225—290. o.; *Desmond Seward:* The Monks at War. The Military Religious Orders. London, 1972.; *J. Prawer:* i. m. 113—120. o.; *Walter Zöllner:* A keresztes háborúk története. Budapest, 1980. (Ford. Jólesz László) 223—237. o.; Die geistlichen Ritterorden Europas. Ed. *Josef Fleckenstein-Manfred Hellmann.* Sigmaringen, 1980. Vorträge und Forschungen. XXVI. Tanulmánykötet.

A négy fogadalom megtartása nem volt könnyű. A hadakozó életmód nehezen fért össze a szegénységgel, a fegyverforgatáshoz szükséges jó táplálkozás a szüzességgel. A szerzetesrendek történetében visszatérő probléma az „elvilágiasodás", a szerzeteshez nem illő életmód, s ez különösen áll a szerzetes lovagrendekre. Volt olyan lovagrend (a spanyolországi compostelai Szent Jakab rend), melyben az egyszeri házasságot megengedték. — A szerzetes lovagrendekhez hasonló intézmények más vallásokban, társadalmakban is léteztek. Így Japánban *(Louis Fréderic:* Japán hétköznapjai a szamurájok korában 1185—1603. Budapest, 1974. 278—280. o.) és a keresztes háborúk idején a muzulmánoknál *(Franz Taeschner:* Islamisches Ordens-rittertum zur Zeit der Kreuzzüge. Die Welt als Geschichte 4., 1938. 382—402. o.).

82 A templomos rendről l. a 3. jegyzetben felsoroltakon kívül: *George Archibald Campbell:* The Knights Templars. London, 1957.; *Albert Olivier:* Les Templiers. Bourges, 1958. ; *Edith Simon:* The Piebald Standard. London, 1959.; *Régine Pernourd:* Les Templiers. Paris, 1974. Que sais-je?; *Marie Luise Bulst-Thiele:* Sacrae domus militiae Templi ... Göttingen, 1974.; *Marion Melville:* Les Débuts de l'Ordre du Temple. In: Die geislichen Ritterorden. Sigmaringen 1980. 23—30. o.; A templomos rend elleni perről: *Marie Luise Bulst-Thiele:* Der Prozess gegen den Templerorden, Uo. 375—402. o.

A *Szent János lovagrend* (johanniták, ispotályos rend) eredetileg nem lovagrendként, hanem betegápoló rendként alakult, korábban mint a templomos rend. Jeruzsálemben már 1070-ben működött egy Szent Jánosról elnevezett kórház a keresztény zarándokok számára. E kórház a bencés rendnek volt alárendelve, s 1099-ben vált külön betegápoló renddé, a provence-i Gerhard vezetésével. Raymund du Puy, a második nagymester idején, 1140 táján válik a rend — a templomosokat utánozva — lovagrenddé. Ruházatuk eleinte fekete öltöny, a vállukon fehér kereszttel; IV. Sándor pápa (1254—1261) engedélyezi számukra a fehér kereszttel díszített vörös köpenyt. A rend betegápoló jellegét sem szünteti meg, számos kórházat tart fenn. 1154-től a rend nagymesterétől függő papságról is vannak adataink. A johannita rendben a lovagokon, papokon és fegyverhordozókon kívül betegápoló személyzet is működik. A rend hierarchiája a templomosokéhoz hasonló: provinciákra, a provinciák perjelségekre (prioratus), vagy nagyperjelségekre oszlottak. A johannita rend nem vált annyira népszerűtlenné Palesztina elvesztése után, mint a templomos rend, feltehetőleg azért, mert kórházai révén társadalmilag hasznosabb maradt, mert kevésbé volt gazdag, tagjai között több volt az alsóbb társadalmi rétegekből származó és szelleme szerzetesibb maradt, mint a templomosoké. Azonkívül a johanniták folytatták a mozlimok elleni harcot. 1310-ben Rhodos szigetére vonultak vissza, s tovább harcoltak a muzulmán tengeri kalózok ellen. 1502-ben innét is kiszorultak, s Málta szigetén vetették meg lábukat, melyet 1565-ben sikeresen megvédtek I. Szulejmán (1520—66) hajóhadával szemben. A rend 1798-ban szűnt meg, mikor Napóleon elfoglalta Máltát, s az utolsó nagymester, Ferdinand Hompesch, rangjáról lemondva Triesztbe menekült.[83]

A harmadik nagy lovagrend, melynek szerepe különösen Északkelet-Európa történetében volt jelentős: *a német (teuton) lovagrend* volt. Ez a rend 1198-ban alakult Palesztinában. A rend egy része Erdély keleti részébe, a Barcaságba költözött, onnét — mint arról még bővebben szólunk — II. András király (1205—1235) űzte ki őket. 1226-ban Hermann Salza nagymesterük alatt a Balti tenger mellékére költöztek Mazoviai Konrád lengyel herceg meghívására. A XIII. század folyamán meghódítják a poroszok földjét. 1309 után nagymesterük egy valóságos rendi állam vezetőjévé válik, miután a rend (mely 1237-ben egyesült a Rigában 1202-ben hasonló céllal: a kereszténység fegyveres terjesztésének céljával alakult kardlovagok rendjével) katonai nagyhatalommá fejlődött. A fehér köpenyen fekete keresztet viselő lovagok rendje, melynek központja Malbork (Marienburg) volt, hatalma csúcspontján 55 város, 48 vár és 18 368 falu ura. Ezeket nagyrészt — német parasztok betelepítése útján — ők maguk alapították. A nagyhatalmú rend ellentétbe került a lengyel királysággal, mely összefogva Litvániával és Novgoroddal 1410-ben, a tannenbergi csatában döntő vereséget mért rá. A lovagrend 1466-ban kénytelen volt Lengyelország javára lemondani Nyugat-Poroszországról és Pomerániáról, s Kelet-Poroszországot is csak mint a

83 A Szent János rendről a 81. jegyzetben felsoroltakon kívül: *Jonathan Riley Smith:* The Knights of St. John in Jerusalem and Cyprus. 1050—1310. A History of the Order of the Hospital of St. John of Jerusalem. Ed. Lionel Butler, I. k. London, 1967.; *Claire-Éliane Engel:* Histoire de l'ordre de Malte. Genéve—Paris—München, 1968. (Inkább a rend 1310 utáni történetét vizsgálja); *Ernle Bradford:* The Shield and the Sword. The Knights of St. John. London—Sidney—Auckland—Toronto, 1972.; Der Johanniter Orden. (Ed. *Adam Wienand)* Köln, 1970.; *Rudolf Hiestand:* Die Anfange der Johanniter. In: Die geistlichen Ritterorden. Sigmaringen, 1980. 31—80. o.; *Anthony Luttrell:* The Hospitaliers in Cyprus, Rhodes, Greece and the West. 1291—1440. Collected Studies. London, 1978.

lengyel király hőbérese bírta. 1524-ben Brandenburgi Albert nagymester a lutheri reformáció híve lett, s a rend országa világi állammá vált.[84]

A három nagy szerzetes lovagrenden kívül számos más lovagrend is alakult — Balanyi György kb. 30-ra teszi a számukat.[85] Ezek közül megemlítendő a hazánkban is működő Szent Lázár rend, amely valójában nem lovagrend, hanem betegápoló rend volt; akkor alakult a Szent János rendből kiválva, mikor az lovagrenddé vált. Jelentős szerephez jutottak a spanyol lovagrendek, melyek tartósabb sikerrel harcoltak a „nyugati keresztes háborúnak" is nevezett Reconquista során a muzulmánok ellen. Közülük a Calatrava (1158) az Evora (1162), a Compostelai Szent Jakab (1175) és az Alcantara rend emelendő ki. Jelentős volt a portugál Krisztus rend is. E lovagrendek hatalmas vagyonára a spanyol, illetőleg a portugál király oly módon tette rá a kezét, hogy magát nevezte ki a rendek nagymesterévé.[86]

Hazánkban — mely a XII. században nyitva állott a nyugat-európai szellemi áramlatok, intézmények, s így a lovagság számára — a nagy lovagrendek gyorsan elterjedtek.

Feltételezhető, hogy a templomos rend már 1147-ben, VII. Lajos francia király (1137—1180) keresztes seregének átvonulásakor elterjedt Magyarországon. 1169-ben már birtokukban van Vrana, ahol legfontosabb rendházuk épült. Elsősorban horvát-szlavón területen terjeszkedtek gyorsan, de a szűkebb értelemben vett Magyarországon is. A XIII. század végén a templomos rend hazánkban a legtekintélyesebb rendek egyike. Királyaink adományai jóvoltából birtokaik egyre növekedtek. Mint említettük, a muhi csatában az ott résztvevő egész templomos csapat hősi halált halt. 1292 után a rend III. Andrással szemben a nápolyi (Anjou) párthoz csatlakozott, s talán ezért is csökkent a népszerűsége.[87]

Hogy a templomos rendnek hány rendháza volt hazánkban és hol voltak ezek a rendházak, a kutatás jelenlegi állása szerint — nem tudjuk. A legújabb magyar katolikus egyháztörténet szerzője 8—10-re teszi a magyarországi templomos rendházak számát.[88]

Hogy milyen nehézségekkel jár egy középkori szerzetesrend rendházai helyének és számának megállapítása, láthatjuk Hervay Ferencnek a pálos rend magyarországi

84 A német lovagrendről a 81. jegyzetben felsorolt műveken kívül: *Ernst Hering:* Der deutsche Ritterorden. Leipzig, 1943.; *Marian Tumler:* Der Deutsche Orden im Werden, Wachsen und Wirken bis 1400 mit einem Abriss der Geschichte der Ordens von 1400 bis zur neuesten Zeit. Wien, 1954.; Quellen und Studien zur Geschichte des Deutschen Ordens (sorozat, megjelenése folyamatban van); *Kurt Forstreuter:* Der Deutsche Orden am Mittelmeer. Bonn, 1967.; *Udo Arnold:* Entstehung und Frühzeit des Deutschen Ordens. In: Die geistlichen Ritterorden. Sigmaringen, 1980. 81—107. o.; *Marian Biskup:* Das Ende des Deutschordenstaates Preussen im Jahre 1525. Uo. 403—416. o.; A kardlovagokról: *Friedrich Benninghoven:* Der Orden der Schwertbrüder. Köln—Graz, 1965. A német lovagrend nagymestere,Brandenburgi Albert, a reformáció idején a lutheri vallás hívévé vált, s ezzel a rend lényegében megszűnt. De nem teljesen. Kisebb, katolikus vallásúnak maradt része a württembergi Mergentheimben telepedett le, s Ausztriában meg Tirolban maradtak rendházai. 1834-ben elkezdték újjászervezésüket. Nagymestereik ezután Habsburg főhercegek voltak, s a rendtagok az osztrák hadseregben katonáskodtak. Az utolsó Habsburg nagymester, Jenő főherceg, az első világháború után mondott le. A rend 1929-ben ünnepélyes fogadalmú szabályos szerzetesrenddé alakult. Temploma Bécs belvárosában a Singerstrasse-ban áll, s érdekes módon Bécs városában egyedül ebben a templomban mondanak magyar nyelvű misét.

85 *Balanyi Gy.:* i. m. (1924) 187. o.

86 A spanyol és portugál lovagrendekről: *H. Prutz:* i. m. 71—100. o.; *R. Barber:* i. m. 283—290. o.; *Georgina Goddard King:* A Brief Account of the Military Orders in Spain. New-York, 1921.; *Francis Gutton:* La chevalerie militaire en Espagne. L'ordre de Calatrava. Paris, 1955.; *Uő.:* L'ordre d'Alcantara. Paris, 1975.; *Maur Cocheril:* Les ordres militaires cisterciens au Portugal. Bulletin des Études portugaises. 28/29. 1967—1968. 1—72. o.; *Bernd Schwenk:* Aus der Frühzeit der geistlichen Ritterorden Spaniens. In: Die geistliche Ritterorden. Sigmaringen, 1980. 109—140. o.; *S. Lomax:* La Orden de Santiago 1170—1295. Madrid, 1965.; *Uő.:* La ordenes militares en la Peninsula Ibérica durante la Edad Media. Salamanca, 1976.; *Joseph F. O Callaghan:* The Foundation of the Order of Alcantara. 1176—1218. Catholic Historical Review 47. (1962) 1—86. o.; *Uő.:* The Spanish Military Order of Calatrava and His Affiliates Collected Studies. London, 1975.

87 *Patek Ferenc:* A magyarországi templárius rendtartomány felbomlása. Budapest, 1912.; *Marie Luise Bulst-Thiele:* Der Prozess gegen den Templerordem (Geistliche Ritterorden. Sigmaringen, 1980.) c. műve 380. o.-án azt írja hogy a muhi csatában egy (meg nem nevezett) magyarországi mester a vránai preceptor és az összes *horvátországi* templomosok estek el.

88 *Hermann E.:* i. m. 80—81. o.

elterjedésével foglalkozó precíz tanulmányából.[89] Megállapításával egyetértve a közismert kézikönyvekben felsorolt templomos rendházakat nem tarthatjuk tudományos módszerrel igazoltnak.[90] Tudomásunk szerint Hervay Ferenc a többi hazai középkori szerzetesrend történetét is hasonló alapossággal szándékozik feltárni, s ezek között remélhetőleg sor kerül majd a lovagrendekre is.

A templomos rendre vonatkozó oklevelek közül a következőket említjük meg: Imre király a templomos rend érdemeiért Cone mester, Franco lovag s a többi lovagok kérésére a rendet összes magyarországi javaiban és birtokaiban védelmébe veszi, felmenti őket minden adózás alól és szabad víz-, fű- és fahasználati jogot ad nekik.[91] II. András Cono-nak a templomos rend mesterének és rendtársainak kérésére megengedi, hogy bárki szabadon adományozhasson a lovagrendnek földet, birtokot, rabszolgákat, szabadosokat, vagy bármi mást.[92] 1210-ben II. András megerősíti a templomos rendet a Csépán nádor bácsi ispán által nekik adott, s egyéb birtokokban.[93] Később András király horvátországi birtokokat ad a templomos rendnek a rend szlavóniai és magyarországi mestere: Pontius de Cruce érdemeiért.[94] A templomos rendnek adományozta II. András az utódok nélkül elhalt Endus fia Péter egyik faluját.[95] Jula bán és felesége Ilona asszony is adományoztak birtokokat a rendnek, ezek birtokában erősíti meg őket IX. Gergely pápa (1227—1241).[96] A templomos rend nagy tekintélyét mutatja, hogy mikor II. András leányát, Jolest eljegyzi I. Jakab (1213—1276) aragón király, a magyar királylány 12 000 márka hozományt kap, s e célból András leköti az ország egész harmincadjövedelmét, évi 1500 márkát. Az aragón király e jövedelem kezelését a pécsi püspökre, s a johanniták és templomosok magyarországi mestereire bízza.[97]

A templomosok fegyvereit nem csak II. András, hanem fia és utóda, IV. Béla is sokra becsülte. 1239-ben a Sopron megyei Behu, Domona, Louch és Salaysa nevű falvakat, amelyeket Sathamar fia Miklós nemes még II. András idejében királyi engedéllyel a templomos rendnek adott, a lovagrendnek ítélte a nevezett Miklós rokonai: Oslu ispán, Miklós győri ispán, Péter, György és Herbord nemesek ellenében, azonkívül Miklós vejének Ivánnak leánynegyed címén emelt igénye ellenében, és azok birtokába Csák soproni ispán által bevezette Carumbi Rembaldus mestert.[98]

Mint említettük, a templomos rendnek a muhi csatában részt vett egész kontingense életét vesztette, de azért a tatárjárás után is találkozunk Magyarországon templomosokkal. IV. Ince pápa (1243—1254) 1252-ben levelet ír a templomosok magyarországi és szlavóniai mesteréhez és tagjaihoz. E levélből az derül ki, hogy — a templomosok jelentése szerint — IV. Béla visszavonta elődei, Imre és II. András király összes, a rendnek tett adományait. Később azonban újra adott nekik birtokokat és bizonyos kiváltságokat, s ezeket most a pápa is megerősíti.[99] Valószínű, hogy Béla még a tatárjárás előtt vette vissza a templomosoktól Imre és András adományait, de látva a lovagok hősiességét, új javakat adott nekik, annál is inkább, mert hadsereg-

89 *Hervay Ferenc:* A pálos rend elterjedése a középkori Magyarországon. In: Társadalom- és művelődéstörténeti tanulmányok. Mályusz Elemér Emlékkönyv. Budapest, 1984. 159—171. o.

90 *Rupp Jakab:* Magyarország helyrajzi története fő tekintettel az egyházi intézetekre, vagyis a nevezetesebb városok, helységek s azokban létezett egyházi intézetek püspökmegyék szerint rendezve. I. k. Pest, 1870. 23., 138., 182., 184., 286—87., 604., 606., 620. o., II. k. Pest, 1872. 236., 375. o., III. k. Pest, 1876. 17., 256., 300. o. A templomosokkal foglalkozó régebbi magyar munkák közül megemlítendő *Pesty Frigyes:* A templáriusok Magyarországon. Pest, 1861. c. műve. Szerinte a Muhinál elesett templomos mester Rembald de Korumb volt, a templomosok főként franciák, a johanniták főként olaszok. A templomosok között a ránk maradt adatok szerint magyar nevűt nem találunk, a johanniták között viszont volt néhány magyar is.

91 1198. *Fejér* II. 329.; Reg. Arp. 173.

92 (1209—1210. körül) *Fejér* III/2. 420.; Reg. Arp. 251

93 1210. ÁUO XI. 105.; Reg. Arp. 253.

94 1219. ÁUO XI. 154.; Reg. Arp. 353.

95 1228. HO II. 2.; Reg. Arp. 442.

96 1230. dec. 23. Laterán. OL DL 25. 033.

97 1235. *Századok*, 1897. 583.; Reg. Arp. 537.

98 1239. jún. 11. *Fejér* IV/1. 146.; Reg. Arp. 658. Ezt az oklevelet 1272-ben V. István Gylermus mester kérésére átírja, s biztosítja neki az adományban szereplő 4 falu birtokát. (1272. márc. 18. Reg. Arp. 2174.)

99 1252. dec. 9. Perusii. *Fejér* IV/2. 203.

reformja során jól tudta használni a korszerű, nehéz fegyverzetben harcoló templomosokat. 1263-ban Béla király megerősíti néhai Béla hercegnek, korán elhunyt fiának Franco-val a templomosok magyar—szlavón—horvát—dalmát praeceptorával Scennia város és Gnechke (?) comitatus ügyében létrehozott egészséget.[100] Béla király engedte át a templomosoknak Dobicha comitatust is és ezt erősítette meg V. István 1270. december 12-i oklevele, melyet IV. László írt át Guilhelmus, a rend magyarországi és szlavóniai mestere kérésére.[101]

A Szent János lovagrendnek hazánkban a templomos rendnél is nagyobb szerepe volt. A lovagrend történetével a magyar historikusok közül legtöbbet foglalkozó Reiszig Ede valószínűnek tartja, hogy 1147-ben a VII. Lajos francia királlyal a keresztes hadjáratba vonuló johannita lovagok indíthatták II. Géza királyt a rend betelepítésére. Géza Esztergomban ad nekik földet, s a XII. század végén az esztergomi konventen kívül, melyhez négy fiók is tartozott, még négy rendházuk volt Magyarországon: Székesfehérvár, Zalaszentpéter, Szent János és Boisce. Reiszig szerint a János-lovagok hadereje elégséges lett volna, arra, hogy a „bomladozó várszerkezet intézményét" hellyel-közzel pótolja, de arra nem volt elég erős, hogy a tatárokkal sikeresen megmérkőzzék.[102] Nézetünk szerint a lovagrend a bomladozó várispánsági haderő pótlására sem volt elegendő, ehhez túlságosan kicsi volt a létszáma. Reiszignek igaza lehet, hogy a három nagy lovagrend közül egyedül a johanniták tudtak Magyarországon igazán gyökeret verni. II. Géza a második kereszteshad átvonulása után templomot és szállót építtetett Jeruzsálemben, s ennek őrizetét az akkor már lovagrenddé szerveződött johannitákra bízta. Egyúttal (Reiszig szerint) Esztergomban rendházat alapított számukra. Következő rendházuk Székesfehérvárott volt. 1187-ben az esztergomi konventhez már hat fiók tartozott, köztük Budafelhévíz. A XII. század végén öt rendházuk volt. Ekkor Magyarország és Csehország még közös rendtartományt alkotott, 1226-ban már létezett külön magyar rendtartomány. A János-lovagok részt vettek II. András 1217. évi keresztes háborújában. A johanniták súlya a XIII. században egyre növekszik, részben Rembaldus tartományi mester (1232—1250) ügyessége jóvoltából. A János-rend birtokait a királyi birtokvisszavételek nem csorbították, sőt 1238-ban a rend jelentős adományokat kapott. A muhi csatában számos johannita lovag is elesett, de nem valamennyien, mint a templomosok. Rembald mester (nem tévesztendő össze a templomos Carumbi Rembalddal!) túlélte a csatát, s valószínűleg a királyt kísérte útjában, mert később fontos állásokban találjuk — véli Reiszig. A Béla királyt Dalmáciából hazakísérő vitézek között volt a magyar származású Mikó, ki 1243 után, mint a magyar—szlavón rendtartomány feje szerepel — talán a távol lévő Rembaldot helyettesíti, mert 1244-ben újra Rembald a mester. A kórházakat is fenntartó, részben magyar származású lovagok népszerűbbek voltak, mint a templomosok, akik nehezen is tudták pótolni a Muhinál elesett társaikat. A muhi csata után megmaradt lovagokat — Székely György megállapítása szerint — a várakba, erődökben húzódó csoportok között kell keresnünk. A tatárjárás

100 1269. *Theiner* I. 311.; Reg. Arp. 1646.

101 1272. nov. 18. *Theiner* I. 311.; Reg. Arp. 2323. A pápák levelei is mutatják a templomos rend fontos szerepét. 1217-ben III. Honorius pápa (1216—1227) az esztergomi érseknek írt levelében sürgeti, hogy huszadot kell szedni a Szentföld számára s azt az ispotályos és templomos rendnek kell adni. *(Theiner* I. 6.) 1231-ben IX. Gergely pápa megerősíti a templomosok és Kálmán szlavóniai herceg között létrejött egyezményt, melynek értelmében Szlavónia, Horvátország és Dalmácia területén senki sem követelhet descensust (vendéglátást) tőlük és népeiktől. A templomosoktól időközben elvett földek visszaadását is megígéri az egyezmény *(Theiner* I. 97—99.). A lovagrendek kiváltságait, de egyúttal fennhéjázásukat is mutatja IX. Gergely 1233-ban kelt levele, melyben panaszolja, hogy míg a Magyarországra küldött pápai követet a püspökök, prépostok és apátok szívesen ellátják, a templomosok és az ispotályosok — privilégiumaikra hivatkozva — az ellátást megtagadják. *(Theiner* I. 114.). Ennek ellenére IX. Gergely 1236-ban sürgeti a Kálmán herceg és a templomosok között megkötött említett egyezmény megtartását, amikor azok panaszkodtak, hogy az egyezmény ellenére bizonyos tőlük elvett birtokokat nem kaptak vissza. *(Theiner* I. 146—147.).

102 *ifj. Reiszig Ede:* A János lovagrend a tatárjárás előtt hazánkban. *Katholikus Szemle*, 1904. 289—303., 376—391. o.

után a johanniták számos falusi rendháza megszűnt, a városiak viszont megmaradtak és segítettek a városok védelmében.[103]

A János-lovagok részt vettek a Babenbergi II. Frigyes osztrák herceg (1230—1246) elleni háborúban, így a Győr vára körüli harcokban is. 1242-ben Sopron városa a lovagokra bízta a város egyik tornyának őrizetét. Egy 1246-os tatár betörést a király a János-lovagok segítségével vert vissza. A király bizonyára nagyon bízott a johannitákban, mikor rájuk bízta a Szörénység védelmét, s bizonyos román kenézségek kivételével az egész területet a fennhatóságuk alá rendelte. A rend a terület benépesítésére is kötelezte magát, mert a területet az említett négy román kenéz (János, Farkas, Lynivy és Seneslaus) területét kivéve lakatlan volt. De a telepeseket nem hozhatta Magyarországról, vagy Erdélyből, s ez volt talán egyik oka a lovagrend szörénységi kudarcának.

A lovagrend nem tudott meggyökeresedni a Szörénységben s nem tudta teljesíteni feladatát. Ténylegesen birtokba vette a területet, mint Béla 1254-es, a pápához írt levele igazolja, de több adat nincs róla, 1260-ban pedig a bolgárok megtámadták és elpusztították a Szörénységet — a János-lovagok már előbb kivonultak onnét. Emiatt Béla királlyal való viszonyuk érthető módon megromlott, hamarosan azonban újra megjavult, s számos külföldi johannita jött ismét Magyarországra.[104]

A johannita rend hazánkban jobban elterjedt, mint a templomos rend. Rendházaik számát — akár a templomosokét — pontosan nem tudjuk megállapítani. Fuxhoffer 19 rendházukról tud.[105] Rupp Jakab az esztergomi, székesfehérvári, győri, csurgói, újudvari, pécsi, soproni, kassai, beregszászi rendházakat említi.[106] Hermann Egyed a XIII. század végén 30-ra becsülte a magyar- és horvátországi johannita rendházak számát.[107]

A johanniták a Szörénységen kívül az ország más területein is részt vettek a honvédelemben. Mint Györffy György megállapította, a király nekik adományozta Erdély délkeleti sarkát, s megbízta őket azzal is, hogy a Duna vonalán várakat építsenek. Erre a János-lovagok kiválóan alkalmasak voltak, mert Jeruzsálem körül és Szíriában emelt váraikat a kor legfejlettebb erődeinek tartották.[108] Györffy azt is feltételezi, hogy a johanniták Buda vára XIII. század közepén történt felépítésében is részt vettek.[109]

A johannita rend szerepe a XIV. században is jelentős volt Magyarországon. A feloszlatott templomos rend birtokainak nagy részét ők kapták. XI. Gergely pápa (1370—1378) 1375. december 8-án kelt levele szerint 1377-ben a János-rendnek 500

103 *Székely György:* in: Magyarország története. (szerk. *Molnár Erik, Pamlényi Ervin, Székely György)* Budapest, 1964. 83. o.

104 A János lovagrend történetéről l. *Reiszig Ede:* A Jeruzsálemi Szent János lovagrend Magyarországon I—II. Budapest, 1925., 1928.; *Uő.:* A János-lovagok birtokviszonyai Magyarországon. TT 1911. 368.; *Uő.:* A János lovagrend szerepe a magyar hadtörténelemben az Árpádok korában. HK 1919—21, 109—125. o.; A johannitáknak a szörényi bánságban való szerepléséről l. még: *Pesty Frigyes:* A szörényi bánság és Szörény vármegye története. Budapest, 1877. I. k. 16. és köv. o., 21. o.; *Turchányi Tihamér:* Krassó—Szörény megye története az ősidőktől a régi Krassó megye megszűnéséig. Lugos, 1906. 109—112. o. Szörénységi kudarcukat talán érthetőbbé teszi egy *Anthony Luttrell* által közölt adat. Eszerint 1373-ban az északnyugat-franciaországi prioritátusban 250—300 johannita rendtag élt, ezek közül 178-nak a nevét ismerjük. E 178 szerzetes közül csak négy, vagy őt volt *miles* és *sergent*, a többiek: 49 pap és 124 szolgáló testvér. A rendtagok közül 54-et tart harcosnak, de 81%-uk 40 év feletti, ezen belül 60% 50 év feletti. (Geistliche Ritterorden. Sigmaringen, 1980. 258. o.) Lehetséges, hogy a magyarországi rendtartomány „elöregedése" nem volt még ilyen mértékű a XIII. század közepén, de arra mégis gondolnunk kell, hogy létszámuk nem volt elegendő a Szörénység megvédéséhez.

105 *Fuxhoffer—Czinár* i. h. Budán és Esztergomban 2—2 rendházukat említi, azonkívül: Székesfehérvár, Zala, Somogy, Csurgó, Ükür, Szentkereszt, Kelenföld, Keresztelő Szt. János, Újudvar, Tolmács, Szirák, Sopron, Pest, Gora és Győr rendházait.

106 *Rupp J.* i. m. I. k. 18—19., 237—238., 286—288., 343., 376., 427., 506. o., II. k. 252., 375. o.

107 *Hermann E.* i. m. i. h. A rendházakról l. a templomos rendnél mondottakat. Pontos megállapításuk a jövő kutatásra vár.

108 *Györffy György:* Budapest története az Árpádkorban (Budapest története, I. k.) Budapest, 1975. 299. o.

109 *Györffy Gy.:* A magyar várostörténet kezdetei és Budapest kialakulása. Doktori értekezés. Kézirat. 217—218. o.

lovagot és ugyanannyi scutifert (fegyverhordozót) kellett volna a török ellen küldenie. A magyarországi rendtartományra ebből 18 lovag és ugyanannyi scutifer jutott.[110]

A János-lovagrend magyarországi szerepéről, tevékenységéről számos oklevél emlékezik meg. 1193-ban III. Béla oklevelében felsorolta mindazon birtokokat, melyeket a Martyrius esztergomi érsek által kezdett és II. Géza király felesége, Eufrozina által befejezett székesfehérvári Szent István egyháznak adott, mely egyház a johanniták kezére került.[111]

A pápaság világi hatalmát a legmagasabb szintre emelő III. Ince (1198—1216) 1208-as oklevelében kijelenti, hogy az ispotályosok birtokai tizedmentesek, mégpedig nemcsak az újonnan művelés alá vett földek, hanem a már művelt földek is, ha azokat saját kezükkel művelik meg.[112] Ugyancsak III. Ince pápa erősíti meg a johannitákat a Castelluz (?)-i Szent György egyháza, s a hozzá tartozó kápolnák birtokában.[113] II. András a johannitáknak tett adományát kedvező palesztínai tapasztalataival indokolja. Szívesen fogadta őt Guarinus de Monte Acuto, a johanniták jeruzsálemi mestere, látta a rend általános működését, ezért nekik a szabolcsi királyi sójövedelemből évenként 500 ezüst márkát rendel.[114] Ugyancsak a szabolcsi sójövedelemből jutalmazza András király a szíriai Krak várában élő johannitákat, akik őt szívesen fogadták — évi 100 márkát utal ki nekik, ebből 60-at Raymundus de Pignano akkori várnagynak, 40-et a többi lovagoknak.[115] Szintén évi 100 márkát adományozott András a szabolcsi sójövedelemből a Margat-i ispotályosoknak.[116] A johanniták említett mestere, Guarinus s rendtársai még ugyanebben az évben megkapták a Bobeth nevű soproni kapu vámját, a királyi pásztoroknak a Dráva és Csurgó között fekvő földjét, azonkívül az ország határain belül szabad sóárulást nyertek. Népeik felett csak a király által kijelölt bíró ítélkezett, s e népek a szállásadás, a szabad dénár, a nehezék és minden más adó alól mentesek voltak.[117] Kétségtelen, hogy 1219-ben Szirákon is volt rendházuk. A váradi regestrumban ugyanis ez évben szerepel „Arnoldus procurator hospitalarium de Serrach" és „Salamon frater".[118] A rend magyarországi és szlavóniai rendházai külön tartományt alkottak. Ennek élén már 1232-ben Rembaldus mester állott.[119] Rembaldus és az ispotályos rend viszonya IV. Bélával is jó volt. Miután Béla befejezte a „fölöslegesen" adományozott királyi birtokok visszaszerzését, Rembaldus kérésére felsorolta és megerősítette az előző adományokból *meghagyott* birtokokat s a Harcha-i ispotályos monostor *meghagyott* birtokait is. Ebből kiderül, hogy a rend birtokai közül is sokat visszavett Béla király.[120] Ugyanez évben a johanniták az egész országban mentességet kapnak a cseberadó alól.[121]

A johannitáknak a Szörénységbe való betelepítéséről Béla 1247-es oklevele intézkedik. Eszerint IV. Béla a Rembaldussal, a johanniták praeceptorával való megállapodás szerint a Szörénységet János és Farkas kenézségével együtt, de Lynivy vajda kenézségét kivéve, a johannitáknak adja, ám magának tartja fenn a jövedelmek felét. Nekik adja a Lytva-földön lakó vlachoktól addig nyert királyi jövedelmek felét, Hrszoc földje kivételével, s a vlachokat a föld védelmezésében a johanniták segítségére rendeli. A lovagrend szabad sószállítási jogot kap, s az ottani pénzjövedelem felét; a rendé lesz az Olton túli Kumánia is, Seneslaus vlach vajda földjének kivételével, 25 évig a teljes, azután a fele jövedelemmel. Kapnak az erdőkön túl, később ki-

110 *Reiszig Ede:* A János lovagok részvétele Nagy Lajos király hadjárataiban. HK 1911. 1—18. o.
111 1193. Mon. Strig. I. 142.; Reg. Arp. 155.
112 1208. márc. 22. Laterán. *Fejér* III/1. 84.
113 1216. febr. 6. Laterán. *Fejér* III/1. 179.
114 1217. *Theiner* I. 14.; Reg. Arp. 329.
115 1217. *Theiner* I. 17.; Reg. Arp. 331.
116 1217. Margat-nál. *Theiner* I. 15.; Reg. Arp. 330.
117 1217. *Fejér* III/1. 329.; Reg. Arp. 328.
118 1219. Vár. Reg. 226. No. 202.
119 1232. *Theiner* I. 104.; Reg. Arp. 485.
120 1238. jan. 29. *Fejér* IV/1. 104.; Reg. Arp. 637.
121 1238. ápr. 28. *Fejér* IV/1. 135. és VII/1. 260.; Reg. Arp. 639.

jelölendő helyen 400 ekényi földet, megkapják a tengerparton Scardona várát, Pezath birtokot s a krassói vár földjéből elvett Woyla földet. Mindezekért Rembaldus mester fegyveres szolgálatot, hűséget s a föld benépesítését ígéri. Hadi kötelezettségeik a következők voltak: ha hadsereg támadná meg a magyar király országait, fegyvereseik egyötödét küldik a király seregébe. Ha a király Bulgária, Bizánc vagy Kumánia irányában indít hadjáratot a rend harcosainak egyharmadával köteles a király seregét követni, s ilyenkor a hadizsákmányból a kiállított fegyveresek száma szerint részesül. A rend köteles pogányok, vagy a bolgárok elleni, s más eretnekek elleni háborúban, ha azok az országot megtámadják 100 jól felfegyverzett rendtagot (centum fratres militaribus armis et equis decenter et bene praeparatos) küldeni — keresztény támadó ellen pedig 50 lovagot küldenek a határvárak: Pozsony, Moson, Sopron, Vasvár és Újvár védelmére, s máshová, ahová a király el akarja őket helyezni, végezetül 60 lovagot a tatárok ellen, ha az országot megtámadnák. A királyi szolgálatba küldött János-lovagokat a király köteles ellátni.

A Szörénységbe a rend nem telepíthet be semmilyen nemzetiségű telepest a király országaiból, s nem telepíthet az ország területén élő szászokat sem, csak a király engedélyével. (Mint tudjuk, a János rend szörénységi letelepítése nem volt eredményes.[122])

IV. Ince pápa (1243—1254) megerősítette az ispotályosok kedvezményét, mely szerint évenként egyszer minden templomban a maguk számára szedhetnek alamizsnát.[123] 1250-ben az ispotályosok Sopron várában egy tornyot őriztek és egy házat bírtak, s ez ügyben a soproni polgárokkal egyezséget kötöttek.[124]

Béla király (talán 1250-ben), újabb tatár támadástól tartva, segítséget kér a pápától, s levelében ismerteti, hogy milyen védelmi intézkedéseket tett. Megemlíti, hogy szorult helyzetében csak a johannita rendtől kapott segítséget, szól szörénységi betelepítésükről, s azt a reményét fejezi ki, hogy segítségükkel a katolikus hitet a „konstantinápolyi tengerig" sikerül majd terjeszteni, s a Szentföldet is tudják majd segíteni. Más részüket a Duna mellett épített várak védelmére rendelte, mert a magyar nép (gens nostra) a várak védelméhez nem szokott.[125]

V. István is fontosnak tartotta — a szörénységi kudarc ellenére — a rend szerepét. Pontiusnak, a rend magyarországi és szlavóniai mesterének panasza folytán felmenti a székesfehérvári Szent István egyházat és népeit minden adó és főúri beszállásolás alól, s az őket háborgatók ellenében fegyveres védekezési jogot biztosít nekik.[126]

Jelentős szerepe volt hazánk (különösen Erdély) történetében a harmadik nagy lovagrendnek: a német lovagrendnek is. E lovagrendet II. András telepítette le Erdély keleti szögletében: a Barcaságban. A terület első lakói feltehetőleg a magyarsághoz csatlakozott török nyelvű népelemek voltak. 1211-ben II. András a Barcaságot, mint puszta földet adta a német lovagrendnek abból a célból, hogy védelmezzék az ország határait a besenyő, úz és kun betörések ellen és segítsenek a kunok megtérítésében. Az általuk esetleg talált arany és ezüst fele az övék, fele a királyé lett, szabad

122 1247. jún. 2. ZW I. 73.; Reg. Arp. 853.
123 1248. okt. 2. Lugduni, OL DL 39.391. és 39.392.
124 1250. júl. 22. *Fejér* IV/2. 62.; Reg. Arp. 929. A rend által épített templom ma is áll Sopronban.
125 (1250?) nov. 11. Patak. *Theiner* I. 230.; Reg. Arp. 933. a. A király feltehetőleg a tatárjárás idején ismerte fel a kővárak fontosságát, melyek építésében és a védelmében az ország népe addig nem volt járatos.
126 1272. ápr. 6. *Fejér* V/1. 211. és XI. 67.; Reg. Arp. 2182. Az ispotályosok jelentős szerepéről számos adatot ismerhetünk meg a pápák leveleiből. 1225-ben III. Honorius pápa az ispotályosok és a pannonhalmi apát között folyó birtokperről írva a győri és fehérvári prépostot, valamint a pilisi apátot szólítja fel: mondjanak ítéletet e percben. (*Theiner* I. 57.) Hasonlóképpen sürgeti ugyanebben az évben a fehérvári prépostot, mondjon ítéletet az ispotályosok és a Szentlélek apátság között folyó perben, vagy ha ez nem lehetséges, terjesszék a Szentszék elé. A pécsi püspök azzal vádolja a lovagokat, hogy a nevezett apátságot kifosztották (*Theiner* I. 55.). Az ispotályosok a sót is kedvezőbb áron kapták, mint más egyházak (1233. *Theiner* I. 117.). Erősen túlbecsülte IV. Ince pápa a johannita rend hatalmát, mikor 1248-ban rájuk bízta Magyarországnak a tatárok esetleges támadása elleni védelmét. (1248. *Theiner* I. 206.). 1257-ben IV. Sándor pápa (1257—1261) azt állítja IV. Bélának írt levelében, hogy atyja, II. András az ispotályosoknak évi 1000 márka ezüst fizetését ígérte meg. Sürgeti Bélát, hogy ezt a hatalmas összeget évente fizesse ki a rendnek. (*Theiner* I. 236—237.). Hogy Béla király ezt megtette-e nem tudjuk, de nem tartjuk valószínűnek. Az összeg nagyon is nagy.

vásárokat engedett nekik azzal, hogy a vásárvámot ők szedhetik. A király megengedte, hogy favárakat és városokat építsenek. Mentesítette őket az erdélyi vajda vendégül látása, a szabadok dénárai, a nehezékek s bármely más királyi adó fizetése alól. Bírájukat maguk választották, legfelsőbb bírájuk a király volt. Településterületük határai — csekély eltéréssel — megegyeztek a később Szászföldhöz tartozó Brassóvidék 1876-ig fennálló határaival. 1212-ben a király felmentette őket a pénzbeváltók zaklatásaitól, s megengedte, hogy a lovagok és népeik az új pénzt ezüst ellenében válthassák be. Nekik adta II. András az általuk épített Kreuzburg várat a körülötte fekvő rétekkel. 1211 és 1222 között 5 erős kővárat építettek itt — ezek közül csak Kreuzburg nevét jegyezték fel. Valószínűleg ők építették a hasonló méretű és beosztású Marienburgot, mely régi földvár helyén épült és fő váruk lehetett, valamint Feketehalom várát. Újabb nézet szerint ők építették a Törcsvári hágó havasalföldi oldalán lévő Cetatea Neamtului várat Rucar falu közelében. Ötödik váruk valószínűleg Höltövény volt.

Az erdélyi püspök 1213-ban nekik adta Barcaföld lakóinak dézsmáját, azzal a feltétellel, hogy ha magyarok, vagy székelyek települnének a földre, akkor azok a tizedet a püspöknek fizetik. A telepesek építendő egyházaik papjait maguk választhatták, de kötelesek voltak őket a püspöknek bemutatni. A hozzájuk utazó püspököket vendégül kellett látniuk — papjaik felett az erdélyi püspök bíráskodott. E kiváltságukat a pápa 1218-ban megerősítette — 1222-ben pedig egy másik kiváltságukat, mely szerint a Barcaság jövedelmének egynegyede egy R. nevű keresztest, a király káplánját illette.

II. András 1222 előtt elvette tőlük a Barcaságot, de 1222 tavaszán visszaadta, s megerősítette régi jogaikat, sőt új jogokkal bővítette azokat. Megengedte, hogy kővárakat és városokat építsenek, nekik adta a Barcaföldtől délre eső havasalföldi (kunországi) területet az Aldunáig, s a brodnikok földjéig. Az Olton hat sóhajót kaptak, ugyanannyit a Maroson s a 12 hajó só kitermeléséhez szükséges aknászokat. Népeik a székelyek földjén és a románok földjén (Fogaras) való átkeléskor vámmentességet kaptak. A földjeikről elköltöző embereket visszakövetelhették, de kötelesek voltak kiadni a királyok földjéről hozzájuk menekülteket. Pénzt verni nem volt joguk. II. András e privilégiumát a pápa még 1222-ben megerősítette.

1223-ban már számos pap működött a német lovagok által betelepített Barcaságon. A lovagrend az itt működő papok számára külön esperességet, vagy dékánságot akart szervezni s ez ügyben a pápához fordult. 1223-ban a pápa három bullát adott ki, melyekben elrendelte, hogy önálló esperességet állítsanak fel, mely közvetlenül a pápától függ, s sem az erdélyi püspök, sem az esztergomi érsek nem gyakorolhat felette joghatóságot. 1224-ben a pápa négy bullát adott ki, melyben a német lovagrendet az apostoli szék „tulajdonába" fogadta s területén az egyházi joghatóságot a pápától függő esperesre (archipresbyter) bízta. Ezért a lovagrend évi két arany márka censust fizetett a pápának. Ez volt a Magyarországon ismert legmagasabb rendű pápai exemptio, melyet a pannonhalmi bencés apátság s a templomos és ispotályos lovagrend is élvezett. Ez önmagában nem jelentett felségjogot, de egy körülhatárolt országrészen, önálló egyházkerülettel és hadsereggel rendelkező rend esetében jogalapul szolgálhatott egy önálló ország létesítéséhez, amit a Keleti tenger partjára költözött lovagrend később meg is valósított.

Mindezekhez járultak a lovagok jogtalan és erőszakos cselekedetei. Nem elégedtek meg a nekik adományozott 30 ekényi földdel. (Ez nem jelenthette az egész Barcaságot, mert a szomszédos Feketeügy földjét becsülték 1247-ben 500 ekére.) Ha nem elírásról van szó — az utólag adományozott kreuzburgi terület lehetett 30 ekényi — erőszakosan terjeszkedve királyi földeket foglaltak el, s ezt fegyverrel akarták megvédeni. A király embereit elfogták, terheket róttak rájuk, megszegték a pénzverési tilalmat

s más tilalmakat. Kétségtelen, hogy a pápa támogatásával tett lépéseik jogtalanok voltak.

A király 1225-ben sereggel vonult ellenük, földjüket visszavette, 1000 márka sarcot vetett ki rájuk és népeikre, a Havasalföldön lévő erős várukat bevette, s végül elűzte őket. III. Honorius és IX. Gergely pápák siker nélkül küldözték leveleiket (1225—1226, 1231—1235) , a király nem adta vissza a területet a lovagrendnek, hanem a szász telepesek földjével együtt királyi területté tette.

Az eseményeket Györffy György leírása alapján közöltük.[127] Természetes azonban, hogy e jelentős eseményekkel nem csekély magyar és német történeti irodalom foglalkozott. A szerzők többsége úgy látja, hogy a lovagrend külön államot akart magának teremteni, s a király helyesen cselekedett, mikor kiűzte őket. A német szerzők többsége sem tagadja a lovagok államalapítási kísérletét, bár vannak akik menteni próbálják őket, egyesek viszont méltatlannak tartják a király eljárását.[128] A lovagrend kiűzésének kérdésével természetesen magyar szerzők is foglalkoztak.[129]

127 *Györffy György:* Az Árpád-kori Magyarország történeti földrajza. I. k. Budapest, 1963, 821. és köv. o.

128 A kérdés nem csekély mértékben foglalkoztatta a német historikusokat. *Friedrich Philippi* megállapítása szerint nem a lovagrend és a nagymester szándékán múlt, hogy a Barcaság nem lett hatalmas rendi állam, mint később Poroszország, hanem a korviszonyok kedvezőtlenségén, a rend nem okos magatartásán, a magyar nemesség és papság irigységén s a király éberségén. 1221 végén történhetett a királlyal való meghasonlás, melynek okai; a rend önkényesen terjeszkedik a Dunáig, kővárakat épít, pénzt veret. 1224-ben felajánlják a Barcaságot III. Honorius pápának, s az el is fogadja. Ezzel a rend a magyar királytól független államot akart létrehozni és nem csoda, hogy a magyar király emiatt haragra gerjedt. A rend a magyar király hűbérese volt, s nem volt joga a Barcaságot másnak felajánlani. A király kiűzte őket, s nem álltak ellen. *(F. Philippi:* Die deutschen Ritter im Burzenlande, ein Beitrag zur Geschichte Siebenbürgens. Kronstadt, 1861. passim.); Philippivel ellentétben *Max Perlbach* védelmébe veszi a lovagokat. Szerinte az, hogy a rend a pápának ajánlotta fel a Barcaságot, nem jelentett annyit, hogy el akarta szakítani a magyar királyságtól. Mindössze pápai védelmet jelentett az erdélyi püspök túlkapásai ellen. A király nem a lovagok kapzsisága miatt vette vissza a területet, hanem — meglepő módon — azért, mert ingatag és gyenge volt. Nem vette figyelembe, milyen nagy szolgálatot tettek a lovagok az országnak. *(M. Perlbach:* Der deutsche Orden in Siebenbürgen. Zur Kritik der neueren polnischen Literatur, MIÖG XXVI. (1905.) 415—430. o.); *Wilhelm Bergmann* viszont elismeri, hogy a rend jogtalanul terjeszkedett és sértette a király jogait. *(W. Bergmann:* Reste deutscher Ordensbürgen in Siebenbürgen nebst einer Geschichte des Deutschen Ritterordens in diesem Lande 1211—1225 und einem Anhange von Regesten. Freudenthal, 1909. 62. o.); *Fritz Schuster* tanulmánya kifejezetten a lovagrend kiűzésének okaival foglalkozik. Úgy véli, hogy a rend nem a pápa „Landeshoheit"-jét ismerte el, csak pápai magánegyházzá, „Eigenkloster"-ré akarta tenni rendházait a szó germán értelmében, s függetlenülni akart a megyéspüspöktől. Ez nem érintette a magyar király felségjogait (Landeshoheit), s II. András nem is ezért űzte ki őket, hanem azért, mert: 1. külön pénzt vertek; 2. a jelek szerint királyi alattvalókat fogadtak be; 3. királyi embereket fogtak el; 4. önkényesen királyi területet vettek birtokba, s fegyveresen próbálták megtartani. Mindez elegendő ok volt arra, hogy kiűzze őket. *(F. Schuster:* Die Ursache der Vertreibung des deutschen Ritterordens aus dem Burzenlande. *Siebenbürgische Vierteljahrschrift,* 1938. 47—51. o.); Nem mentegeti a lovagrendet *Ernst Hering* egy, a német lovagrendről szóló, Németországban a hitleri uralom idején megjelent kötet szerzője sem. Leírja, hogy végül a rend államot alkotott az államban, s elszakadt a magyar királyságtól. II. András akkor ellene fordult, főként fia Béla és követői, Rajnald erdélyi püspök, s általában a magyar főpapok befolyására. Hiába volt a pápai beavatkozás, a magyar király nem engedte, hogy országának egy része a pápa, és szolgái a német lovagrend kezébe kerüljön. *(E. Hering:* Der deutsche Ritterorden. Leipzig, 1943. 76. o.); *Marian Tumler,* a ma is élő lovagrend tagja, szintén védeni igyekszik a lovagokat. A régebbi történetírókkal szemben, kik szerint a rend a Barcaságnak a pápa számára történt felajánlásával magyar területet idegenített el, úgy véli, hogy ez csak fokozott pápai védelmet jelentett, nem pedig tényleges elidegenítést. Szerinte sehol sincs pontosan kimondva, valójában miben is hibáztatta a magyar király a rendet. *(M. Tumler:* i. m. 190. o., 35. jegyzet, 191., 193. o.); *Walter Kuhn* szerint a német lovagrend saját külön államot akart szervezni egészen le a Dunáig, később a Fekete-tengerig. 1223-ban III. Honorius pápa kivette a rend területét az erdélyi püspök kezéből és saját dékánt nevezett ki élére, míg nem lesz annyi lakosuk, hogy külön püspökséggé alakuljanak. A meghódítandó területre is gondoltak. Telepeseik már Campolungba is eljutottak. A magyar király nem engedélyezett az országból nagyobb kivándorlást, s feltehetőleg ezért helyezi magát a rend pápai védelem alá. 1225-ben a király azért űzi ki őket, mert függetlenségi törekvéseik fenyegetővé váltak. Elűzetésük talán a teljes megsemmisüléstől mentette meg őket, ami a tatárjárás idején várt volna rájuk. *(W. Kuhn:* Ritterorden als Grenzhüter des Abendlandes gegen das östliche Heidentum. *Ostdeutsche Wissenschaft,* VI. [1959] 16—22. o.); A mai német lovagrend által kiadott forráspublikációban *Ingrid Matison* azt állítja, hogy a Barcaságban tette a lovagrend az első kísérletet territoriális állam kialakítására. E kísérlet kudarccal végződött. Mikor a rend felajánlotta a pápának a Barcaságot, a pápa azt Szent Péter tulajdonába s az apostoli szék különös védelmébe vette, azaz a magyar állam területéből kiszakította. A pápa intervenciója azonban sikertelennek bizonyult, a magyar király elűzte a rendet, s nem volt hajlandó visszafogadni. *(I. Matison:* Zum politischen Aspekt der goldenen Bulle von Rimini. In: Quellen und Studien zur Geschichte des Deutscher Ordens in Einzeldarstellungen. Ed. *P. Klemens Wieser O. T.* Bad Godesberg, 1967. 51—52. o.)

129 A magyar származású, de láthatólag német érzelmű *Bethlen Elek* főként azt hangsúlyozza, hogy a magyar király által elűnek küldött túlerővel a rend nem tudott szembeszállni. Kiemeli, hogy a magyar király fegyveresei fosztogattak s a rendnek kb. 1000 márka kárt okoztak, s „több testvér e vad harcosok áldozatául esett". Az „ellenséges megszállás" szerinte csak Kreuzburg vidékére szorítkozott. *(E. Bethlen:* Geschichtliche Darstellung des deutschen Ordens in Siebenbürgen. Wien—Leipzig, 1831.); *Veszely Károly* megállapítja, hogy vannak olyanok, kik a rend kiutasítását II. András idegengyűlöletével magyarázzák, mások a lovagok féktelensége jogos megtörésének tartják a kiutasítást. Veszely szerint a lovagokat „menteni nem lehet". *(Veszely K.:* II. András és a német lovagok a Barcaságban. Magyar Sion, 1864. 161—176. o.); *Fejér Ignác* szerint a lovagok a későbbi székely Orbaiszék felé is terjeszkedtek és Haralyban váruk is volt. Mikor a király a rendet kiűzte, a haralyi lovagok feltehetőleg a népharagnak estek áldozatul. *(Fejér I.:* A német és templomos lovagok Haralyban. Eger, 1894.); *Hóman Bálint* megítélése szerint a lovagrend szép eredménnyel működött, s ezért nagy kiváltságokat és messzemenő autonómiát kapott. A rend nagyratörő mestere, Salza Hermann azonban teljes önállóságra, független fejedelmi hatalomra tört, s a rend birtokát hűbérként a pápának ajánlotta fel, aki el is fogadta azt. II. András visszakövetelte országa jogtalanul elfoglalt területét, s mikor a rend nem tett eleget felszólítá-

Még néhány legújabb véleményt kell itt megemlítenünk. Adriányi Gábor szerint a ránk maradt pápai oklevelekből (a királyi oklevelek nem maradtak meg), kiderül hogy a lovagok önálló államot akartak alapítani. A királynak fegyveresen kellett fellépnie a Székelyföld fenyegetettsége s a magyar „rendi ellenzék" követelése miatt. A német lovagok esetéből tanulva IV. Béla 1247-ben, mikor a János-rend lovagjai a Szörénységbe települtek, pontosan meghatározta jogaikat.[130] H. Glassl szerint a lovagok első telepesei között magyarok és székelyek is lehettek, de többségük német volt. Kiűzésükkel kapcsolatban megjegyzi, hogy a magyar király nem várta meg az erdélyi püspök által lefolytatott vizsgálatot, s az udvari bíróságot sem kapcsolta be az ügy elintézésébe. A kiűzés sugalmazói valószínűleg az erdélyi püspök és Béla herceg voltak. Béla talán felismerte, hogy a lovagok már teljesítették feladatukat — előnyomultak a Kárpátokig, de bizonytalan vazallusok maradtak — Moldvában és Havasalföldön nem a király hatalmát növelték terjeszkedésükkel, s idővel biztosan lerázták volna a magyar király hatalmát. A pápai védelem alá helyezkedés még nem jelentette a király hatalmának megszűnését, de a király láthatta, hogy külön állam megteremtésére törekednek. A tatárjárás után IV. Béla új betelepítésről tárgyalt a német lovagrenddel, de Salza Hermann nagymester nem fogadta el a betelepülést a johannitáknak adott 1247-es feltételek alapján.[131] Fügedi Erik megállapítja, hogy a szerzők egy része szerint (E. G. Müller, Hóman Bálint, Székely György) a német lovagok felségárulást követtek el, mások (F. Schuster, M. Perlbach) tagadják ezt. Györffy György — részben Schuster érvelését követve — elismeri, hogy a pápai exemptio önmagában még nem jelenti a külön felségjog tényleges biztosítását, de azt állítja, hogy a független lovagrendi állam felállításának veszélye ténylegesen fennállt, s a magyar királynak ezért kellett cselekednie. Fügedi Erik az okleveleket vizsgálva megállapítja, hogy az erdélyi püspök 1213-as oklevelében elismeri a lovagrend teljesítményét, átengedi neki a tizedeket, de fenntartja megyéspüspöki hatalmát, amikor utal a praesentatio szükségességére és arra, hogy a lovagrend területén működő klerikusok felett az ő püspöki bírói széke jogosult ítélkezni. Ezt az oklevelet III. Honorius pápa 1218-ban megerősítette. 1223-ban viszont ugyancsak III. Honorius pápa azt állítja, hogy a Barcaságnak a római pápán kívül nincs püspöke és új főesperességet akar ott létrehozni. Ugyanebben az évben az erdélyi püspöknek írt levelében megismétli ezt. A fordulat oka — Fügedi szerint — az lehetett, hogy közben a lovagrend felajánlotta a területet a pápának. Az „in ius et proprietatem apostolicae sedis" átvétel csak az egyházi szervezetet érintette, világi viszonylatban semmit sem jelentett, s a magyar király jogait nem érintette, csak az erdélyi püspök jogait. De nemcsak erről volt szó. Az 1224-es pápai bulla már azt írja, hogy a területet könnyebb volna benépesíteni, ha a bevándorlók tudnák, hogy a föld „apostolicae sedis dominationem subiectam esse". A „dominatio" viszont már világi uralmat jelent s éppen ezt akarta Honorius pápa megvalósítani. A lovagrend tehát a pápa égisze alatt világi uralomra tört. Magyar szempontból ez kétségkívül árulás volt, mert a kiindulási területet (a Barcaságot) a király úgy engedte át a rendnek, hogy nem mondott le a felségjogáról. A lovagok magatartása is érthető. A Barcaságból kiindulva a Kárpátok gerincén túli területet

sának, 1225 elején rövid harc után kiűzte a lovagrendet. *(Hóman B.—Szekfű Gy.:* Magyar történet. 6. kiadás, Budapest, 1939. I. k. 448. o.); *Mályusz Elemér* elfogadja *F. Schuster* említett nézetét, mely szerint a rendnek tett pápai ígéret nem jelentett államjogi kapcsolatot, s a pápaság nem akarta az ország területét megbontani. Kiűzetésüket azzal indokolja, hogy a király észrevette, egyre újabb követelésekkel állnak elő, ha szeliden bánik velük. *(Mályusz E.:* A középkori magyar nemzetségi politika. *Századok*, 1939. 393. o.); *Makkai László* szerint nyilvánvalóan önálló államiság megteremtésére törekedtek, ami később Poroszországban sikerült is nekik A Barcaságra támaszkodó, s a Duna torkolatán uralkodó keleti német állam alapítását tűzték ki célul. *(Makkai L.:* Erdély története. Budapest, 1944. 66—67. o.); *Székely György* szerint a pápa a Barcaságot a Kárpátokon túli területekkel együtt pápai hűbérnek nyilvánította, s azt üzente a lovagoknak, hogy semmilyen fenyegetésnek ne engedjenek, földjüket pápai engedély nélkül senkinek se adják át. *(Székely Gy.:* Kapcsolatok a kelet-európai népek harcaiban a feudális német hódítók ellen a 11—14. században. HK 1954 152—153. o.) *Makkai L.:* in: Erdély története. Budapest, 1986. I. k. 297—298. o.

130 *Adriányi Gábor:* Zur Geschichte des Deutschen Ritterordens in Siebenbürgen. Ungarn—Jahrbuch, Band 3. 1971. 9—22. o.

131 *Horst Glassl:* Der deutsche Orden im Burzenland und in Kumanien. Ungarn—Jahrbuch, Band 3. 1971. 23—49. o.

hódították meg, s inkább akartak a csatatéren meghalni, mint e területet önként feladni.[132]

H. Zimmermann tanulmánya szerint a német lovagrend 1211 és 1225 közötti barcasági történetéről 27 oklevél tájékoztatja a kutatót, s ebből 24-et a pápák adtak ki. Az 1222-es privilégium megemlíti, hogy a király korábban megharagudott a rendre és el akarta űzni. Hogy a király haragját mi okozta, nem tudjuk, Az 1211-es és 1212-es privilégiumok után 1213-ban a lovagok Vilmos erdélyi püspöktől (1206—1221) is kaptak privilégiumot, mely szabályozta a tizedjogot, a plébánosok kinevezését, a püspök hatáskörét és vizitáció során történő ellátását. A következő adat 1218-ból származik, mikor Rómában megerősítik a püspök által adott privilégiumot. A következő oklevél már az 1222-es privilégium. Zimmermann a lovagrend körüli fejleményeket összefüggésbe hozza az 1213-as, Gertrúd királyné és a németek elleni felkeléssel. Gertrúd fivére — Berchtold — kalocsai érsek maradt ugyan, de már nem volt erdélyi vajda, s így érthető, ha a lovagrend a németellenes közhangulat miatt igyekezett magát biztosítani. 1218-ban, mikor a pápa beavatkozik a lovagrend barcasági ügyeibe, a helyzet még rosszabb. II. András visszatért a keresztes hadjáratból, gazdaságilag leromlott országba érkezett, üres zsebbel. Igyekezett minél több eladományozott birtokot visszaszerezni, hiszen a templomosoknak és a johannitáknak nagy adományokat adott. Az 1222. május 3-án megjelent királyi privilégium összefügghet a pár nappal korábban (április 24-én) kiadott Aranybullával. András király kibékült fiával Bélával, ami a lovagok körében — a Szerző szerint — érthető aggodalmat keltett, pozíciójukat féltve a pápához fordulnak segítségért. A király kifejezetten megtiltotta a lovagrendnek, hogy a szomszédos Szászföldről hívjon be telepeseket. Zimmermann lehetségesnek tartja, hogy András 1224-ben azért adta ki az Andreanumot, hogy a szászokat visszatartsa a lovagrend területére való költözéstől. Úgy tűnik, 1224-re már rossz volt a viszony a király és a lovagrend között. A lovagrend, fenyegetve érezvén magát, panaszkodott a Szentszéknél, s erre való válasz lehetett a III. Honorius pápa által 1225-ben említett, de ránk nem maradt pápai oklevél. II. András is közölte a pápával álláspontját, de úgy látszik, csak akkor, amikor a katonai akció már folyamatban volt. A pápa felszólította a lovagokat, hogy védekezzenek és pápai engedély nélkül ne adják fel területüket, a királyt pedig arra utasította, hogy a lovagok már elfoglalt várát adja vissza és hagyja abba a lovagrend háborgatását. Ugyanazon a napon a pápa felszólította Lilienfeld, Egres és Kerc ciszterci apátjait, hogy a kérdést a helyszínen vizsgálják meg, s ha a lovagok tényleg túllépték volna a nekik biztosított jogokat, utasítsák őket rendre. A vizsgálat eredménye, úgy látszik, nem volt kedvező a lovagok számára, mert azt mondták az apátoknak, hogy inkább a harctéren akarnak meghalni, mint területüket a királynak visszaadni. A pápa viszont két hónappal később, mikor hírét veszi a lovagok kiűzésének, arról panaszkodik, hogy a király az apátok vizsgálata *előtt* lépett fel katonai erővel. Mit tartalmazott az 1224. április 30-án a rend számára kiadott pápai oklevél? A lovagrend földjét „Szent Péter és az apostoli szék speciális védelmébe" veszi, s ezt közli a magyar püspöki karral, a barcasági klérussal és a néppel. „Jóakaratú" értelmezés szerin ez olyan speciális pápai védelmet jelent, amit a pápai magánkolostorok élveznek, s ez nem feltétlenül sérti a király jogait. De az 1224-es pápai oklevélben nemcsak „protectio"-ról és „defensio"-ról van szó, hanem arról is, hogy a terület „*apostolicae sedis esse speciali dominatione subiectam*". III. Honorius 1223 januárjában a rend kérésére kinevezett egy barcasági dékánt, aki az új külön püspökség felállításáig püspöki hatáskört töltene be. Ez kétségtelenül nem felelt meg a Barcaság eredeti helyzetének, hiszen 1213-ban az erdélyi püspök kifejezetten fenntartotta a lovagok földje feletti iurisdictioját, s a pápa 1218-as oklevele szerint minden papot be kellett mutatniuk nem az erdélyi, hanem az egri

132 *Fügedi Erik:* A befogadó: a magyar királyság. *Történelmi Szemle*, 1979. 362—363. o., 26. jegyzet.

püspöknek, aki beiktatására utasítást ad. Ez feltehetőleg a lovagok óhaja volt, mert 1217 és 1223 között Tamás királyi kancellár volt az egri püspök, aki közbenjárt a lovagok behívásáért, s ekkor egyúttal nagyszebeni prépost is volt. Zimmermann szerint a lovagrend kiűzésének egyik mozgatója Béla herceg lehetett.[133]

Nem lesz érdektelen, ha áttekintjük a német lovagrend barcasági megtelepülésére, szereplésére és kiűzetésére vonatkozó okleveleket.

II. András 1211-ben a német lovagrendnek adta a Barcaság földjét, leírta annak határait és megállapította a lovagrend kiváltságait. Az oklevélből kiderül, hogy a terület elhagyott és lakatlan. A lovagok „in perpetuum" szabad birtoklásra kapják a földet, azért, hogy „békésen betelepítsék", hogy a királyság ezzel kiterjedjen. Az ország védelmére a kunok ellen favárakat és városokat építhetnek. Az erdélyi vajda nem szállhat meg náluk, s a király bírósága alá tartoznak.[134] A király 1212-es oklevele meg is nevezi a Barcaságba települt német lovagok fejét, Theodoricust. A rend a kunok folytonos támadásainak van kitéve, mint új település lakója az ország szilárd védőbástyáját alkotja, s tagjai naponta életveszélynek vannak kitéve. Ezért új kiváltságot ad nekik: területükre királyi pénzbeváltó tisztviselő nem léphet be.[135]

Vilmos erdélyi püspök 1213-ban kelt oklevelében a pogányok ellen vívott harcban szerzett érdemeiért a lovagrendnek adományozza a Barcaság tizedeit, kivéve az odaköltözött magyar és székely telepesekét, kik továbbra is neki tartoznak tizedet fizetni.[136] Az oklevélből tehát kiderül, hogy a lovagrendi területre magyarok és székelyek is települtek, de nyilván nem csak ezek. A magyar és székely híveinek tizedéről az erdélyi püspök nem óhajtott lemondani, a többi telepesek valószínűleg korábban sem tartoztak az erdélyi püspök alá.

1222-ben a lovagrend területe már terjeszkedett. András király a lovagrend által épített Crucpurg (Kreuzburg) várat a körülötte fekvő legelőkkel együtt a lovagrendnek adományozta.[137]

Egy 1222-ben kelt — Szentpétery Imre szerint kétséges hitelességű — oklevél szerint II. András Hermannak, a német lovagrend mesterének és rendtársainak adja a már 1211-ben nekik adott Barcaságot, melyet haragjában tőlük elvett. Az oklevél leírja a rend kiváltságait — az 1211-es oklevélhez hasonló módon — egyetlen, de igen fontos változással: a jövőben kővárakat és városokat is építhetnek.[138] Eszerint a király nem sokkal ezen oklevél kiadása előtt valamiért megharagudott a rendre, de utóbb megbocsájtott neki, s 1211-es kiváltságaikat még növelte is.

Úgy látszik, 1222-ben avatkozik be a pápaság a Barcaság ügyeibe. Meg kell jegyeznünk, hogy a pápaság a XIII. században érte el hatalmának csúcspontját. A kiváló tehetségű III. Ince pápa és utódai — akik közül az okleveleinkben szereplő III. Honorius a mérsékeltebbek közé tartozott — pápai világuralom megteremtését tartották szükségesnek és lehetségesnek. 1222-ben III. Honorius oklevelet adott ki, melyben megerősíti a német lovagrendet barcasági birtokaiban és előjogaiban.[139] 1223-ban már megtiltja a pápa az erdélyi püspöknek, hogy törvénykezési jogkörét a Barcaságra kiterjessze.[140] Ezt az intézkedését egészíti ki 1224-es oklevele, melyben Honorius arra inti a Barcaság papságát és lakosságát, hogy a barcasági dékánnak

133 *Harald Zimmermann:* Der Deutsche Ritterorden in Siebenbürgen. In: Die geistlichen Ritterorden. Sigmaringen, 1980. 267—298. o.
134 1211. ZW I. 11.; Reg. Arp. 261.
135 1212. ZW I. 14.; Reg. Arp. 275.
136 1213. ZW 16. l. 27. Ezt az oklevelet III. Honorius pápa 1218. ápr. 19-én erősíti meg. (Uo. 16. l. 28.) Egyes adatok szerint a német lovagok ezidőtájt hazánk más részein is megtelepedtek. Róbert veszprémi püspök 1216-ban, vagy 1217-ben III. Honorius pápához írt leveléből kiderül, hogy az ő egyházmegyéjében egy szigeten királyi adományt kaptak, s ott letelepedtek. A szigeten más kolostor nem volt, ami korábban volt, már elenyészett. (1216—1217. Mon. Vespr. I. 38.)
137 (1222 körül) ZW I. 14.; Reg. Arp. 391.
138 1222. ZW I. 18.; Reg. Arp. 380.
139 1222. dec. 19. Róma—Laterán. ZW I. 22.
140 1223. dec. 12. Róma—Laterán. ZW I. 25.

engedelmeskedjenek.[141] A pápának tehát már szívügye, hogy a Barcaság az erdélyi püspöktől független egyházszervezetet nyerjen. Ez teljesen érthető, mert az előbbi oklevéllel azonos napon kiadott oklevélben Honorius pápa a pápai szék védelme alá helyezi a Barcaságot, s megtiltja, hogy ott bármelyik érsek, vagy püspök egyházi bírói hatalmat gyakoroljon. Az oklevél szövege szerint a terület az apostoli szék *különleges uralmának* van alávetve (apostolicae sedis esse *speciali dominationi subiectam)*, s mivel a nagy terület hiányt szenved földművelőkben, ilymódon hamarabb növekedhetik a telepesek száma a pogányok félelmére, a hívek biztonságára és általa a Szentföld biztonsága is növekedni fog.[142] Ugyanezen a napon a pápa még egy másik oklevelet is kiadott, melyben a Barcaságot közvetlenül a pápai szék uralma alatt állónak jelenti ki, s a magyar érsekeket és püspököket eltiltja annak háborgatásától. Az oklevél szövege szerint a hívek szívesebben telepednek ott le, ha úgy látják, hogy az apostoli szék *különleges hatalmának* van alávetve (apostolicae sedis esse *speciali dominationi* subiectum.) A területet ezért Szent Péter birtokává fogadja (in ius et proprietatem beati Petri suscipimus) s az apostoli szék különös védelmében állónak jelenti ki (eam sub speciali apostolicae sedis protectione ac defensione perpetuis temporibus permanere sancimus).[143] Szintén ugyanezen a napon Honorius pápa a barcasági dékánra ruházza a Barcaság egyházi törvénykezésének jogát.[144]

Az ügy fontosságát mutatja, hogy III. Honorius egyetlen napon négy oklevelet adott ki ebben az ügyben. Mindez 1224 tavaszán történt. Ezzel, úgy látszik, betelt a pohár. Az egyébként nem különösen erélyes II. András sem tűrhette tovább országának nyilvánvaló megcsonkítását. A következő év tavaszán haddal vonult a lovagrend ellen. Már nyilván folyamatban volt a királyi hadsereg fegyveres akciója, amikor Honorius pápa dicséri a lovagok kitartását s biztosítja nekik a pápaság védelmét.[145] Két nappal később ugyanis olyan értelmű oklevelet ad ki a pápa, melyből kiderül, hogy a lovagrend birtokait a király megszállta. A pápa figyelmezteti András királyt, hogy adja vissza nekik a Barcaságot, melyet lovasok és gyalogosok nagy tömegével megszállt s ott a lovagoknak 1000 márkánál is több kárt okozott. Abból a várból, melyet a hegyeken túl építettek, erőszakkal kiűzte őket, s néhány lovag itt életét is vesztette, mások megsebesültek, vagy börtönbe kerültek. Megígéri, hogy pontosan felméreti a lovagrend birtokainak határait.[146] Még ugyanezen a napon, mint már említettük, megbízza a pápa Lilienfeld, Kerc és Egres ciszterci apátjait, hogy vizsgálják meg túllépték-e a német lovagok a nekik II. András által juttatott terület határait,[147] s külön megbízza Cinthius pápai követet, hogy adja át II. Andrásnak a német lovagrendre vonatkozó pápai bullát és szólítsa fel, hogy engedelmeskedjék annak.[148]

Honorius pápa gyors egymásutánban számos és eredménytelen intézkedést tett a lovagrend jogainak helyreállítására. Egy jó hónappal később felszólította Béla ifjabb királyt, hogy az általa kormányzott országrészben vonja vissza a király által a német lovagrend kárára tett intézkedéseket. Vagyis apjával akarta őt szembefordítani — eredmény nélkül.[149] Mivel időközben valószínűleg értesült arról, hogy a király a lovagrendet túlkapásokkal vádolja, másfél hónap múlva megbízza a váradi és a győri püspököt, hogy vizsgálják ki a rend viselt dolgait. Az oklevélből megismerjük a rend ellen hozott vádakat és a lovagok állásfoglalását.[150] Ebből kitűnik, hogy nem egy-

141 1224. ápr. 30. Róma—Laterán. ZW. I. 28.
142 1224. ápr. 30. Róma—Laterán. ZW I. 29. Feltűnő, hogy a pápa a Szíriához nem túlságosan közel fekvő Barcaság területét kapcsolatba hozta a még keresztény uralom alatt álló szíriai keresztes fejedelemségekkel. Ez arra vall, hogy további tényleges terjeszkedésre számított.
143 1224. ápr. 30. Róma—Laterán. ZW I. 30.
144 1224. ápr. 30. Róma—Laterán. ZW I. 32.
145 1225. jún. 10. Tivoli. ZW I. 36. 44.
146 1225. jún. 12. Tivoli. ZW I. 36. 45.
147 1225. jún. 12. Tivoli. ZW I. 38.
148 1225. jún. 12. Tivoli. ZW I. 39.
149 1225. júl. 15. Rieti. ZW I. 40., 48.
150 1225. szept. 1. Rieti. ZW I. 40., 49.

szerre vesztették el egész területüket, hanem fokozatosan. A pápa október végén kelt oklevele viszont már arról szól, hogy a király *kiűzte* a rendet. (ipsos de regno tuo ... eiecisti .[151] Ezzel elkezdődik azoknak a pápai leveleknek a sora, melyben a pápák igyekeznek visszahelyezni jogaiba a lovagrendet. Törekvésük érthető — a lovagrend az ő hűbéresük volt, s a kereszténység terjedésén kívül a pápai hatalom lényeges növekedését is biztosította. A pápák e törekvése eredménytelennek bizonyult. Az előbbi oklevél is a német lovagrend visszahívására szólította fel a magyar királyt. Ezt a követelését III. Honorius a következő év februárjában megismételte.[152] Ugyanezen a napon egyszersmind felkérte a veszprémi püspököt és a székesfehérvári prépostot, hogy járjanak közben II. Andrásnál a német lovagrend érdekében[153] és Jolánta királynét is erre kérte.[154] Honorius pápa fáradozásai nem vezettek eredményre. Honorius 1227-ben meghalt s utóda a nála egyébként sokkal erélyesebb és hatalomratörőbb IX. Gergely (1227—1241) 1231-ben újra megpróbált intézkedni a német lovagrend érdekében. Felkérte Béla ifjabb királyt, ki Magyarország keleti részeit kormányozta, állítsa helyre a lovagrend jogait. Levelében elsorolja a rend érdemeit, többek között öt vár építését, a Havasalföld felé történt kolonizációt stb.[155] Négy nappal később hasonló tartalmú levelet írt II. Andrásnak.[156] Eredményt aligha ért el, mert a következő évben megbízta Jakab nevű követét, hogy a II. András és a lovagrend közötti vitát vizsgálja meg és döntse el.[157] Újabb két év múlva az aquileiai pátriárkát és az esztergomi érseket bízza meg: bírják rá András királyt és fiát Bélát, adják vissza a Barcaságot a német lovagrendnek.[158]

Ezzel a pápáknak a lovagrend érdekében kifejtett tevékenységéről szól forrásaink megszakadnak. IX. Gergely s utódai feltehetőleg belátták, hogy a magyar királyok a Barcaságot nem hajlandók a lovagrendnek visszaadni.

A három nagy lovagrenden — a templomos, ispotályos és német lovagrenden — kívül Magyarországon más lovagrendek is tevékenykedtek.

Már Reiszig Ede is észrevette, hogy a budafelhévízi, johannitának vélt konvent különbözik a többi johannita konventtől. Perjel (prior) áll az élén, nem praeceptor, mint általában a János-rend konventjeinek élén. Csak 1337-ben találunk a budafelhévízi konvent élén praeceptort. A kettő között lényeges a különbség, mert a perjel (prior) felszentelt pap, a praeceptor viszont nem pap, hanem lovag. Megállapítja Reiszig azt is, hogy a Budafelhévízen inkább lelkészek és betegápolók lehettek, mint lovagok, bár laktak lovagok is, akik valószínűleg a margitszigeti vár őrzésével voltak megbízva.[159]

Györffy György szerint itt nem János-rendi konvent működött, hanem egy másik, magyar alapítású rend konventje. II. Géza királyunk 1160 táján megalapította a Szent István király ispotályos kanonokrendet, melynek szabályait III. Sándor pápa és Manfréd bíboros állapították meg. Anyaháza a jeruzsálemi magyar ispotály volt, melyhez két templomot is építettek: a Boldogasszony- és a Szent István király-templomot. Hazai központjuk az Esztergom mellett a Duna partján lévő Abony volt, mely a Szentkirály nevet kapta. Ennek egyik filiája volt a budafelhévízi keresztes

151 1225. okt. 27. Rieti. ZW I. 42.
152 1226. febr. 17. Róma—Laterán. ZW I. 44.
153 1226. febr. 17. Róma—Laterán. ZW I. 46., 54.
154 1226. febr. 17. Róma—Laterán. ZW I. 46., 55.
155 1231. ápr. 26. ZW I. 51.
156 1231. ápr. 30. ZW I. 52.
157 1232. aug. 31. ZW I. 56.
158 1234. okt. 11. Perugia. ZW I. 59. — A német lovagrendnek 1244-ben Nyitra és Szolgagyőr megyében való letelepítését említi egy 1244. máj. 2-án IV. Béla által szignált oklevél, de ezt *Szentpétery I.* hamisítványnak tartja. (ÁUO II. 152.; Reg. Arp. 764.) Nem tudni miért, 1278-ban Fülöp fermói püspök hitelesít 1211-ben, 1212-ben, 1224-ben, 1225-ben és 1232-ben kelt okleveleket, melyek mind a német lovagrend barcasági birtokaival foglalkoznak (1278. dec. 28. Wien. ZW I. 134.) Habsburg Rudolf pedig 1280-ban megerősíti II. András 1222. évi, a Barcaságot a lovagrendnek juttató oklevelét. (1280. márc. 15. Wien. ZW I. 140.)
159 *Reiszig Ede:* i. m. (1925) 72. o.

konvent. Ez tehát nem lovagrendi, hanem keresztes betegápoló kanonokrendi konvent volt, ezért volt más a szervezete, mint a johannita konventeké. Mivel a keresztes ispotályok fegyveres védelemre szorultak, a rendnek lehettek lovag tagjai is.[160] 1186-ban Györffy szerint „közösségben voltak" az akkori keresztes lovagokkal. III. Béla király oklevele megemlékezik egy Szent Istvánról elnevezett rendház megalapításáról. A rendháznak a király birtokokat ad.[161] 1187-ben III. Orbán pápa (1185—1187) a Szentszék különös védelmébe fogadta az esztergomi ispotályt. Eszerint az esztergomi Szent István ispotály szerzetesei ágostonos regula alatt élő kanonokok. A pápa okleveléből nem derül ki, hogy harcosok, lovagok lennének.[162]

Még egy keresztes rend működött Magyarországon: a Szent Sír rend. Eredetileg ez is kanonokrend. II. András 1207-es oklevele említi I. Imre egy oklevelét, mellyel a Szent Sír rendjét minden vám alól és javaik után minden fizetség alól felmenti.[163] II. András még hercegsége idején tett adományokat a rendnek és falvai népének olyan szabadságokat adott, amilyeneket a templomosok és a johanniták falvai élveznek.[164] 1212-ben II. András újra birtokot adományoz a rendnek, 1223-ban pedig a rend lengyelországi tagjainak.[165] A Szent Sír rend egyik szlavóniai rendházának szolgálatába állt szegénysége miatt néhány zágrábi várjobbágy. IV. Béla István szlavóniai bán vizsgálata alapján visszahelyezi őket a zágrábi vár kötelékébe.[166]

Hazánkban működő lovagrendről szól X. Gergely pápának (1271—1276) 1273-ban az esztergomi érsekhez írt levele, melyben a „... magistri et fratrum domorum ordinis militiae sancti Jacobi in Hungaria" kifejezés szerepel. Az oklevél szövegére többféle magyarázat adható. Az egyik, hogy Magyarországon működött volna egy Szent Jakabról elnevezett lovagrend. Ez talán azonos lehetett a spanyolországi compostelai Szent Jakab renddel. Meglepő lenne, hogy a rendnek Spanyolországtól ilyen távol is lett volna rendháza. Lehet viszont szó elírásról, másolási, vagy olvasási hibáról is, s akkor feltehetőleg a Szent János, a johannita lovagrendről van itt szó. A magunk részéről ez utóbbi feltételezést tartjuk valószínűnek.[167]

Magyarországon tehát különböző szerzetes lovagrendek működtek. Milyen szerep jutott nekik az ország hadszervezetében? A német lovagrend esetét külön kell választanunk a többi lovagrendektől. E lovagrend igen rövid idő alatt olyan sikerrel terjeszkedett a Barcaságban és a Havasalföldön, hogy el akart szakadni a magyar

160 Budapest története I. Budapest, 1975. 272., 315., 345. o.; *Györffy György:* István király. Budapest, 1977, 303. o. Györffy hivatkozik *Boroviczényi K. G.* Kommentierte Bibliographie der Kreuzherren und Hospitalsorden ... in Ungarn in der Zeit der Arpaden, Freiburg/Br., 1970. c. munkájára.; *Mezey László:* Deákság és Európa. Budapest, 1979. 130. o.

161 1181. HO VIII. 9.; Reg. Arp. 132.; *Szentpétery* johannitának mondja a kolostort.

162 1187. jún. 23. Mon. Strig. I. 132—135. IV. Sándor pápa (1254—1261) 1259-ben az esztergomi Szent István egyházhoz írt levele megállapítja, hogy nem tartoznak tizedet fizetni. A levél megszólítása: „Magistro et fratribus hospitalis Sancti Stephani regis Strigoniensis, *ordinis sancti Augustini...*" (*Theiner* I. 242.) — Az esztergomi keresztesek konventje 1286-ban Simon comesnek átenged egy telket. (1286. Mon. Bp. I. 225—226.), s ugyanez évben a budai káptalan előtt az esztergomi és hévízi keresztesek képviselői a tatárjárás idején kölcsönzött 10 ezüst márka fejében elengedik a Simon comes hévízi udvarháza után járó szolgáltatásokat. (1286. Mon. Bp. I. 226—227.) Az oklevél aláírói Domonkos fráter, az esztergomi Szent István ispotály (domus hospitalis) magistere, Jakab, ugyanazon egyház dékánja és Bank hévízi (Budafelhévíz) prior. 1298-ban hallunk újra az esztergomi ispotályosokról. VIII. Bonifác pápa (1294—1303) Jakab zirci apát útján kiközösíti őket, mert egy a veszprémi egyházmegyében lévő templomot leromboltak. (1298. *Fejér* VI/2. 176. és 1298. HO V. 86.) Az előbb említett oklevél szerint három esztergomi keresztes rombolt le egy Buda közelében fekvő Szent András nevű községet, az utóbbi szerint az ispotályos magister és a fráterek rombolták le a veszprémi egyházmegyében fekvő abonyi (de Obu) Szent András templomot. E cselekedetük már inkább harcosoknak, lovagoknak mutatja az esztergomi stefanitákat. Egy keltezetlen, valószínűleg 1299 után kéletkezett oklevél szerint az esztergomi templomosok és ispotályosok konventje közösen igazolja, hogy Péter fia Hunt földjét eladta. (Mon. Strig. II. 473.) Az oklevél aláírói: Tamás a templomos rendház (domus) preceptora és a szerzetesek (cum fratribus). Durandus a szentkereszti ispotályos rendház priorja a szerzetesekkel (cum fratribus) és a Szent Király esztergomi keresztes konventje. Az utóbbi az esztergomi stefanita rendház. Ez utóbbi oklevél, s az említett 1298-as oklevelek azt valószínűsítik, hogy az esztergomi stefaniták ekkor már lovagrend. Erőszakos cselekedetet hajtanak végre és együtt említik őket a templomosokkal.

163 Reg. Arp. 213.

164 1207. *Smičiklas* III. 72.

165 1212. ÁUO XI. 114.; Reg. Arp. 273. és 1223.; *Smičiklas* III. 232.; Reg. Arp. 394.

166 1257. máj. 30. ÁUO XI. 439.; Reg. Arp. 1147.

167 1273. jan. 23. Civita Vecchia. Mon. Strig. III. 708.

királyságtól. II. András végül kénytelen volt kiűzni őket, ha nem akarta, hogy Erdély egy része külön állammá váljék. A lovagrend fegyveres ereje jelentős lehetett, de semmi esetre sem akkora, hogy a király seregének ellenállhatott volna.

Ami a többi lovagrendeket illeti, fegyvereseik a magyar király seregének értékes harcosai voltak. A templomosokról tudjuk, hogy a muhi csatában részt vevő osztaguk kitüntette magát a harcban, s utolsó emberig hősi halált halt. A johannitákra, mely rend jobban elterjedt s hosszabb életű volt, mint a templomos rend — IV. Béla a Szörénység védelmét bízta. E feladatnak a johanniták — mint láttuk — nem tudtak megfelelni. Ennek ellenére királyaink tovább adományokat juttattak nekik. A szerzetes lovagrendek harcosainak száma Magyarországon nem lehetett túlságosan nagy. Nézetünk szerint legfeljebb csak néhány százról lehet szó, vagy inkább még kevesebbről Viszont nehéz fegyverzetű, s a lovagi harceljárást jól ismerő (nagyrészt francia és olasz származású) harcosokként — szerzetesi közösségben, regula alatt élvén — sokkal fegyelmezettebbek voltak, mint a többi lovagok. Egységeik mindenképpen a magyar fegyveres erők elit alakulatai, legütőképesebb egységei közé tartoztak.[168]

RÖVIDÍTÉSEK

ÁUO	Árpádkori új okmánytár. Codex diplomaticus Arpadianus continuatus. Közzéteszi *Wenzel Gusztáv*. I—II. Pest, Budapest, 1860—1874.
Bártfai	*Bártfai Szabó László:* Pest megye történetének okleveles emlékei 1002—1599-ig. Budapest, 1938.
BKK	Bécsi Képes Krónika
Endlicher	Rerum Hungaricarum Monumenta Arpadiana. Ed. *Stephanus Ladislaus Endlicher*.Sangalli, 1849.
Fejér	Codex diplomaticus Hungariae ecclesiasticus ac civilis. Studio et opera *Georgii Fejér*. I—XI. Buda, 1829—1844.
Fuxhoffer-Czinár	*Damiani Fuxhoffer* benedictini pannonii Monasteriologiae Regni Hungariae libri duo totidem tomis comprehensi. Recognovit ad fidem fontium revocavit et auxit *Maurus Czinár*. Vindobonae et Strigonii, 1869.
Gombos	*Gombos Ferenc Albin:* Catalogus fontium historiae Hungariae. 800—1301. I—IV. Budapest, 1937—1938, 1943.
Gy F	Győri Történelmi és Régészeti Füzetek, Győr.
HK	Hadtörténelmi Közlemények, Budapest.
HO	Hazai Okmánytár. Codex diplomaticus patrius. Kiadják: *Nagy Imre, Paur Iván, Ráth Károly* és *Véghely Dezső*, I—V. *Győr*, 1865—1873; *Ipolyi Arnold, Nagy Imre* és *Véghely Dezső*, VI—VIII. Budapest, 1876—1891.
MiÖG	Mitteilungen des Instituts für Österreichische Geschichtsforschung, Wien
MMT	Magyar Művelődéstörténet, I—V. Budapest, é. n.
Mon. Bp.	Budapest történetének okleveles emlékei. Monumenta Diplomatica civitatis Budapest. *Csánky Dezső* gyűjtését kiegészítette és sajtó alá rendezte *Gárdonyi Albert*. I. Budapest, 1936.

168 A keresztes háborúk ütközeteiben is csak néhány száz szerzetes lovag harcolt. A döntő 1187. júl. 7-i Hittin-i csatában *W. Zöllner* szerint 300—300 templomos és johannita lovag vett részt.(i. m. 212. o.), *Aziz S. Atyiya* pedig csak 200 rendi lovagról szól az említett csata leírásánál. (*A. S. Atiya:* Crusade, Commerce and Culture. Bloomington, 1962. 79. o.)

Mon. Strig	Monumenta ecclesiae Strigoniensis. I—II. Ed.: *Ferdinandus Knauz*, Strigonii, 1877—1882. III. Ed.: *Lodovicus Crescens Dedek*, Strigonii, 1924.
Mon. Vespr.	Monumenta Romana episcopatus Vesprimiensis. A veszprémi püspökség római oklevéltára. Közrebocsátja a Római Magyar Történeti Intézet. I—IV. Budapest, 1896—1907.
OL DL	Magyar Országos Levéltár. Mohács előtti gyűjtemény.
Pauler	*Pauler Gyula:* A magyar nemzet története az árpádházi királyok alatt. I—II. 2. kiadás, Budapest, 1899.
PR	A pannonhalmi Szent-Benedek rend története. Kiadja a pannonhalmi Szent-Benedek rend. Szerk.: *Erdélyi László, Sörös Pongrác.* I—XII/B. Budapest, 1902—1916.
Reg. Arp.	Az Árpád-házi királyok okleveleinek kritikai jegyzéke. Regesta regum stirpis Arpadianae critico-diplomatica. I—II/1. Szerk.: *Szentpétery Imre.* Budapest, 1923—1943.; II. 2—3. Szerk.: *Szentpétery Imre—Borsa Iván.* Budapest, 1961.
Smičiklas	*Smičiklas T.:* Codex diplomaticus regni Croatiae, Dalmatiae ac Slavoniae. Diplomaticki zbornik kraljevine Hrvatske, Dalmacije i Slavonije. II—XV. Zagrabiae, 1906—1934.
Studii Rev. Ist.	Studii Revista de Istorie Academia Republicii Populare Romane, Institutul de Istorie. Bucuresti.
Theiner	Vetera monumenta historica Hungariam sacram illustrantia maximam partem nondum edita ex tabulariis Vaticanis deprompta, collecta ac serie chronologica disposita ab. *A. Theiner* I—II. k. Romae, 1859—1860.
Tkalcic	*J. B. Tkalcic:* Monumenta Historica episcopatus Zagrabiensis I—II. Zágrád, 1874.
TT	Történelmi Tár, Budapest.
Vár. Reg.	*Karácsonyi János—Borovszky Samu:* Az időrendbe szedett váradi tüzesvaspróba lajstrom az 1550-i kiadás hű hasonmásával együtt. Regestrum Varadiense examinum ferri candentis ordine chronologico digestum descripta effigie editionis a. 1550 illustratum sumptibusque capituli Varadiensis lat. rit. Curis et laboris *Johannis Karácsonyi* et *Samuelis Borovszky* editum. Budapest. 1903.
ZW	Urkundenbuch zur Geschichte der Deutschen in Siebenbürgen. Von *Franz Zimmermann, Carl Werner, Georg Müller, Gustav Gündisch.* I—IV. Hermannstadt, 1892—1937.

Андраш Бороши

ЦЕРКОВЬ И ОБОРОНА СТРАНЫ В ЭПОХУ АРПАДА. ВОИНСТВУЮЩИЕ ИЕРАРХИ, МОНАШЕСКИЕ ОРДЕНА

Резюме

Христианство, начиная с момента своего образования на территории Римской империи, до XI века под давлением принудительной силы реальностей постепенно изменяло свою пацифистскую концепцию и принялё факт наличия войн, затем дошло до утверждения «священной войны». Это сделало возможным, чтобы высшее духовенство средневекового западного христианства также приняло участие в военной организации, в военных походах, более того иногда даже и в вооруженных столкновениях. Это особенно характерно для Франкской Империи и возникших из нее государств, и так обстояло дело и в других католических странах, в то мчисле и в Венгрии.

Венгерские иерархи, в начале главным образом монахи Бенедектинского ордена (Benediktinermönche) взошли на архиепископские и епископские кресла, и в этом время еще не было данных о том, чтобы они были воинствующими. Однако высшее духовенство вскоре пополнилось отпрысками венгерской аристократии и чужеземных пришельцев, которые тоже стали венграми, и превратилось в воинствующих клерикалов — »Adelskirche«. Они присутствуют (участвуют) в завоевательных войнах венгерского короля в конце XI века, более того, некоторые епископы пали на поле брани. В битве при реке Шайо в 1241 году большая часть венгерского пископства погибла смертью храбрых. Самым мужественным из воинствующих венгерских епископов был пеископ г. Калоча Угрон из рода Чаки, он также пал на поле битвы.

В ходе крестовых войн возникли особые вооруженные организации церкви: монашеские рыцарские ордена, которые стремились совместить духовные и рыцарские жизненные идеалы.

В Венгрии получили распространение три больших рыцарских ордена: орден тамплиеров, орден ионитов и германский рыцарский орден, которые содействовали росту вооруженной моши страны. Наиболее длительное влияние продолжал оказывать орден ионитов)госпитальеров). Из трех орденов только в нем встречаются среди членов ордена лица венгерского происхождения. Войска рыцарских орденов принадлежали к самым боеспособным частям венгерских вооруженных сил.

András Borosy

KIRCHE UND LANDESVERTEIDIGUNG IN DER ARPADENZEIT KRIEGERISCHE PRÄLATEN, GEISTLICHE RITTERORDEN

Resumee

Die Christenheit hat von ihrer Ausbildung auf dem Gebiet des Römisches Reiches bis zum XI-ten Jahrhundert wegen der zwingenden Kraft der Realitäten ihre pazifistische Auffassung allmählig verändert un die Tatsache des Krieges angenommen, dann später gelang sie zur Bejahung und Verkündung des „Heiligen Krieges". Das ermöglichte den Prälaten der westlichen Christenheit im Mittelalter in der Heeresorganisirung und im Kriegeszug sogar manchmal im Waffenkampf teilzuhehmen. Das war besonders charakteristisch für das Fränkische Reich und seine Nachfolge Staaten, aber das war die Lage auch in den anderen katholischen Staaten, unter denen auch in Ungarn.

In Ungarn sind als Oberpriestern anfangs hauptsächlich Benediktenermönche in die Erzbischofs und Bischofs stühle gestiegen, aber wir haben aus dieser Zeit keine Angaben darüber das sie kriegerisch waren. Der hohe Klerus wurde aber bald mit den Mitglidern der ungarischen und ungarisch gewordenen fremden Aristokratie aufgefühlt und ist zu einer kriegerische „Adelskirche" geworden. Am Ende des XI-ten Jahrhunderts haben Sie auch in den Eroberungskriegen des ungarischen Königs teilgenommen, und einige Bischöfe haben sogar den Tod dabei gefunden. Im Schlacht an der Sajó von 1241 starb die Mehrheit des ungarischen Episkopats den Heldentod. Die markanteste Person der kriegerischen Oberpriestern Ungarns: Ugron von Geschlecht Csák, der Erzbischof van Kalocsa, zählte auch zu den Gefallenen dieser Schlacht.

Während der Kreuzzügen entstanden spezielle bewaffnete Organisationen der Kirche: die geistliche Ritterorden, die das mönchische und das ritterliche Lebensideal zu verbinden versuchten. In Ungarn verbreiteten sich alle drei grosen Ritterorden: der Templerorden, der Johanniterorden und der Deutsche Ritterorden und haben zur Steigerung der militärischen Kräfte des Landes beigetragen. Die dauerhafteste Wirkung hat der Johanniter (hospitalier) orden geübt. Unter den drei Orden können wir nur in diesem, Ordenmitglieder von ungarischer Herkunft finden. Die Truppen der Ritterorden gehörten zu den schlagkräftigsten Einheiten der ungarischen Wehrmacht.

KISS JÓZSEF

KATONAI RENDTARTÁS ÉS ELLÁTÁS A PESTI INVALIDUS HÁZBAN AZ 1720—1730-AS ÉVEKBEN

Ha a Martinelli térről elindulunk és betérünk a Városház utcába, mindjárt szemünkbe tűnik Budapest Főváros Tanácsának központi épülete, a hajdani Martinelli palota, első intézményi nevén a Pesti Invalidus Ház. Ez a hatalmas épülettömb mintegy 39 700 m² alapterületen fekszik, háromemeletes, gyönyörű, gazdag ornamentikájú barokk műemléki főhomlokzatával a Városház utcára néz. Negyvenkét ablaktengelyével, 5 rizalitjával, különböző allegorikus kőszobraival és a középső attikán elhelyezett hatalmas timpanonjával ma is századok érdeklődését kelti fel. Ha körbejárjuk az épülettömböt, az is mindjárt feltűnik, hogy a szinte erődjellegű épület északi és déli oldalszárnyai csak másfél-emeletesek, és a háromemeletes főhomlokzati épületszárnnyal szemben lévő, keleti épületszárny is befejezetlenül maradt. Építészet- és művészettörténeti ismertetése mindmáig Schoen Arnold nevéhez fűződik.[1]

A fővárosunk történetével és műemlékeivel foglalkozó szakirodalom[2] mindenütt kiemeli, hogy a török hódoltság alól felszabadított Pest szabad királyi városnak ez volt az első jelentős és méreteiben is nagyszabású középülete. Általában arról is említést tesznek, hogy ennek a monumentális épületnek a megalapítását és megépíttetését Széchényi György esztergomi érsek 1692. január 24-én Pozsonyban kelt alapító levele (fundationalis), illetve az ebben e célra az esztergomi káptalannál lehelyezett 157 000 rajnai forint (r.Ft) alapítványi tőkéje tette lehetővé, s az építkezés csak 24 évi késedelemmel, 1716-ban kezdődött meg. Miféle tényezők akadályozták meg azonban az alapítványi összeg rendeltetésszerű felhasználását? Miért késett ilyen hosszú időn át az alapítvány megvalósítása, az építkezés kezdete, az alapítványi tőke beruházása? Előljáróban erre a kérdésre kell rövid választ keresnünk történeti visszapillantás keretében.

Az alapítványi tőke elhelyezésétől az alapkő letételéig

Széchényi György a maga korának legnagyobb mecénásaként jelenik meg előttünk[3], a nagyösszegű alapítványi tőke elhelyezése során még arra gondolt, hogy az összeg

1 *Schoen Arnold:* A budapesti központi városháza. Bp., 1930.

2 *Tóth Endréné* (szerk.): Budapest Enciklopédia. Bp. 1970.; *Kosáry Domokos:* szerk.: Budapest története a törökkiűzésétől a márciusi forradalomig. Budapest története, III. k. Bp., 1975.

3. Széchényi György 1592-ben a Nógrád vármegyei Szécsény községben született köznemes családban. Nagyszombatban és Bécsben végezte teológiai és filozófiai tanulmányait. Pázmány Péter tanítványa volt. 1632-ben esztergomi kanonok, 1643-tól Pécs, 1644-től Csanád püspöke, 1645-től a Magyar Királyi Kancellária vezetője. 1648-tól Veszprémi 1658-tól a győri egyházmegye érseke és a vármegye főispánja, 1667-től kalocsai érsek, 1685. március 21-től 1695. február 18-áig esztergomi érsek, „...százhárom esztendeig az rettenetes világi vízözönöknek és ellenkező szeleknek sebes habjaitól hányattatván". *Matusek András:* Arbor tangens coelum... Nagyszombat, 1695. 80. o. Alapítványainak összesítésére v. ö. *Bártfai Szabó László:* A sárvár-felsővidéki gróf Széchényi család története. I. k., Bp., 1911. 200. o.

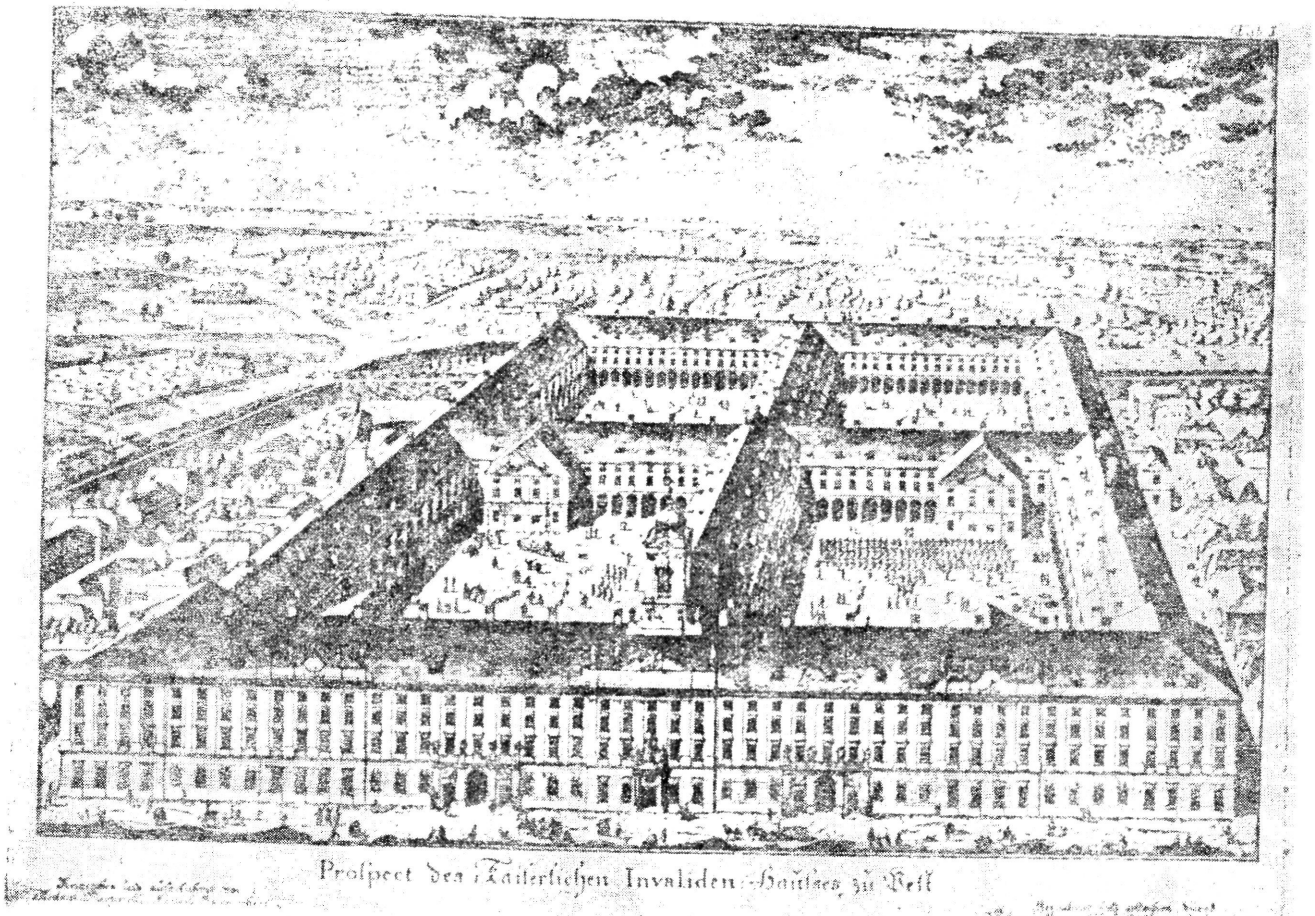

Az Invalidus Ház távlati képe. Martinelli terve, Kleiner rézmetszete 1739-ből.

rendeltetésszerű beruházása hamarosan megtörténik, a pesti építkezés gyors ütemben megkezdődik, hiszen a szakadatlan hadviselés, háborúskodás során a sebesült és a rokkant katonák száma rohamosan növekedett, s gyógyításukat, ellátásukat a hadikórházak és a kisebb katonai menhelyek elfogadhatóan nem tudták megoldani. Az alapító levél kiállítása előtt öt hónappal, 1691. augusztus 19-én zajlott le az évszázad legkeményebb törökellenes ütközete Szalánkeménnél, ahol mintegy 20 000 török katona esett el, köztük Köprüli Musztafa nagyvezír is[4], de a győztes szövetséges hadseregből is 3000 halott maradt a csatatéren, köztük Louis de Souches tábornok, Károly holsteini herceg és Zrínyi Ádám főhadbiztos, a költő Zrínyi Miklós fia, a mieink közül itt 4000 katona sebesült meg.[5] Hasonló események késztették arra a 100. életévében járó Széchényit, hogy a háborúskodás ütötte sebek gyógyításához vagyona, gazdagsága és lehetőségei arányában hozzájáruljon. Számtalanszor meggyőződött arról, hogy „őfelsége vitézei közül milyen sokan megromlanak, megcsonkulnak, megsántulnak és a tábori szolgálatra alkalmatlanokká válnak. Hogy azért ne kényszeríttessenek koldulni, ablakok alatt heverni s a hideg miatt meghalni"[6], azért tett alapítványt a pesti katonai menház és ugyanezen a napon a pozsonyi katonai menház létrehozására együtt 337 000 r.Ft értékben.[7]

„Mi, Széchényi György — hangzik az alapító-levél — esztergomi érsek, ugyanezen vármegye örökös főispánja, a Magyar Királyság egyházfője, császári-királyi titkos tanácsos és kancellár stb. a jelen oklevél tartalmával tudtára adjuk mindenkinek, akiket illet, hogy Isten sugallatára, ennek megfelelő szolgálattal *katonai menhelyet alapítunk és emelünk* a szabad királyi Pest városban, Magyarországnak éppen a közepén, minden másnál alkalmasabb helyen",[8] hogy ott a hosszú évek óta tartó török háborúkban sebesült és rokkant katonák mindenféle vallási és nemzeti megkülönböztetés nélkül, béke idején pedig a háborúk miatt nélkülözők és szegények is menhelyet és ellátást kapjanak. Jól látta, hogy „az uralkodók és a hatalmasok mennyire serények és szorgalmasak az adók és a jövedelmek behajtásában de mennyire hanyagok és gondatlanok a szegények, a szűkölködők és az árvák igazságának ellátásában",[9] éppen ezért szigorúan előírta, hogy ezeket az alapítványokat a jelenlegi uralkodó és utódai különösen támogatásukkal pártfogolják és minden csalárdság ellen oltalmazzák meg.

Hiába állt volna azonban rendelkezésre a pesti és a pozsonyi katonai menház felépítéséhez, létrehozásához szükséges alapítványi tőke, a háborús kiadások, a hadbiztosságok sikkasztásai és a fényűző bécsi udvartartás költségei miatt I. Lipót császár-király birodalma pénzügyi válságba került. A kincstár kiadásai többszörösen felülmúlták a bevételeket, s a századfordulón már általánossá vált a pénzhiány. Az elavult gazdaságpolitikával, az adórendszer reformkísérleteivel és a katonai adóvégrehajtás eszközeivel nem tudták megszüntetni a pénzhiányt.

A századforduló után így került sor az alapítványi összegnek is kincstári igénybe vételére. A karlócai béke (1699. január 26.) után a császári-királyi Udvari Haditanács és a császári-királyi Udvari Kamara gr. Kollonits Lipótnak, a Titkos Tanács és az Udvari Kamara elnökének a javaslatára elhatározta, hogy a Széchényi-alapítványból is igénybe vesz 250 000 r.Ft-ot, s azt befizeti az Udvari Kamara pénztárába. Ez a merész pénzügyi vállalkozás (Transaktion) az ország egyik régi, nagy kiterjedésű koronabirtokának, a Jászkun Kerületnek a kincstári elkobzása, törvénytelen

4 *Szekfü Gyula:* Magyar történet. Bp., 1939. IV. k. 217. o.
5 *Szalay József—Baróti Lajos:* A magyar nemzet története. Bp., 1896. III. k. 418. o.
6 *Matusek:* 80. o.
7 Deutsch-Ordens-Zentral-Archiv, Wien, Abteilung Ungarn (a továbbiakban: DOZA U) 164/1 Über die Szechenyische Fundation... f. 1—8. Fundationales de dato Pressburg den 24-sten Jan. 1692., als nähmlich der Erstere auf das Armen-Haus zu Pressburg per 180 000 R. G., und der Andere vor das Soldaten-Spital zu Pest per 157 000 R. G. —
8 Kriegsarchiv, Wien, Protocollum Expeditionum (a továbbiakban: KA Prot. Exped.) 1723. Nr 444. Datum in Curia nostra Archi-Episcopali Posoniensi. Die 24. Januarii, Anno Domini 1692. Közli *Schoen* is, i. m. 138—140. o.
9 *Matusek:* 88. o. „...egeno, pupillo iudicate, humilem et pauperem iustificate..."

kisajátítása, majd ezt követően a Német Lovagrendnek történt eladása (Abalienation) keretében ment végbe.

Lássuk ennek az ügymenetnek a főbb mozzanatait! 1701. április 9-én kibocsátottak egy császári-királyi rendeletet, hogy Magyarország területén a Német-Római Birodalom egyházi intézményei bizonyos feltételek mellett földbirtokot szerezhetnek.[10] Ezt követően, 1701. július 4-én újabb rendeletben nyilvánosságra hozták, hogy a Jászkun Kerületet „a közjó előmozdítása érdekében" kiárusítják, földesúri hatóság alá helyezik, a korábban földesúri adótól mentes lakosságát jobbágyszolgáltatásra kötelezik, ilyen vonatkozású kiváltságait megszüntetik.[11] Az 1702. január 12-én kezdődő, s a Német Lovagrenddel folytatott adásvételi tárgyaláson Kollonits Lipót esztergomi érsek a Jászkun Kerület eladási árát 500 000 r.Ft-ban határozta meg úgy, hogy ennek felét a Német Lovagrend Frank Rendtartománya, a másik felét pedig ő mint esztergomi érsek fizeti be az Udvari Kamara kincstárába. Azt, hogy ezt az összeget a Széchényi-alapítványból veszi igénybe, egyelőre titokban tartották.[12] I. Lipót aláírásával 1702. március 22-én érvényessé vált az adásvételi szerződés arról, hogy uralkodói felségjog alapján a Német Lovagrend földesúri tulajdonjogot nyert a Jászkun kerületre. E szerződésben Kollonits társvevői minőségéről, illetve a Széchényi-alapítványi tőke befektetéséről nem történt említés.[13]

1702. április 18-án Kollonits és a Német Lovagrend nagymestere, Franz Ludwig Pfalz-Neuburg-i herceg, Worms és Breslau püspöke, birodalmi választófejedelem között létrejött egy titkos megállapodás (Communion—Tractat) a Jászkun Kerület közös megvásárlásáról, tulajdonjogának fele-fele arányban történő megosztásáról és a földesúri jövedelemnek a Német Lovagrend részére három éven át tartó átengedéséről.[14] Miután a Jászkun Kerület 1703 nyarán csatlakozott a Rákóczi-szabadságharchoz, s a lovagrendi tisztek átmenetileg kénytelenek voltak visszavonulni a Jászkun Kerületből, Kollonits bíboros és a választófejedelem között 1703. december 7-én újabb titkos megállapodás jött létre arról, hogy a társvevő Kollonits bíboros 1715-ig átengedi a jászkunsági földesúri jövedelmet a Német Lovagrendnek, mert ennek Frank Rendtartománya a francia támadások során sok károsodást szenvedett.[15]

A Rákóczi-szabadságharc második évében, 1704. március 17-én elkészült a 73 éves Kollonits bíboros végrendelete, amelyben végre világosan megírta, hogy a Jászkun Kerület megvásárlása címén az Udvari Kamara pénztárába befizetett 250 000 r.Ft-ot a Széchényi-alapítványból vette igénybe s az Udvari Kamara pénztárába történt befizetésről szabályos elismervényt (Schuldbrief), illetve kötelezvényt (Obligation) kapott.[16] Ezzel a végrendeleti beismeréssel nyilvánvalóvá vált, hogy Kollonits bíboros az alapítványi tőkét rendeltetés-ellenesen vette igénybe, továbbá az is, hogy a Jászkun Kerület földesúri társtulajdonosa valójában nem Kollonits bíboros, hanem a Széchényi-alapítvány. Ezek a tények azonban egyelőre még titokban maradtak, mert a végrendelkező azt is előírta, hogy végrendeletét csak halála után egy nappal hozhatják nyilvánosságra. Ennek is elérkezett az ideje, bár 1707. január 20-án is csak főrendi körökben hozták nyilvánosságra az ügy részleteit.

1707. március 6-án az uralkodó Keresztély Ágost szász herceget, Győr püspökét nevezte ki esztergomi érsekké, aki egyházfői méltóságánál fogva eskü alatt elkötele-

10 V.ö. *Kiss József:* A Jászkun Kerület parasztsága a Német Lovagrend földesúri hatósága idején, 1702—1731. Bp., 1979. 48—49. o.

11 DOZA U 159/1 Kauf der Jassiger- und Kumaner-Distrikte. f. 1—65.

12 DOZA U 159/1 uo.

13 DOZA U 156/1. f. 230—244. Der kaiserliche Kaufbrief per 500 000 R. G., dato Wien, den 22. Martii 1702. für die Jassiger- und Kumaner-Distrikte in Ungarn.

14 Kriegsarchiv, Wien, Invaliden-Amt (a továbbiakban: KA Inv.) 1731. Nr 237. f. 49. Datum in Residentia Nostra Nissae Silesiorum, 18. mensis Aprilis 1702. Franciscus Ludovicus Comes Palatinus. Hasonmása uo. Kollonits bíboros aláírásával.

15 KA Inv. uo. f. 50—51. Datum Viennae, die 7. Decembris 1703. Leopoldus Cardinalis á Kollonits Archiepiscopus Strigoniensis. L. S.

16 DOZA U 157/1 f. 142—146. Testaments-Auszug nach Kardinal von Kollonits, am 17. März. 1704.

zett védnöke és felügyelője volt a Széchényi-alapítványnak. Az esztergomi káptalani letétben elhelyezett dokumentumok alapján minden lehetőséget felhasznált arra, hogy főpapi elődjének méltatlan eljárását, titkos megállapodásait érvénytelenítse, hogy az alapítványi összeget rendeltetési helyére visszakövetelje. 1710. február 1-jén ez ügyben levelet intézett a Német Lovagrend nagymesteréhez, aki kitérő választ adott.[17] Majd 1710. július 10-én az Udvari Kamarához írt levelet, hivatkozott a 250 000 r.Ft-ról szóló kötelezvényre, de ez sem járt eredménnyel.[18] Nyilvánvalóvá vált, hogy az alapítványi összeget egyik érdekelt fél sem téríti vissza.

Váratlan fordulat következett be azonban az alapítványi összeg visszatérítését illetően az 1714. szeptember 8-tól 1715. június 15-éig ülésező pozsonyi országgyűlésen. Az 1715:34 tc-ben leszögezték, hogy „a királyi koronabirtoknak a visszaváltása az 1608:22. tc. értelmében és hasonlósága alapján az országgyűlési karok és rendek kötelességéhez tartozik". Így a 250 000 r.Ft visszatérítését a Magyar Királyi Kamara és kincstára magára vállalta.[19] Ugyanakkor a Német Lovagrendet meghagyták és megerősítették a Jászkun Kerület földesúri birtoklásjogában és földesúri jövedelmeinek behajtásában úgy, hogy a földesúri tiszta jövedelem felét a Német Lovagrend köteles átutalni a Széchényi-alapítványi káptalani letétbe, az esztergomi érsek címére — „pro parte des Herrn Cardinals Durchlaucht Eminenz".[20]

1715. június 4-én Keresztély Ágost hercegprímás levelet intézett az Udvari Haditanácshoz, jelezte, hogy az alapító levél előírása szerint a Széchényi-alapítvány legfelsőbb felügyelője mellé még két megbízott személynek kell csatlakoznia az Udvari Kamarától és az Udvari Haditanácstól, hogy az építkezés kezdetét vehesse.[21] Ezt követően Keresztély Ágost elnökletével megalakult egy udvari Commissio (bizottság), amelyben az Udvari Haditanács részéről gr. Gundacker von Althann tábornok, az Udvari Kamara részéről gr. Herrmann Franz von Nesselrode kamarai tanácsos, az érdekelt Német Lovagrend részéről pedig br. Christophorus Heinricus ab Kyau lovagrendi tartományi elöljáró, meghatalmazott lovagrendi miniszter kapott helyet. Ez a bizottság volt hivatva arra, hogy intézkedést hozzon mind a pozsonyi, mind a pesti alapítványi intézmény létrehozásáról, az építkezés megrendeléséről és megkezdéséről.

Az udvari Commissio gr. Ludwig Maximilian Regal altábornagyot, a Budai Hadparancsnokság vezetőjét bízta meg a pesti építési telek kiválasztásával. Regal 1715 júniusában Hölbling János budai építőmestert, az országos hatáskörű Budai Építész Céh vezetőjét hatalmazta fel, hogy Pesten válasszon ki megfelelő építési telket a kb. 2 ezer személyt befogadó katonai menház felépítéséhez, s készítse el annak tervezetét is. Ugyanakkor felkereste Pest magisztrátusát, hogy kiválasszák a nagyméretű építmény létrehozására alkalmas telket. A város magisztrátusa ebben az időben már — a Budai Kamarai Adminisztráció alkalomszerű hatalmaskodása ellenére is — teljes egészében gyakorolta a földesúri joghatóságot a város területén. Háztelket, vagy ingatlant csak azoknak adhatott el, akik megszerezték a városi polgárjogot, továbbá azoknak az idegen nemzetiségűeknek, akik indigenatust (honosítást) kaptak, s végül azoknak a katolikus egyházi intézményeknek, amelyek az esztergomi érsek és a bécsi főhatóságok jóváhagyásával rendelkeztek. A város attól tartott, hogy a császári-királyi főhatóságoktól függő udvari Commissio ingyen akarja kisajátítani az építési telek tulajdonjogát, továbbá az alkalmasnak tűnő építkezési

17 DOZA U 164/1 Über die Szechenyische Fundation auf den Jassig-, Kumanen-Distrikten. f. 1—8. Pressburg, den 1. Febr. 1710.

18 DOZA U 164/1 Über die Streitigkeiten mit den Magnaten wegen des Besitztrechtes. „So geschehen Pressburg, den 10. Julii, Anno 1710. Cardinal von Sachsen Ertzbischof zu Gran. L. S."

19 Corpus Iuris Hungarici. Bp., 1900. 6. k. 465—167. o. 1715: Decr. I. Art. 34. A Német Lovagrend részére nem szavazták meg az indigenatus és az incolatus jogát, földesúri jogait enélkül is gyakorolta.

20 DOZA U 155/3 f. 192. r, v. Rechnung über die jetzt laufendes Jahr 1715. aus denen Cumaner- und Jassiger-Districten eingehenden Arenda-Geldern, so sich pro toto anno betragen auf R. G. 17 680. 1715. november 5-én 8765 r. Ft-ot utaltak át az alapítványba.

21 KA Prot. Exped. 1715. június 4. Nr. 92.

terület több pesti polgár tulajdonában volt, s ezek a tulajdonosok nem akarták eladni házukat, kertjüket és telküket, azokat különben is elsősorban a város vehette volna meg tőlük, s az árakat igen magasra csapták fel. Ezért Regal mellőzte Hölbling tervezetét, s újabb megbízást adott Fortunato de Prati udvari építőmesternek — aki már szintén Budán lakott —, hogy a városi elöljáróságggal egyetértésben válassza ki az építkezésre alkalmas telket, készítse el az adásvételi szerződés és az építkezés tervezetét. A kiválasztott telek jelentékeny része a városi hatóság, kisebb része az ott található török mecsettel együtt a Szervita Rend[22], nagyobb része pedig 24 ház- és telekbirtokos pesti polgár tulajdonában volt. A városi telekkönyvi hivatal és a város főkapitánya, Neander János Beatus közreműködésével az adásvételi tárgyalások eredményre vezettek. Az udvari Commissio az építési telekért 4 850 r. Ft-ot fizetett ki a Széchényi-alapítvány összegéből. A Szervita Rend mecsettemplomát és temetőjét csak később vásárolták meg 2 000 r.Ft-ért.[23]

A tereprendezés és a talajelőkészítés munkálatai után, 1716. augusztus 2-án Hölbling és Prati építésvezetők elhelyezték az építkezés alapkövét, ugyanakkor a Szervita Rend elöljárója néhány ereklyét helyezett el az alapba épített ereklyetartóban.

Beruházási nehézségeken át az intézményesítésig

Nagy erővel indult meg az alapozás munkája a közel másfél méter vastag épületfalak számára. Az építkezés ütemét siettette az a körülmény, hogy az alapokon belül nagy mennyiségű építőanyag és munkaeszköz volt felhalmozva, s a folyamatosan érkező szállítmányok elhelyezését és megőrzését is biztosítani kellett. Ehhez a pesti magisztrátus és a Budai Főhadbiztosság megfelelő támogatást adott. 1717. május 18-án az udvari Commissio szerződést kötött a szerviták elöljárójával. Ennek értelmében a mecsettemplom és a temető tulajdonjogát átruházták az épülő katonai menházra, amelyet ez időben már Pesti Invalidus Ház néven említenek a levéltári források.[24] Ugyanakkor a szerviták elvállalták a lelkészi teendők ellátását a rokkant katonák számára a Széchényi-féle alapító levél előírásai szerint.[25]

Annak ellenére, hogy az 1716—18. évi török háború újabb kiadásai miatt az udvari Commissio csökkentette az alapítványi tőkéből kiutalható beruházási összeget, néhány éven át Hölbling és Prati irányításával megfelelő ütemben haladt előre az építkezés, majd 1719 augusztusában átmenetileg beszüntették a szükséges pénzkiutalást, de a Budai Hadparancsnokság sürgetésére 1720 augusztusában újra kiutaltak 2 000 r.Ft-ot, s így az építkezés tovább folytatódott, noha rendkívül lassú ütemben. Ezért gr. Joseph Heinrich Daun generális-főstrázsamester, budai hadparancsnok 1722 szeptember végén levelet intézett Keresztély Ágost hercegprímáshoz. Sürgette, hogy megfelelő beruházási összeget bocsásson rendelkezésére, mert az építkezés szüneteltetése az építmény és a felhalmozott építőanyagok és eszközök károsodásával jár, ugyanakkor nem felelhet meg az alapítványtevő esztergomi érsek kegyes szándékainak sem, mert így a legutóbbi háború szerencsétlenjeit sem lehet hajlékhoz és emberséges ellátáshoz juttatni. Utalt arra is, hogy az építkezésre eddig még csak 46 500 r.Ft-ot költöttek az elszámolások szerint, de már tartozásaik is vannak munkabérben és -anyagban.[26]

22 Corpus Iuris Hungarici. Bp., 1900. 6. k. 611. o. Ordo Servorum Beatae Virginis Mariae. 1715-ben kapott indigenatust.
23 V. ö. *Schoen:* i. m. 12., 15—16. o.
24 Uo. 21—23. o.
25 Regal 1716. augusztus elején Pétervárad ostroma során vesztette életét. Utódául előbb br. Stom ezredest, majd gr. Joseph Heinrich Daun generális-főstrázsamestert nevezte ki az Udvari Haditanács.
26 Ka Prot. Exped. 1722. Nr 11. Daun e jelentést az Udvari Haditanácson, illetve az udvari Commission át küldte Keresztény Ágost hercegprímásnak, aki ez időben már súlyos beteg volt s általában Regensburgban tartózkodott, ritkán tért vissza Bécsbe.

Ez időre az alapfalak az egész épülettömbre kiterjedően már az első emeletig emelkedtek, sőt a főhomlokzati rész jobb oldali szárnyának első emeletén már 30—40 személyes szobákat is létesítettek, ahol az őrséget és a rászoruló építőmunkásokat helyezték el. 1723 nyarán azonban az építkezés ismét félben maradt, miközben a nagy számban kóborló, rokkant hadviseltek — elhelyezés és ellátás hiányában — már a közbiztonságot és a közegészséget is veszélyeztették. Ezért Keresztély Ágost az 1722—23. évi pozsonyi országgyűlés berekesztése után — amikor is bizonyossá vált, hogy a Német Lovagrendnek az incolatus joga (a hazai földbirtokosok közé való befogadás) elnyerésére irányuló kérelmét a karok és rendek nem fogadták el — kimutatást készített az udvari Commissio részére a Széchényi-alapítvány vagyoni állagáról, amely a pesti katonai menház vonatkozásában a kamatokkal együtt 219 800 r.Ft-ra emelkedett. Ebből még csak 48—49 000 r.Ft-ot ruháztak be a pesti építkezésbe, nem indokolt tehát a szükséges pénzkiutalás szüneteltetése, az építés késleltetése.[27]

Annak ellenére, hogy az osztrák örökös tartományokban mindenütt égetővé vált az invalidus-kérdés megoldatlansága, a pesti építkezés folytatását késleltette az a körülmény is, hogy bécsi udvari körökben a megoldást illetően háromféle igény is napirendre került. Savoyai Jenő herceg, az Udvari Haditanács elnöke, azt javasolta, hogy az örökös tartományok összes rokkantjai számára Pesten, mint központi fekvésű városban létesüljön egy, kb. 4 000 személy befogadására és ellátására alkalmas, az eredetileg tervezettnél jóval nagyobb, többemeletes invalidusház. Ezzel szemben a cseh kancellár, gr. Franz Kinsky azt akarta, hogy Prágában is létesüljön külön invalidusház,[28] a pesti pedig maradjon a régi méretekben. Ugyanakkor az osztrák kancellár azt igényelte, hogy Bécsben, az Alser Strasse-n lévő Waisenhaus mellett építsenek fel egy invalidusházat, a pesti pedig maradjon az eredeti terv szerint, kb. 2 000 személyre szóló méretben.[29]

A jelzett háromféle igény egyeztetése során lényeges változás akkor következett be, amikor Keresztély Ágost hercegprímás 1725. augusztus 23-án történt elhunytával az uralkodó gr. Esterházy Imre veszprémi püspököt nevezte ki utódául. Az új egyházfő elnökletével 1725. december 6-án újjáalakult a Pesti Invalidus Ház ügyeire kirendelt udvari Commissio is, amelyben továbbra is helyet kapott Althann, Nesselrode és Kyau. Sőt kinevezés útján e bizottságba került von Schmelta hadbiztossági tanácsos és br. Joseph von Koller kamarai titkár.[30]

Miután a Német—Római Birodalom haderejének jelentős része — ezekben az években mintegy 36 császári-királyi ezred — a korabeli királyi Magyarország területén volt elhelyezve, s ezek rokkantjainak az ellátását sem tudták megoldani a tábori kórházak, azért lassanként mégis Savoyai Jenő tábornagy javaslata mellett foglaltak állást. Így a legfőbb kérdésekben egyetértettek ugyan az új Commissio tagjai, de az építkezés folytatásához szükséges pénzkiutalás még mindig késett. E tekintetben döntő fordulat csak 1726-ban következett be, amikor Miksa hannoveri herceg (Prinz Maximilian von Hannover) hagyatékában végrendeletileg 125 000 r.Ft értékű vagyont bocsátott a Pesti Invalidus Ház rendelkezésére részben készpénzben és ingat-

27 DOZA U 164/1 Über die Szechenyische Fundation... f. 100 v. r. Az udvari Commissiot ez időben valójában már Althann tábornok vezette.

28 KA Inv. 1731. Nr 237. f. 20—21. A prágai létesítmény fenntartását jól elláthatta volna a prágai központtal rendelkező, hivatásszerűen beteg- és szegénygondozással foglalkozó Vöröscsillagos Keresztes Rend (der Heilige Ritterliche Kreutzorden mit Roten Stern, amely III. Károly 1723. augusztus 27-én kiadott rendelete alapján igazgatás és felügyelet alá vette a Pozsonyban alapított és létrehozott Széchenyi-menházat. Ennek vezetője Antonius Mader prépost, a rend generálisa pedig Prágában Franciscus Matthias Böhm volt.

29 V. ö. *Schoen:* i. m. 23. o.

30 DOZA U 164/1 Über die Szechenyische Fundation... Die wegen derer Kumaner gehaltene Hofkriegsrats-Commission betreffend. Wien, den 8. Dezember 1725.

lanokban, részben pedig ingóságokban.[31] Ezzel a nagy értékű hagyatékkal a Pesti Invalidus Ház alapítványi vagyona immár 344 800 r.Ft-ra emelkedett. Rendes körülmények között ebből már felépülhetett volna egy 4 000 személyes invaliduspalota Pesten, de az udvari Commissio pénzügyileg még mindig az Udvari Haditanácstól és az Udvari Kamarától függött.

1727 novemberében Esterházy érsek kezdeményezésére az udvari Commissiót újra átalakították. Ez az új bizottság a régitől csak annyiban különbözött, hogy kimaradt belőle a lovagrendi Kyau és a cseh Schmelta, helyükre gr. Leopold Michael Tallmann hadbiztossági ezredes és gr. Johann Conrad von Krammern kamarai tanácsos lépett. E bizottság fő feladata az volt, hogy az építkezést meggyorsítsa, az építményt mielőbb intézményesítse, s mindenekelőtt különítse el az Udvari Kamara pénztárától a Széchényi-féle alapítvány összegét, illetve az építkezési költségeket. Hozzon létre egy önálló építkezési pénztárat (Bau-Cassa), hogy az udvari Commissio a bécsi Stadt—Banco—Obligation betéti bankszámlájáról önállóan igénybe vehesse az építkezéshez szükséges összegeket, s ehhez ne legyen szükség haditanácsi engedélyre. Ez az új udvari Commissio 1727. december 3-án írásbeli megbízást adott Antonius Erhardus Martinelli bécsi udvari építőmesternek, hogy haladéktalanul utazzék Pestre, keresse fel Budán Daun hadparancsnokot, adjon át neki 2 000 r.Ft-ot, hogy a Szervita Rend iránti tartozást kifizesse, hogy az építkezést minél előbb folytassák.[32]

Martinelli egy pallér kíséretében december 9-től 24-éig alaposan megvizsgálta a még harmadában sem kész építményt. Javasolta egy főcsatorna kiépítését a Dunáig, amely mintegy 150 öl távolságra van, s a kikötőből az építőanyagok szállítása igen költséges, a kirakodás és a raktározás pedig a Városfalon belülre esne. Részletes tervezetet és költségvetést készített a szükséges építőanyagokról, a szakipari ágazatok anyag-, eszköz- és munkaerőigényeiről. Mivel a városfalon belül volt még négy kisebb ház, javasolta azok megvásárlását és lebontását, hogy ott raktárak és különböző gazdasági melléképületek létesülhessenek. Az alapok és a már felépített részek olyan erősek, hogy azok mindenütt elbírnak háromemeletnyi építkezést, amely alkalmas lehet 4 000 személy befogadására, sőt egy évi megfelelő munkával el lehet érni, hogy az épületben 150—200 főnyi rokkantat hozzátartozóikkal együtt el lehet helyezni. Javasolta, hogy a szakipari építőmestereket Bécsből szerződtesse le az udvari Commissio, illetve annak elnöke, gr. Althann.[33]

Martinelli jelentését és javaslatait — a Dunáig vezető főcsatorna létrehozásának kivételével — az udvari Commissio elfogadta. 1728 januárjában megkezdődött az építőanyagok beszerzése és szállítása. Bécsből leszerződtették a vezető mestereket, pesti és budai mesterek és építőmunkások felfogadásával és munkába állításával nagy ütemben haladt előre az épülettömb tovább építése, sőt a már kész belső épületrészek felszerelése, berendezése és lakhatóvá tétele is. 1728. május 1-től kezdődően nyilvánították az épületet Pesti Invalidus Háznak, ekkor került sor a létesítmény intézményesítésére.[34]

31 Miksa hannoveri herceg (1662—1726) a róla elnevezett híres Braunschweig-Lüneburg-i vértes ezrednek volt a tulajdonosa. Ez az ezred 1686-ban részt vett Buda felszabadításában, azután 1688-ban Belgrád, 1710-ben Érsekújvár ostromában. 1711-ben Savoyai Jenő Sziléziába vezényelte a „gyanús" Neutral-Corps keretéhez. A herceg így jól ismerte a magyarországi hadviselés viszonyait, a törökellenes harcokban elszenvedett veszteségeket és a rokkantak ellátásának megoldatlanságát.

32 Ka Inv. 1727. Nr 60. Közli *Schoen:* i. m. 143—145. o. Martinelli allhier Relation, was er bei seiner Abschickung nach Pest wegen des Platz und Gebaude des Invaliden Hauses beobachtet, á dato 1727. Martinelli (1684—1747) 1711-ben lett kőművesmester, 1727-ben bécsi udvari építőmester. 1728-tól 1742-ig az ő irányításával folyt a Pesti Invalidus Ház építkezése, amely pénzkiutalás hiányában már 1741 végén félben maradt.

33 KA Inv. uo. Martinelli idézett jelentése és tervezete szerint úgy tűnik, hogy az udvari Commissio elnöki tisztségét gr. Esterházy esztergomi érsektől gr. Althann tábornok vette át, annak ellenére, hogy a Széchényi-féle alapító levél előírása szerint az intézmény legfőbb felügyeletét a mindenkori esztergomi érseknél kellett volna meghagyni — „...suprema inspectio maneat penes Archi-Episcopum Strigoniensem pro tempore existentem".

34 Hoffinanz- und Hofkammer-Archiv, Wien, a továbbiakban: HFHKA 1741. rote Nr 760. f. 289. „...die Invaliden... von Ersten May 1728., als von welchem dato das Institutum anfanget, in die lebenslängliche Verpflegung und Besorgung aufgenommen worden".

Miután a szükséges beruházási összegek rendelkezésre állottak, udvari haditanácsi rendelet alapján az udvari Commissio gr. Daun generális főstrázsamestert, a területileg illetékes budai hadparancsnokot bízta meg az intézmény építkezésének és berendezésének felügyeletével. Ő pedig Georg Peter Gergetitsch hadbiztost nevezte ki a Pesti Invalidus Ház építészeti felügyelőjévé. Martinelli közvetlenül az ő alárendeltségében irányította az építkezést. Az építési házipénztár forgalmának, a be- és a kifizetéseknek az ellenőrzését egyelőre Neander János városi főkapitányra bízták, aki mind a munkaerő alkalmazása, mind a munkaanyag beszerzése és szállítása terén a helyi viszonyokat jól ismerte. A Pest magisztrátusával való együttműködés nélkülözhetetlen feltétele volt a Pesti Invalidus Ház létrehozásának.

Az 1727/28. évben országosan gyenge termés és gabonaínség volt, s ez korlátozta az országban elhelyezett katonaság élelmezési ellátását is. Ugyanakkor annyira megnőtt a rokkant, a szökött, az ellátás nélkül kóborló, sarcoló, fosztogató katonák száma, hogy emiatt is veszélybe került a közbiztonság és a közegészség. Következésképpen csökkent a lakosság adófizető képessége. Mindez újabb elégedetlenség és zavargás forrása lehet az adófizető és a katonaságot ellátó lakosság körében, amint ezt az 1724—26. évi parasztmegmozdulások is jelezték a Jászkun Kerületben.[35] Éppen ezért 1728 februárjában Savoyai Jenő tábornagy, az Udvari Haditanács elnöke — aki Csepel sziget földesura és a ráckevei kastély tulajdonosa volt — nagyobb figyelmet fordított a Pesti Invalidus Ház építésének sürgetésére. Figyelembe vette Miksa hannoveri herceg példás áldozatkészségét is, elrendelte, hogy a Magyarországon elhelyezett és eltartott császári-királyi ezredek minden katonája élelemadagjából havonta 1 krajcárral járuljon hozzá a pesti építkezési alap növeléséhez, továbbá hogy a nőtlen, a feleség és gyermek nélkül elhunyt tisztek 3 havi illetményét (amely a hadiszabályzat szerint korábban az ezredpénztár tartalékalapját képezte), azután az ezredektől elbocsátott idegen nemzetiségű rokkantak végkielégítését (ha igazolják, hogy lakhelyük és tisztességes ellátásuk a Pesti Invalidus Házon kívül biztosítva van), nemkülönben a katonai „ius albinagii" szerint az örökös nélküli javak kincstárat illető részét, a különböző jótevők helység és hely megjelölése nélküli végrendeleti adományait, végül a katonai kihágásokat illető pénzbírságokat ezredenként összesítsék és utalják át a pesti építkezési alapba.[36]

Savoyai Jenő rendelkezése szerint 1728. január 1-től 1730. október 31-éig 60 106 r.Ft 35 kr, 1730. november 1-től 1731. április 30-áig 30 788 r.Ft 27 kr, 1731. május 1-jétől 1731. október 31-éig 81 159 r.Ft 57 kr, összesen tehát 172 055 r.Ft érkezett a Pesti Invalidus Ház házi pénztárába. Ugyanakkor az Erdélyben állomásozó Johann Joseph Khewenhüller-féle dragonyos ezred 109 r.Ft 15 kr-t közvetlenül az udvari Commissio elnökének, gr. Althann tábornoknak adott át nyugta ellenében.[37] Ezekben az években a történelmi Magyarország területén 36 császári-királyi ezred volt elhelyezve, az országra kivetett hadiadó összege évente elérte a 2 millió 500 ezer r.Ft-ot is. Ez a teher a nemesi adómentesség mellett főként a jobbágyságra, a szabad királyi városokra, az armális nemesekre, valamint a koronabirtokok lakosságára nehezedett, csakúgy, mint a katonatartás.[38]

Ha már most a Pesti Invalidus Ház részére befizetett havi krajcárok összegeit vizsgáljuk, azt látjuk, hogy 1728. január 1-től október 31-éig, tehát 10 hónap alatt

35 V. ö. *Kiss József:* Jassen-Kumanische Bauernbewegung zur Zeit der Grundherrschaft des Deutschen Ritterordens 1724—26. Annales Universitatis Scientiarum Budapestiensis de Rolando Eötvös nominatae, Sectio Historica. Tomus XXIII. Bp., 1983. 43—77. o.

36 KA Inv. 1731. Nr 399. f. 1. Pro nota. Die in Königreich Ungarn et partibus annexis stehende Regimenter haben von 3 vorigen Jahren á conto der 1728—29. jährigen Verpflegung empfangenen rato, dem Pesterischen Invaliden Haus...

37 KA Inv. 1731. Nr 369. f. 1.

38 L. az 1. sz. melléklet anyagát!

az ezredek katonái befizettek összesen 12 810 r.Ft 29 kr-t, azaz 76 863 kr-t. Ha minden katona 1 kr-t fizetett be, akkor ezredenként átlag 2 135 főnyi állománnyal számolhatunk. De pl. a legnagyobb létszámú Bevern gyalogezred ugyanezen időszakban 508 r.Ft 21 kr-t, azaz 30 501 kr-t fizetett be, s ebből 1 hónapra 3 050 kr jutott. A legkisebb létszámú Mercy vértesezred 271 r. Ft 55 kr-t, azaz 16 315 kr-t fizetett be, ebből egy hónapra 1 631,5 kr jutott. Az Althann dragonyos ezred 264 r.Ft 34 kr-t, azaz 15 874 kr-t fizetett be, ebből 1 hónapra 1 587,4 kr jutott. Legkisebb létszámmal szerepelt a Splényi huszárezred, csak 192 r.Ft 9 kr-t, azaz 11 529 kr-t fizetett be, ebből 1 hónapra 1 152,9 kr jutott.

A következő periódust 12 hónapra számították. 1728. november 1-től 1729. október 31-éig. A havi-krajcár összege 15 428 r.Ft 5 kr-ra emelkedett. Ebből pl. a legkisebb létszámú Trautsohn gyalogezred 480 r.Ft 6 kr-t, azaz 28 806 kr-t fizetett havi hozzájárulás címén, ez 2 400 főnyi létszámnak felel meg. A legnagyobb létszámú vértes regiment a Cordua vértes ezred volt, 368 r.Ft 4 kr-t, azaz 22 084 kr-t fizetett be, ebből havonta jutott 1 840,3 kr. A dragonyos ezredek közül a Jörger ezred fizetett a legtöbbet, 326 r.Ft 21 kr-t, azaz 19 581 kr-t. Ebből havonta 1 631,7 kr jutott. A két huszárezred közül a Dessewffy-huszárok voltak többen, a jelzett egy esztendő alatt 239 r.Ft 50 kr-t fizettek, azaz 14 390 kr-t, havonta 1 199,1 kr-t. A különböző fegyver-, illetve csapatnemekhez tartozó ezredlétszámok között tehát igen lényeges különbségek voltak.

A havi-krajcárok összegein túl tovább lehetne vizsgálni akár ezredenként is az örökös nélkül, vagy nőtlen állapotban elhunyt tisztek illetményi hagyatékát. Ennek összege a fent jelzett első 10 hónapban 6 532 r.Ft 30 kr-ra, a második, a 12 hónapos periódusban 9 983 r.Ft 48 kr-ra, az ezt követő 1 éves periódusban pedig 7 522 r.Ft 54 kr-ra rúgott. Ezredenként igen különböző befizetések történtek.

Az ezredpénztárak tartalékalapjai már sokkal kisebb összegekkel rendelkeztek. Csak a Neipperg gyalogezred, az Offeln, a Lanthiery, a Hohenzollern, a Seher vértes ezred, a Württemberg, az Althann, a Liechtenstein dragonyos ezred, összesen tehát csak 8 ezred utalt át ilyen címen 3 288 r.Ft 46 kr-t a Pesti Invalidus Ház pénztárába. Az első periódusban a többi 28 ezred ilyen rovata üres volt.

Miksa hannoveri herceg példája nyomán még több egyéni alapítványi összeggel is gyarapodott az invalidusok építkezési és ellátási alapja. Így Sach ezredes 36 000 r.Ft-ot, a Vöröscsillagos Keresztes Rend 23 000 r.Ft-ot, Erasmus Liechtenstein herceg 6 000 r.Ft-ot, d'Arnan tábornagy 4 394 r.Ft-ot, továbbá még 12 kisebb összegű hagyatékot, 13 202 r.Ft-ot utaltak át az invalidusok részére 1729. december végéig.[39] Ezek az emberiesség szép példáit mutatták.

A meggyorsított ütemű építkezés révén lehetővé vált, hogy 1729 szeptember folyamán Érsekújvárról — ahol az egyik laktanyát is katonai menhellyé alakították át — 300 invalidus katonát átköltöztessenek a Pesti Invalidus Házba és őket az épület délnyugati szárnyának már korábban is beköltözhető helyiségeiben helyezzék el törvényes hozzátartozóikkal együtt. Az udvari Commissio ettől kezdve ideiglenes szervezeti szabályzatban és részletes utasításban határozta meg az intézmény jellegét, működésének és belső életének rendjét. Az intézmény közvetlen katonai parancsnokává Ferdinand Joseph Eck császári-királyi főstrázsamestert (őrnagyot) nevezte ki, aki utasítást kapott, hogy az intézmény belső szervezeti rendje fokozatosan olyan legyen, mint egy helyőrségé, hogy az oda érkező tiszti és legénységi állomány kompániákba legyen beosztva, ott vegyék nyilvántartásba a törvényes feleség- és kiskorú gyermek-hozzátartozókat is, s ellátásuk, foglalkoztatásuk mindenben katonai jellegű legyen.[40] Az állományt két századba osztották be, élelmezési ellát-

39 V. ö. *Schoen:* i. m. 145—147. o. Summarischer Extract, 1730. Nr 155. Wien, den letzten Dezember 1729.
40 KA Inv. 1731. Nr 500. Instruktion.

mányukat, ruházati és egyéb felszerelésüket a Budai Főhadbiztosság raktáraiból biztosították szabályszerű átadási-átvételi elszámolások útján, természetesen a Pesti Invalidus Ház költségére. A katonai állomány elhelyezése és foglalkoztatása sok tekintetben elősegítette az építkezés menetét, munkaerőt is jelentett az építőanyagok szállítása, raktározása és megőrzése során, de a belső szolgálatra is alkalmatlan, fekvő beteg invalidusok orvosi ellátásáról is gondoskodni kellett. A szükséges orvosi kezelést és a gyógyszert szintén a budai hadbiztosság bocsátotta rendelkezésre.

1731. április 13-án az Udvari Haditanács engedélye alapján az udvari Commissio új katonai parancsnokot nevezett ki a Pesti Invalidus Ház élére Franz Leopold von Hohenhau óbester (ezredes) személyében. Új utasításban szabályozta az intézmény belső szervezeti rendjét, ügyvitelét és feladatait.[41] Előírta, hogy a Budai Főhadbiztosságnál meglévő minta szerint foglalja kimutatásba a személyi állományt, a kimutatás végén tüntesse fel az állományhoz tartozó asszonyok és gyermekek számát. A kimutatást két példányban készítse el minden hónap végén, az egyik példányt adja át a budai hadbiztosságnak, a másikat küldje fel az udvari Commissio elnökének. Leltár szerint vegye át a Pesti Invalidus Házban már meglévő és a még beszerzendő anyagi javakat, berendezési, felszerelési tárgyakat és eszközöket. Ez időben bízták meg Franz Joseph Fuchs hadbiztost — aki állományilag a Budai Főhadbiztossághoz tartozott —, hogy hozza létre az intézmény gazdasági hivatalát és vegye át házipénztárát. Közvetlenül ő vette át a Budai Főhadbiztosságtól a szükséges ellátmányt (felszerelés, fegyver, rézüst, templomi eszköz, ágy, tűzifa, só, gyertya stb.). Az intézmény parancsnokával együttműködve gondoskodott ezek szállításáról, raktári elhelyezéséről, őrszolgálati megőrzéséről és a századonkénti, azon belül egyénenkénti kiosztásáról. Az utasítás 4. §-ában rögzítették, hogy a katonai állományt a parancsnoki törzshöz tartozó személyek, a tisztek, az altisztek és a közkatonák alkotják. Külön kiemelte az utasítás, hogy az adott időben beosztás szerint kik képeznek egy századot az intézményben:

„1 Hauptmann (kapitány),
1 Lieutnant (hadnagy),
1 Fähnrich (zászlós),
1 Feldwebel (strázsamester [őrmester]),
1 Führer (vicestrázsamester [vezető]),
4 Korporale (tizedes),
4 Gefreiten (vicetizedes [őrvezető]),
2 Tambourn (dobos),
178 Gemeinen (legény [közkatona]).

Summa in 193 Köpfen" A századlétszám tehát 193 fő volt.

Kik alkották a parancsnoki törzset?

Franz Leopold von Hohenhau óbester (ezredes),
Ferdinand Joseph Eck főstrázsamester (őrnagy),
Johann Adam Rossmarin vicestrázsamester,
Anton Ossenbeck őrmester, ezredesi írnok,
Johann Hunneus gyakorló felcser,
Georg Kugler porkoláb,
Johann Conrad von Grünfeld kapitány, beosztott tiszt,
Johann Joseph Dietschin hadnagy, beosztott tiszt.[42]

41 V. ö. *Schoen:* i. m. 150—159. o., 1—30. §

42 Uo. 4. § A rendfokozatok németről magyarra fordítása során ragaszkodunk a szó szerinti magyar jelentéshez, bár a korabeli magyar katonai szóhasználatban ezek közül néhány (pl. őrmester, szakaszvezető, tizedes, őrvezető) még nem létezett. Dr. Zachar József tájékoztatása szerint ezek helyett: strázsamester, vicestrázsamester, tizedes és vicetizedes felel meg magyar fordításban.

Jelezték a fent idézett utasítás 4. §-ában, hogy fokozatosan növekvő létszámmal kell számolni, s annak megfelelően a jelenlegi két század mellett további századokat kell felállítani. S valóban, az építkezés gyors előrehaladásával párhuzamosan az intézmény személyi állománya is gyarapodott a nyár folyamán. A különböző ezredektől havonta átlag 24 rokkant érkezett a Pesti Invalidus Házba.

Amint a fentiek során már érintettük, a Széchényi-alapítványból igénybe vett 250 000 r.Ft erejéig a pozsonyi és a pesti katonai menház a Német Lovagrenddel együtt fele-fele arányban tulajdonosává vált a Jászkun Kerületnek. Ezt a résztulajdonosi jogot a Pesti Invalidus Ház 93 000 r.Ft részletekben történő kifizetése során megvásárolta a pozsonyi Széchényi-menháztól[43], a jászkunsági földesúri jövedelem fele így 1730-ban már a Pesti Invalidus Házat illette. Miután a társtulajdonos Német Lovagrendnek a pozsonyi országgyűlés ismételten nem szavazta meg az incolatus (a hazai földbirtokosok körébe való felvétel) jogát, 1731. március 8-án lemondott a jászkunsági földesúri tulajdonjogról a Pesti Invalidus Ház javára.[44] Az uralkodó és az Udvari Kamara hozzájárulása alapján az udvari Commissio 250 000 r.Ft-ot kifizetett a Német Lovagrendnek, s ezzel a Pesti Invalidus Ház kizárólagos földesúri tulajdonosává vált a Jászkun Kerületnek.[45] Az udvari Commissio Fuchs hadbiztos és az újonnan kinevezett földesúri tisztek javaslatára a földesúri adó évi összegét a korábbi 25 501 r.Ft-ról 34 552 r.Ft-ra emelte fel,[46] ebből a Jász Kerület 1 mezővárosára és 10 községére 15 500, a Kiskun Kerület 1 mezővárosára és 5 községére 6 900, a Nagykun Kerület 6 községére 6 300, a kunsági pusztabérletekre pedig 5 852 r.Ft jutott. Ugyanakkor az állami, vagy hadiadó, valamint a katonatartás terhe is ránehezedett a jászkunsági lakosságra. Ez a teher összegszerűen a földesúri adót is meghaladta évente.[47] A Pesti Invalidus Ház az adásvételi szerződés alapján mind a földesúri, mind a hadiadó behajtatására felhatalmazást kapott. Az adóbehajtás irányítását és nyilvántartását is Fuchs hadbiztos végezte, szorosan együttműködvén a Budai Főhadbiztosságon Franz von Billard hadbiztossal.[48]

Ilyen módon a Pesti Invalidus Ház — megtartva eredeti intézményi és rendeltetési jellegét is — intézményi földesúri joghatósággal is rendelkezett — bár ismét csak felségjogon, a pozsonyi országgyűlési karok és rendek hozzájárulása nélkül. Ez a körülmény azonban az udvari Commissiót és a Pesti Invalidus Ház parancsnokságát nem korlátozta a földesúri joghatóság gyakorlatában.

1731 szeptemberében az intézmény személyi állományát már 4 századba sorolták, a hadbiztossági séma szerint századonként 193 főt számoltak, de az élelmezési létszám ennél jóval nagyobb volt. Nézzük pl. az 1. századot, amely ezredesi század néven szerepelt:

43 KA Inv. 1731. Nr 346. f. 4. Tabella pro Mense Septembri 1731

44 DOZA U 164/1 Über die Szechenyische Fundation... 105 v.

45 KA Inv. 1731. Nr 237. f. 54 v., továbbá: HFHKA 1731. rote Nr 644. f. 675—85. Contractus... Wien, Laxenburg, 26. April 1731.

46 KA Inv. 1731. Nr 237. f. 41—42. Aufsatz über die Arenda, wie Selbe mit denen Jassig- und Cumaner-Districten und zwar nachfolgenden Ortschaften und Partheien pro Anno 1731. in beisein Ende Unterschriebens ist geschlossen worden. Wie, den 29. Julii 1731.

47 Vö. *Kiss József:* Hadkötelezettség és hadiadó egy koronabirtokon 1731-től 1745-ig. Hadtörténelmi Közlemények, Bp., 1986. 2. sz. 275—282. o.

48 KA Inv. 1731. Nr 205. f. 5—6. Extractus Summarii introitus moderni ex Districtibus Jassigum et Cumanorum.

Élelmezési létszáma a parancsnok Hohenhauval együtt 246 fő, ebből:

„1 Hauptleutnant (főhadnagy),
1 Lieutnant, Gregori Joseph von Blaschitz,
1 Fähnrich, Johann Ludwig von Werner,
1 Feldwebel,
1 Führer,
4 Korporale,
2 Tambourn,
4 Gefreiten
178 Gemeinen,
1 Fourier von Hannover (élelmezési altiszt Hannoverből),
1 Schulmeister (iskolamester),
22 Weiber (feleségek),
28 Kinder (gyermekek)".[49]

A 2. század parancsnoka F. J. Eck főstrázsamester, élelmezési létszáma 242 fő, ide tartozott 25 feleség és 23 gyermek. A 3. század parancsnoka Carl Emanuel de Henny kapitány, élelmezési létszáma 237, ide tartozott 31 feleség és 15 gyermek, a hadnagyi és a zászlósi hely betöltetlen volt. A 4. század parancsnoka Johann Christian von Rohrscheid kapitány, élelmezési létszáma mindössze 53 fő. Ebből a parancsnok mellett 1 főhadnagy, 32 legény, 9 feleség és 12 gyermek volt.

Az élelmezési állományba felvettek egy Simon Decker nevű kőművest is, aki az építkezésen szerencsétlenül járt, fekvőbetegként orvosi kezelésre szorult. Ide tartozott még 20 személy, akik börtönbüntetésüket töltötték és az építkezésen dolgoztak, négyen Pest—Pilis—Solt vármegyéből, tizenhatan pedig a Jászkun Kerületből.[50] Így az élelmezési létszám valójában már 807 főnyire emelkedett. Az intézménynek már kezdettől fogva volt egy kantin-boltja, péksége, mészárszéke, borpincéje és italkimérése, ahol a személyi állomány tagjai és az építkezésen dolgozók olcsóbban megvásárolhatták a szükséges élelmiszereket és italokat, mint a városi üzletekben. Ezek a boltosok akár a város, akár a vidék termelőitől olcsóbban vásárolhatták meg az árut, sőt helyben az üzlethelyiségeket is térítésmentesen kapták, tehát ilyen címeken semmiféle felárat nem számíthattak fel. Fuchs hadbiztos és a parancsnokság utasítást kapott, hogy a Pesti Invalidus Ház részére akár a Budai Főhadbiztosságtól szállított, akár az intézmény részére bárhol vásárolt árut a városi üzleteknek és a külső fogyasztóknak nem szabad eladni. Szigorúan vizsgálják meg az e téren lehetséges visszaéléseket, ellenőrizzék a súly- és a mértékrendszert is.[51]

Hivatali ügymenet, ellátás, szolgálat

Kiket vettek fel a Pesti Invalidus Ház személyi állományába? Széchényi György érseki alapító levele előírta, hogy nemzeti, nemzetiségi és vallási különbség nélkül azokat a sebesült és beteg katonákat vegyék fel elsősorban, akik a törökök és a haza ellenségei elleni harcokban, a császári-királyi táborokban a tábori szolgálatra alkalmatlanokká váltak. S mindaddig tartsák ott őket, amíg korábbi egészségüket visszanyerik és a tábori szolgálatra ismét alkalmasak lesznek. Ha korábbi egészségüket nem nyerhetik vissza, életük fogytáig az intézményben kapjanak ellátást. A felvétel csak az esztergomi érseki káptalan előzetes tudtával és engedélyével válik érvényessé.[52] A körülmények azonban 39 év távlatában sok tekintetben megváltoztak. Az udvari

49 KA Inv. 1731. Nr 346. f. 4. Tabella...
50 KA Inv. 1731. Nr 270. f. 1—2. Pest, den 28. August 1731. Itt a jászberényi és a karcagújszállási lázongók vezetőiről („Rädelsführer) van szó, akiket május 7-én, a földesúri birtokba iktatás után tartóztattak le és zártak az intézmény börtönébe.
51 Ka Inv. 1731. Nr 500. Instruktion... 17. §
52 DOZA U 164/1 Über die Szechenyische Fundation... Fundationales.

Commissio a felvétel jogát kizáróan magának tartotta fenn úgy, hogy a felvétel iránti döntés jogát megosztotta a Budai Főhadbiztossággal. Az Udvari Haditanács elrendelte, hogy azok a rokkant katonák, akik az ország területén elhelyezett ezredektől beutaló levelet kaphatnak, kérvényüket a hadbiztossághoz nyújtsák be, ott lássák el javaslattal és terjesszék fel az udvari Commissio elnökéhez jóváhagyás végett. Külön haditanácsi parancsban közölték az ezredekkel, hogy az elbocsátó levélben pontosan tüntessék fel: az ember nőtlen-e vagy nős, van-e gyermeke vagy nincs, nehogy elbocsátásuk után, útközben nősüljenek meg, vagy vegyenek magukhoz gyermeket, mert azok ez esetben nem minősülnének törvényes hozzátartozónak. Érdekes, hogy az az előírás csak a legénységi állományú rokkantakra vonatkozott.[53]

Az altisztek és a közkatonák — ezredüknél lettek légyen muskétások, gránátosok, dragonyosok, vértesek, karabélyosok, huszárok vagy hajdúk, altisztek vagy közlegények — az intézménybe való felvételüktől és belépésüktől kezdve közkatonának minősültek, bár a rátermettebbek közül többen megtarthatták eredeti rangfokozatukat. A beérkezők teljesen új ruházati felszerelést kaptak. Bizonyos szabvány alakult ki: a közkatonák egyenruházata gyöngyszínű posztóból készült vörös felhajtással, a strázsamestereké egészen vörös, a vicestrázsamestereké és a tizedeseké fehér kabát, vörös ujjas-melles, a dobosoké vörös vállzsinórral. A sapka és a nadrág ugyanolyan posztóból készült, kiosztottak nekik cipőt, inget, harisnyát, nyakravalót, csuklyát és tarisznyát. Az alsó ruházatot legalább 1 évig, a mellest 2 évig, a köpenyt, a kabátot 3 évig kellett megkímélve viselni, tehát hosszabb ideig, mint az ezredeknél, mert nem volt olyan erős szolgálat, mint a táborokban. A tisztek nem kaptak ruházati felszerelést az intézményben, rendfokozatuknak megfelelően a saját fizetésükből vásároltak, vagy csináltattak maguknak egyenruhát.[54]

Hogyan helyezték el az intézmény beköltözhető részében ezt a rendkívül különböző, sőt különnemű személyi állományt? 1731 szeptemberében már 15 nagy méretű, 40—50 személyes legénységi szoba állt rendelkezésre. Mindegyikből 5 hálófülke nyílt, ezek közül 2 a nős altisztek, 3 pedig a nős közlegény állományú házastársak részére szolgált. Mindegyik hálófülkében 2 kétszemélyes ágyat helyeztek. el. A nőtlen legénység a nagy szobákban kétszemélyes ágyat foglalhatott el. Külön szobákban helyezték el a kisleányokat, akik csak 13 éves korukig maradhattak meg az intézményben, ismét másik szobában a fiúkat, akik 15 éves korukig kaptak szállást az intézményben. Az előbbiekhez női, az utóbbiakhoz férfi felügyelőt osztottak be. A tisztek részére — akár feleséggel és gyermekkel érkeztek, akár nélkülük, tehát nőtlenek vagy özvegyek voltak — külön-külön egyszobás-hálófülkés kis lakások álltak rendelkezésre, térítésmentesen.

A katonai beköltözés kezdetétől fogva volt az intézménynek 2 betegszobája, külön a férfiak, külön a nők, sőt a különnemű gyermekek számára is. A személyi állományból általában 40—50 ember szorult fekvő betegként orvosi kezelésre.[55] Az első években az orvosi ellátást a budai várőrségbeli orvos, dr. medicus Lorenz Stocker biztosította, a betegápolást pedig a szomszédos, a hajdani török mecsetben elhelyezett Szervita Rend atyái végezték az 1731. január 1-én kelt írásbeli szerződés szerint. Ennek módosult változata 1732. április 27-én készült el egy 6 000 r.Ft-os szerzetesi alapítvány kapcsán, az Irgalmas Rend két tagja nyert itt elhelyezést.[56]

Eleinte a betegszobák mellett még önálló gyógyszertár sem volt az épületben. A szükséges gyógyszert is a budai várőrségbeli fiók-patikából szerezték be. 1729. november és december hónapokban 161 r.Ft 53 kr-t, 1730-ban pedig 516 r.Ft 21 kr-t

53 Ka Inv. 1731. Nr 500. Instruktion... 5, 13. és 14. §
54 KA Inv. uo. 8. § „Die Montur in Invaliden Haus ist folgendermassen stabilisiert worden".
55 L. a 2. sz. melléklet táblázatát!
56 KA Inv. 1732. Nr 120. f. 2. Az Irgalmas Rend két tagját életük végéig az intézményben helyezték el, 300 r. Ft évi illetményt kaptak, naponta misét mondtak és betegeket gondoztak.

költött az intézmény gyógyszerre.[57] A téli hónapokban előfordult, hogy megfázás, magas láz, vagy torokgyulladás miatt 8—10 gyermek is orvosi kezelésre szorult a betegszobában. A következő évben a felcseren kívül már önálló orvosa volt az intézménynek dr. Franciscus de Marco személyében, az új létesítményű gyógyszertárban pedig Max Curtin atyát alkalmazták gyógyszerésznek.[58]

A legénységi szobákban, a betegszobákban, az őrszemélyzeti szobában, a parancsnokságon nagy kályhákat, a tiszti lakásokban pedig kisebb tűzhelyeket állítottak be. A nagy szobákban 2 gyertyatartó lámpás, a kisebbekben 1 volt, a lépcsőházban és a folyosókon szintén 1—1 lámpást helyeztek el. Ezekben 2 naponként fogyott el 1 gyertya. 1731 szeptember folyamán 1 mázsa 38 font gyertyát égettek el, ez akkor 1 380 db gyertyát jelentett (1 font = 10 db gyertya). A tűzifa és a gyertya fontos ellátmányi tétel volt.

Nem állítottak fel az intézményben központi konyhát, hanem kisebb csoportok alakultak, amelyek 1—1 rézüstöt kaptak használatra, hogy a főzést maguk végezzék. Itt a nők is rendszeres elfoglaltságot kaptak. Mivel az asszonyok a szabályzat értelmében zsoldot és élelmezési ellátmányt nem kaptak, csak elhelyezést és orvosi ellátást, többféle munkát vállalhattak az intézményen belül: gyermekfelügyeletet, fehérneműkészítést, varrást, javítást, főzést, mosást, a tiszti lakásokban és a parancsnokságon takarítást, sőt az építkezésnél is akadt számukra megfelelő munka. Így elegendő keresethez juthattak.

Külön gondoskodott az intézmény az iskolás korú gyermekek tanításáról, Franz Jung közkatonát, iskolamestert bízta meg az elemi fokú ismeretek tanításával külön tanteremben. A tiszti asszonyok is vállalhattak nevelői-tanítói munkát. Jung kétszeres zsoldot és ellátmányt kapott, külön juttatást a szülőktől nem fogadhatott el.[59] A gyermekek később iskolai tanulmányaikat tovább folytathatták valamelyik szerzetesi iskolában, a leányok elhelyezkedhettek iparosoknál, vagy háztartásokban, a fiúk pedig a századoknál dobosként, városi iparosoknál tanulóként, vagy akár az építkezésen is dolgozhattak.

Nézzük, mennyi fizetést, zsoldot és ellátmányt kapott a Pesti Invalidus Házban elhelyezett katonai állományú személy!

	Zsold r. Ft	kr	Kenyér-fejadag naponta	Só évente font,	lat	Gyertya évente font	Tűzifa évente öl
Ezredes, főstrázsamester, kapitány, főhadnagy	200	—	5	100		80	2 (nyáron 1)
hadnagy	150	—	4	30		60	1 (0,5)
zászlós	100	—	3	30		60	1 (0,5)
strázsamester naponta		9	2	naponta	1	—	—
vicestrázsamester naponta		6	2		1	—	—
tizedes naponta		6	1		1	—	—
vicetizedes naponta		4,5	1		1	—	—
dobos naponta		4,5	1		1	—	—
legény naponta		3	1		1	—	—
F. Jung		6	2		2[60]	—	—

57 KA Inv. 1731. Nr 426. f. 4. Extract. 1731. január 1-től október végéig 1657 r.Ft 19 kr-t fizettek ki gyógyszerre.
58 L. a 3. sz. melléklet anyagát az egy havi gyógyszerfogyasztásról!
59 KA Inv. 1731. Nr 500. Instruktion... 16. §
60 KA Inv. uo. 6. § 1 rheinische Gulden (r.Ft) = 30 kr, 1 bécsi font = 0,56 kg, 1 lat = 17,5 gramm, 1 öl fa = 1,89 m³, 10 db gyertya = 1 font. A tisztek fizetése 1 évre szólt, havonta kapták meg.

A tisztek ebből a fizetésből és ellátmányból jól megélhettek, a lakást és az ellátmányt térítésmentesen kapták, a főzésért, a takarításért és a mosásért bejáró alkalmazottat fizethettek. Azok a munkaképes invalidus katonák, akik az építőipar valamelyik ágazatában jártasak voltak, parancsnoki engedéllyel az intézményen belül napszámosként munkát vállalhattak az építkezésnél. Ezzel naponta 9 kr-t kereshettek, de ebből 3 kr-t a gazdasági hivatal ruhakoptatás címén levont. Városi munkaadónál az invalidusok semmiféle bérmunkát nem vállalhattak, nehogy a város részéről emiatt valami panaszra legyen ok.[61]

Mennyi zsoldot és ellátmányt adtak ki 1732-ben?

Hónap	Zsold r. Ft	kr	Kenyér fejadag	Só font,	lat	Gyertya font	Tűzifa öl
Január	1 138	14	20 635	617	3	189,7	98
Február	1 058	52,5	19 148	585	19	184,7	80
Március	1 530	11,5	21 260	634	22	164,2	56
Április	1 349	19	22 280	667	20	227,7	47,5
Május	1 291	12	21 910	661	19	99,2	33
Június	1 604	58,5	22 241	665	19	98	33
Július	1 409	3,2	23 402	705	4	77	44
Augusztus	1 428	6	24 737	746	31	81,2	45
Szeptember	1 771	44	25 086	759	14	181,3	40,5
Október	1 461	42	26 294	795	27	189,2	86,5
November	1 503	24	26 088	790	—	259,7	73,5
December	1 853	13	26 190	790	18	252	109,5
Összesen	17 401	—	279 621	8420	4	2004,1	746,5

Amint a zsold és a fejadag havi összegeinek változásaiból is látható,[62] az élelmezési állomány létszáma fokozatosan emelkedett, s ez leginkább a férőhelyek számától, tehát az építkezés előrehaladásának az ütemétől függött. Másrészt számolni kellett az intézményből elszökött katonákkal, s ezek száma nem volt kevés. 1731 szeptemberében 18 invalidus szökött meg. Közülük csak négyet tudtak elfogni és visszahozni, a többinek nyoma veszett. Ugyanakkor a különböző ezredektől 24 invalidust vettek fel.[63] A különböző nemzetiségű, nyelvű, rangú, rendfokozatú és korú rokkantak igen rosszul viselték el a katonai fegyelem, az alá- és fölérendeltség, valamint a belső szolgálat kialakított előírásait, szabályait, egyáltalán a helyőrségekben is szokásos foglalkoztatást és napirendet, ezért a fegyelmezés megszervezése nem kis gondot okozott a parancsnokságnak. Bizonyos réteg körében előfordult veszekedés, követelődzés, feslettség, kurválkodás, részegeskedés, istenkáromlás, szolgálatmegtagadás és szökés is.[64]

Előírta a szolgálati utasítás és a rendtartás, hogy a Pesti Invalidus Ház belső szolgálatra alkalmas katonaságát naponta — ha csak csekély mértékben is — katonai gyakorlatokkal kell foglalkoztatni. A katonai állománynak esküt kell tennie, emlékeztetve arra, hogy továbbra is katonai igazságszolgáltatás alatt maradnak, mindenféle kihágásuk büntetést von maga után. Kisebb egységenként alaki képzés, zártrendi gyakorlat, őrszolgálat, ruházat- és felszereléskarbantartás, a körlet tisztán tartása napirenden szerepelt. Több helyen állítottak fel őrséget, a főbejárati őrszobán

61 KA Inv. uo. 16. §
62 KA Inv. 1733. Nr. 128. f. 46—47. Extract. Pest, den 17. April. 1733.
63 KA Inv. 1731. Nr 346. f. 4. Tabella...
64 KA Inv. 1732. Nr 15. f. 1—2. Wien, den 20. Jänner 1732.

15 főnyi őrséget (1 tizedes, 1 vicetizedes, 1 dobos, 12 közkatona), a másik két bejárati kapunál kisebb őrséget tartottak 24 óránként felváltva. A parancsnoki iroda, a gazdasági hivatal, a betegszobák és a raktárak mellett kettős őrálló teljesített szolgálatot. Rendszeresen indítottak éjszakai őrjáratot a hatalmas építkezési területen és a környező utcákon. Mivel az építkezésen nagy mennyiségű építőanyag (épületkő, tégla, épületfa, mész, gipsz, homok, kavics, vas- és fémanyag, festék stb) volt felhalmozva, továbbá az építőmesterek, a kőfaragók, az ácsok, az asztalosok, a lakatosok, a kovácsok, a kályhások, a mennyezetburkolók, a cső- és vízvezetékszerelők, a festők és a mázolók anyag- és szerszámraktárai voltak elhelyezve, ezeknek biztonságos őrizetét is katonai szolgálatban látták el. Katonák kísérték a szállítmányokat, a dunai hajókat, a tutajokat a kikötőbe, majd onnan a szekereket, amelyek a szükséges anyagokat vagy az intézmény ellátmányát szállították. Ez utóbbi munkálatok irányítása végett 1733-ban egy élelmezési tisztet vettek fel, aki az Althann-dragonyos ezredtől nyert áthelyezést: név szerint Johann Andreas Schmiedt hadnagyot évi 150 r.Ft fizetéssel, napi 3 fejadag kenyér, évi 30 font só, 60 font gyertya és 9 öl tűzifaellátmánnyal.[65]

A Széchényi-alapító levél előírása szerint rendszeres napi elfoglaltságot jelentett az istentiszteleten való részvétel. Reggel háromnegyed 7-kor dobpergéssel adtak jelet a teljes felszerelésben történő sorakozásra. Századonként egy-egy tiszt vezetésével mentek a templomba. Délutánonként 2 órakor a személyzet másik fele indult a templomba misére. Vasárnaponként prédikációt is hallgattak, hogy „a gyakran bűnökben, gonoszságokban és rossz szokásokban megrögzött katonáknak Isten igéit hirdessék és őket az erényre, a jó erkölcsökre intsék".[66]

Az 1733-ban kibővített rendtartás előírta, hogy különösen nagy gondot fordítsanak a tisztaság fenntartására az egész körletben, különösen ahol az építkezés során az építők bemocskolják vagy beszennyezik a folyosókat és a lépcsőket. A porkoláb naponta vizsgálja meg az intézmény összes helyiségét, főként az illemhelyeket, a folyosókat, a lépcsőket, az őrszobákat és a négy udvart, s ahol rendetlenséget és szemetet talál, azonnal hozassa rendbe a fogságra vetett emberekkel, a hanyagokat pedig büntesse meg, vagy vesse fogságra.[67] Elrendelték azt is, hogy az asszonyok szoktassák tisztaságra gyermeküket, ha kell, büntessék is meg őket. Az asszonyok feladata volt az is, hogy minden szobában 8 naponként lemossák a padokat, az asztalokat, az ajtókat, az ablakokat, a tűzhelyet, a főzőhelyet pedig naponta súrolják le és állandóan tartsák tisztán, nehogy ártson az egészségnek.[68]

Századonként és szálláskörletenként az altisztek vigyáztak arra, hogy a berendezési tárgyak épségben maradjanak. Aki ezekben kárt okozott, zsoldjából az értéket levonták. Ha a tettest nem találták, az egész közösséget kötelezték kártérítésre, sőt büntetést is kaptak.[69] Voltak olyan személyek az állományban, akik italozás és szerencsejátékok során ruházati és felszerelési tárgyaikat is eladták, noha szigorú előírás volt, hogy a kockajáték és minden más szerencsejáték tilos. Hasonlóan megtiltották a kártyázást is az őrszobán, a szobákban, a kantinban, az intézmény egész területén, sőt a városi korcsmákban, vagy egyéb eldugott helyeken is. A rendbontókkal és a tilalom megszegőivel szemben szigorú büntetéseket szabtak ki (zsold-, élelemelvonás, zárka, a szabadság és kimenő elvonása stb.). E tekintetben mégis bizonyos mértéket kellett tartani: a megbotozástól és a puskahordozástól az invalidusokat megkímélték. Ha nagyobb bűntények fordultak elő, azokat alapos kivizsgálás után jegyzőkönyvvel együtt ítélethozatalra az udvari Commissióhoz kellett beküldeni.[70]

65 KA Inv. 1733. Nr 128. f. 9—15.
66 KA Inv. uo. f. 15—17.
67 KA Inv. uo. f. 18.
68 KA Inv. uo. f. 18., 6—8. §
69 KA Inv. uo. f. 19., 10—12. §
70 KA Inv. uo. 24. § Önálló pallosjoggal az udvari Commissio rendelkezett. de a magyar királyi fiskus neve alatt! (Sub nomine Fisci Regii.)

Noha életfogytiglani ellátásra szólt az intézménybe való felvétel, mégis előfordult, hogy néhányan leszerelésüket és elbocsátásukat kérték. Ez esetben hiteles igazolványt kellett hozni arról, hogy valamely város, község vagy földesúr állandó letelepedést, megélhetést és ellátást biztosít a rokkant személy részére és ezért felelősséget is vállal. Ha valaki a szükséges hatósági iratokat előre be tudta szerezni, elbocsátó levelet kaphatott. Ilyen lehetősége volt pl. Gottfried Wiesner közkatonának, aki 1732. május 9-én a Hohenzollern vértes ezredtől érkezett a Pesti Invalidus Házba. Belépésekor az ezrednél megtakarított 114 r.Ft 24 kr pénzét is átadta megőrzésre az intézmény pénztárának. Tábori szolgálatra még továbbra is alkalmatlan volt ugyan, de közel másfél év után már nem akart katonai kötelékben az invalidusok kenyerén élni. Kérvényét Hohenhau ezredes felterjesztette az udvari Commissio soros elnökéhez, gr. Caspar von Cordua hadbiztos-ezredeshez, aki 1733. szeptember 9-én engedélyezte Wiesner leszerelését bizonyos elszámolási feltételek mellett.

A hivatalos elszámolás szerint 500 napra szóló ellátása 64 r.Ft 32 kr-ba került a ruházattal és a felszereléssel együtt. Ezt egyszerűen levonták a megtakarított pénzéből, s így maradt még 49 r.Ft 52 kr készpénze is, amelyet Fuchs hadbiztostól kézhez vett. Ebből vehetett egy fogatos lovat, csézát s akár 500 km-es utat is vállalhatott hazáig, nem kellett koldulnia.[71]

Kedvezően alakult Conrad Stahl rokkant közkatona sorsa is. Korábban a Cordua vértes ezredben szolgált, lába megbénult, 1730-ban vették fel a Pesti Invalidus Ház állományába. Felesége és gyermekei a bajor főhercegi székvárosban, Bambergben éltek, ahol ő udvari kötélverő-mester volt, bevonulása óta a feleség gyakorolta a mesterséget. A városi tanácshoz fordult férje leszerelése érdekében. A városi tanács felterjesztést intézett az Udvari Haditanácshoz Stahl elbocsátása érdekében. Igazolta illetőségét, városi polgárjogát, hogy lakása, ellátása, sőt udvari foglalkoztatása biztosítva van, családja is hazavárja. Kötelezettséget vállalt a város arra, hogy foglalkozását továbbra is gyakorolhatja az udvarnál, sőt megélhetését és ellátását életfogytiglan biztosítja, nem kell szegénységben élnie.[72] A hadbiztossági intézkedés alapján Fuchs hadbiztos elvégezte az elszámolást, a leszerelést, kiadta az elbocsátólevelet. Stahl elmehetett haza.

Akik előtt viszont nem volt ilyen lehetőség, s ráadásul még iszákosságra is adták magukat, elég könnyelműen vállalták a szökés kockázatát is. Ez lassan a legsúlyosabb gondok egyikévé vált a Pesti Invalidus Házban. Hohenhau ezredes 1733 áprilisi jelentése arra utalt, hogy az egyes ezredeknél többen csak azért vétették fel magukat az intézménybe, hogy onnan minél előbb haza szökjenek, hiszen valamennyien külföldi honosok voltak.[73] Az udvari Commissio éppen ezért szigorúan előírta az új szolgálati utasításban, hogy a kötelező szemléket évente kétszer — május és november hónapban — tartsák meg. Az eskütételnél magas rangú tiszt olvassa fel az eskü szövegét, amelybe bele kell iktatni a szökés tilalmát. Az említett utasítás 31. §-a a többszöri visszaeső szökevény esetében még a halálbüntetést is kilátásba helyezte: „Aki a Pesti Invalidus Házból elszökött, de elfogták, vasban és bilincsben börtönbe kell zárni, magasabb parancsnoksági ítélet szerint legyen büntetve. Ha azonban már többször is kereket oldott, elfogása esetén netán legyen felakasztva".[74]

Amint említettük már, az udvari Commissio 1732. április 27-én szerződést kötött a pesti Irgalmas Rend Káptalanjával a Pesti Invalidus Ház rokkantjainak és személyzetének betegellátásáról és lelkipásztori gondozásáról. Mivel az építtetők és a kivitelezők akkor még 4 000 főnyi személyi állománnyal számoltak, szükségessé vált az

71 KA Inv. 1733. Nr 285. f. 2—3. Abrechnung. L. az 5. sz. melléklet anyagát! Az elbocsátó-levelet Hohenhau ezredes írta alá.

72 KA Inv. 1731. Nr. 426. f. 2—3. „Wir Bürgermeister und Rath der Kaiserlichen Hochfürstlichen Residenz-Stadt Bamberg urkunden... unter hiervor gedruckten unseren Mittlern Stadt-Rats-Insiegel ertheilen wollen. Signatum, Bamberg, den 23-sten November 1731."

73 KA Inv. 1733. Nr 128. f. 7—11. Monats-Tabelle.

74 KA Inv. 1733. uo. 31. § Ilyen esetről nincsenek adataink.

irgalmasrendiek intézményen belüli elhelyezése és tevékenységük részletezése. A vonatkozó szerződés 17 cikkelyben határozta meg az igényeket és a követelményeket.[75] Az atyák a prédikáció kivételével vállalták az összes lelkészi teendők ellátását. Szükségük volt azonban az intézményen belüli papi lakásokra, állandó biztonságot és rendelkezési jogot nyújtó rezidenciára. Legyenek függetlenek a katonai parancsnokságtól, csak a rendi provinciálistól függjenek! A rendi lakosztály előtt legyen várószoba, ahol a járó betegeket fogadhatják és elláthatják. Vállalják a már létesülő gyógyszertár kezelését is, ha a gyógyszerbeszerzést továbbra is biztosítja a budai katonai gyógyszertár az intézmény részére. Legyenek ellátva tűzifával és gyertyával, kapjanak takarítót! Naponta két misét mondanak, az egyiket a kis házikápolnában, a másikat a már épülő invalidus templomban, hogy azokon az egész személyi állomány megjelenjen.

1733 április elején Pesti Invalidus Ház déli épületszárnyának első emeleti részébe beköltözött az Irgalmas Rend P. Ernestus Herbst vicarius vezetésével, hat rendtársával együtt szerzetesi konventet alkotva, s azonnal megkezdte működését. Herbst atya már április 17-én kimutatást készített a katonai állományról. Jelentése szerint 830 katonai állományú invalidus volt elhelyezve az intézményben. Ebből szolgálatra alkalmas 629, alkalmatlan 136 fő, ebből fekvő beteg 35, külső munkára volt vezényelve 65 invalidus. Jelezte, hogy nem elég két betegszoba, mert a fertőző betegeket is el kellene különíteni a könnyebb betegektől. Mivel a súlyosabb betegségeket az atyák nem tudják gyógyítani, továbbra is szükség van Marco dr. munkájára.[76]

Martinelli tervei alapján ez év folyamán készült el egy nagyobb kenyérsütöde két kemencével, három kamrával, raktárakkal és egy konyhával. Létesítettek egy lóistállót 4 ló részére, újabb kutakat fúrtak és vízvezetékeket szereltek be. Az építkezési területen már 5 téglaégető működött.[77] Martinelli elkészítette annak a főcsatornának a tervét is, amely hasonlított volna a bécsi Kis-Duna-csatorna méreteihez s az intézményt összekötötte volna a Dunával. Az udvari Commissio azonban Martinelli nagyszerű tervét adott körülmények között (a lengyel örökösödési háború kezdete) nem tartotta kivihetőnek, pedig ez a fejlődésnek új távlatait nyithatta volna meg.[78]

1734-ben még nagyobb erővel folyt az építkezés különösen az épület főhomlokzati részében, az udvari templomtraktusban, ahol már a templomtorony is elkészült. Kettővel gyarapítani kellett a rokkantak számára szolgáló nagytermek számát is, mert a személyi állomány száma ez év augusztusában már 1 125 főnyire emelkedett. Ebből katona állományú 879 fő volt, 123 feleség és ugyancsak 123 gyermek. Már 5 századba osztották be az állományt. A tisztikarban is változások történtek: Fuchs helyett Johann Paul Voss von Ehrenfels hadbiztost bízta meg a Budai Hadbiztosság az intézmény hadbiztosi feladataival.

A parancsnoki törzs 1734-ben[79]

Franz Leopold von Hohenhau ezredes, parancsnok,
Herrmann Freiherr von Rump főstrázsamester (őrnagy),
Ignati Franz Harrer hadbíró,
Johann Adam Rossmarin vicestrázsamester,
Georg Kugler porkoláb (segédeivel),
Johann Joseph Dietschin hadnagy,
Simon Schmiedt hadnagy, élelmezési tiszt,
Simon Weigl vicestrázsamester

75 KA Inv. 1732. Nr 120. f. 3—17. Wien, den 27. April 1732.
76 KA Inv. 1733. Nr 128. f. 47—50. Dienst-Extract,...
77 KA Inv. 1733. Nr 128. f. 43—44. Projekt über Anlagung...
78 KA Inv. 1733. Nr 187. f. 1—4. Wien den 24. Juni 1733.
79 KA Inv. 1734. Nr 400 f. 1v—23. Monats-Tabelle...

Az 5 század közül ez esetben a Rump-féle század szerepelt a legnagyobb létszámmal, 192 katona, 20 feleség és 26 gyermek tartozott hozzá. Innen a hónap folyamán csak 1 katona dezertált, 1 pedig meghalt. Ugyanakkor összesen 11-en szöktek meg, és öten haltak meg. A Rump-századhoz 1 főhadnagy, 1 hadnagy, 1 zászlós, 1 strázsamester, 1 vicestrázsamester, 1 élelmezési altiszt, 4 tizedes, 2 dobos, 4 vicetizedes és 174 legény, valamint 1 templomszolga tartozott. Ez a század 1734. augusztus 1-jétől 20-áig a szegedi várparancsnoksághoz volt vezényelve szolgálattételre.[80] A Rump-századdal egyidejűleg Rackh kapitány századának felét is Szegedre vezényelték, ahol nehéz sáncmunkán foglalkoztatták őket. A legénység erre az időre kétszeres napi zsoldot és élelmezési adagot kapott.

Zsold és élelemellátmány 1734 augusztusában

Egységek	Zsold r. Ft	kr	Kenyér-fejadag	Só font	lat
Törzs	234	54	652	12	5
Ezredesi század	325	24	5 940	179	30
Rump százada	337	2	6 060	121	13,3
De Henny százada	342	—	6 168	189	10
Rack százada	319	12	5 587	105	28,3
Dornhoffer százada	255	13	4 650	142	29,3
Összesen:	1813	45	29 057	755	20
Pest—Pilis—Solt vármegyéből és a Jász Kerületből 5 rab a börbönből építkezésen	—	—	155	—	—
Ezzel együtt:	1813	45	29 212	755	20

Az idézett kimutatás századonként név szerint is számot adott a létszám növekedéséről, fogyásáról és a lefokozottakról is. Ebben a hónapban a különböző ezredektől 19 invalidus érkezett, viszont 18-cal fogyott a létszám. Az altisztek közül 22 katonát fokoztak le, valamennyiüket a Szegedre vezényelt két századból. Bizonyos, hogy az invalidusokat erejüket meghaladó, nehéz sáncmunkára fogták Szegeden, s mivel ezt sokan nem bírták s megtagadták, büntetésül őket lefokozták.

Itt tett jelentést Hohenhau ezredes arról is, hogy egy 36 éves gránátos, aki korábban a Württemberg-gyalogezredtől került a Pesti Invalidus Ház állományába, név szerint Johann Georg Miller, már kétszer is dezertált a szerinte szokatlanul kemény bánásmód miatt. Útközben azonban Visegrádnál elfogták és visszakísérték. Ismételt kihallgatása során elmondta, hogy napról-napra rosszabbul van, a jobb válla el van törve, rendesen menni sem tud, Marco dr. a munkára mégis alkalmasnak minősítette. Ő azonban a büntetőmunkában nem tudja magát tartani, ezért kéri tehát végleges elbocsátását az állományból. A parancsnokság végül is elengedte, de mint dezertőrt tartotta nyilván.

Ezt a korábban sokféle hatalmaskodáshoz, erőszakhoz hozzászokott, igen kemény, de ugyanakkor nehezen fegyelmezhető katonaságot a Pesti Invalidus Ház parancsnoksága és a Budai Hadbiztosság szívesen alkalmazta mind a földesúri, mind a hadiadó behajtására a Jászkun Kerületben, ahol 1735-ben a hadiadó összege meghaladta

80 KA Inv. 1734. uo.

a 37 000 r.Ft-ot, a földesúri adó pedig 34 700 r.Ft-ra emelkedett. Amikor valamelyik jászkunsági város, vagy község a meghatározott időre nem tudta teljesíteni, vagy éppen elhalasztotta az adóbefizetést, a földesúri tisztek kérésére a Pesti Invalidus Ház parancsnoksága adóvégrehajtó különítményt rendelt ki a helységbe, ahol elsősorban a bírákat és a tanácsok elöljáróit vonták felelősségre az adófizetés halogatása miatt.[81] Több esztendőben előfordult, hogy egyszerre 50 főből álló fegyveres különítményt vezényeltek ki adóbehajtásra, s ilyenkor 15—20 kocsit kellett értük küldeni Pestre ingyen fuvarban. Az érintett városok, vagy községek néha heteken át kénytelenek voltak a végrehajtók élelmezését is vállalni.[82]

A szervezeti és intézményi fejlődés korlátai

A Pesti Invalidus Ház földesúri tevékenysége a földesúri tisztek hatalmaskodása és visszaélései révén már távolról sem állt összhangban Széchényi György esztergomi érsek alapító levelének jótékonysági és emberbaráti előírásaival. Emellett az intézmény gazdasági érdekei is sok vonatkozásban ellentétben álltak a Budai Hadbiztosság érdekeivel. Minél nagyobb méretű volt az országban elhelyezett katonaság eltartásának, beszállásolásának és csapatszállításának a terhe, annál nehezebbé vált a földesúri adó behajtása a jászkunsági adófizetők körében.

Voss von Ehrenfels hadbiztos 1735. október 23-án utasítást kapott az udvari Commissiótól, amely ugyanezt megküldte Johann Caspar von Hueber budai hadbiztosparancsnoknak is, hogy az együttműködés az eddiginél legyen jobb, pontosabb és sokoldalúbb mind a katonai rendtartás és ellátás, mind a gazdálkodás és a nyilvántartás területén.[83] Havonta készítsen pontos kimutatást az intézmény egész gazdálkodási ügyviteléről, pénztárforgalmáról, minden bevételi és kiadási tételről hiteles bizonylatok készüljenek, hogy azok áttekinthetőek és ellenőrizhetőek legyenek. Állandóan ellenőrizze Gabriel Jäger számadásvezető könyvelőmunkáját, nehogy tévedések vagy hibák forduljanak elő a felszerelés és az élelmezés kiosztásában és nyilvántartásában. Ellenőrizze a Martinelli vezette építkezés anyag- és áruforgalmát, a munkabéreket, szorosan működjék együtt Gergetits budai építészeti felügyelővel! Tartsa nyilván és különítse el a Jászkun Kerületben behajtott kétféle adót, a földesúri árenda, valamint a hadiadó befizetéseit! Itt kapott felhívást, hogy — bár a bizalom iránta mind az udvari Commissiónál, mind Hohenhau ezredesnél megvan — biztosítékul helyezzen le 3 000 r.Ft óvadékot. Emlékeztette az idézett utasítás, hogy hadbiztosi munkájáért évente 300 r.Ft fizetést kap.[84] Ezekben az években is fokozatosan emelkedett a személyi állomány létszáma, ami azt mutatja, hogy az intézményre igen nagy szükség volt.

81 KA Inv. 1735. Nr 34. f. 28. „In pluribus etiam Pagis in his Districtibus Jassicum et Cumanorum... Executio ex Domo Invalidorum miseris Contribuentis in collo haeret, sed cum parvo fructu..."

82 KA Inv. 1737. Nr 54. f. 4. Instructio quae ex mandato Excelsae Commissionis Aulicae in negotiis Domus Pestiensis Invalidorum Militum deputatae, qua Dominium Terrestrale in Districtibus Jassicum et utriusque Cumanorum respicientes.

83 KA Inv. 1735. Nr 280. f. 1—4. Instruction vor den Herren Feldkrieges-Commissarium Hueber wegen der anvertrauthen Oeconomiae und Wirtschafts-Besorgung in dem Pesterischen Invaliden Haus.

84 KA Inv. uo. „...gegen der zu Commissions-Händen einzulegen versicherten Caution pro 3000 Rh G..." Wien, den 23. Oktober 1735.

Személyi állomány 1736 áprilisában[85]

Egység	Katona	Feleség	Leány	Fiú	Összes
Törzs	8	—	—	—	8
Ezredesi század	193	23	5	9	230
Rump százada	176	23	6	9	214
De Henny százada	188	23	10	7	228
Rackh százada	191	34	7	15	247
Dornhoffer százada	190	25	8	6	229
Sachs-század	174	6	2	3	185
Összesen: 6 század,	1120	134	38	49	1341

1736. április 26-án szemlét tartottak az intézmény udvarán. A személyi állományból 36 katona volt betegállományban, négyen teljesen felgyógyulva eredeti ezredükhöz tértek vissza. A szolgálati jelentésben kitértek arra, hogy a századoknál szükség volna még élelmezési tisztekre. Sokféle más fogyatékosságra is hivatkoztak: Rackh kapitány az év március 25-én meghalt, „századának mindeddig nincs hasonló rangú parancsnoka, a 6. század parancsnoki állása is üres. Főhadnagy látja el a 3. század parancsnoki tisztségét is, mert Henny kapitány valójában nem alkalmas tiszt, teljesen elzüllött. Már három éve zavarosan viselkedik, éjjel magának főz, korán reggel egy cédulát helyez ajtaja külsejére, mindent feljegyez rá, amit magának akar. A cédula mellé teszi a pénzt is. Makacskodásában úgyszólván búskomor melankóliában szenved. Időnként Dietschin hadnagy is eszeveszett, elmezavarban van. Ezeket valahogyan el kellene különíteni, szobáikat más tiszteknek kellene kiadni, mert így is kevés tiszti lakás van".[86] Az állománynál ekkor 17 tiszt és 72 altiszt volt. Az Irgalmas Rend konventje és rendelője is több helyet elfoglalt. Berendezték és felszerelték az önálló gyógyszertárat és annak raktárát is. Az intézmény betegrészlegének vezetője ez időben Pater Basilius Fiala vicarius volt.

Időközben a hatalmas épületkomplexumnak nemcsak a Városház utcai háromemeletes főhomlokzati része és utcai szárnyai, hanem az oldalszárnyai is felépültek, ez utóbbiak azonban csak a második emeletig, a keleti épületszárny a városfal felé eső részen pedig csak az első emeletig. Így a négyudvaros építmény jóval kibővült, sőt az udvari középszárnyak is tető alá kerültek, de az udvari középtraktusban a lépcsőházak építése nagyon lassan haladt, ezért csak a földszinti részek voltak beköltözhetőek. A háborús kiadások óriási mértékű növekedése miatt az udvari Commissio — annak ellenére, hogy az erre a célra felhalmozódott pénz a bécsi Stadt-Banco-Obligation-nál rendelkezésre állhatott volna — haditanácsi rendelet alapján építkezési célokra már csak kisebb összegeket utalt át a Pesti Invalidus Ház házipénztárának. Pedig a rokkantak száma ezekben az években is állandóan gyarapodott, kérvényeik felhalmozódtak a hadbiztosságon.

Az országos pestisjárvány gyászos körülményei között, amikor nemcsak a termelőmunka esett vissza, s a Jászkun Kerület lakosságának adó- és teherbíró képessége is csökkent, hanem a törökellenes balkáni vesztes háború költségei is ugrásszerűen emelkedtek, az Udvari Kamara ismét rászorult a most már az Universal-Bankalität

85 KA Inv. 1736. Nr 247. f. 1—6. Spezifikation über die in dem allhiesigen kaiserlichen Militär-Invaliden-Haus bei Pest. Dato den 26. April 1736. befindten Weiber, Kinder mit Tauf- und Zunahmen betreffenden. — Gehorsamste Relation über die in dem Kaiserlichen Militär-Invaliden-Haus zu Pest unter Commando des Herren Obristen von Hohenhau stehende Invalide-Mannscharft, wie starck sich selbe bei der den 26. April 1736. gehaltenen Haupt-Musterung effective befunden haben.

86 KA Inv. 1736. uo. f. 5v Gehorsamste Relation... Henny kapitány és Dietschin hadnagy még két évig beosztásukban maradtak.

bankbetétjén elhelyezett invalidus-alap pénzére. 1739. március 18-án egy adóskötelezvényt állított ki 40 000 r.Ft-tól, amely összeget a Pesti Invalidus Ház ügyeire rendelt Udvari Commissio elnökével, gr. Johann Franz von Nesselrode főhadbiztossal történt előzetes megbeszélés értelmében az Udvari Commissio átutalt az Udvari Kamara pénztára részére úgy, hogy ezt az összeget, kölcsönként, évi 6%-os kamat mellett, a kamarai pénztár átvegye az Universal-Bankalität letéti számlájáról. Ennek a kölcsönnek a biztosítására a kölcsön visszafizetéséig az Udvari Kamara lekötötte a magyarországi sójövedelmek egy részét.[87]

Hozzávetően éppen ennyi összegre lett volna szükség ahhoz, hogy a Pesti Invalidus Ház építkezése az előző évekéhez hasonló ütemben folytatódjék, mert az évente beérkező földesúri árenda összegeit főként a személyi állomány ellátására és az intézmény fenntartására kellett fordítani, s mindez egyre költségesebbé vált. Hazai körökben nem lehetett felfogni — s még Martinelli sem tudott erről a titkos pénzügyi áttételről —, hogy e nehéz években miért lassítják le az építkezés ütemét, s az Udvari Commissio miért utal át egyre kevesebb összeget az építkezés folytatására.

Személyi állomány 1739 júniusában[88]

Egység	Katona	Feleség	Gyermek	Összes
Törzs	8	—	—	8
Ezredesi század	155	20	12	187
Főstrázsamesteri század	150	21	13	184
Henny kapitány százada	147	16	14	177
Zott kapitány százada	149	33	19	201
Beischlag kapitány százada	136	21	9	166
Burian kapitány százada	137	15	20	172
Gometz kapitány százada	83	11	3	97
Összesen: törzs és 7 század	965	137	90	1192

Tárgyalt időszakunkban az intézmény személyi állománya tovább már nem is emelkedett. A parancsnokság — egyetértve az építésvezetőséggel — inkább csak arra törekedett, hogy a meglévő állomány elhelyezése és ellátása elfogadható legyen, hogy a különféle fertőző betegek elkülönítését megoldhassák, hogy a három kórterem, az önálló gyógyszertár, a szükséges melléképületek és raktárak a fokozódó igények szerint jól megfeleljenek rendeltetésüknek.

Ezekben az években a szolgálatra alkalmas állományból kisebb különítményeket már nemcsak a jászkunsági földesúri árenda és a hadiadó behajtására vettek igénybe, hanem, részben a katonai fegyelem és a szolgálat erősítése érdekében, részben a más helyőrségek táborokba vonult katonáinak pótlására is, több helységbe invalidusokat vezényeltek. Így 1739-ben a 965 főnyi katonai állományból Budára 410, Nagyváradra 144, Szolnokra 63, Bajára 50, Székesfehérvárra 39 és Csepel-szigetre 29 invalidust helyeztek ki hosszabb-rövidebb ideig tartó szolgálattételre. Ennek a 735 főnyi kihelyezett katonai állománynak élelmezését — általában kétszeres zsolddal és fejadaggal elszámolva — továbbra is a Pesti Invalidus Ház pénztárának kellett biztosítania.

Érdemes volna alaposan utána nézni és ezredenként megvizsgálni, 1739-ben és a következő években az ország területén állomásozó császári-királyi ezredektől időn-

87 HFHKA Ung. 1739. rote Nr 732. f. 504—07. Kaiserliche Schuldverschreibung pro 40 000 Rheinische Gulden, welche von dem Pesterischen Invaliden Haus antizipieret worden, mehr diesfalls an die Bankalität unterm 28. Martii. Wien, den 18. März 1739.

88 KA Inv. 1739. Nr 257. f. 1—2., 22. Ez időben Hohenhau ezredes más beosztásba kerülhetett, mert az intézmény parancsnoki tisztségét az időközben már ezredessé kinevezett br. Herrmann von Rump látta el.

ként mekkora összegek érkeztek be az udvari Commissio, illetve a Pesti Invalidus Ház pénztárába az invalidus-alapra. Volt pl. egy ezredesi hagyaték is. Nesselrode főhadbiztos felesége, Maria Ludovica von Viermondt grófnő végrendeleti alapítványának 2 000 r. Ft-os kamatját (4%-kal számolva) a Pesti Invalidus Ház betegellátására hagyományozta.[89] Több kisebb összegű átutalás is történt, de összesítő kimutatás ezekről az évekről nem áll rendelkezésünkre, illetve mindez további kutatómunkát igényel.[90]

Amikor 1740. december 16-án a porosz hadsereg betört Sziléziába, s megindult az osztrák örökösödési háború, egyre reménytelenebbé vált az intézmény továbbépítésének az ügye. Martinelli 1741 áprilisában a Nesselrode-hoz címzett jelentésében és javaslatában még három nagy invalidus-terem építéséhez való hozzájárulást kért. Mivel ezek félig már készen állottak, csupán belső munkálataik és berendezésük hiányzott, Martinelli az engedélyt megkapta, de további bővítésre vonatkozó terveinek kivitelezésére már nem jutott pénzkiutalás. Ugyanakkor Nesselrode újabb, módosított szervezeti szabályzatot küldött meg az intézmény katonai parancsnokának, br. Rump ezredesnek. Ez a szabályzat azonban kevés új elemet tartalmaz, inkább az eddig elért eredmények összesítését kívánta nyújtani, mintegy jelezve, hogy az építkezés további bővítésére pénz hiányában egyelőre nem lehet számítani. A parancsnokság az 1741 áprilisi helyzetnek megfelelő létszámot tekintse tartósnak. A személyi állományt már csak a fogyás (felgyógyulás, dezertálás és halálozás) arányában lehet növelni.

1741. május 14-én — hosszú, 12 évi szünet után — megnyílt a pozsonyi országgyűlés. Ettől fogva az udvari Commissio kiváltképpen arra törekedett, hogy a Pesti Invalidus Ház intézményi földesúri honosítását, a hazai földbirtokosok körébe való befogadását, a Jászkun Kerületet illető „örökös földesúri tulajdonjogát", sőt önálló pallosjogát is elismertesse és becikkelyeztesse az országgyűléssel. Ennek érdekében két terjedelmes memorandumot szerkesztett a Pesti Invalidus Ház létrejöttéről, intézményesítéséről és jótékonysági tevékenységéről, kihangsúlyozván főként az elért eredményeket, ugyanakkor utalt a még tovább is elvárható lehetőségekre is.[91]

A két emlékirat és tájékoztatás 1741. augusztus 14-én a Magyar Kancellária útján került az országgyűlés előkészítő bizottságához a felirati előterjesztés mellékleteként.[92] A súlyos háborús körülmények miatt azonban a feliratot nem tűzték napirendre az országgyűlésen. Érdemes azonban a felirat indokolásának néhány megállapítására figyelmet fordítani, mert szerzői láthatóan arra törekedtek, hogy a lehető legkedvezőbb színben tüntessék fel a Pesti Invalidus Ház jótékony tevékenységét, amely valóban a legnagyobb elismerésre lett volna érdemes — kivévén a földesúri tevékenységét. Néhány ferdítése azonban nem állja meg helyét szó szerinti értelmezésben, mert az intézmény nem csak „a Magyar Királyság nyereségére lett felajánlva a többi jótétemények között", különösen úgy nem, hogy az intézményben „a magyar nemzet katonái, tisztjei vagy közkatonái ott gondozásban részesülnek és ebből megélhetést és előnyt húznak".[93]

Nos, a hadbiztosi jelentések sorozatában néhány névsoros kimutatást átvizsgálva, kitűnik, hogy magyar nevű tiszt egyáltalán nem, közlegény is csak elvétve szerepel

89 KA Inv. 1739. Nr 285. f. 1—7. Gräfin Maria Ludovica von Viermondt. továbbá: KA Inv. 1740. Nr 321. r. 1—36.

90 KA Inv. 1741. Nr 111. f.—1—29. Extract aus einer Amts-Verordnung von mir General-Kriegs-Commissario Grafen von Nesselrode an den Herrn Feld-Kriegs-Commissarium Hueber. Wien, den 31. Martii 1741. Uo Nr 145. f. 1—3. Martinelli Baumeister nach seiner Retours von Pest seine Bau-Relation. Wien, den 30. April 1741.

91 HFHKA Ung. 1741. rote Nr 760. f. 272—87. Kurzer, jedoch eigentlicher *Entwurf und Nachricht* des Militar Invaliden Haus zu Pest. Pressburg, den 23. Juni 1741. A másik memorandum: KA Inv. 1741. Nr 230. f. 1—19. Wien, den 5. Juli 1741. Ugyanez megvan: HFHKA Ung. 1741. rote Nr 760. f. uo. Viennae Austrae, die 2. Julii 1741. Ex Commissione Regiae Aulicae. *Gründliche Deduktion...*

92 HFHKA Ung. 1741. rote Nr 760. f. 264. In reliquo Posonii, 14. August 1741. Gr. Dietrichstein mp., Gabriel Gyöngyösi mp. Wickardt.

93 HFHKA uo. f. 284. „...wie dann deren bereits verschiedene sowohl Offiziers, als Gemeine allda vorhanden und den Unterhalt geniessen".

az intézmény személyi állományában.[94] Hiszen rokkantakat csaknem kizáróan az ország területén elhelyezett és eltartott császári-királyi ezredektől vettek fel. Az 1730-as években alakult magyar királyi ezredeket általában külföldön állomásoztatták, vagy vetették be, s ezeknek megrokkant közkatonái és tisztjei örültek, ha családjukhoz hazatérhettek, de nem is kérték felvételüket a pesti intézmény állományába. Ilyen módon ott semmiféle gondozásban vagy előnyben nem részesülhettek.

Természetesen az megállja helyét, s ezt a „rövidebb jelentés" is elismeri, hogy a Pesti Invalidus Ház megalapítását Széchényi György érseki alapítványa tette lehetővé még 1692-ben, s az alapítványtevő azt a magyar nemzet katonáinak *is* szentelte, de nem megalapozott azt állítani, hogy a magyar tisztek és közkatonák máris jelen voltak az intézményben és hogy élvezték az eltartást.[95] Ehhez még tovább kellene vizsgálni az 1741. évi és a következő évek hadbiztosi nyilvántartásait és jelentéseit is.

Azt is erősen meg kell kérdőjeleznünk, hogy a Jászkun Kerületből származó jövedelmek „csak az országban kerültek felhasználásra", továbbá hogy Bécsből kezdettől fogva 1740-ig 603 218 r.Ft 45 kr-t küldtek a Pesti Invalidus Háznak, s mindezt a Magyar Királyságban használták fel.[96] Nyilvánvaló, hogy az invalidus-alap teljes összegét más célokra is felhasználták, sőt belőle az Udvari Kamara kölcsönt is átvett 6%-os kamatra. A jászkunsági földesúri adóbevételekből valóban fizették a Bécsben kinevezett földesúri tiszteket, de úgy, hogy fizetésüket a földesúri adóból vonták le, sőt a kerületek és a helyhatóságok választott tisztségviselőit maguk a mezővárosok és a községek fizették. Tételesen bizonyítható ugyan az is, hogy néhány jászkunsági helységben a Pesti Invalidus Ház a 10 év folyamán mintegy 10 000 r.Ft-ot fordított vendégfogadó, templom, tisztviselői és katonatiszti lakások építtetésére, de hogyan? Ezeket a ráfordított pénzösszegeket minden esetben a befizetett földesúri adóból vonták le, nem is beszélve az ingyenmunkáról és fuvarról az építkezések során. Ezek a pénzösszegek tehát nem olyan jelentősek, kivált ha ahhoz viszonyítjuk, hogy a jászkunsági földesúri adó összege a 10 év folyamán nyugta szerint is kb. 340 000 r.Ft-ra rúgott, s ennek kb. 97%-át a Pesti Invalidus Ház közvetlen szükségleteire fordították.

Az udvari Commissiónál bizonyosan jól ellenőrizhető pénzügyi nyilvántartás állt rendelkezésre a Bécsből a pesti építkezésre és a Pesti Invalidus Ház fenntartására, személyi állományának ellátására küldött 603 218 r.Ft 45 kr-ról[97], a valósághoz hozzátartozna azonban a mérleg másik oldala is, akár Bécsből, akár Pestről szemléljük a tényeket. Itt kellett volna közölni azt az összeget is, amely Széchényi érsek 1692. január 24-én kelt alapítványtétele óta — tehát az azóta eltelt 48 év folyamán — a különböző forrásokból az invalidus-alapra felhalmozódott, s ez a kamatokkal együtt többszöröse lehetett a Pestre küldött összegnek. Egy 1745-ben készült nyilvántartás és elszámolás — amelyet a Wiener Stadt-Banco állított össze[98] — már 1 441 520 r.Ft 40 kr tőkéről és évi 80 831 r.Ft 2 kr kamatról szólt. S itt még nincs szó az Universal-Bankalität pénzügyi nyilvántartásáról, s arról sem, hogy az udvari Commissióhoz és közvetlenül a Pesti Invalidus Ház pénztárához beérkezett, tehát az invalidus-alaphoz csatolandó összegek évenkénti, vagy időszakos elszámolása és nyilvántartása hogyan történt meg. Erről mérleget kellene készíteni.

Kifejezetten az országgyűlés pártfogásának megszerzését célozta a felterjesztésnek az a része is, amely a hazai nemesség megnyugtatása végett jelezte, hogy a Pesti Invalidus Ház a kerületekben nem kíván várakat, erődítményeket építeni idegen katonaság elhelyezése céljából, következésképpen nem akar mintegy államot képezni

94 KA Inv. 1731. Nr 346. f. 7. Pl. a Dessewffy-huszárregimentből érkezett magyar huszár, Kiss János, akit elbocsátottak a Pesti Invalidus Házból, vagy az Ahrenberg-regimentből érkezett Kiss Sebestyén, aki dezertált.
95 HFHKA Ung. 1741. rote Nr 760. f. 285. § 6.
96 HFHKA uo.
97 HFHKA uo.
98 HFHKA Ung. 1745. rote Nr 794. f. 27—31. Inventarium, deren das Löbliche Institutum des Kaiserlichen-Königlichen Militar Invaliden Hauses zu Pest betreffenden Kapitalien, Fundationen und übrigen Dokumenten bis ultro Decembris 1745. Kapitalien in Wiener Stadt-Banco. Summa-summarum: 1 441 520 R.G. Kr 40. Jährliche Interesse 80 831 Rh. G. Kr 2.

az államban.[99] Ezzel mintegy emlékeztetett arra, hogy 1728-ban az országgyűlés a Német Lovagrendnek ugyanilyen indoklással nem szavazta meg az indigenatus és az incolatus jogát. Végül van egy olyan része is a felterjesztésnek, amely kifejezetten a királynői jóindulat megnyerésére irányult: „Mi reméljük tehát a jelenleg uralkodó királyi felségtől, hogy honanyai szelídségből és jóságból, mintegy a kegyes dolgok legfelső védelmező és pártfogó asszonya, nem fogja megengedni, hogy az említett Jászkun Kerület a Pesti Invalidus Háztól, amely ezen a birtokán természetbeni járandóságokat állít elő, hogy ezután azokat sokkal drágábban vásárolja meg, tőle elszakíttassanak. Hanem sokkal inkább mintegy biztos alapon meghagyassék a kerületekben visszavonhatatlanul, s mint tartós tulajdonban országgyűlésileg is megerősíttessék. Következésképpen a Pesti Invalidus Ház részére az indigenatus a legkegyelmesebben engedélyeztessék".[100]

A fentebb említett másik mellékelt memorandum — a „Rövidebb, ámbár igazi tervezet és híradás"[101] — szintén sok érdekes anyagot tartalmazott az intézmény történetéről, de fejlesztésének távlati lehetőségeit túlbecsülte. Úgy tűnik, mintha az udvari Commissio nem mérte volna fel világosan, hogy az építkezés megtorpanását valójában a háborús kiadások rohamos megnövekedése okozta. Ezúttal is úgy tüntette fel, mintha a Pesti Invalidus Ház még mindig 4 000 ember befogadására épülne tovább, s mintha valóban várható volna, hogy az 1730-as évek elején még kilátásban lévőnek látszó, több milliós beruházási tőke az építkezés folytatásához hamarosan rendelkezésre állhatna, amint azt Martinelli maga is remélte.[102]

Adott körülmények között ezt az irreálisnak bizonyult elvárást és reménykedést — persze — felfoghatjuk úgy is, mint az eredeti építkezési terv és a beruházási előirányzat megvalósításának rendkívül előzékeny sürgetését. A felterjesztés anyaga azonban az országgyűlésen nem került napirendre, annál inkább a szükséges haderő megajánlásának az ügye. A birodalom érdekei, illetve a Habsburg államrezon súlyos körülményei nem kínáltak kedvező lehetőségeket. A bekövetkezett háborús kiadások és a veszteségek miatt „a kegyes alapítvány" további fejlesztésére, az építkezés folytatására, beruházásaira vonatkozó elvárások és remények megtorpantak a realitások sorompóinál.

Ez az 1741. július 2-án készült memorandum azt is kiemelte, hogy a belső szolgálatra alkalmas invalidusokat szinte kezdettől fogva évente kivezénylik szolgálattételre a különböző helységekbe, hogy ezzel a tábori szolgálatra alkalmas helyőrségi állományt hadiszolgálatba indíthassák.[103] „Hasonló módon történik a most kitört háború idején is, amikor a teljes rokkant legénység többször kivonult a helyőrségekbe s ott a Pesti Invalidus Ház alapjából kapja az ellátást".[104] S valóban, ez időben Budára 482 fő, Székesfehérvárra 77, Szolnokra 31, Csepel-szigetre 29, Bajára 19 és Vecsére 2 fő volt kivezényelve szolgálatra. Ezeken kívül bányamunkára 6, földesúri és hadiadó-behajtásra 50, templomi szolgálatra 1, iskolamesternek 1, óraőrségre 1, betegszoba-ügyelőnek 6 főt osztottak be a személyi állományból, fogdában volt 9 személy a kimutatás szerint.[105]

Összefoglalóan megállapítható, hogy a Pesti Invalidus Ház a tárgyalt időszakban megfelelt eredeti intézményi hivatásának, de földesúri joghatóságánál fogva már felemás intézménnyé vált. Továbbépítését és fejlesztését pedig lehetetlenné tették az osztrák örökösödési háború kiadásai és veszteségei, emberben és anyagban egyaránt.

99 HFHKA Ung. 1741. rote Nr 760 f. 286 v. „...consequenter keinen Staat im Staate zuformieren".
100 HFHKA uo. „...wir hoffen also von seiner Zeit regierenden Königlichen Majästät, dass..."
101 HFHKA uo. Gründliche Deduktion...
102 KA Inv. 1741. Nr 145. f. 1—3. J. E. Martinelli Baumeister nach seiner Retours von Pest seine Bau-Relation. Wien, den 30. April 1741.
103 HFHKA Ung. 1741. rote Nr 760. f. 293. Offiziers-Wittiben. Deren verwaisten Kinder-Besorgung.
104 HFHKA Ung. uo.
105 Ka Inv. 1742. Nr 365. f. 1—30. Spezifikation...

1. melléklet

A Magyarországon és csatolt részein tartózkodó ezredek hozzájárulása a Pesti Invalidus Ház ellátásához, 1728—1731

Az ezredek neve	Befizetett főösszegek	Ebből jutott 1730. XI. 1-től 1731. V. 31-ig
Gyalogezredek	*r. Ft kr*	*r. Ft kr*
Pálffy Miklós	5 782 48	1 087 7
Alexander Württemberg	5 118 7	494 57
Franz B. Harrach	5 640 —	1 263 47
Maximilian Starhemberg	5 738 —	1 556 42
Bevern	5 929 11	890 8
Jung Daun	5 659 40	724 34
Marulli	5 980 53	1 055 8
Wilhelm Neipperg	5 615 —	760 27
Leopold Trautsohn (Fürstenbusch)	4 890 50	1 008 6
Franz Wallis (Erdélyben)	5 748 10	552 13
Alcaudette	6 169 42	309 38
Franz Lothringen	5 133 46	1 989 17
Ligneville (Erdélyben)	5 667 26	948 32
Lokstätt (Erdélyben)	5 923 42	564 56
Siegbert Heister (Erdélyben)	5 651 46	666 31
Vértes ezredek		
Pálffy János	4 302 —	213 42
Raimund Montecuccoli (Podstazky)	4 357 35	619 40
Darmstatt (Erdélyben)	4 429 16	3 252 21
Claudius Florimond Mercy	4 284 —	209 55
Caspar Cordua	4 766 15	3 226 58
Hautcy (Erdélyben)	4 424 36	272 37
Joh. Friedrich Veterani (Erdélyben)	4 287 39	212 48
Lanthiery	4 357 12	1 488 26
Offeln	4 483 22	298 45
Joh. Eugeni Savoy	4 416 42	218 11
Seher	4 434 —	508 43
Hohenzollern	4 394 —	199 3
J. Anton Lobkowitz	4 415 11	645 41
Dragonyos ezredek		
Alt. Württemberg	4 151 5	843 3
Gundacker Althann	4 117 22	535 16
Ferdinand Bayern	4 139 25	467 54
Jörgen de Tollet	4 203 35	1 587 16
Carl Liechtenstein	4 093 52	204 6
J. Joseph Khewenhüller (Erdélyben)	4 189 12	884 5
Huszárezredek		
Dessewffy István	2 624 30	996 59
Gabriel Splenyi (Zungenberg)	2 535 10	139 58
Összesen 36 ezred	172 055	30 897 42

Kriegsarchiv, Wien, Invalidenamt, 1731. Nr 369. f. 1—5. Pro Nota Nr 1—2. Die in Königreich Hungarn et partibus annexis stehende Regimenter haben von 3 vorigen Jahren á conto der 1728—29, und bis Ende Okt. 1730., dann von 1. Nov. 1730. bis Ende April. 1731...)

2. melléklet

Orvosi jelentés a Pesti Invalidus Ház kórházi részlegének betegállományáról 1734 augusztus hónap végén

A betegség neme:	Aug. 1—31-ig		Távozott Meghalt	Lábadozó	Maradt kóreremben
Febris 3-tianae = harmadnapos láz	—	3	—	3	—
Lungensüchtig = tüdőbajos	3	6	2	—	4
Brustkrankenheit = mellbetegség	3	6	1	—	5
Dysenteria = vérhas	2	5	—	3	2
Colica = hascsikarás	—	2	—	2	—
Wassersüchtig = vízkórságos	1	1	—	—	1
Seitenstechen = oldalszúrásos	—	1	—	1	—
Alte Schaden = öregkori kórság	6	9	—	1	7
Saltzblut = lúgos vérű	7	9	—	1	8
Blessuren = sebesültek	1	1	—	1	—
Exulzerierter Hals = fekélyes nyak	—	1	—	—	—
Epilepsia = nyavalyatörés	1	1	—	1	—
Scorbut = sorvadás	1	1	—	1	—
Grindig = ótvaras	—	1	—	—	1
Contractura = végtagmerevedés	3	4	—	—	4
Glieder-reissen = végtag-köszvény	—	1	—	1	—
Verrüchte = elmebajos	1	1	—	—	1
Schlagflüsse = gutaütésesek	1	1	—	—	1
Venerisch = nemi-bajos	1	1	—	1	—
Stranguria = húgyhólyag-kórság	—	1	—	—	1
Kranke Weiber und Kinder = beteg nők és gyermekek	1	11	2	5	4
Összesen:	32	67	5	23	39 fő

KA Inv. 1734. Nr 400. f. 15. Kranken-Report deren sich in dem Kaiserlichen Pesterischen Invaliden Haus befindlichen Kranken und blesierten Männer, Weiber und Kinder. Franciscus de Marco Doctor Philosophiae ac Medicinae.

A betegeket két kórteremben helyezték el, az egyikben a nőket és leánykákat, a másikban a férfiakat és a fiúkat. Az orvosi ellátás mindenki számára ingyenes volt.

3. melléklet

Orvosi jelentés a Pesti Invalidus Ház kórházi részlegének betegállományáról 1731. IX. 30-án

A betegség neme	Szept. 1—30-ig		Távozott Meghalt	Lábadozó	Maradt kórteremben
Febris maligna = hideglelés	—	2	—	2	—
Febris 4-tanae = negyednapi láz	1	1	—	—	1
Febris 3tianae = harmadnapi láz	1	4	—	2	2
Febris stomachi = torokgyulladás	2	2	—	—	2
Lungensüchtig = tüdőbajos	4	5	1	—	4
Wassersüchtig = vízkórságos	2	2	—	—	2
Dysenteria = vérhas	1	4	—	4	—
Seitenstecken = oldalszúrásos	2	3	—	2	1
Brustkrankheit = mellbetegség	—	5	—	5	—
Epilepsia = nyavalyatörés	7	7	—	—	7
Rothlauf = orbánc	—	4	—	4	—
Exulzerirter Hals = fekélyes nyak	1	1	—	—	1
Contractura = végtagmerevedés	5	5	—	—	5
Auss-seitig = bélpoklos, leprás	5	12	—	6	6
Alte Schaden = öregkori kórság	12	12	—	3	9
Blessuren = sebesültek	—	3	—	1	2
Glieder-reissen = végtag-köszvény	7	7	—	—	7
Kranke Weiber und Kinder = beteg nők és gyermekek	7	7	—	2	5
Összesen:	57	86	1	31	54

Kórházi orvos: Dr. medicus Lorenz Stocker.

KA Inv. 1731. Nr 346. f. 4. Kranken-Report derer sich in allhiesigen Kaiserlichen Pesterischen Invaliden Haus befindlichen Kranken und Blessierten, Mann, Weiber und Kinder, als...

4. melléklet

Részletezés azokról a gyógyszerekről, amelyeket Dr. Franciscus de Marco a Pesti Invalidus Házban 1733 október folyamán felírt

Gyógyszerek

Haube-Laxierende Piller = hashajtó pirula,
Laxierender Brust-Tee = hajtó hatású melltea,
Destilliertes ätherisches Oel = párolt illóolaj,
Störende und anhaltende Mixtur = zavaró és tartós keverék,
Spezies zur Trank = különleges italfajta,
Laxier-Spezies mit Rhebarbara = hajtó hatású rebarbara,
Blutstollende Mixtur = vérpuhító keverék,
Sonderes Wundpulver = különleges sebpor,
Rosenhonig = rózsaméz,
Destilliertes Lein-Oil = párolt lenolaj,
Emplastrum Diapalmae = illatos kenőflastrom,
Emplastrum album coctum = fehér flastromfőzet,
Magen-Tinctur = gyomortinktura,
Windtreibende Elixier = szélhajtó elixir,
Kaiserliche Magen-Pflaster = császári gyomorflastrom,
Mandl-Oil = mandulaolaj,
Vermischter Edelstein-Pulver = nemeskőpor-keverék,
Vermischtende Theriac = kevert terjék,
Brust Spezies-Tee = különleges melltea,
Kühlende und anfrierende Milch = hűtött és fagyasztott tej,
Anhaltende Mixtur = tartós keverék,
Präparierten Weinstein = preparált borkő,
Theriac-Smaragd = terjék-smaragd,
Gall- und Schleim-defendentes Pulver = vese és nyálka elleni por,
Geblütreinige Spezies = vértisztító,
Schlag-Balsam = sebgyógyír,
Brust-Latwerge = electuarium-nyelet,
Guldener Balsam = aranyozott balzsam,
Magnesia Nitri = magnéziumnitrát,
Spiritus vini cum aloe = borszesz olajjal,
Apostolische Salbe = apostoli kenőcs,
Vermischte Magen-Salz = gyomor-sókeverék,
Senna-Blätter = szennalevelek,
Saliter Gift = sós méreg,
Gall-laxierendes Pulver = vesehajtó por,
Safran-Pflaster = sáfrányflastrom,
Ungentum Fuxi = vörös színű gyógykenőcs,
Urintreibende Balsam = vizelethajtó,
Camphor-Geist = kámforszesz,
Vesicatori Pflaster = hólyagflastrom,
Vermischte Cassia = fahéjkeverék,
Muliebris Essentia = asszonyi tömény ecet.
Mp. Frater Max Curtin Pharmacologe.
Ezek ára 158 r.Ft 47 kr volt.

KA Inv. 1733. Nr 350. f. 2—6. Specification deren Medicamenten so von titl. Herren Doctor de Marco pro vor das Kaiserliche Invaliden Hospital zu Pest in Monat Octobris 1733. seind verschrieben und verabfolget worden.

5. melléklet

Elszámolás

Gottfried Wiesner közlegény leszereléséről, aki a Hohenzollern vértes regimentből érkezett a Pesti Invalidus Házba, ott Carl Emanuel de Henny századában szolgált s végleges elbocsátását (Demission) kérte. Mindaz, amit személyesen kapott és élvezett belépésétől kezdve elbocsátása napjáig, 1732. május 9-től 1733. szeptember 30-áig, az időről-időre ellenőrzött és Franz Joseph Fuchs hadbiztos által szabályozott készletből Gottfried Wiesner kapott és élvezett:

Zsold 500 napra, naponként 3 kr-t számítva	25 r.Ft — kr,
Kenyérfejadag 500 napra, naponta 2 kr	16 r.Ft 40 kr,

A felszerelésre (an Mundur):

1 kalap (Hut)	— r.Ft 56 kr,
1 kabát (Rock)	6 r.Ft 35 kr,
1 zeke, mellény (Kamisol)	2 r.Ft 45 kr,
2 nadrág (Paar-Hosen)	2 r.Ft 30 kr,
4 ing (Hemden) egyenként 43 kr	3 r.Ft — kr,
2 pár harisnya (Paar-Strümpfe), á 45 kr	1 r.Ft 30 kr,
2 pár cipő (Paar-Schuhe) á 1 r.Ft 18 kr	2 r.Ft 36 kr,
2 nyakravaló (Halsbinde samt Schlössel)	— r.Ft 50 kr,
1 szurony csattal (Bajonett samt Kuppel)	1 r.Ft 13 kr,
1 köpönyeg (Kappe)	— r.Ft 20 kr,
1 tarisznya (Schnappsack)	— r.Ft 20 kr,
1 pár cipőtalp (Paar-Schuh-Sohlen)	— r.Ft 17 kr.
Az átvettek teljes összege:	64 r.Ft 32 kr.

Signatum, Pest, den 20-sten Septembris 1733.

Simon Schmiedt hadnagy mp. számvivő.

Felülvizsgálta és teljesen rendben találta:

Franz Joseph Fuchs császári hadbiztos mp. Kelt, mint fent.

KA Inv. 1733. Nr 285. f. 2. Abrechnung, mit dem in dem Kaiserlichen Militar Invaliden Haus zu Pest, von löblichem Hohenzollerischen Courassier Regiment und zwar bei der Hauptmann de Hennyschen Compagnie gestandenen nunmehro aber entlassenen Gemeine Gottfried Wiesner, was selbter á die introitu usque ad diem dimissionis empfangen und genossen, als...

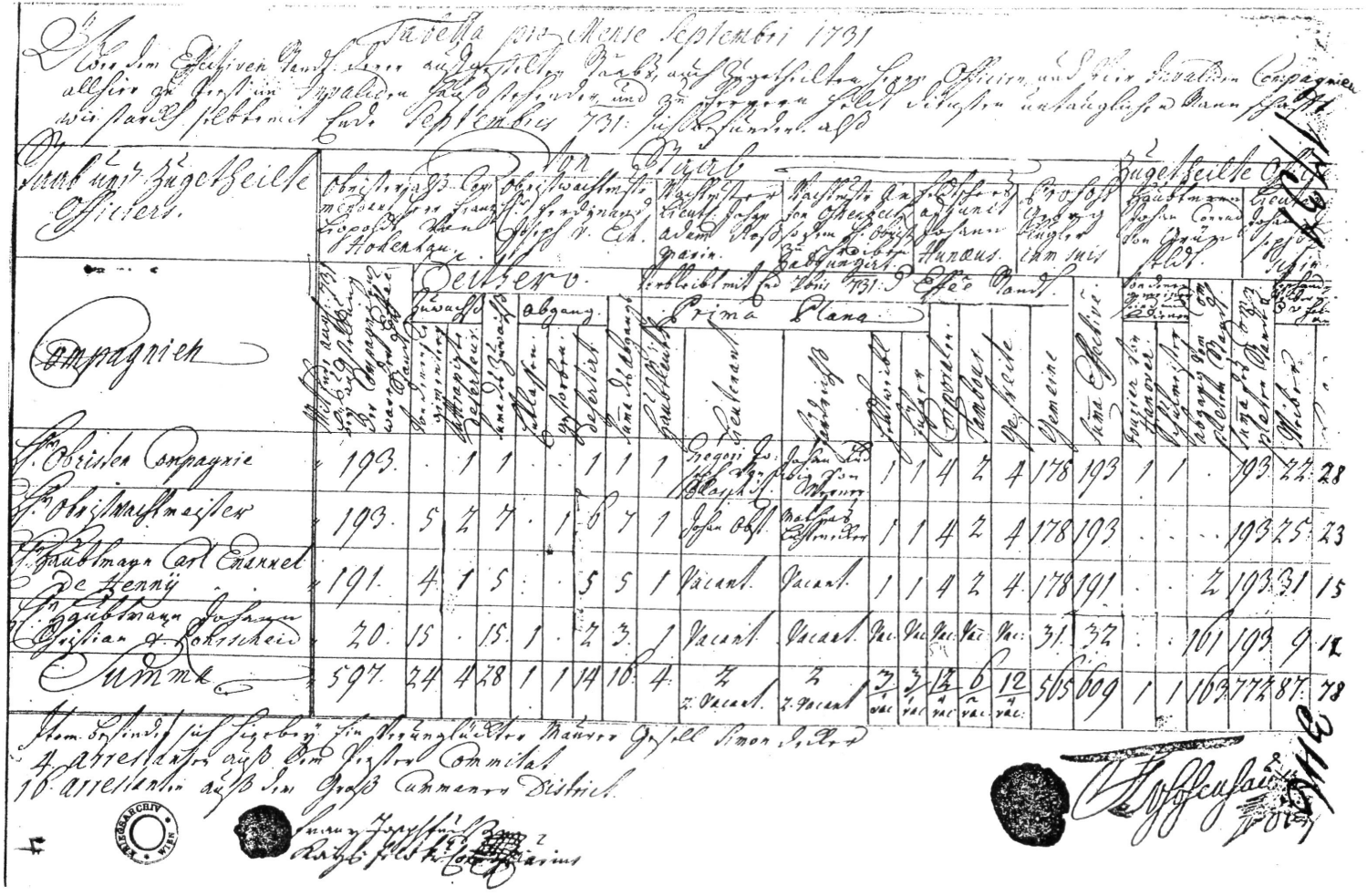

Tabella pro Mense Septembri 1731

Von dem Löblichen Banat. Comando zugeschickte Tabell, was gestalten Ihro Röm. Kay. Mayt. allhier zu Temeswar Invaliden Haus etablirt, und zu Fortsetzung selbigen Werckhs wie auch Erbauung der Vestung Temeswar, wie auch Verpflegung der Officier, und Gemeinen, vom 1. Septembris 1731. bis ultimo dito inclusive, Monath Tägl. nöthig haben.

Stand und Zugehörige Officier.	Obrist Wachtmeister Commendant Hohenbau.	Obrist Wachtmeister Franz Joseph v. Ehl.	Hauptmann Ernst Jacob von Ehrenfeld.	Hauptmann Johann Christoph Gottfried Hunaus.	Lieutenant Johann Hunaus.	Profoss Georg Engelhart Lam.	Zugehörige Officier Hauptmann Johann Conrad von Degen.	Lieutenant Johann Christian Hunaus.
Compagnien	Mannschafft so den 1. Septembris Monaths Tag in Compagnien verblieben	Deserteurs gewaltsame	Deserteurs freywillige	Deserteurs Summa	abgang. Todtgeschossen	abgang. Todtgebohren	abgang. Summa	Mannschafft so den 1. Septembris Monaths Tag Prima Plana verblieben
H. Obristen Compagnie	193.	.	1	1	.	.	1	1
H. Obristwachtmeisters	193.	5	2	7	.	1	6	7
H. Hauptmann Carl Ernnel de Tenny	191.	4	1	5	.	.	5	5
H. Hauptmann Johann Christian v. Rohrbeck	20.	15	.	15.	1	.	2	3
Summa	597.	24	4	28	1	1	14	16

Compagnien	Prima Plana Lieutenant	Fähndrich	Feldscher	Corporalen	Tambour	Gemeine	Summa Officier	Summa Gemeine	Zugehörige Officier Hauptmann	Lieutenant	Fähndrich	Summa Officier	Summa Gemeine	Summa Summarum
H. Obristen Compagnie	Gregori Hohenbau	Johann Obrist		4	2	4	178	193	1	1	.	193	22	28
H. Obristwachtmeisters	Josua Obrist	Nathan Obrist	1	4	2	4	178	193	.	.	.	193	25	23
H. Hauptmann Carl Ernnel de Tenny	Vacant.	Vacant.	1	4	2	4	178	191	.	.	2	193	31	15
H. Hauptmann Johann Christian v. Rohrbeck	Vacant.	Vacant.	Vac.	Vac.	Vac.	Vac.	31.	32	.	.	161	193	9	12
Summa	4 Vacant.	4 Vacant.	3/4 vac.	3/4 vac.	12/4 vac.	6/4 vac.	12/4 vac.	505	609	1	1	163	772	87. 78

Item so sind zu Verpflegung der Abgangenen Officier Gesell Simon Ehrd
4 Officiers auf dem Obristen Commando
16 Officiers auf dem Grosse Cammeren District.

Franz Joseph Ehl
Rath. Obrist Lieutenant

Monats-Tabella

Von Sr. des Löbl. Militar Invaliden Hauß zu Hochenschwangau Stadt in Bayern Landsh. Jurisdiction, auf Burgerliche Officier, Ihro zu sammen Kriegs Compagnien und darzu gehörige Stabs Compag., wie Dieselbe mit Ende Augusti 1794. sich Effective befunden; als

vom Staat.	Commandant	Obrist-Wachtmeister	Auditor et Secret.	Wachtmeister	Profos	Zeugschreiber	Officiers
	Franz Xav. Graf v. Hohenfeld	Hermann Carl Freyherr v. Reisig	Ignati Freyherr	Joseph Hasenmair	Georg Engler Cum Suis	Leutenant Joh. Jos. Stadtler	Leutenant Simon Schmid. / Wachtmeister Simon Weigl.

Compagnien	Mit Ende July 1794 gezehlte Effective Mannschaft	Zugewachs: Von andern Compagnien anhero	Zugewachs: Von Ihro Angehörigen	Zugewachs: Summa Zugewachs	Abgang: Zu andern Compagnien	Abgang: Entlassen	Abgang: Gestorben	Abgang: Desertirt	Abgang: Summa Abgangs	Bestand Zeits.	Lieutenant	Fahnderich	Feldwebel	Fourier	Corporal	Tambour	Pfeiffer	Gemeine	Summa Effective	Angesunder jetzo von Feld zurück	Angesunder jetzo von Spital	Abgang d. Compagnien Stands	Summa des Compagnien Stands	Verstorbene Weiber und Kinder von Feld zurück	Verstorbene Weiber und Kinder
		Vorrath mit Ende Augusti 1794 der Effective Mannschaft: Prima									Plana														
Obristens	187.	j.	—	j.	—	j.	j.	3.	5.	j.	Jungwirth Joseph Edler v. Eschenfels	Johann Carl Christian Forstner	j.	j.	j.	4.	2.	4.	161.	183.	—	—	10.	193.	15.	6.
Obristwachtmst.	192.	—	—	—	—	—	j.	j.	2.	j.	Franz Xav. Hasslwander	Mathias Linsenbarth	j.	j.	j.	4.	2.	4.	174.	190.	j.	—	3.	193.	20.	26.
Haubtm: d' Hennij	190.	—	—	—	—	—	—	4.	4.	j.	Johann Nepomuk Wolkenstein	Thomas Adalbert Pella Edler v.	j.	j.	—	4.	2.	4.	168.	186.	—	—	7.	193.	32.	24.
Dachs	163.	j.	j5.	16.	j.	—	j.	—	2.	j.	Johann Xav. Hueber	Ignati v. Franzheim	j.	j.	—	4.	2.	4.	162.	177.	—	—	16.	193.	25.	28.
Persin Dorfhoffers Seel. nachgelassener Vacant:	147.	—	2.	2.	—	—	2.	3.	5.	—	Johann Baptist Wieden	Vacat	j.	j.	—	4.	2.	4.	151.	144.	—	j.	49.	193.	31.	39.
Summa	879.	2.	17.	19.	j.	j.	5.	11.	18.	4.	3	4	5.	5.	2.	20.	10.	20.	805.	880.	j.	j. 2.	85.	965.	123.	123.

Dem beschwohrnen süssen ober-wurstem Invaliden Hauß 5. Basenen Arrestanten aus dem Pfleger Comitat- und Jaitigen District die in Bäst- und laboris Condemnirt sever.

Johann Carl Joseph v. Stumpf
Lieut. Col. Comis.

Йожеф Киши

ВОЕННЫЙ РАСПОРЯДОК И СНАБЖЕНИЕ В ПЕШТСКОМ ДОМЕ ИНВАЛИДОВ В 1720—30 ГГ.

Резюме

Сооружение центрального здания Столичного Совета города Будапешта (5. район, ул. Варошхаза № 9—11) дворца Мартинелли, по первому официальному названию: Пештского Дома инвалидов стало возможным благодаря решению Эстергомского кардинала Дьёрдя Сечени о создании т. н. фонда Сечени на сумму 157 000 рейнских форинтов. Сечени был самым крупным венгерским меценатом своего времени, который форсировал создание учреждения в целях гуманного обеспечения солдат-инвалидов, получивших ранения и ставших инвалидами во время освободительной войны против турок. Однако Венский Военный Совет и Дворовая Палата отложили строительство, а капитал фонда израсходовали в других целях. В 1702 году, ссылаясь на право императорского и королевского величества, незаконно конфисковали Регион Яскун из владений короны и продали его за 500 000 рейнских форинтов Германскому Рыцарскому ордену. Половину вырученных денег заплатили в кассу Дворовой Палаты, а другую половину епископ граф Колонич Леопольд также заплатил туда из незаконно взятого капитала фонда Сечени.

В 1715 году Венгерская Палата обязалась выплатить сумму фонда, и таким образом, с опозданием в 24 года в 1716 году началось строительство Пештского Дома инвалидов под руководством архитекторов Яноша Хёльблинга и Фортунато де Прати. В 1726 году принц Макцимилиан фон Ганновер пожертвовал в фонд строительства 125 000 форинтов. Благодаря этому строительство ускорилось и с 1728 года оно продолжалось до 1742 года уже под руководством Антона Эрхардта Мартинелли. В 1728 году принц Евгений Савойский, генерал, председатель Военного Совета, отдал приказ о том, чтобы каждый солдат 36 императорского-королевского полка ежемесячно выплачивал в фонд строительства по одному крайцару. В 1729 году уже можно было поселиться в одну часть здания. Здесь поместили 300 инвалидов из г. Эршекуйвар. Численность обитателей учреждения по мере строительства постепенно возрастала и к 1974 году достигла уже 1578 человек.

Главным ведомством Дома инвалидов была Комиссия венского двора, зависевшая от Высшего Военного Совета и от Дворовой Палаты. Организационным уставом предписывалось, чтобы внутренний распорядок был похож на казарму императорского-королевского гарнизона, лежачие больные (в среднем 30—40 человек) получали медицинский уход. После восстановлении своего здоровья они должны были возвратиться в свои полки, а те, кто оказались непригодны к воинской службе, до конца своей жизни получали уход в Доме инвалидов.

С 1731 года изменился характер учреждения. Дом инвалидов купил у германского Рыцарского ордена регион Яскун и таким образом стал официально феодальным ведомством. Доходы за земельную собственность составляли 34—35 тыс. рейнских форинтов. Однако феодальные офицеры (служащие), назначенные Дворовой Комиссией, в сотрудничестве с будайским главным Военным Комиссариатом совершали страшно много злоупотребления во время насильственного сбора как Яскуншагского феодального налога, так и государственного или военного налога. Феодальный налог расходовался на снабжение и содержание иноземных войск, на содержание Дома инвалидов в 2 военных палат. Таким образом, из этих налогов ничего не вернулось в Яскуншагскую экономику. И так как те, из инвалидов Пештского Дома инвалидов, которые были еще способны нести службу, направлялись служить в различных гарнизонах страны, их двойное содержание и денежное довольствие выплачивалось домашней кассой Дома, что очень быстро увеличило потребность в деньгах за один год. В 1739 году в Буду было командировано 482, в Секешфехервар 77, в Сольнок 31, на Остров Чепель, в Савойский дворец 29 и в г. Байа 19 инвалидов.

С началом войны за австрийское наследство расходы Дворовой Палаты настолько возросли, что сумм, накопившихся в фонде Инвалидов, уже не хватило на продолжение строительства, более того, годом раньше Дворовая Комиссия дала заем Хофкамере в размере 40 000 рейнских флоринов под 6 процентную ставку.

Таким образом, строительство прервалось на половине, его дальнейшее продолжени стало невозможным. Вследствие возникших военных расходов и потерь приостановились надежды и ожидания, связанные с дальнейшими инвестициями в «фонд милосердия», задержанные шлагбаумами реальностей войны.

József Kiss

MILITÄRISCHE ORDNUNG UND VERSORGUNG IM INVALIDEN-HAUS ZU PEST IN DEN 1720—1730-STEN JAHREN

Resumee

Die Errichtung des gegenwärtigen Zentralgebäudes des Rathauses von Budapest, das ehemahligen Martinelli-Schlosses, des originalen Invaliden- Hauses zu Pest wurde durch die sog. Szechenysche Fundation im Wert von 157 000 Rheinischen Gulden ermöglicht, worüber György Szechenyi der Kardinal zu Gran in seinem Fundations- Brief am 24-ten Januar 1692 verfügte. Szechenyi, der gröste ungarische Mäzen der Zeit hat im Interesse der menschlichen Versorgung, der während des gegen der Türken geführten Befreiungskrieges verwundet und invalid gewordenen Soldaten die Errichtung des Institutions bedrängt. Der Hofkriegsrat und die Hofkammer von Wien haben es aber verschoben und das Fundations Kapital auf etwas anderes verwendet. Im 1702 haben sie mit dem königlichen und kaiserlichen Hocheitsrecht, ungesetzmässig das Krongut den Jassisch — Kumanischen Distrikt konfisziert und ihn für 500 000 Rheinischen Gulden den Deutschen Ritterorden verkauft. Die Hälfte der Verkaufpreis wurde von den Deutsch-Ordens- Ballei Franken in die Kasse der Hofkammer gezahlt, während wurde die andere Hälfte vom Kardinal graf Lipot Kolonits in die Kasse aus dem Fundations Kapital gezahlt das Unrecht aus den Szechenyischen Fundationan entnommen wurde.

Die Summe der Fundation wurde 1715 von der Ungarischen Kammer übergenommen, so konnte der Bau des Invaliden Haus zu Pest, mit 24 Jahren Verspätung im 1716, unter der Leitung von Baumeister János Hölbling und Fortunato de Prati beginnen. 1726 wurden 125 000 Rheinische Gulden dem Baufonds von Prinz Maximillian von Hannover gespendet. So wurden din Bauarbeiten beschleunigt und von 1728 gegen sie weiter unter der Leitung von Anton Erhard Martinelli bis zum Jahre 1742. 1728 hat Feldmarschall Prinz Eugen von Savoyen der Vorsitzende des Kriegsrates angeordnet, das alle Soldaten der in der Ungarischen Königreich stationierenden 34 K.U.K. Regimente am Baufonds mit einem Monats- Kreutzer beitragen soll.

1729 hatte schon das Invaliden — Haus ein beziehbares Teil und 300 Invaliden aus Érsekújvár (Neuhäusel) wurden im Gebäude untergebracht. Der Personalbestand des Instituts ist im Verhältnis der Bauarbeiten allmählig auf 1740 schon auf 1578 Köpfe gestiegen.

Das Oberbehörde des Instituts war eine Hofkommission von Wien, die vom Hofkriegsrat und von der Hofkammer abhängig war. Seine Organisationssatzung hat vorgeschrieben, das seine innere Ordnung gleich aussehen soll wie die einer *K.U.K.* Garnisonkaserne und die bettlägerige Kranken ärtzliche Behandlung erhalten sollen. Nach der Wiederherstellung ihrer Gesundheit sollten sie zu ihren Regimenten zurück kehren während die Dinstuntaugliche bis zum Ende ihrer Leben hier Unterhalt erhalten sollten.

Mit 1731 beginnend veränderte sich der Charakter des Instituts. Es hat den Jassisch- Kumanischen Distrikt vom Deutschen Ritterorden gekauft und so ist es auch zur institutionelle grundherrliche Behörde geworden. Sein grundherrliches Einkommen machte jährlich 34 000—35 000 Rheinische Gulden aus. Die von der Hofkommission ernannten grundherrliche Beamten haben aber zusammen mit den Kriegskomissare des General- Kriegs — Kommissariat-Amts zu Ofen sehr viele Misbräche, während der gewaltsame Erhebung der Grundherrliche Arenda- Gebühr (census dominalis) und der staatliche oder Kriegssteuer (quantum contributionale) in Jassisch- Kumanien begangen. Die grundherrliche Arenda — Gebühr wurde auf die Versorgung und Erhaltung des Instituts, die Kriegssteuer auf die Unterhaltung der fremden Soldaten verwendet. So ist aus diesen Steuern nichts in die Jassisch-Kumanische Wirtschaft zurückgeströhmt. Da die dienstfähige Mannschaft der Invaliden Bestandes des Invaliden-Hauses zu Pest oft in den verschiedensten Garnisonnen des Landes zur Dienstleistung kommandiert wurden und ihre doppelte Versorgung und ihrer Sold von der Hauskasse des Instituts bezahlt wurden was die jährliche Geldbedarf des Instituts schnell erhöhte. 1739 wurden Z.B. 482 Invaliden nach Ofen, 77 nach Székesfehérvár, 31 nach Szolnok, 29 nach Csepel-insel an den Savoyen Schloss und 19 nach Baja kommandiert.

Vom Beginn des österreichischen Erbfolgekrieges erhöhten sich die Ausgaben der Hofkammer in einem so grosen Masse, das es aus der für die Invalidenfonds ansammelten Summe für die Fortsetzung der Bauarbeiten nicht ausgereicht hat. Die Hofkommission hat sogar der Hofkammer 40 000 Rheinische Gulden auf 6% Zinsen ein Jahr früher darleihen.

So sind die Bauarbeiten abgebrochen die Weitereentwicklung ist unmöglich geworden. Wegen der Kriegskosten und Kriegsverluste stutzten die Hoffnungen für die weitere Investitionen der „Gnaden Fundation" vor der Schranke der Realitäten des Krieges.

KÖZLEMÉNYEK

PETER UNWIN

GÖRGEI TÉLI HADJÁRATA

Egy elfelejtett hőskölteméný új előadásban

A Habsburg Birodalomban, mint egész Európában, 1848 a forradalmak éve volt. A Habsburgok lépésről lépésre felülkerekedtek a bécsi diákokon, Prága polgárain és az itáliai nacionalistákon. Magyarországhoz több időre volt szükség, noha 1848 decemberére a császári főparancsnok, Windisch Graetz Budapest alatt állt.

Kossuth, Magyarország karizmatikus vezetője, nem könnyítette meg tábornokai dolgát. Feladatukká tette, hogy vívjanak döntő csatát Budapest előtt, azonban hadseregük és a főváros épségének kockáztatása nélkül. Ugyanakkor ő a kormányhivatalokkal, az országgyűléssel, az államkincstárral és a hadianyaggyárakkal együtt Kelet-Magyarországra, Debrecenbe települt, ám erről is elmulasztotta tájékoztatni katonati vezetőit. A tábornokok, mivel úgy érezték, magukra hagyták és kijátszották őket, visszavonták a hadsereget a Duna mögé és ellenállás nélkül hagyták, hogy Windisch Graetz birtokába vegye Budapestet. Ebben a pillanatban úgy tűnt, Kossuth rétorikája ellenére minden elveszett. A magyar hadsereg főparancsnoka azonban, a harminc éves, huszárkapitányból tábornokká előlépett Görgei Artúr olyan hadműveletbe kezdett, amely saját kormányát éppúgy meghökkentette, mint az ellenséget és olyan helyet vívott ki ezáltal magának a hadtörténelemben, mint Stonewall Jackson a Shenandoah-völgyi hadjáratával.

Ez a hadművelet mindig is nagy hatást gyakorolt rám és mielőtt 1986 májusámegváltam volna budapesti brit nagyköveti beosztásomtól, segítséget kértem a Magyar Néphadseregtől, hogy egy magyar hadtörténész kíséretében végigkövethessem Görgei menetvonalát.

Kossuth és Windisch Graetz egyaránt azt várták, hogy Görgei kelet felé vonul vissza: a Tisza vonalán megtámaszkodva védelmezhette volna Debrecent. Küldött is egy csekélyebb egységet abba az irányba, maga azonban, azt követően, hogy 1849. január 6-án utoljára Vácnál bukkant fel, 30 kilométernyire Budapesttől, északnak fordult, a ma Szlovákiához tartozó hegység felé. 16 000 embere volt, túlnyomóan kiképzetlen katonák, négy hadosztályban, tapasztalatlan parancsnokok vezetése alatt. Görgei maga Magyar Királyi Feldunai Hadseregnek nevezte ezt az erőt.

Windisch Graetz úgy cselekedett, ahogy Görgei várta. Ahelyett, hogy Debrecen felé nyomult volna, tétovázni kezdett és a Feldunai Hadsereg után menesztett egy hadosztályt, mely illő távolságból követte és szemmel tartotta mozdulatait.

A Dunától északra eltávolodván azonban Görgei hirtelen nyugatnak fordult, hogy Lipótvár (Leopoldov) ostromzárának feloldásával Bécset fenyegethesse. Másik lehetősége az volt, hogy — dél felé fordulva — felmenti Komáromot, ami által elvághatja Windisch Graetz duna-menti utánpótlási vonalát Bécs és Budapest

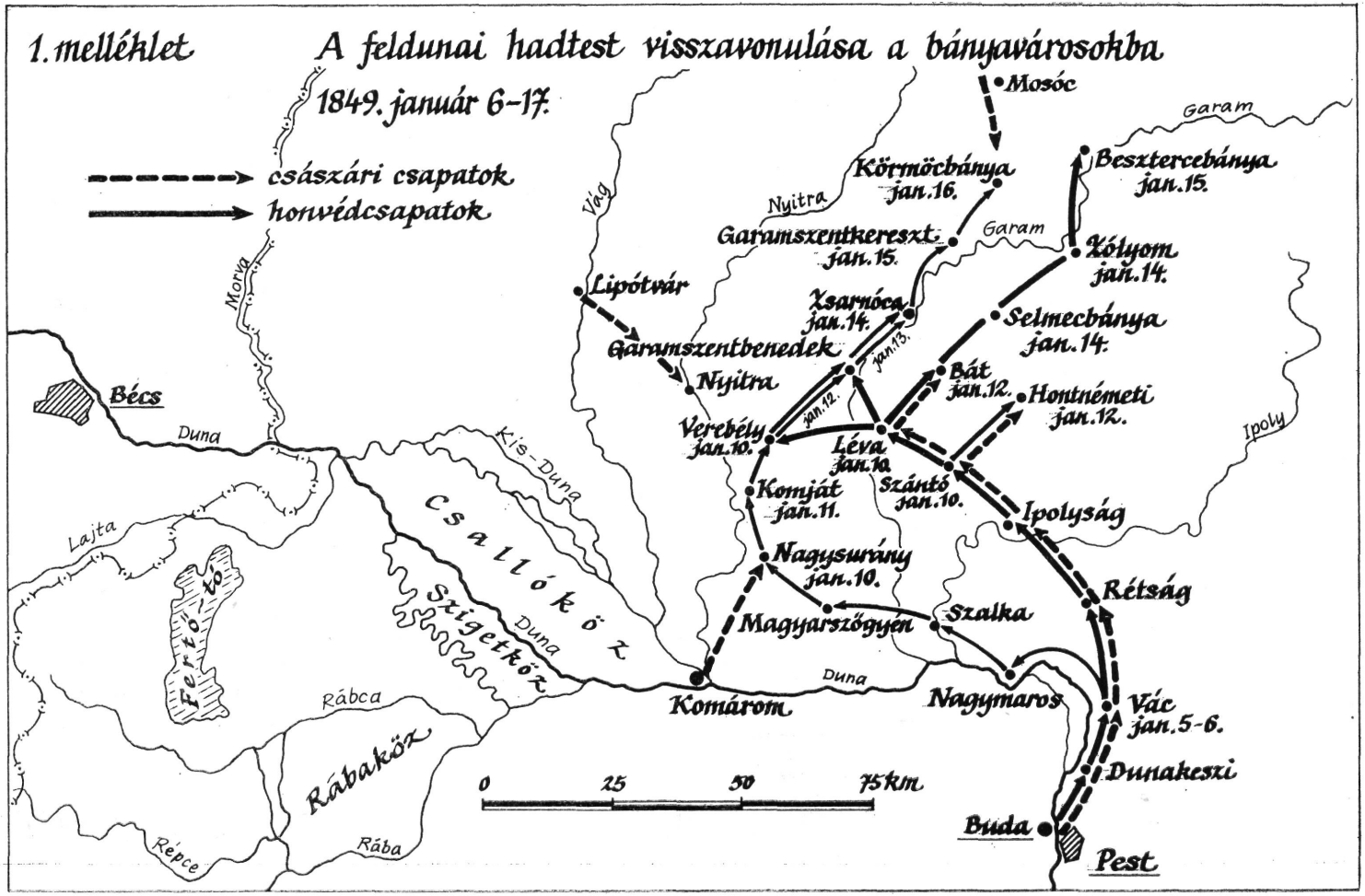
1. melléklet
A feldunai hadtest visszavonulása a bányavárosokba
1849. január 6-17.
császári csapatok
honvédcsapatok
Mosóc
Garam
Besztercebánya jan.15.
Körmöcbánya jan.16.
Vág
Nyitra
Garamszentkereszt jan.15.
Garam
Zólyom jan.14.
Lipótvár
Morva
Zsarnóca jan.14.
Selmecbánya jan.14.
Garamszentbenedek
jan.13.
Nyitra
Bát jan.12.
Hontnémeti jan.12.
Bécs
Duna
Verebély jan.10.
jan.12.
Léva jan.10.
Ipoly
Kis-Duna
Komját jan.11.
Szántó jan.10.
Ipolyság
Lajta
Csallóköz
Nagysurány jan.10.
Rétság
Szigetköz
Duna
Magyarszőgyén
Szalka
Fertő tó
Duna
Rábca
Komárom
Nagymaros
Vác jan.5-6.
Rábaköz
0
25
50
75km
Dunakeszi
Buda
Répce
Rába
Pest

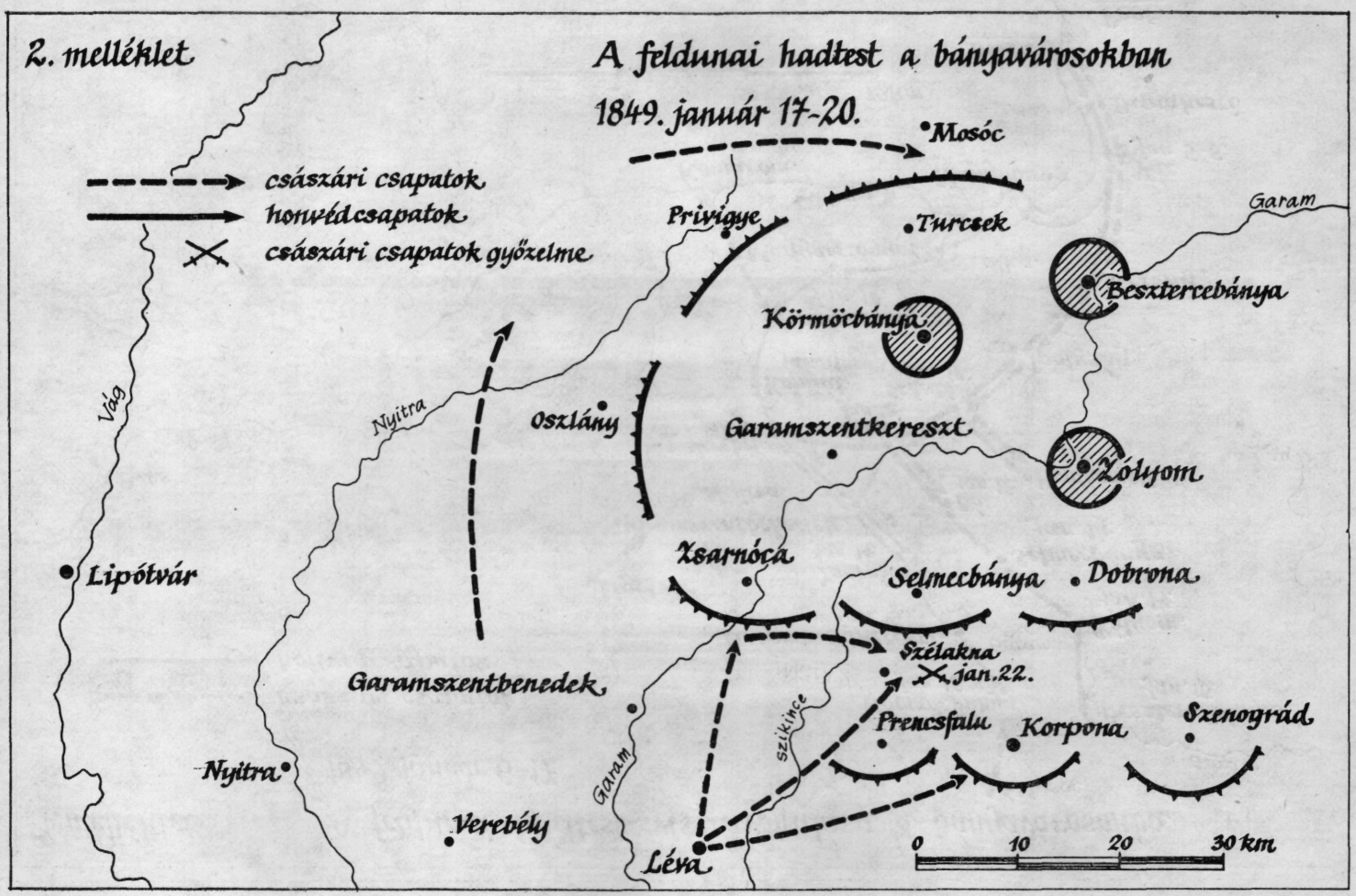
2. melléklet
A feldunai hadtest a bányavárosokban
1849. január 17-20.
császári csapatok
honvédcsapatok
császári csapatok győzelme
Mosóc
Privigye
Turcsek
Garam
Besztercebánya
Körmöcbánya
Vág
Nyitra
Oszlány
Garamszentkereszt
Zólyom
Lipótvár
Zsarnóca
Selmecbánya
Dobrona
Szélakna
jan.22.
Garamszentbenedek
Prencsfalu
Korpona
Szenográd
Nyitra
Verebély
Garam
szikince
Léva
0
10
20
30 km

között. Január 10-én azonban Habsburg hadoszlopok állták Görgei kis seregének útját dél, nyugat és észak felől. Ezen a napon, Lévánál (Levice), a magyar főparancsnok úgy határozott, hogy ismét északnak fordul és elsáncolja magát a Beszterce (Banská Bystrica) körüli, arany- és ezüstbányáikról híres hegyi városokban. Abban bízott, hogy ott megpihentetheti és megvédelmezheti csapatait a legkeményebb téli napokban, kiképezheti és újra felszerelheti őket, továbbá, azáltal, hogy állandó fenyegetést jelent Windisch Graetz északi szárnyán, eltérítheti őt attól, hogy keleti irányban mozogjon és kivesse a magyar kormányt Debrecenből.

Görgei súlyos taktikai hibát követett volna el, ha nem ad lehetőséget a Habsburgoknak, hogy felgöngyölítsék saját, Besztercétől délre elhelyezett állásait. A Feldunai Hadsereg helyzete a hegyi bányavárosok térségében több volt, mint kétséges. Ugyanakkor Kossuth, akinek időközben sikerült újra felvennie a kapcsolatokat Görgeivel, újra és újra sürgette őt, hogy hozza hadseregét keletre és csatlakozzék a Debrecent a Tisza vonalára támaszkodva védelmező gyenge magyar erőkhöz. Ez rosszabb volt, mint egy lidérces álom. Görgeinek az utasítás szerint ki kellett vonnia négy hadosztálynyi gyakorlatlan hadseregét a hegyi bányavárosok környéki hevenyészett állásaiból és a tél közepén, az ellenség megfigyelése alatt, a megtámadtatás állandó veszedelmével kellett kelet felé nyomulnia, Habsburg csapatokkal a sarkában. Az elöntött utakon az emberek térdig, néha derékig merültek a vízbe. Egyetlen példa is kitűnően mutatja a nehézségeket: Görgei legnyugatibb hadosztálya csak úgy tudott kivonulni Körmöcbányáról (Kremnica), hogy a hadsereg utászai egy használaton kívüli bányavágatot tettek járhatóvá a besztercei hegyek gyomrában.

Január 25-én a Feldunai Hadsereg két oszlopban, oszloponként két hadosztállyal, megindult kelet felé. Görgei az északi oszloppal tartott, a hóborította Magas-Tátrán és Lőcsén (Levoca) át Szepesvár (Spisské Pohradie) felé.

A másik oszlop, amelyet a Bath-ban született, hugenotta származású angol Guyon Richard tábornok vezetett — aki a brit hadseregben kevés perspektívát látott maga előtt, — mintegy 15 mérfölddel délebbre, Iglón (Nová Ves) keresztül menetelt.

A hadsereg előtt négyezer láb magasságú hegylánc emelkedett, melyet csak a Branyiszkói hágó tört át. Görgei hadseregének, ha Eperjest (Presov) el akarta érni, hogy délnek fordulván, Kassán (Kosice) keresztül csatlakozzék a Tiszánál álló magyar erőkhöz, át kellett jutnia hágón. A hágó legnagyobb magassága 2500 lábnyi és még ma is számottevő akadálynak számít. 1849-ben az út alig volt több egyszerű szekérnyomnál. A tél ugyanakkor különösen kemény volt. Görgei nem sokra tartotta Guyon katonai képességeit, annál többre határozottságát és bátorságát. Február 5-én parancsot küldött neki, hogy támadja meg a hágót tartó könnyű Habsburg erőket. Ugyanakkor ő, az északi hadoszlop két hadosztályának tisztjeivel megállapodott Lőcsén és éppoly gondtalanul, mint Wellington tisztikara Waterloo előestéjén Brüsszelben, bált rendezett a város szebbkeblű hölgyeinek tiszteletére.

Guyonnak 3500 embere volt egy 2000 fő erejű Habsburg dandárral szemben. 15 mérföldnyi meredek, kanyargós, jeges út állt előttük. Tudta, ha nem sikerül áttörnie a hágón, az egész hadsereg veszélybe kerül. Kürtösöket küldött hát előre kétoldalt azzal az utasítással, hogy fújják a vadászok kürtjeleit és hitessék el a Habsburg csapatokkal, hogy bekerítették őket a szárnyakon. Egyidejűleg — talán abból kiindulva, hogy ha a kalap már túl van a kerítésen, a fej is átjut előbb-utóbb — üzenetet küldött főparancsnokának, hogy a hágót elfoglalta. Aztán megindította a támadást. A Habsburg dandár mintegy fél napig tartó ellenállás után visszahúzódott a hágóról a csúcs mögé. Február 6-án éjjel Guyon huszárai Eperjesen voltak. Megnyílt az út a Tisza felé. Görgei hadoszlopának tisztjei még egyszer és utoljára meghajoltak bájos vendégeik előtt és, kávéval kúrálván ki a katonai szalonspiccet, erőltetett menettel csatlakoztak Guyonhoz. Február 12-re Görgei ott volt, ahová Kossuth parancsolta: egyesítette erőit Klapka gyenge tiszai hadseregével. Csakhogy míg január elején a

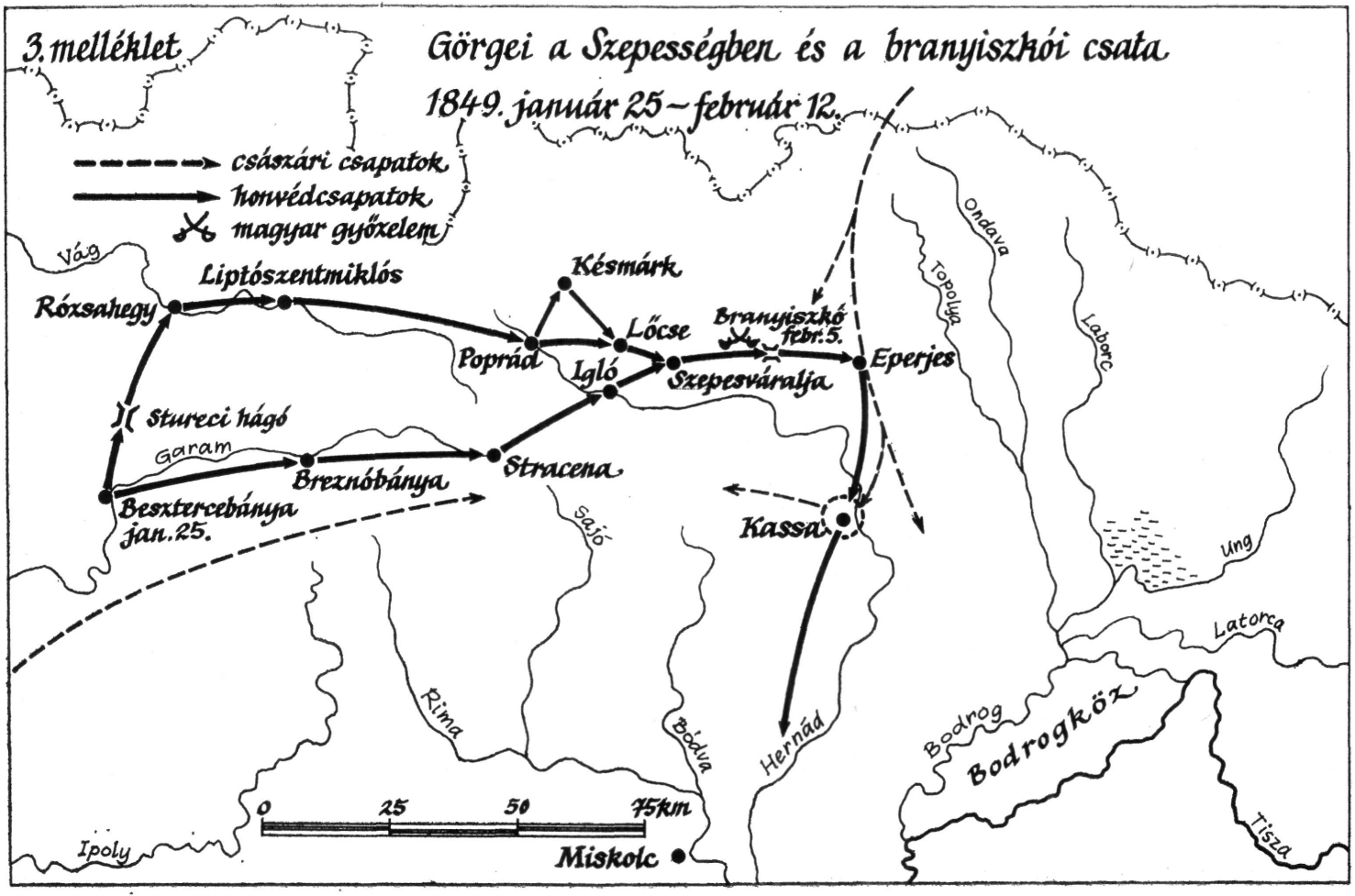
3. melléklet
Görgei a Szepességben és a branyiszkói csata
1849. január 25 – február 12.
császári csapatok
honvédcsapatok
magyar győzelem
Vág
Liptószentmiklós
Rózsahegy
Késmárk
Lőcse
Poprád
Igló
Branyiszkó
febr. 5.
Szepesváralja
Eperjes
Ondava
Topolya
Laborc
Stureci hágó
Garam
Breznóbánya
Stracena
Besztercebánya
jan. 25.
Sajó
Kassa
Ung
Latorca
Rima
Bódva
Hernád
Bodrog
Bodrogköz
Tisza
Ipoly
0
25
50
75km
Miskolc

a hegyekbe kiképzetlen csapatokkal vonult el, egy hónappal később olyan hadsereggel tért onnan vissza, amely háromszáz mérföldet menetelt, a bányavárosokban felszerelkezett, megtanult tűzben manőverezni, számtalan összecsapásban vett részt és a tél közepén leküzdött egy nehéz hágót is. Görgei a tiszai hadsereghez olyan sereggel csatlakozott, mely bízott önmagában és vezérében. A taktikai kezdeményezés a magyaroknál volt.

Elégedetten tapasztalván, hogy Görgei kelet felé húzódik és nem fenyegeti többé utánpótlási vonalait, Windisch Graetz végre maga is megindult Budapest alól a Tisza felé az Alföld északi peremén. A két hadsereg 1849. február 26-án Kápolnánál találkozott, pár mérföldre délkeletre Egertől, a bikavér hazájától. Nagyjából egyenlő erőt képviseltek, mintegy 25—25 000 katonát számláltak. Mind Görgei, mind tábornoktársai úgy vélték, hogy az öreg, zsémbes és határozatlan Dembinszky, a lengyel emigráns tisztből lett főparancsnok személye roppant hátrányt jelent a magyarok számára. Dembinszki a kis Tarna folyócska vonalában, Kápolnától nyugatra bocsátkozott harcba a Habsburg erőkkel. Második harcvonalát azonban elmulasztotta időben előrevonni. Az osztrákok rést találtak a jobbszárnyán, áttörték azt és a zöm felé támadtak. A magyarok szívós harcban kelet és félkelet felé vonultak vissza. Noha a csatatér az osztrákok kezén maradt, úgy vélték, taktikai szempontból a csata igen „szoros" volt, erkölcsi szempontból pedig feltétlenül győzelemnek számított, hiszen a kezdetlegesen felszerelt és tétován vezetett magyar hadsereget Görgei tapasztaltsága és a téli hadjáratban összekovácsolódott hadosztályai olyan erővé formálták, amely megállhatta a helyét a reguláris Habsburg csapatokkal szemben. Kápolna után a hadsereg türelmetlensége csak fokozódott Dembinszkivel szemben. Intrika intrikát követett — és a szálakat Görgei tartotta kezében. Voltaképpen — nem hivatalosan — ő volt a főparancsnok. Hét további hónapon át ragyogó hadjáratot vezetett a Habsburgok ellen. Visszafoglalta Budapestet, felmentette Komáromot, Bécset fenyegette és újra a Felvidéken át vonult vissza. Ekkorra a Habsburgokon már olyannyira eluralkodott a pánik, hogy a cárhoz fordultak, segítene a lázongó magyarokat térdre kényszeríteni. A Felvidékről kiindulva Görgei a szárnyakon támadta meg az előnyomuló orosz erőket. A két birodalom egyesített erejével azonban már nem bírtak a magyarok. Lassan visszavonultak délkelet, a török határ felé. Kossuth török területre távozott, Görgeit diktátorként hagyta hátra az országban.

A diktátor az oroszok előtt letette a fegyvert, akik garantálták személyi biztonságát és amikor átadták őt a Habsburgoknak, a garanciát azok is tiszteletben tartották. 1916-ban bekövetkezett haláláig sok éven át Karinthiában élt száműzetésben. A zűrzavar, a Habsburg álnokság és intrika következtében azonban tábornoktársai más sorsra jutottak. Tizennégyüket 1849 októberében Aradon kivégezték és ezt a bosszúcselekedetet mind a mai napig nem felejtették el Magyarországon. Az a tény, hogy Görgei életben maradt, teljesen lerombolta hírnevét. Lehetett volna a tizenötödik aradi vértanú, ám életben maradt és Kossuth sohasem szűnt meg „Magyarország júdásaként" vádolni őt. Sok magyar mindmáig elátkozza az emlékét, lassan azonban a történészek, úgy tűnik, visszatérnek a szigorúan vett tényekhez és tisztábban látják például a Kossuthhoz fűződő ellentmondásos viszonyát is. Remélhető, hogy egyszer majd megkapja az őt megillető tiszteletet, részint mint alapvetően becsületes, bár összetett jellemű ember, részint mint ragyogó katonai vezető.

Az utazó manapság kevés támpontot talál magának, ha meg akarja ismerni Görgei 1849 január—februári hadjáratának vonalát. A városok, a hegyek, a mezők, erdők és dombok azonban, amelyek kijelölték útvonalát, ma is megvannak. Olyan kitűnő vezetővel, mint amilyen kísérőm, Bona Gábor volt, könnyen rekonstruálhattam a hadjáratot. Ha pedig egy kicsit letérünk az útvonalról Szepes megyében, meglátogathatjuk azt a falut is, amelyből Görgei származott. Most Toporec a neve. Kedves,

dimbes-dombos vidéken fekszik, erdők, folyócskák, legelők között, 20 kilométernyire a Magas-Tátra csúcsaitól. A vidéke még ma is szinte érintetlen. A falu, Toporc azonban, és különösen a Görgeiek családi fészke, igencsak megszenvedte a huszadik századi fejlődést. A múlt század közepén az írók még idilli jelzőkkel írták le a házat és kertjét. Mára a kertet elnyelte a szántó. A ház — szerény, négyszögletes, kétszintes vidéki kúria — elhagyatott és a pusztulás legvégső stádiumában van. A helyi termelő szövetkezet magas betonpanel-falak közé szorította. A szlovák parasztok különbözőképpen beszéltek róla: egyesek szerint üresen áll, mások úgy tudják, istállónak használják, megint mások szerint iroda... Szomorú roncsa pusztán annak, ami 140 évvel ezelőtt lehetett.

Görgei téli hadjárata azonban újra és újra gondolatokat sugalmaz a hadtörténészeknek; bizonyos alapelvek tökéletes megvalósulásának példája: Eltéríthető az ellenség az előrenyomulási szándékától, ha a szárnyain fenyegetik. Visszavonulásra késztethető utánpótlási vonalainak veszélyeztetése, vagy látszólagos veszélyeztetése révén. A katonák és a parancsnokok menet közben is kiképezhetők. Kellő határozottsággal még elégtelenül kiképzett csapatokkal is lehet manőverezni, akár nehéz terep- és időjárási viszonyok között is. Legfőképpen pedig: bizonytalanságba ejthető az ellenség, ha a saját csapatok kikerülnek a látótávolságából; akkor van mód előnyösebb pozíciók szerzésére a saját bázisok védelme érdekében, s ezek birtokában ellentámadást lehet indítani.

SPÁCZAY HEDVIG

ADALÉKOK A TITKOS ÉS BIZALMAS ÜGYKEZELÉS PROBLEMATIKÁJÁHOZ A HONVÉDELMI MINISZTÉRIUMBAN 1926—1930 KÖZÖTT

A trianoni megkötöttségek folytán az 1920-as évek elejétől kezdve — miként ismeretes — egyes honvédelmi minisztériumi ügyosztályokat formailag más tárcák alá helyeztek, pontosabban rejtettek, a Magyar Nemzeti Hadsereg Fővezérségéből alakult Vezérkari Főnökség (hivatalos nevén M. kir. honv. Vezérkar Főnöke, rövidítve VKF) pedig fedőnévként a HM (Honvédelmi Minisztérium) VI. csoportja elnevezést kapta.

Az ügykezelés és ügyvitel bizalmas volta és titkossága is fokozatosan előtérbe került. Egyes iratcsoportokat egyszerűen nem iktattak, míg másokat csak az úgynevezett „Titkos Leltár"-ban tartották nyilván.

1927 májusától kezdve, részint az ügykezelés kaotikus voltán enyhítendő, részint az országban meginduló konszolidálódási folyamat kapcsán (mely ha csekély mértékben is, de kezdte lazítani a trianoni megkötöttségeket), valamint a szövetségközi katonai ellenőrző bizottság távozása folytán, könnyítéseket kezdtek bevezetni a bizalmas és titkos ügykezelés terén.

A titkos ügyiratok kezelése tárgyában az alapvető rendeletet 1926. február 1-én adták ki.[1] Ezt a rendeletet 1927-ben közelebbi dátum és szám nélkül (de egy 1927. április 15-i HM Eln. D., szám nélküli rendeletre hivatkozva) az Eln. D. osztály megerősítette, s egyben némileg módosította, illetve kiegészítette:

„A szövetségközi katonai ellenőrző bizottság távozásával kapcsolatban folyó évi április 15-én[2] kiadott Eln. D. szám nélküli rendelet kapcsán a titkos ügykezelésre vonatkozólag a következőkben intézkedem:

Az 1926. évi február 1-én kiadott és a titkos ügykezelés gyökeres korlátozására vonatkozó szám nélküli rendeletem határozványai továbbra is érvényben maradtak. Különösen vonatkozik ez a titkos ügydarabok kézbesítésére, mely ezentúl is az eddig bevált módon (előjegyzési lap) bonyolítandó le. Könnyítések csak olyan, a végrehajtás körül felmerülő részletvonatkozásokban engedhetők meg, melyek részben már

1 A rendelet szerint a „beállott új helyzet az eddigi titkos ügykezelés *gyökeres korlátozását* teszi szükségessé." E rendeletekre vezethető vissza (a második világháborús iratpusztulást leszámítva), hogy az 1920-as évek elejéről, a titkosan kezelt honvédelmi minisztériumi iratokból csak alig pár található a Hadtörténelmi Levéltárban. A rendelet ugyanis kimondja, hogy „a titkos irattárak a legmesszebbmenőleg kiselejtítendők, a nem okvetlenül szükséges ügydarabok bizottságilag elégetendők... A kiselejtítés után még visszamaradó darabok, kiadványozási, láttamozási, véleményezési ívek, titkos iktatók, előjegyzések, munkakönyvek stb. a parancsnok és a rejtéssel megbízott tiszt egyéni felelőssége mellett, elvben magánlakásokon tartandók. Kincstári épületben lévő helyiségek (beleértve a magánlakásokat is) rejtésre csak kivételesen jöhetnek tekintetbe. — A selejtítés, illetve a rejtés e parancs kézhezvétele után azonnal a leggyorsabban foganatosítandó; ennek megtörténtével egyetlen titkos darabnak sem szabad az irodában maradnia... *F. év február 1-e után* a titkos ügyek elintézése a legminimálisabb mértékre szorítandó és lehetőleg arra az időpontra halasztandó, amikor ezen korlátozás nem fog fennállani." (Hadtörténelmi Levéltár [a továbbiakban: HL.] HM 1928. 193/titk. elns. számhoz szerelt 1926. febr. 1-i szám nélküli előirat.

2 A dátum fölé ceruzával odaírva: „május hóban".

eddig is gyakorlatban voltak. Az alábbi intézkedések célja az e téren tapasztalt hiányokat és rendszertelenségeket kiküszöbölni s a könnyítések módját egységesen szabályozni.

Elrendelem:

1. Az osztályok fektessenek fel titkos osztály iktató könyveket és lássák el azokat az alábbi számcsoportoknak megfelelő iktatószámokkal:

Elnökség	1—1000
1. osztály	1001—2000
2. osztály	2001—3000"

Így folytatódik tovább a számcsoportok felsorolása, úgy, hogy az utolsó számozott osztály, azaz a 20. ügyosztály pl. 20 001—21 000-ig kapja meg a számokat, az Elnökség B. pedig a 100 001—103 000-as számcsoportokat kapja.

„Az ezentúl beérkező minden titkos ügydarab ebbe az osztályiktatókönyvbe vezetendő be és ennek folyószáma (vagyis az iktatószám) eltérőleg a nyílt ügydarabokon alkalmazott számozástól — a beadvány jobb felső sarkára jegyzendő fel (pl. 10 416/10. 1927.).

Vettemezési és egyéb bélyegzőkkel a beérkező titkos ügydarabokat ellátni tilos.

2. Amennyiben a fogalmazó az ilyen ügydarab elintézéséhez előadóívet használ, ehhez csak kék (elnöki) előadóívet alkalmazhat s azt a következőképpen kell kitöltenie:

Az előadóívnek az iktatószám részére fenntartott helyére az eddig is használt Sz. N. (Szám nélkül) jelzést, míg a fenti, karikával ellátott titkos iktatószámot az előadóív jobb felső sarkán tartozik bejegyezni.

Egyéb más a titkosságot jelző feljegyzéseket, bélyegzőket (ún. »Tiszt-tisztnek«, »Boríték alatt kezelendő«, »Titkos «stb.) alkalmazni felesleges, mert a »számnélküli« « jelzés teljesen megkülönbözteti ezeket minden más ügydarabtól és mert ezeknek a daraboknak kezelési teendőit (az iktatást, a tisztázást, kiadást, irattározást és megőrzést) is tisztek végzik s így ezek borítékolása is felesleges.

Az említett külön jelzések csak arra lennének alkalmasak, hogy hivatlanok figyelmét az ilyen ügydarabokra felhívják.

3. Az előadóívek egyéb formai részének kitöltése (tárgykivonat stb.) és a kiadványtervezetnek alaki része semmiben sem tér el az egyéb előadóívek alakjától.

A kiadvány tisztázata azonban éppúgy mint eddig, csupán a fogalmazvány szövegét tartalmazza, tehát ezek fej (?—S. H.) szám, cím, kelt és aláírás nélkül tisztázandók, illetve adandók ki...

4. Minden osztály a titkos ügydarabokról tárgy-, illetve névmutatót köteles vezetni.

A tárgy- és névmutatóra különös gond fordítandó, mert az osztály titkos postája szám nélkül érkezik és így ez a számmutatóban nem tartható nyilván. A kutatások megkönnyítése érdekében az egyes ügydarabok a tárgymutatóban lehetőleg több vezérszó alatt veendők fel.

5. Társosztályoktól láttamozás céljából érkezett ügydarabok nyilvántartására az osztályok egy külön átjáró előjegyzést fektessenek fel. Minthogy ezek az ügydarabok karikával ellátott titkos iktatószámmal ellátva érkeznek, ezekről számmutató vezetendő.

6. Titkos irattárak:

a) Az 1926—1927. évi titkos irattárak és iktatók az irodahelyiségekbe feltűnés nélkül visszavihetők.

Minden osztály gondoskodjék arról, hogy ellenőrzési riadó esetén a mostani »R« helyzet 8 napon belül visszaállítható legyen.

b) A titkos ügydarabok őrzésével megbízott tiszt titkos ügydarabot csak vevény

ellenében adjon ki és erről előjegyzést vezessen, hogy az ügydarabot felvevő annak visszaadására felszólítható legyen...

c) A titkos irattárak minden év februárjában osztályonként bizottság által rovancsolandók. A rovancsolás lelkiismeretes végrehajtása fontos, mert egy később meghatározandó időben a titkos iktatók az ügydarabokkal együtt hiány nélkül az elnöki irattárnak lesznek átadandók."[3]

Az iraton sem keltezés, sem aláírás nincs.

A fenti rendeletet az 1927. május hó 20-án kiadott rendelettel tovább módosították, vagyis a titkos ügykezelés terén további könnyítéseket rendeltek el. Nevezetesen e rendelkezés megengedte az iratok iktatását és lehetővé tette, hogy az iktatószámot az előadóív jobb felső sarkán bekarikázva feltüntessék. (Hasonlóan a már idézett korábbi rendelethez.) Úgy vélték azonban, hogy a titkos ügykezelés eddigi módjának *gyökeres* megváltoztatására a helyzet *még mindig nem alkalmas*, így mindössze néhány további könnyítést engedélyeztek.[4]

Az első ilyen valóban „könnyítő" rendeletet HM 193/titk. elns. 1928. szám alatt adták ki, 1928. március hó 17-én. Érdemes e rendelet minden egyes pontját idézni, mert megkönnyíti — főleg a kívülálló, illetőleg a korabeli katonai ügykezelésben nem jártas — kutató eligazodását az iratanyagban.

„1. Az 1928. évi április hó 1-től kezdve titkos szám alatt feldolgozott ügyiratok kiadványainak *tisztázását* — az aláírás kivételével — mindazokkal az iratváltásnál nehezen nélkülözhető adatokkal el kell látni, amelyekkel a nyílt szám alatt kiadott rendeletek (jelentések) el vannak látva. Ezeket az adatokat az ügyirat számának kivételével ugyanazokra a helyekre kell vezetni, mint a nyílt szám alatt kezelt ügyiratok tisztázatánál.

A titkos ügyirat számát a tisztázatban az *aláírás helyére* kell vezetni, ami által ezek a nyílt tisztázatoktól mindenkor megkülönböztethetők.

2. Az átvett titkos ügyiratokat az iktatás alkalmával *vettemező bélyegzővel ellátni nem szabad*. Az iktatószámot az iktató ceruzával írja az iktatmány jobb felső sarkára. Az iktatmányra, vagy ennek mellékletére bárminemű feljegyzéseket, vagy kézjegyeket alkalmazni tilos. Ha tehát ezek az iktatmányok intézkedést nem is igényelnek, vagyis irattárba helyezendők, akkor is ezeket a feljegyzéseket az előadóívre kell vezetni, vagyis a titkos ügyiratok elintézésével az előadóív használata nem mellőzhető.

3. A titkos ügydaraboknak az elnöki ügydaraboktól való megkülönböztetése céljából a titkos ügydaraboknál az iktatószám *piros tintával vagy irónnal* irandó az előadóívnek az iktatószám részére fenntartott helyére.

4. Minden osztály a titkos ügydarabjairól ez ideig csak tárgy, illetve névmutatót volt köteles vezetni, jövőben ezekről *idegenszámmutatót* is kell vezetnie.

A számmutató lényegesen megkönnyíti a keresett iratok megtalálását.[5]

5. Tapasztalat szerint az ügydaraboknak jelentékeny százaléka csak azért titkos, mert ez kevesebb ügykezelési teendővel jár és így kényelmesebb.

Minden eszközzel oda kell hatni, hogy a titkos ügyforgalom *minél kisebb mérvre csökkentessék*. Ez olyan módon vihető keresztül, hogy oly ügyek, melyek bár titkosak, de E[6] szempontból nem aggályosak, elnöki szám alatt intézendők el.

3 Az irat megtalálható: HL HM 1928. 193/titk. elns. rendelethez szerelt HM 1927. Eln. D., szám nélküli előirat. Az *Eln.* (Elnöki) *D. osztály* ügykörébe tartoztak a béketárgyalási és fordítói ügyek. Az osztály még az 1927-es év folyamán megszűnt, illetve mint *Elnökség* B. *osztály* folytatta tovább működést, változatlan ügykörrel.

4 Ez a rendelet nincs meg teljesen egészében, mindössze a HL HM 193/titk. elns. 1928. jelzetű irat bevezetőjében történik utalás rá.

5 Iktatóhivatali segédkönyv az úgynevezett „Idegen számmutató", vagy „Idegen számok könyve", amely az idegen hatóságok iratszámai mellett a kebelbeli számot tünteti fel, s így azonnal megállapítható, hogy az irat milyen belső szám alatt nyert elintézést. A számmutatóra akkor van szükség, amikor egy megkereső hatóság, vagy hivatal saját előző számaira hivatkozik.

6 Entente, azaz entente ellenőrzés. (Napjainkban, fonetikusan, antant-nak írják.)

Sok esetben még E szempontból aggályosaknak látszó ügyek is elnöki szám alatt intézhetők el, ha az ügyes fogalmazásra kellő súly helyeztetik. Más esetben elegendő lesz, ha ilyen ügydarabok elnöki szám alatt iktatva »Boríték alatt kezelendő«[7] jelzéssel láttatnak el.

Titkos számok alatt csak oly ügyek intézhetők tehát el, amelyek a békeszerződés határozványai miatt valóban »titkosan« kezelendők.

Az osztályvezetők különös gondot fordítsanak arra, hogy a titkos ügykezelésben beállott káros túltengés mielőbb megszűnjék.

6. *Elosztók* csatolása a rendeletekhez, vagy annak felemlítése, akár a címben, akár a szöveg végén, hogy a rendeletet mely szervek kapják, a *jövőben is tilos.*

7. Megjegyzem végül, hogy a titkos ügyiratok továbbításának módja nem változik, ezek átadása, illetve átvétele továbbra is tiszti futárok útján, az eligazításon történik, mely a Honvédelmi Minisztériumban minden hét keddjén 11 órakor veszi kezdetét. Ehhez az eligazításhoz a jövőben is ugyanazok a szervek küldenek futárt, amelyek az eligazításon eddig is részt vettek."

A rendelet — a szabályok értelmében — nincs aláírva, a jobb alsó sarokban az aláírás szokásos helyén csak a rendelet száma van. „H. M. 193/titk. elns. 1928."[8]

A Honvédelmi Minisztérium anyagában kutatva nem egyszer felötlik az emberben az a gondolat, vajon mi a ráció abban, hogy néha egyes — tárgyuknál fogva jelentéktelennek látszó — iratokat elnöki szám alatt (tehát bizalmasan) kezeltek, míg máskor ennek fordítottjaként, bizalmasnak tűnő iratokat általános (azaz nyílt) szám alatt iktattak. Ez nemcsak a 20-as, hanem a 30-as évek iratanyagában is előfordul.

Erre a visszásságra nemcsak mi, az utókor tollforgatói figyeltünk fel, hanem feltűnt ez az akkori Honvédelmi Minisztérium illetékeseinek is és ismételten megpróbálták rendeletileg szabályozni az iktatás módját, az iratok hovatartozását, besorolását.

E tárgyban fontos rendeletnek számít a HM 14.815/Elnökség — 1928. számú, amely az *ügydaraboknak elnöki szám alatt* való elintézésével foglalkozik. A rendelet Budapesten, 1928. december hó 24-én kelt, s a miniszter helyett Álgya[9] altábornagy, államtitkár írta alá.

Ismét érdemes részleteiben is idézni a rendeletet, mert a M. kir. Honvédelmi Minisztérium iratait forgató kutató munkáját megkönnyíti, ha már eleve tudja, körülbelül milyen témakörökre találhat adatokat az elnöki szám alatt iktatott iratok között.[10]

„Mind gyakrabban előfordul, hogy fontos és bizalmas természetű ügyek általános iktatószám alatt, míg teljesen lényegtelen ügyek elnöki szám alatt intéztetnek el.

7 Természetesen a borítékot csak az arra illetékes személy nyithatta fel.

8 Az irat megtalálható: HL HM 1928., 193/titk. elns.

9 *Alsókomáromi Álgya Pap Sándor* szül. 1877. április 11-én Aradon, meghalt 1961. augusztus 29-én, Budapesten. 1925. május 1-jével lett altábornagy. 1925. január 1—1927. január 4-ig a HM Katonai Közigazgatási Főcsoport főnöke, 1927. január 4-től 1929. október 23-ig HM államtitkár. 1930. május 1-vel nyugállományba vonult. (L. róla bővebben: *Szakály Sándor:* Az ellenforradalmi Magyarország [1919—1944] hadseregének első vezetése. Adattár, I rész. *Hadtörténelmi Közlemények,* 1984. 2. szám, 354—392. o.)

10 Nem tévesztendő össze az Elnöki osztállyal, amelynek iratanyagát természetszerűleg már eleve elnöki szám alatt kezelték. A többi HM osztály anyaga viszont megoszlott elnöki és általános iktatásra. Pl. az 1, 2, 3, 4. stb. HM ügyosztálynak volt elnöki és általános szám alatt iktatott anyaga is, az iratok tárgyától függően. Általános szám alatt iktatták a nyílt, nem bizalmas természetű iratokat. Az elnöki és általános iratok az osztályokon belül tulajdonképpen külön sorozatot képeztek, s egymástól elkülönítve őrizték őket.

Az elnöki szám alatt történő iktatás akkor már több évtizedes múltra tekintett vissza. Nevezetesen az 1889-es szolgálati szabályzat, részint a már kialakult gyakorlat alapján, részint pedig az elkövetkezendő évek ügykezelésének irányt szabva meghatározza, hogy milyen természetű ügyeket kell elnöki szám alatt iktatni. „Elnöki szám alá a dolog természeténél fogva — csak *rendkívül fontos* vagy méginkább a *titkos természetű* ügyek veendők." (A M. kir. HM szolgálati szabályzat I. rész. Bp. 1889. 22. o.) A Honvédelmi Minisztérium működéséről 1890-ben írt beszámoló pedig azt közli, hogy azokat az ügydarabokat, amelyek titkosabb természetűek, vagy kívánatos, hogy minél kevesebb kézen menjenek keresztül, vagy más okból nagyobb fontosságúak, elnöki szám alatt iktatják, s az elnöki segédhivatalban intézik el, míg az egyéb ügydarabokat az általános iktatóba vezetik be. A segédhivatalnok tehát ebben az időben már elnöki és általános iktatóra, kiadóra és irattárra oszlottak. A Horthy-korszak elején, Trianon után ez az iratkezelési mód aztán tovább differenciálódott általános, elnöki és titkos kezelésre, sőt még ezeken belül is voltak bizonyos alcsoportok. (Pl. Bk. = belkezelési, Bbk. = bizalmas belkezelési stb.)

Az e téren tapasztalható rendszertelenség megszüntetése érdekében elrendelem, hogy a jövőben *elnöki szám alatt* csupán az alább felsorolt ügyeket kell elintézni:

1. Legfelsőbb Helyre szánt felterjesztések, kormányzói elhatározások;
2. minisztertanácsi előterjesztések;
3. a társminisztériumoktól és a legfőbb állami számvevőszék elnökétől *elnöki* szám alatt érkezett átiratok;
4. az Elnökség és az Elnökség B. csoport által tárgyalt összes ügyek;
5. törvényjavaslatok előkészítésére vonatkozó intézkedések, törvényjavaslatok, társminiszterektől véleményezés céljából érkezett törvényjavaslatok és törvényértelmezésre vonatkozó fontosabb ügyek;
6. kormányrendeletek;
7. *fontosabb* és *bizalmas* személyi kérdéseket érintő ügyek (tábornokok, törzs- és főtisztek — hasonló állásúak — bizalmas személyi ügyei; tábornokok és törzstisztek — hasonló állásúak — szolgálati alkalmazására, áthelyezésére és nyugállományba helyezésére vonatkozó ügyek; tábornokok és vezető állásban alkalmazott ezredesek szabadságolási kérvényei; a vkszt.[11] tisztek ily természetű ügyei a HM szempontjából)
8. valamennyi külföldre való kiküldetés;
9. tisztek és hasonló állásúak bűnvádi, becsületügyi, és fegyelmi ügyei;
10. tisztek (tisztviselők) ellen beérkező panaszok, feljelentések;
11. tisztekre (tisztviselőkre) vonatkozó minősítvényi leírások és ezek ellen beadott panaszok;
12. külföldi hatóságoktól érkező, vagy azoknak szóló fontosabb és érdemleges átiratok;
13. szabályzatok (szolgálati könyvek) magyarázatára, helyesbítésére vonatkozó ügyek;
14. fontosabb költségvetési ügyek;
15. ingatlanok vétele, államjavak eladása;
16. fontosabb szerződéskötések;
17. mindazok a kiadványok, amelyekben a csapattest- és magasabb parancsnokok eljárása kifogásoltatik, vagy ők igazolásra szólíttatnak fel;
18. kémkedési ügyek, továbbá
19. minden fontosabb és elvi jelentőségű ügy.

A fentieken kívül más ügyeket csak az elnökség vezetője jelölhet ki elnöki iktatásra.

A hivatalból kezdeményezett ügyeknek elnöki, illetve általános számra való iktatása, valamint az ügydaraboknak esetenkénti átírása a fenti elvek figyelembe vétele mellett az Elnökség irányításával a postaelosztó hivatalban történik."[12]

Az iratot „A miniszter helyett" megjelöléssel Álgya altbgy., államtitkár írta alá.

Az irat legelején, a címzésnek fenntartott részen meg van jelölve, hogy kiknek kell megküldeni a rendeletet: „A politikai és katonai államtitkárnak, a polgári főcsoportfőnöknek, valamennyi csoportfőnöknek és osztálynak, a számvevőség főnökének és a postaelosztó hivatalnak."

Pár nap múlva, *Budapest, 1928. évi december hó 28*-i keltezéssel, ugyanazzal a címzéssel, mint az előbbiekben idézett, december 24.-i rendelet, jelent meg a HM 14.816/Elnökség — 1928. számú rendelete, melynek témája: „Ügydarabok feldolgozása az elnökséggel egyetértésben."

A rendelet ugyan nem érinti az Elnökség ügykörét, de *hatáskörét* annál inkább. Ugyanis az Elnökség ezáltal az eddigieknél jobban „kezében tartja" a fontosabb ügyeket, egyszersmind tájékoztatást nyer az egyes ügyosztályok álláspontjáról is.

11 Vezérkari szolgálatot teljesítő
12 Az irat levéltári jelzete: HL HM 1928. Elnökség, 14.815 (tétel nélk.)

Hogy milyen volt valójában az összhang és együttműködés az Elnökség és az egyes ügyosztályok között, azt ma már nehéz pontosan megállapítani és rekonstruálni,[13] az azonban bizonyos, hogy az erre való törekvés megvolt. Ugyanakkor az előadóívek, amelyekre az érintett, vagy érdekelt ügyosztályok rávezették saját véleményüket, azt is elárulják, hogy az ügyosztályok elég határozottan képviselték saját álláspontjukat.

A 14.816/Elnökség — 1928-as rendeletet is érdemes részleteiben is idézni, annál is inkább, mert ez utal egy korábbi, 1927-es rendeletre is.

„Az 1927. évi július hó 9-én kelt 7657/Elnökség 1927. számú rendelet szerint minden fontosabb és elvi jelentőségű ügy jóváhagyás előtti láttamozásra az elnökségnek megküldendő avégből, hogy az ily természetű ügyek intézésénél az összhang és egyöntetű eljárás biztosítható legyen.

Hivatkozott rendelet kapcsán elrendelem, hogy a jövőben mindazon ügydarabok, amelyek a politikai, katonai államtitkár illetőleg a honvédelmi miniszter jóváhagyását teszik szükségessé, tekintet nélkül arra, hogy azok elnöki, titkos, vagy általános szám alatt intéztetnek, jóváhagyás előtti láttamozásra az elnökségnek feltétlenül megküldendők.

Egyben felhatalmazom az elnökség vezetőjét, hogy a szóban forgó ügydarabokon kívül egyéb oly természetű ügydarabokat is kijelölhessen az elnökséggel való jóváhagyás előtti láttamozásra, amelyekbe egyrészt ügyköre szempontjából, másrészt a kezdetben hivatkozott rendeletben megemlített összműködés biztosítása érdekében jóváhagyás előtt betekinteni szükségesnek tart.

Ily ügydarabok az elnökség részéről »Az elnökségnek jóváhagyás előtt bemutatandó« bélyegzővel látandók el.

Amennyiben a fentiek szerint ez elnökséggel láttamoztatandó ügydarabok jóváhagyás előtt több helyre küldetnének meg, az elnökséggel való láttamozás valamennyi érdekelt hely hozzászólása után történjék.

Ez a rendelet 1929. évi január hó 1-én lép hatályba és a szolgálati Utasítás a HM számára I. rész 22. § 34. pontjánál előjegyzendő."[14] A rendeletet Csáky[15] írta alá.

A politikai enyhülési és ügykezelésbeli könnyítési folyamatban némi megtorpanást jelentett az 1929-es esztendő, mégpedig kb. az év közepe, vagy második fele. Ugyanis, feltehetően egy, a fent említett időpontokban keletkezett, dátum és aláírás nélküli iratban ismét megszorítások és szigorítások vannak az ügykezelést illetően. Ezt az alábbiakkal indokolják:

„Tudomásomra jutott, hogy a kisentente államai ismét fokozott tevékenységet fejtenek ki annak megállapítása végett, hogy különösen bizalmas és titkos katonai intézkedéseket kifürkésszenek.

Ebből kifolyólag a legnagyobb elővigyázatra van szükség éspedig oly mérvben, mint amikor a legszigorúbb katonai ellenőrzés alatt állottunk.

Az elővigyázat *első sorban az ügykezelés terén* szükséges.

E tekintetben az 1929. évi március hó 18-án kelt 10/T. VI.—c. 1929. számú rendelet teljes egészében érvényben marad, azonban az E szempontból aggályos rendelkezések fogalmazásánál, kiállításánál és kézbesítésénél a legnagyobb gondossággal kell eljárni.

13 Csak az iratok és az előadóíveken levő bejegyzések gondos áttanulmányozása után lehet egy-egy adott esetben következtetést levonni e kérdésről.

14 HL HM 1928. Elnökség 14.816 (tétel nélk.)

15 *Gr. Csáky Károly* 1873. április 10-én született Szepesmindszenten, meghalt Budapesten, 1945. április 30-án. Altábornagy (szkv., azaz szolgálatonkívüli) 1924. augusztus 18., lovassági tábornok (szkv.) 1927. április 29. 1923. június 28-tól 1929. október 10-ig honvédelmi miniszter, (L. róla bővebben: *Szakály Sándor:* i. m. a 9. sz. jegyzetben.)

Így első sorban a rendeletek, jelentések és parancsok szövegében kerülni kell az olyan kifejezéseket, amelyek E. szempontból aggályosak...

A rejtett szervekkel fennálló kapcsolat leplezése igen fontos, ezt mindenkor első sorban kell szem előtt tartani...

De az *ügykezelésen kívül* is a külvilág előtt történő magatartásnál, eseményeknél stb. ügyelni kell a rejtett szervekkel fennálló kapcsolat leplezésére és arra, hogy bizalmas és titkos rendelkezéseinkbe a honvédségen, (csendőrségen, folyamőrségen) stb. kívül álló személyek betekintést ne nyerhessenek.

Szemlék, ünnepségek egyéb társadalmi események, hírlapi közlemények, sőt mulatságok is alkalmasak lehetnek arra, hogy illetéktelenek külsőségekből nem kívánatos következtetéseket vonjanak le.

A rejtett szervek (vámőrség, folyamőrség, stb.) a nyilvánosság előtt mint különálló szervek, mint önálló alakulatok jelenjenek meg.

Meg kell szüntetni az olyféle hírlapi közleményeket, amelyek önkéntesek vagy karpaszományosok táncmulatságáról szólanak, vagy emléklapos tiszteket jelentkezésre utasítanak stb.

Megdöbbentő pl., hogy magántársaságokban nyíltan beszélnek egyévi önkéntesekről, emléklapos tisztek fegyvergyakorlatairól stb."[16]...

E megtorpanás után ismét további ügykezelés könnyítési szándékra utal a HM 1.813/Elnökség — 1930. számú, 1930. február 24.-én kelt rendelete.

A rendelet tárgya: „Kiadványtervezetek jóváhagyása, tisztázatok aláírása a miniszter úr által."

„A jövőre nézve elrendelem, hogy azokat a kiadványokat, amelyek jóváhagyásra a honvédelmi minisztérium részére kiadott szolgálati utasítás 22. §-ának 46. pontja, valamint az ehhez tartozó rendeletek értelmében a miniszter úrnak vannak fenntartva, abban az esetben nem kell jóváhagyás végett Ő Nagyméltósága elé terjeszteni, ha azok oly tartalmúak, amelyek törvényes rendelkezéseken, miniszteri döntéseken, régen követett gyakorlaton alapulnak és tulajdonképpen sablonos ügyeknek tekintendők.

Például azt a miniszter úr döntése elé kell terjeszteni, hogy valakinek kieszközöltessék-e kegydíj, azonban pénzügyminiszteri átirat, minisztertanácsi és kormányzói előterjesztés fogalmazványát már felesleges Ő Nagyméltóságával láttamoztatni. Éppúgy pl. háborús emlékérem adományozására vonatkozó és a kiadott rendelkezésen alapuló előterjesztések fogalmazványait sem kell a miniszter úrnak bemutatni.

Az ilyen fogalmazványokat a csoportfőnökök kiadványozzák és az ügyiraton a kiadványozás »K« betűje előtt, valamint az »Utasítás a kiadónak« c. rovatban »a tisztázatot a miniszter úr írja alá« szöveget alkalmazzák.

Az ily megjegyzéssel ellátott ügydarabok tisztázatait a kiadók a vonatkozó ügydarabok nélkül küldik a miniszteri irodába.

Jelen rendelet a Szolgálati utasítás a m. kir. honvédelmi minisztérium számára 22. § 46. pontjánál előjegyezendő.

A miniszter rendeletéből Denk tbk."[17]

A rendeletet az alábbi személyeknek stb. küldték meg: „A polgári főcsoportfőnök úrnak, valamennyi kb.[18] csoportnak és osztálynak, a Gkf. és számv.[19] főnök úrnak, a kb. kiadóhivataloknak, nyilvántartóknak és irattáraknak."[20]

16 HL HM 1928. 193/titk. elns. számú irathoz szerelt szám nélküli utóirat.

17 *Vitéz kistoronyi Denk Gusztáv* lovassági tábornok 1882. március 18-án született Nagyszebenben, meghalt 1960. február 25-én Bécsben. 1928. szeptember 1-én nyert tábornoki kinevezést. 1935. november 1-vel altábornagyi, 1929. október 15-től (vagy november 1-től?) 1933. május 1-ig a HM Elnökség vezetője. (L. róla bővebben: *Szakály Sándor:* i. m. a 9. sz. jegyzetben.)

18 Kebelbeli

19 Gazdászat-közigazgatási főnök és számvevőség

20 HL HM 1930. Elnökség, 1.813 szám (tétel nélk.)

HUSZÁR JÁNOS

A MAGYAR EJTŐERNYŐS ALEGYSÉGEK HARCI TEVÉKENYSÉGE 1944-BEN

Az ejtőernyős egységek kialakulásáról

A harmincas évek közepén gránátos századok kialakítását vette tervbe a magyar katonai vezetés. Ezek a kiválóan képzett katonai egységek a tervezet szerint megfelelő esetben arra is vállalkoztak volna, hogy ellenséges területen szállítógépek által földre téve folytassanak harci tevékenységet.[1]

Miután egymás után érkeztek a hírek Európa különböző országaiból, főként a Szovjetunióból ejtőernyős alakulatok létrejöttéről, a magyar vezérkar lemondott a gránátos csapatok felállításának tervéről, s helyette megindította egy ejtőernyős egység szervezésének előkészületeit.[2]

A kiképző keret tiszti csoportja 1938. szeptember 11-én alakult meg hivatalosan Szombathelyen, annak a Bertalan Árpád nevű századosnak a vezetésével, akit az első világháború idején a Mária Terézia rend lovagkeresztjével tüntettek ki. Ezek a fiatal tisztek, akik valamennyien kiváló sportolók voltak, tekinthetők a magyar polgári és katonai ejtőernyőzés megalapítóinak, hiszen előttük hazánkban kizárólag életmentés céljából ugrottak ejtőernyővel olyan pilóták, akiknek gépe a levegőben felmondta a szolgálatot. Bertalan Árpád energikus irányításával néhány hónap alatt sikerült megismerniük az ejtőernyőzés legfontosabb szabályait. Később megszületett az első magyar tervezésű ejtőernyő is, mellyel el lehetett látni a létszámban egyre növekvő alakulatot.[3]

A szombathelyi egy esztendő alatt a keret tiszteseкkel és tiszthelyettesekkel kibővült, majd századdá szerveződött. 1939 októberében a pápai huszárlaktanyába települve megkezdte a különböző csapategységekből ide jelentkező katonafiatalok ejtőernyős és harci kiképzését. 1940-ben már zászlóaljként szerepelt. Részt vett az erdélyi bevonulásban, s bemutatkozott a kolozsvári díszszemlén.[4]

1941. április 12-én a Bácska ellen intézett támadásban feladatot kapott a zászlóalj. Az eredeti terv szerint öt géppel két hullámban kétszáznál több ejtőernyőst dobtak volna le a Ferenc-csatorna hídjának közelében. Az egyik gép motorhiba miatt Pápán maradt, a vezérgép induláskor Veszprémben lezuhant, s a parancsnokkal együtt 17 ejtőernyős katona vesztette életét. Így a tervezett ejtőernyős bevetést mindössze 60 fő hajtotta végre.[5]

Bertalan Árpád utóda Szügyi Zoltán alezredes lett, akinél a létszám egyre növekedett. 1944 első hónapjaiban lépéseket tettek a szervezeti továbbfejlesztésre, főként a tisztek és tiszthelyettesek számát növelték. Az év második felében már hivatalo-

1 HL M. Kir. H. főparancsnoka 30 400. eln. szám. kik. — 1937.
2 HL Tgy. 2787. *Vesztényi János:* A magyar katonai repülés története (1913—1942). 131. o.
3 *Szokolay Tamás* volt ejtőernyős főhadnagy emlékezése, 2—9. o. (Gépelt kézirat a szerző birtokában.)
4 Uo. 9—50. o.
5 HL 55 341/eln. le. vk. — 1941.

Bertalan Árpád őrnagy 1940-ben

san is ezredként emlegették az alakulatot, melynek két harcoló zászlóalja volt a pótzászlóalj mellett.[6]

1944 őszén hat komoly bevetésben vettek részt ejtőernyős alegységek. Ezeket a harci cselekményeket kívánom a következőkben az átélők emlékezései alapján számba venni.[7]

6 *Bartos Sándor* ejtőernyős főhadnagy, századparancsnok emlékezése hangszalagon (a szerző birtokában).

7 E téma feldolgozását rendkívüli módon megnehezítette a levéltári anyag hiánya.

Szerencsés körülmény volt, hogy Tassonyi Edömér őrnagy (Kanada), az ejtőernyős ezred egykori parancsnoka élete utolsó szakaszában megírta az I. ejtőernyős zászlóalj háborús szereplésének történetét 1945 februárjáig. Ez az emlékezés volt a legfontosabb forrásom a témához, amit azonban bizonyos forráskritikával kellett kezelnem.

Igen jó forrás volt viszont Ugron István százados tömör emlékezése, aki a II. zászlóalj történetének első szakaszához nyújtott értékes segítséget. Az ő adatai alapvetően megbízhatóak, de az eseményekkel egyidőben készült feljegyzések hiányában az időpontok meghatározása helyenként ugyanolyan bizonytalan, mint Tassonyi Edömérnél.

E dolgozat elkészülte nem kis mértékben Kövesdy Dezső főhadnagy (Ausztrália), egykori segédtiszt érdeme is, aki olyan szakaszokhoz szolgáltatott részletes anyagot, melyekhez csak töredékes források álltak rendelkezésre. Az ő révén sikerült hozzájutni a soroksári harcokról készült kézirathoz is, mely eddig nyomtatásban nem jelent meg.

Marosújvári Géza tartalékos zászlós (később a demokratikus hadsereg főhadnagya, katonai főiskolán oktató) 17 oldalas emlékirata sok adatot tartalmaz, mivel ő az I. zászlóalj minden bevetésében részt vett, s számos érdekes részletet örökített meg.

Bartos Sándor volt ejtőernyős főhadnagy, az árkász század parancsnoka, egykori segédtiszt, nemcsak adatokat szolgáltatott, de a gyűjtött anyag hitelességének vizsgálatához is segítséget nyújtott konzultálás formájában.

Hálás vagyok Lajtos Árpád vezérkari őrnagynak, aki kevéssel halála előtt kérdéseimre válaszolva számos problémát segített tisztázni.

A birtokomban lévő több tucat, hangszalagra rögzített emlékezés anyagából csak töredékek kerültek felhasználásra, a felvételek nagyobb része az ellenőrzést, az összehasonlítást, a hitelesítést szolgálta.

Közel száz régi ejtőernyős katonával volt és van kapcsolatom, a tőlük hallottakat szintén felhasználtam az egyeztetésnél, ellenőrzésnél, formába öntésnél. Mindannyiuknak hálával tartozom.

Magam, mint karpaszományos honvéd, 1944 őszétől az alakulatnál szolgáltam, így személyes emlékeim és élményeim is vannak.

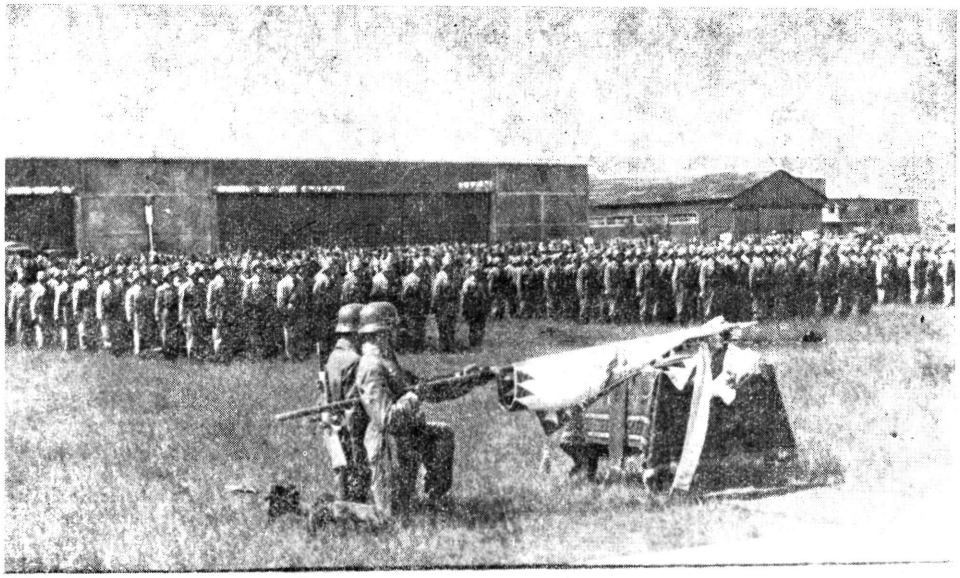

Az ejtőernyősök átveszik alakulatuk zászlaját

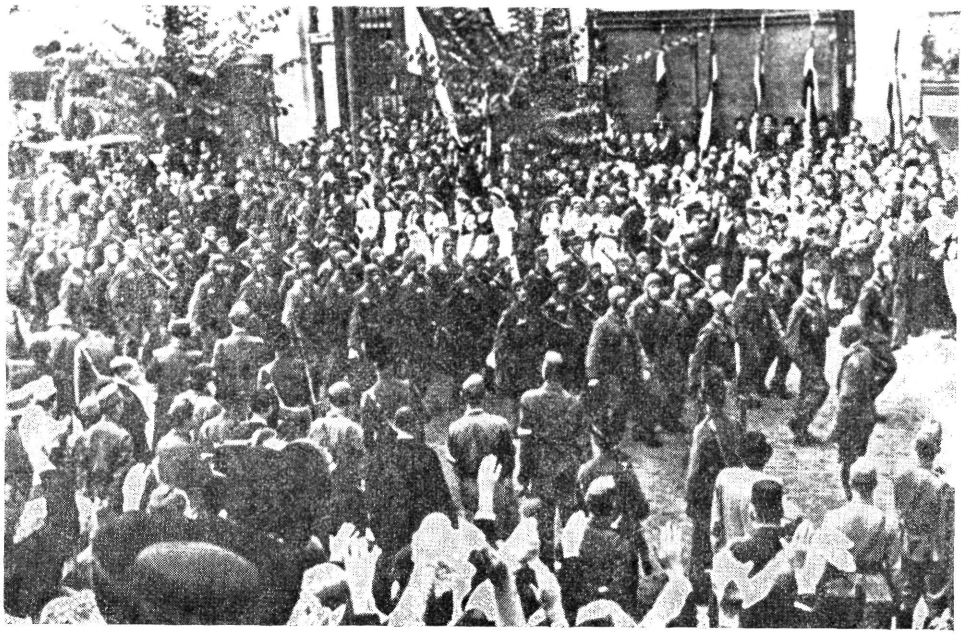

Ejtőernyősök bevonulása Kolozsvárra

A Szovjetunió ellen folytatott háborúban a pápai ejtőernyős alakulat első harci alkalmazására 1944 nyarán került sor. Az előző években csupán a tisztek és tiszthelyettesek teljesítettek három hónapos frontszolgálatot harci tapasztalatok szerzése céljából. 1944 júniusában, mikor a német hadvezetőség egyre nagyobb számban vetette be a magyar katonai alakulatokat óriási veszteségei pótlására, a pápai ejtőernyősök is parancsot kaptak az elvonulásra.[8]

Az első lépés a nem túlságosan nagy számú tartalékos mozgósítása volt. A behívottak egy pillanatig sem gondoltak arra, hogy közönséges gyalogos alakulatként kerülnek majd az arcvonalba. Jól tükrözi ezt Marosujvári Géza tartalékos zászlós emlékezése:

„Mikor behívtak bennünket, azt hittük, hogy az egész személyi állományt átképzik a német csapaternyők használatára, és adott esetben ezekkel az ernyőkkel kerülünk alkalmazásra. Nagyon örültünk, hogy ismét ugorhatunk, de csalódva hamarosan megtudtuk, hogy gépek és ernyők nélkül vasúton a hadműveleti területre szállítanak bennünket. A felszerelés néhány nap alatt megtörtént."[9]

Az elvonuló alakulat legénysége kiválóan képzett katonákból állt. A sorállományúak mellett olyan tartalékosok kerültek a szerveződő egységekhez, akik már három éves katonai szolgálatot teljesítettek. S hozzá kell tennünk, hogy mindannyian harminc év alatti fiatalok voltak.

A felszerelést kifogástalannak lehetett minősíteni. Minden katona vadonatúj posztóruhát kapott. A többséget a régebben viselt, alsó lábszárra simuló, oldalt gombolható nadrág helyett pantallóval látták el. Az ilyen nadrághoz bakancs helyett

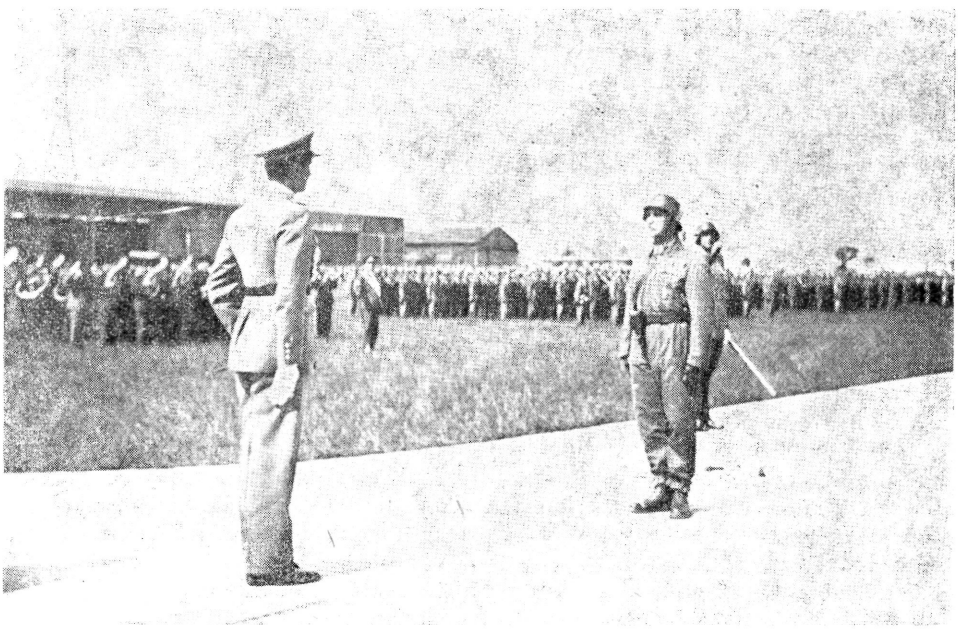

A zászlóátadási ünnepségen Szügyi Zoltán alezredes jelent Horthy István kormányzóhelyettesnek

8 *Bartos S.* emlékezése.

9 *Marosújvári Géza* tartalékos ejtőernyős zászlós, a demokratikus hadsereg főhadnagya gépelt emlékezése Ejtőernyős katonai szolgálatom emlékei címmel (a szerző birtokában) 5. o.

Ejtőernyősök gyakorló ugrás előtt

nyersbőr, torokban szíjjal elszorítható árkászcsizma járt. Ez kényelmes és praktikus öltözék volt. Ejtőernyős ugrócsizmát csak tisztek és tiszthelyettesek viseltek. A fegyverzet nem különbözött a többi harcoló alakulatétól, csupán a sorozatlövő fegyverek aránya volt jobb.[10]

Valóban gyorsan megtörtént a szervezés, a tartalékosok beosztása. Az ezredközvetlen alakulatokon kívül egy megerősített zászlóaljat állítottak fel. Az ejtőernyős zászlóaljakban eddig szervezetszerűen három ejtőernyős lövészszázad volt. A kivonuló zászlóalj a géppuskás, nehézfegyver és műszaki század mellett négy lövész századot foglalt magába. A létszám mintegy 1200 fő lehetett.

A visszamaradó különítmény létszáma is jelentős volt. A gyengélkedőkön, a raktárakba beosztottakon kívül mindazokat visszatartották, akiket ősszel a bevonuló újoncok kiképzésénél kívántak felhasználni. A Pápán maradottak létszáma 400—500 fő körül mozgott.[11]

Az elvonuló alakulat egyik tisztje, Tassonyi Edömér százados így emlékezik ezekre az eseményekre:

„1944 nyarán az eje. alakulat a tartalékállomány behívásával ... mint eje. csoport v. Szügyi Zoltán parancsnoksága alatt a Kárpátokba elvonult ... A lövész zlj. parancsnoka Molnár Lajos szds. volt. Pokornyi őrgy. Pápán maradt, mint a Vmk. (visszamaradó különítmény) parancsnoka. A kárpáti harcokban nem vett részt."[12]

A búcsúztatásról Marosujvári Géza zászlós a következőkben számol be:

„A kivonuló eje. csoport a repülőtéren sorakozott fel, ahonnan a szokásos ceremónia után a pápai vasútállomásra meneteltünk... A bevagonírozás példás rendben és igen rövid idő alatt megtörtént. Soha nem felejtem el a velünk közös repülőtéren állomásozó vadászrepülő kiképző osztály Héja típusú vadászgépeinek búcsúzó rácsapásait."[13]

Nagyot tévedtek azonban, amikor azt hitték, hogy azonnal az arcvonalba kerülnek. Jó ideig messze mögötte voltak tartalékban.

10 *Bíró Sándor* ejtőernyős honvéd, a demokratikus hadsereg ejtőernyős törzsőrmestere közlése.
11 *Bartos Sándor* emlékezése.
12 *Tassonyi Edömér* ejtőernyős őrnagy, ezredparancsnok emlékezése: „Ejtőernyősök a Kárpátok védelmében." *Magyar Szárnyak*, (Kanada) 1982/11. sz., 78. o.
13 *Marosújvári G.* emlékezése, 5—6. o.

„Vasúti szállítással Beregszászra vittek bennünket, majd Máramarosszigetre — a századunk (2. lövész század) Aknaszlatinára került—és az itteni polgári iskolában szállásoltak el bennünket. Napjaink, ill. heteink kedélyesen teltek el. Aknaszlatinán ismét felcsillant a remény, mert volt itt egy kis repülőtér is. Abban reménykedtünk, hogy egy szép napon szállítógépeket kapunk és ejtőernyős alkalmazásra kerülünk. Sajnos, nem így történt."[14]

Az ejtőernyős csoport Kárpátalján mint az első hadsereghez tartozó Markóczy-hadtest tartaléka szerepelt. Júliusban, augusztusban komolyabb harci cselekményben nem vett részt, legfeljebb járőrözésre használták fel egyes alakulatait. Szeptemberben, amikor a Kárpátok előterét ki kellett üríteni, az ejtőernyős csoportot Vezérszállásra vonták össze. Innen nagyobbszabású vállalkozásokra is sor került. Ezek közül a legjelentősebb a Mizunka-völgyben volt: Erről így számol be Tassonyi százados:

„Két század Molnár szds. zlj. pk. vezetésével a kárpáti védőállás ellen felvonult orosz erőket ... készenléti állásukban meglepte. Egy orosz zlj. págot, aknavető, páncéltörő és egyéb tüzelőállásokat megsemmisített. Mélyebb betörését a bevetett orosz tartalék megakadályozta. Ekkor esett el a visszavonulás alatt, közelharcban Molnár szds."[15]

A becslések szerint mindegy hat kilométer távolságra nyomult be Molnár százados két lövészszázada a szovjet vonalak mögé. Ezért a vakmerőségért fizetni kellett. A pápai ezredtörzsnél dolgozók szerint ekkor közel kétszáz fő volt az alakulat vesztesége sebesültekben és halottakban. Ez azt jelenti, hogy a vállalkozásban résztvevőknek majdnem a fele elesett vagy sebet kapott.[16]

A katonák kedvelt parancsnokuk, Molnár Lajos holttestét minden nehézség ellenére magukkal hozták, s számára Alsó-Vereckén katonatemetést rendeztek, sírját a fejfa mellett nagyméretű ejtőernyős jelvénnyel díszítették. Itt a búcsúztatót a rangidős tiszt, Tassonyi százados mondta, aki nyomban átvette a zászlóalj vezetését. Szügyi Zoltán ezredest később Budapestre rendelték, s ő ekkor az egész harccsoport parancsnokságát átadta Tassonyi Edömér századosnak.[17]

Egy hasonló, de kisebb szabású vállalkozásban Marosujvári Géza zászlós is részt vett Oporcev térségében a 2. lövészszázaddal. Emlékezése helyenként drámai:

„...teljes csendben, szakaszonként leereszkedtünk a szovjet csapatok felé lejtő, fákkal borított hegyoldalon. Így tettünk meg kb. 5—6 km-t, és így sikerült századunknak észrevétlenül a készenléti állásaikat kiépítő szovjet erők mögé kerülni... A vállalkozás során több foglyot ejtettünk, köztük egy sebesült, századparancsnoki beosztásban levő hadnagyot is."[18]

Arcvonalba igazában október 3-án kerültek először az ejtőernyősök. Ekkor indult meg a szovjet csapatok támadása a kárpáti határon levő magyar védőállások áttörésére. Elsőként Néma főhadnagy századát vetették be. Ez az alegység ellenlökést hajtott végre, visszaszorítva a szemben álló szovjet köteléket. A harcban Néma Tibor főhadnagy a combján megsebesült. Hordágyon követte századát, így irányította a támadást. A következő szilánk a fejébe fúródott, ez már halálos volt. A továbbiakban a század védekezésre kényszerült.[19]

A többi század is Volóc térségében harcolt, ennek védelmét látta el, támadásokat fogott fel, ellenlökésekkel igyekezett előnyösebb védelmi állásokat elfoglalni több mint egy héten keresztül. Mindez rendkívüli veszteségekkel járt. Gyakran került sor közelharcra, kézigránátok alkalmazására Különösen sokan estek el október 6-án,

14 Uo. 6. o.
15 *Tassonyi E.:* i. m. 1982. 81. o.
16 *Szabó Lajos* volt szkv. ezrednyilvántartó emlékezése, kéziratban (a szerző birtokában).
17 *Tassonyi E.:* i. m. 1982. 81. o.
18 *Marosújvári G.* emlékezése, 7. o.
19 Uo.

Ejtőernyős katonák a Kárpátokban

mikor a hadtest vezérkari főnökének parancsára nyílt terepen, többszörös túlerővel szemben kellett támadást végrehajtani. Itt a szovjet aknavetők összehangolt tűzcsapásaival szemben szinte védtelenek voltak. Ekkor érte találat a parancsnoki törzset, ahol azonnal meghalt egy század- és három szakaszparancsnok, elesett a segélyhely orvosa, megsemmisült a tüzérfigyelő és a rádió. Tassonyi százados csak könnyű sérüléseket szenvedett.[20]

Az ejtőernyős csoportot október 12-én vonták ki az első vonalból, s rendelték Ungvárra, ahol bevagonírozták. Erről Tassonyi százados a következőket írta:

„Az eje. csoportot Budapestre való szállításra Ungvárra irányították... Berakodás előtt volt időm Munkácsra elgépkocsizni. Meglátogattam sebesültjeinket a munkácsi hadikórházban. A kórház zsúfolva volt eje. sebesültekkel (emlékezetem szerint kb. 420). A heves és elkeseredett harcok sok áldozatba kerültek..."[21]

Az ejtőernyősökkel és felszerelésükkel megrakott vasúti kocsikat három különböző szerelvényhez kapcsolva útnak indították Budapest felé. Tassonyi szerint gyorsított szállítással, Hajdú József őrmester emlékezése szerint több helyen késleltették a vonatok indítását, így néhány alkalommal az állomásépületre irányított géppuskákkal kellett a továbbhaladást kikényszeríteni. Mindenesetre tény, hogy október 15-én, e napsütéses, nyáriasan szép vasárnap délutánján mindhárom szerelvény Budapestre

20 *Tassonyi E.*: i. m. 1982. 80. o.
21 Uo. 81. o.

érkezett. Az egyik a Keleti pályaudvaron rakodott ki, a másik kettő a Józsefvárosban. A parancs szerint mindegyik csoportnak a Budán található Károly-laktanyába kellett bevonulnia.[22]

A Horthy-féle proklamációról mindhárom csoport értesült, a boldog pestiek azonnal elújságolták a katonáknak, itt-ott a házakból kihangzó rádióadást is saját fülükkel hallhatták. Ezek hatásáról Marosújvári zászlós a következőket írta:

„1944. október 15-én Józsefvárosi pályaudvaron állt szerelvényünk, mikor a környező házakból kihallatszott a Horthy-féle proklamáció. Soha nem felejtem el a sok boldog embert, aki odajött szerelvényünkhöz, és sírva közölte, hogy vége a háborúnak, vége az esztelen öldöklésnek. Mi, fegyelmezett katonák lévén, vártuk a parancsot. A pályaudvart rövidesen lezárták, és megkezdtük a kirakodást. Ennek befejezése után a késő délutáni órákban sorakozót rendeltek el, majd gyalogmenetben a városon keresztül megindultunk a budai Károly-laktanya felé."[23]

Ezeknek a fiatal katonáknak, akik mellükön a csillogó ejtőernyős jelvénnyel, szigorúan lépést tartva meneteltek Budapest utcáin, fogalmuk sem volt arról, hogy ezekben az órákban játsszák el az ország vezetői az utolsó lehetőséget arra, hogy véget vessenek a háborúnak. Arról sem volt fogalmuk, hogy a nyilasok megkezdték a hatalom átvételét. Elsőként a Marosújvári zászlós vezetése alatt menetelő 2. század találkozott erre utaló jelekkel:

„...A Horthy Miklós-hídon (Petőfi-híd — H. J.) mentünk át Budára. Mikor a budai hídfőhöz értünk, elénk vágódott egy nyilas egyenruhás alak nyakába akasztott német géppisztollyal. Közölte velem, hogy ő X. Y. főkopjafő (ez állítólag nyilas rendfokozat volt), és parancsot kapott arra, hogy tartóztasson fel mindenkit. A főkopjafő körül még nyolc-tíz nyilas ődöngött. Engem irtózatos düh fogott el! Kik ezek, és milyen alapon állítanak le egy katonai alakulatot? Ahogy így füstölgök magamban és mondom a magamét a nyilas kopjafőnek, egyszerre csak mellettem teremnek az első szakasz ejtőernyősei — elkapták a főkopjafőt és se szó se beszéd, átdobták a töltés korlátján. Erre a kíséretében levő nyilasok szanaszét szaladtak... Folytattuk utunkat a kijelölt cél felé, és mikor beértünk a laktanyába, együtt-tartást rendeltek el... Éreztük, hogy valami nincs rendjén."[24]

Vajon volt-e valami oka annak, hogy Budapestre rendelték az ejtőernyős csoportot? Kétségtelen! Bizonyos, hogy a későbbre tervezett kiugrásban kulcsszerepet szántak nekik. Kár, hogy ez az elképzelés nem vált valóra! Ők bizonyára sokat tudtak volna tenni az ekkor már aláírt fegyverszünet érvényesítéséért, ha erre határozott parancsot kapnak. Nem kaptak, így ők éppen olyan értetlenül álltak az eseményekkel szemben, mint az ország lakóinak többsége.[25]

Egy kikülönített ejtőernyős alegység harcai Nagyvárad térségében és a tiszafüredi hídfőben

A Kárpátokban még csupán a vállalkozásoknál tartott az arcvonal mögött tartalékban levő ejtőernyős alegység, mikor a Pápán maradottak egy különítménye már testet-lelket őrlő harcban állt Nagyvárad térségében.

A 2. és 3. Ukrán Front iași — kisinyovi áttörésének következményei — magyar vonatkozásban — igazában egy hónap múlva kezdtek megmutatkozni. Ekkorra sikerült Malinovszkij marsallnak, miután Románia rákényszerült a háborúból való kilé-

22 *Hajdu József* ejtőernyős őrmester, *dr. Harcos Ottó* karpaszományos ejtőernyős szakaszvezető és *Marosújvári Géza* tartalékos ejtőernyős zászlós szóbeli közlése.
23 *Marosújvári G.* emlékezése, 8. o.
24 Uo.
25 *Bartos Sándor* ejtőernyős főhadnagy, századparancsnok szóbeli közlése.

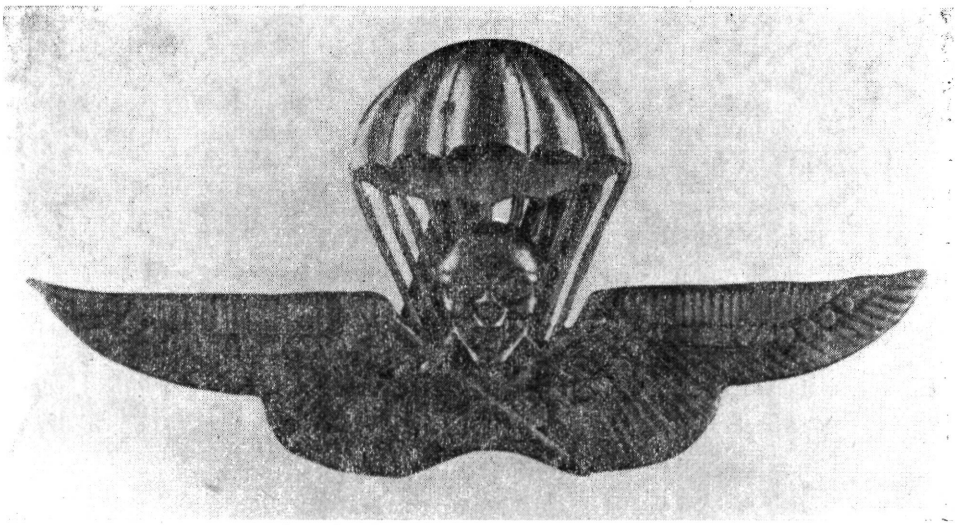

Ejtőernyős jelvény legénység és tisztesek számára

pésre, Dél-Erdélybe jelentős erőket felvonultatnia, s ott támadásba lendülnie. Ezekben a napokban léptek először a Trianon utáni Magyarország bizonyos területére szovjet katonák. A meginduló hadműveletek során különösen veszélyesnek tűnt az a támadó ék, mely Nagyvárad alól észak felé törve az Észak-Erdélyben tartózkodó német és magyar hadosztályok visszavonulási útját igyekezett elvágni. Természetes, hogy a magyar hadvezetőség minden elérhető tartalékot ide akart csoportosítani. Így jutott a vezérkarban eszébe valakinek, hogy Pápán még vannak ejtőernyős katonák, akiket légi úton át lehet dobni Nagyváradra.[26]

Miután a parancs megérkezett Pápára, itt rendkívüli gyorsasággal összeállítottak egy század erejű köteléket, ellátták fegyverrel, felszereléssel. Majd minden katonának jutott géppisztoly. Voltaképpen az ejtőernyős alakulat minőségileg legjobb százada született ekkor meg, hiszen Pápán elsősorban azok tartózkodtak ebben az időpontban, akiket az október 1-én bevonuló újoncok kiképzőinek szántak, a legjobb tisztek, tiszthelyettesek és tisztesek. Jellemző, hogy a 175 főből álló alakulatban rendfokozat nélküli honvéd nem is akadt. Az egység parancsnokává az egyik legrégebbi ejtőernyős tisztet, Kiss Zoltán századost nevezték ki.[27]

A magyar légierő mindkét szállító százada rendelkezésre állt, így 1944. szeptember 26-án és 27-én megtörténhetett a katonák átdobása a nagyváradi repülőtérre.

Kovács János törzsőrmester pilóta Fiat G—12-es gépén egy szakasszal 26-án délután két órakor landolt Nagyváradon. A célt megközelítve világosan látta a város közelében felvillanó torkolattüzeket, megfigyelte az utakon torlódó német gépkocsioszlopokat. Leszállás után a katonák kiugráltak az utastérből, és elvonultak a repülőtér épületei felé, a gép pedig mintegy félórás időzés után visszaindult. Ezen a napon az alakulat első csoportja teljes egészében megérkezett Nagyváradra, s Cseke Endre és Godó Ferenc főhadnagyok vezetésével Köröstarjánhoz vonult fel a híd és a folyóvonal védelmére.[28]

Kiss Zoltán százados az alegység másik felével szeptember 27-én délután két óra tájban indult Junkers JU—52-es gépeken a pápai repülőtérről. A kötelék egy kört tett a város fölött, a repülőgépek szárnyának megbillentésével köszöntötték az itthon

26 *M. Szabó Miklós:* A magyarországi felszabadító hadműveletek 1944—1945. Bp., 1985. 26. o.
27 *Pál Gáspár* ejtőernyős őrmester emlékezése hangszalagon (a szerző birtokában).
28 *Kovács János* pilóta, repülő törzsőrmester emlékezése hangszalagon (a szerző birtokában).

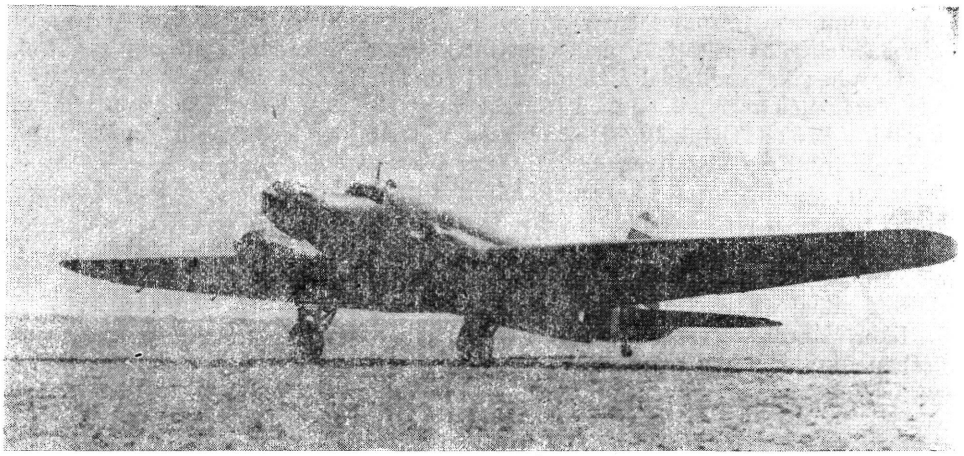

Fiat G—12 szállítógép

maradottakat, majd nekivágtak az útnak. Mátyásföldről vadászkíséretet ígértek, ez azonban nem érkezett meg. A szállítógépek mindvégig földközelben repültek, számukra ez volt a legbiztonságosabb.

Másfél óra múlva Nagyvárad fölé értek, s elszörnyedve tapasztalták, hogy a repülőtérre aknák csapódnak. Szó sem volt arról, hogy a gépek szokás szerint beguruljanak a főépület elé. Ahol leszálltak, ott a katonák kiugráltak, s az egyik hangárban gyülekeztek. A repülőgépek pedig a lehető leggyorsabban felszálltak és visszatértek Pápára.

„Megpördültünk és már indultunk is vissza — vallotta Kiss Gyula repülő őrmester —, boldogok voltunk, hogy épségben megúsztuk ezt a kalandot."[29]

Az ejtőernyős katonák beültek a repülőtér előtt várakozó autóbuszokba, melyek egyenesen az arcvonal mögé vitték őket. Ez akkor a második falunál, Váradlesnél volt. A csoport a község közepén kiszállt az autóbuszokból, s biztosított menetben megindult déli irányba. Alig tettek meg a szélső házaktól néhány száz métert, mikor az elővéd erős gyalogsági tüzet kapott. Visszahúzódva a kertek alatti árokban rendezkedtek be védelemre. Kevesen voltak, minden hat-nyolc lépésre jutott egy-egy harcos. Így várták készenlétben a támadást.

A sötétség leple alatt teljes csendben egy vegyes szovjet—román gyalogos kötelék közelített a mezőn keresztül kúszva a faluhoz, melyet meglepetésszerűen akart elfoglalni. Az ejtőernyős katonák hallották a különös, súrlódó neszt, de nem láttak semmit. Már egészen közel értek a támadók, mikor az első lövés eldördült. A kibontakozó tűzharcban az előny a védők oldalán volt, akik megfelelő fedezék mögül pásztázhatták az előttük levő terepet. A támadó különítmény veszteségeket szenvedve visszavonult. Az ejtőernyősöknek két sebesültjük volt, akiket sürgősen elszállítottak.[30]

Kiss Zoltán százados ezután tartós védelemre rendezkedett be kötelékével. A falu körül tábori örsöket helyezett el, a tartalékot pedig a település középpontjában pihentette. Egy visszavonulóban levő rádióskocsit feltartóztatott, ezen keresztül az elöljáró parancsnoksággal kapcsolatot teremtett.

Másfél napi nyugalom után támadás érte a falut, s ez a tábori örsöket kivetette állásaikból. A kialakuló lőszerhiány miatt a csoport nem tudta magát tartani, ezért lépésről lépésre hátrálva, harcolva visszavonult. Ekkor már nem csak a benyomuló ellenség tüzelt rájuk, hanem a falubeli románok közül is többen fegyvert ragadtak.[31]

29 *Kiss Gyula* repülő őrmester, hajózó szerelő emlékezése hangszalagon (a szerző birtokában).
30 *Szabó Dezső* ejtőernyős tizedes emlékezése hangszalagon (a szerző birtokában).
31 Uo.

Az elvonulás a település központjából induló kanyargós vízmosáson át történt, melyben szekérút vezetett. A magas partfalak igen jó védelmet nyújtottak, mert ekkor már a házakat is elfoglalták a támadók, s onnan lőtték a visszavonulókat.

Az elszakadás végeredményben jelentős veszteség nélkül megtörtént, a falun túl nem üldözték őket. Útjuk keresztezte a vasútvonalat, melyen akkor haladt át az utolsó szerelvény. Erre felszállva jutottak vissza Nagyváradra.[32]

Közben Köröstarjánnál a harc a híd felrobbantásával véget ért, a támadó csapatok visszavonultak. Innen kivonták az ejtőernyősöket, s a két alegységet, egyesítve, két nappal később újra Váradlesre irányították. Ezt a községet ugyanis közben egy német ellenlökés visszafoglalta, s a falu előterében nagyobb számú páncélos között bontakozott ki harc. Erre Szabó Dezső egykori ejtőernyős tizedes így emlékszik:

„Mikor Váradlesre visszatértünk, ott német harckocsik álltak a falu előtt védőállásban. Majdnem olyan sűrűn álltak egymás mellett, mint a katonák a lövészárokban. Legfeljebb nyolc-tíz méter lehetett a távolság közöttük. A legtöbb Tigris páncélos volt."[33]

Az ejtőernyősök a támadó harckocsikat kísérő gyalogság leválasztását kapták feladatul. Miután Kiss Zoltán százados gondosan megszervezte a védelmet, ennek eleget is tettek. Közben gyakran kerültek olyan helyzetbe, hogy a szovjet harckocsik átrohantak lövészgödreik felett, majd ugyanott vonultak vissza. Így ugyancsak kemény idegpróbának voltak kitéve ezek a katonák, több mint egy héten keresztül.

„A harckocsikkal szinte közelharcba mentünk. A lövészkutakat gyakran megtaposták a páncélosok. A talaj itt nagyon kemény volt, felül iszapos, sáros föld borította. Mikor a harckocsi ránkjött, billentett néhányat a hernyótalpával, de nem tudott megnyomni bennünket, mert az alsó réteg kemény, ellenálló volt. Akik nem mélyítették ki a lövészkutat eléggé, azok néhányszor komoly veszedelemben voltak. De végeredményben senkinek nem lett komolyabb baja, mert hiába forogtak a harckocsik a beásott katonák felett, a kemény talaj miatt nem tudtak senkit a földbe taposni."[34]

Egy héten keresztül támadás támadást ért, napközben állandóan folyt a harc, a tankok csatája a falu határában, csak éjszaka volt viszonylagos nyugalom. Mindkét fél súlyos veszteségeket szenvedett. Az egyik emlékező szerint 66—70 páncélos égett ki ezen a terepszakaszon, néha egyszerre fél tucat is égett, vagy füstölgött.

Egy hét után visszavonulási parancs érkezett, s mind a német páncélosok, mind a magyar katonák elhagyták a községet. Ekkor már nem csak sok sebesültjük, de számos halottjuk is volt az ejtőernyősöknek.[35]

Először a katonailag már teljesen kiürített Nagyváradra vonultak vissza, majd Berettyóújfalu következett. Itt a megfogyatkozott alegységet a 7. hadosztály törzsének védelmére osztották be.

Innen rövid időn belül tovább kellett menni, mert a szovjet csapatok előrenyomulása a falu határáig ért. Pocsajra települtek át. Alig pihentek meg, az üldözők ezt a községet is ostrom alá vették. Itt volt az egyik német páncéloshadosztály utánpótlási bázisa: tömérdek benzineshordó, lőszeresláda, élő állat maradt az utcákon, udvarokon. Mindez a szovjet csapatok kezébe került.[36]

A következő napon a megmaradt 83 ejtőernyős katonát gépkocsival Mezőkövesdre szállították, ahol néhány napos pihenésre nyílt alkalmuk. A „békés élet" nem tartott sokáig, gyors riadóztatás után ismét teherautókra kerültek, melyek a Tiszáig vágtattak velük. A tiszafüredi hídfőállás védelmét kapták feladatul a folyó keleti partján. Itt a falut nagyrészt birtokukba vették a szovjet csapatok, az állandó hidat a vissza-

32 Uo.
33 Uo.
34 Uo.
35 *Pál G.* emlékezése
36 *Szabó D.* emlékezése

vonulók már felrobbantották, így a hídfőbe pontonhídon jutottak be. Szabó Dezső így emlékszik az eseményekre:

„A vasútállomásig tudtunk előre menni, az első raktárakig, mert a falu már a szovjet csapatok birtokában volt. Itt beástuk magunkat. Hamarosan rohamtüzérek jöttek visszafelé gyalogosan, lövegeiket elhagyva. Kiss Zoltán százados a lövegek vezetőivel visszament a faluba, s három rohamlöveget még ki tudott hozni. Ezeket a pontonhídon keresztül hátraküldték. A löveg nélkül maradt rohamtüzérek, valami negyvenen, nálunk ásták be magukat. A töltésen végig megrakott teherkocsik sorakoztak, ezeket már nem sikerült áthozni a magyar oldalra."

Különös fintora a sorsnak, hogy amikor a szovjet tüzérség lőni kezdte a hídfőt, egy ágyúlövedék a vagonokba talált, a bennük levő lőszer felrobbant, s a rohamtüzérek majdnem valamennyien ott pusztultak.[37]

A hídfő birtoklásáért napokon keresztül kemény küzdelem folyt. Különösen a szovjet páncéltörő ágyúk jelentettek komoly veszedelmet a védők számára. A tűzharc gyakran egész éjjel folyt, egyre jobban kimerítve a hídfő védőrségét. A magyar katonákon kívül németek is voltak itt négycsövű Flakokkal, melyekből kettő az országutat lőtte, kettő légvédelemre volt beállítva. A hídfőt vízzel borított területek vették körül, ebből csak az utak és a vasúti töltés emelkedett ki, voltaképpen ezeket kellett a védőknek tűz alatt tartaniuk. Ez némileg megkönnyítette a dolgukat, a támadók létszámfölénye s hatékony ágyútüze azonban szinte elviselhetetlenné tette helyzetüket.[38]

A fokozódó nyomás arra kényszerítette az ejtőernyősöket, hogy egyre hátrább vonuljanak, mind szűkebbre vonják a védővonalat, végül teljesen feladják a hídfőt. Erről drámaian beszél az események egyik szemtanúja:

„Nyolc napig voltunk a hídfőben, nyolc napig a gödrökben laktunk, még éjszaka sem tudtunk onnan kijönni. Mikor feladtuk, a 83-ból már csak 43-an voltunk. Sok volt a halottunk, ezeket még eltemetni sem tudtuk. Itt kapta halálos sebeit Cseke Endre főhadnagy is. A nyolcadik nap éjjelén kaptuk meg a parancsot a visszavonulásra. Ekkora már a pontonhidat is elbontották, bennünket erős aknatűzben gumicsónakokon hoztak át. A fegyverek egy részét is el kellett hagynunk, mert nem lehetett a csónakokat túlterhelni."[39]

Az alegység maradványa ezután alkalmi járművekkel Budapestre utazott, s ott a Károly-laktanyában gyülekezett október 27-én és 28-án. Innen ekkor vonult el az I. ejtőernyős-zászlóalj az ezredközvetlen alakulatokkal Soroksárra.

Egy-két napi várakozás után Kiss Zoltán századosnak sikerült gépkocsit szereznie, mely hazaszállította az életben maradt katonákat, akik Pápán hamarosan a II. zászlóaljba nyertek beosztást.[40]

Ejtőernyősök Soroksárnál

A Kárpátaljáról hazaérkező I. zászlóalj mintegy másfél hetet töltött Budán, a Károly-laktanyában az ezredközvetlen alakulatokkal együtt. Itt az alegységek némileg átrendezték soraikat, s a tisztek és tiszthelyettesek közül azok, akiket a II. zászlóalj kötelékébe osztottak be, Pápára utaztak. A vezetésben szintén változás következett be. Szügyi Zoltán, akit közben vezérőrnaggyá neveztek ki, a Szent László hadosztály élére került. Az új ezredparancsnok Pokornyi László őrnagy lett, aki közben Pápáról a Károly-laktanyába érkezett.[41]

37 Uo.
38 *Kudar László* ejtőernyős honvéd szóbeli közlése
39 *Szabó D.* emlékezése
40 *Hauer János* ejtőernyős egészségügyi őrmester emlékezése hangszalagon (a szerző birtokában).
41 *Tassonyi Edömér* ejtőernyős őrnagy, ezredparancsnok emlékezése: „Az ejtőernyősök szerepe Budapest védelmében." Fénymásolt kéziratrészlet (a szerző birtokában), 14. o.

Bevetésre a hónap végén került sor. Október 26-án, vagy 27-én városi autóbuszokkal az egész ejtőernyős alegységet Soroksárra szállították. Itt a katonák a községtől délre helyezkedtek el úgy, hogy arcvonaluk Dunaharasztin keresztül a Dunáig nyúlt. Napokon keresztül építgették, tökéletesítgették állásaikat. Az egyik szakaszparancsnok emlékezésében a következőket írja:

„Az ejtőernyős csoport Soroksár—Dunaharaszti térségében elfoglalta a kijelölt védelmi vonalat. Szakaszommal... Alsónémedi—Kecskemét felé vezető műút jobb oldalán rendezkedtem be védelemre. Állásaink még nem voltak teljesen kiépítve, csak egy hatalmas harckocsiárok húzódott vonalaink előtt. Ezt Budapestről elhurcolt szerencsétlen zsidó munkaszolgálatosokkal ásatták ki. A következő napokban megindult a szétvert német és magyar csapatok visszaözönlése... Mi a szovjet csapatok beérkezéséig állásaink megerősítésén dolgoztunk, közben voltam bent Budapesten is, mert a HÉV-járatok még rendszeresen közlekedtek Budapest és Soroksár között."[42]

A berendezkedés tehát megtörtént, a harckocsik támadásának elhárítására nemcsak páncélöklök álltak rendelkezésre, hanem jól álcázott, páncélelhárításra berendezkedett légvédelmi lövegek is, melyek közvetlenül az első vonalak mögött helyezkedtek el.[43]

Az állások előtt több kilométer távolságban volt harcelőörsként Sebestyén Béla főhadnagy páncéltörő szakasza, hogy a szovjet harckocsik várható támadását felfogja, vagy késleltesse. Ez Pokornyi László őrnagy parancsára történt így, aki az ezredközvetlen alakulatokkal maga rendelkezett.[44]

Az ejtőernyős csoport voltaképpen reteszállást foglalt el itt, Pesttől délre. Feladata a Kecskemétre és a Soltra vezető utak lezárása volt, kevéssel az elágazás utáni szakaszon. A kecskeméti úton, Soroksártól délre Juhász főhadnagy százada, a másik úton, Dunaharasztinál, Platthy főhadnagy százada képezte a fő erőt. Egy teljes század Soroksáron volt tartalékban. Tassonyi Edömér százados, zászlóaljparancsnok így vázolta a helyzetet:

„Zömük a műúton volt alkalmazva, a két műút között csak gyenge leplező erők voltak a 3 km-es sávban, Alsónémedi—Ócsa térségében egy páncéltörő osztag (75 mm) volt a műút lezárására..."[45]

A szovjet erők támadása november 2-án indult meg. Az első eseményekről így számol be a zászlóalj parancsnoka:

„November 2-án délután a páncélelhárító osztag irányából heves ágyútűz hangzott, majd rövidesen a műutat a rendezetlenül visszavonuló kecskeméti erők lóvontatású oszlopai Soroksár és a védőállás között eltorlaszolták. A tengelytöréses kocsikat az árokba fordítottuk... Az utat felszabadítottuk. Rövidesen beérkezett néhány katona a pc.-törő állásból, jelentve, hogy az orosz harckocsik az állást lerohanták..."[46]

A szovjet páncélos él Soroksárhoz érkezéséről Marosújvári zászlós részletes leírást ad emlékezésében:

„Valamelyik nap a késő délutáni órákban megkezdődött a szovjet harckocsik előremozgása. Az élen haladó öt darab T—34-es hamarosan elérte a harckocsiárok hídját. Élénken emlékszem erre a jelenetre! Halálos csend volt, csak a szovjet harckocsik morgása és a hernyótalpak csikorgása hallatszott. Már erősen szürkült, de láttuk, hogy a szovjet gyalogság a műút melletti árokban lehajolva követi a harckocsikat.

42 *Marosújvári G.* emlékezése, 9. o.
43 Uo.
44 *Tassonyi E.* emlékezése, 16. o.
45 Uo.
46 Uo.

A parancs szerint csak a páncélosok kilövése után nyithattunk tüzet a gyalogságra. A harckocsik szakaszosan, egymást fedezve jöttek előre, de a híd előtt megtorpantak. Ebben a pillanatban megdördültek az útmenti akácosba beásott légvédelmi lövegek, a híd közelében elhelyezkedő páncélelhárítók is kilőtték páncélökleiket. Megszólaltak a gyalogsági fegyverek, mire a harckocsikat követő gyalogság lefeküdt. A váratlan tűzcsapás következtében mind az öt tank mozgásképtelenné vált. Úgy emlékszem, hogy az egyik égő harckocsi megkísérelte ugyan a visszavonulást, de ezt F. Tóth János őrmester egy kézigránátköteggel meghiúsította, közben azonban arcán, kezén súlyos égési sebeket, sérüléseket szenvedett."[47]

Ezután kezdődött voltaképpen mind Soroksárnál, mind Dunaharasztinál a főerők támadása. Tassonyi Edömér emlékezésében ezzel kapcsolatban a következőket találjuk:

„Az orosz támadás a két műúton Soroksárra és Dunaharasztira az éj beálltával, kb. nyolc óra után indult meg... 20 vagy több páncélos támadhatott Soroksáron és ugyanennyi Dunaharasztin...

A védőállásban órákon keresztül kaotikus harc folyt, számos harckocsi megsérült tányéraknáktól és páncélelhárító fegyverektől, de a sérült harckocsikat elvontatták. A soroksári védőálláson keresztül néhány harckocsi a védővonalba is betört, de az orosz gyalogság — rohamtávolságon — a balszárnyon elakadt, a harckocsik visszavonultak. Azonban a műúttól jobbra támpontjainkat visszavetették, az orosz gyalogság itt állásunkba befészkelt, a visszavetett egységek Juhász fhdgy., szd. pk. parancsnoksága alatt egy árokban, kb. 300 m-rel hátrább állást foglaltak és géppuskáikkal és tűzfegyvereikkel megakadályozták az állásból való kitörést. A Dunaharasztinál indított orosz támadás, ugyancsak órákig tartó tűzharc után, rohamtávolságon összeomlott, ott az arcvonal szilárdan kitartott, több orosz harckocsi megsérült. Éjfél után az orosz a támadást beszüntette, a harckocsikat visszavonták... Veszteségeink akkor is és a későbbi harcokban súlyosak voltak, főként a szüntelen... aknatűz miatt."[48]

A következő napon, november 3-án Soroksárnál csend volt, csak a másik reteszállásban került sor kisebb harctevékenységre. Másnap viszont Soroksárnál kezdődött újabb kísérlet:

„Reggel jelentették, hogy a soroksári úton hk. támadás van készülőben. Kisietve motorkerékpáron kb. 14 hk.-t számoltam meg, több is lehetett... Egy T—34-est a műúton, kb. 200 m-re a védőállás mögött találat ért, felrobbant, egy kisebb, más típusú a balszárnyon, a védőállásba törve harcképtelenné vált, mire a támadást beszüntették."[49]

Ezen az arcvonalszakaszon szovjet támadásra utoljára november 5-én került sor, amikor is

„...még voltak mindkét körzetben éjjeli támadások, ezeket nehézség nélkül visszavertük, közelharcra nem került sor. Ezután az orosz a súlypontot áthelyezte, két ízben a jobb szárnyunkon, az utász szd. bal szárnyán nappal betört, nyilván valóan azzal a céllal, hogy szárnyunkat bekerítse, de mindkét kísérletet Platthy a szd. tartalékának bevetésével visszavetette közelharcban."[50]

Mindezeket számba véve önkéntelenül felmerül a kérdés, vajon az uralomra került nyilasokkal való együttérzés késztette ilyen kemény helytállása az ejtőernyősöket? Erről szó sincs! Az ő szemükben a nyilasok mindvégig félig nevetséges, félig undorító figurák voltak. Ezt számtalanszor ki is mutatták. Egyetlen apró epizódot érdemes itt megemlíteni:

47 *Marosújvári G.* Emlékezése, 9—10. o.
48 *Tassonyi E.* Emlékezése, 18. o.
49 Uo. 19/B. oldal.
50 Uo.

A Károly-laktanyában közvetlenül a Szálasi-féle hatalomátvétel után megjelent Szügyi Zoltán vezérőrnagy. Nyilas karszalagot viselt. Az ejtőernyős tisztek felháborodva körülfogták, és keményen kérdőre vonták. Szügyi rendkívül zavartan mentegetőzött: „Most a tábornoki kar tagjai ilyent viselnek" — mondotta, és nagyon gyorsan távozott.[51]

Az ejtőernyős alakulatnál kezdettől fogva a bátor, a halálfélelmet nem ismerő ember volt az eszménykép. Olyan férfiak közössége volt ez, mely a gyávaságot, a megfutamodást megbocsáthatatlan bűnnek tartotta. Ezt a szellemet az első parancsnok, Bertalan Árpád őrnagy honosította meg. Jól fejezi ki e gondolatot a katonadal szövege is, melyet gyakran énekeltek:

„Ejtőernyős csak parancsra vár,
egy a jelszó: győzni, vagy halál..."

És még valami jellemző volt: a feltétlen bizalom tisztjeikben, akiktől a parancsokat kapták.[52]

Meg kell állapítanunk azt is, hogy ennek az alakulatnak a katonáira is erősen hatott a Horthy-kor légköre. Ezek a fiatalemberek akkor jártak iskolába, mikor legerősebb volt a trianoni béke okozta fájdalom, leghatásosabb az irredenta propaganda, legerősebb a szovjetellenesség. 18—21 évesen élték meg az „országgyarapítás", a „Mindent vissza!" jelszavát harsogó tömeggyűlések időszakát.

Súlyos lelki viharokkal bár, de maradtak ott, ahol voltak, sodródtak az eseményekkel. Az átállásnak a gondolata is árulásnak tűnt számukra, pedig a fasisztaellenességnek, a nyilasok elleni gyűlöletnek számos jelét adták. Szakítani azonban 1944-ben még kevesen tudtak. Csak 1945 tavaszán, a nyugati határ felé vonulva hagyták el tömegesen az alakulatot, bizonyítva a hazához való kötődésüket.[53]

A Soroksár—Dunaharaszti körzetében töltött utolsó hét nagyjából zavartalan volt. Néha-néha tűzpárbajra került sor, de támadásra, kezdeményezésre egyik fél sem gondolt. Erről az időszakról érdekes epizódot ír le Marosújvári Géza zászlós:

„Megemlítem egy új magyar gyártmányú fegyver, a Szálasi-röppentyű próbáját, mely ezekben a napokban zajlott le közvetlenül szakaszom védősávjában. Ez a röppentyű a páncélökölhöz hasonló reaktív fegyver volt, amit kerekeken gördülő állványról lőttek ki elektromos gyújtással... A próbakilövés sikerült, és a hatalmas bunkóhoz hasonló test a tőlünk kb. három kilométerre levő tanya irányába indult, ahol állítólag szovjet harckocsik gyülekeztek... sokáig lehetett szabad szemmel követni. Nagyon erős búgó hangot adott, majd a tanya irányából egy villanás volt látható, és egy tüzérségi lövedék becsapódásához hasonló hang volt hallható. Ennek az új fegyvernek a további sorsáról nem tudok, de azt hallottam, hogy nem került sorozatgyártásra."[54]

Az ejtőernyős csoport Isaszegnél

1944. november 12-én vonták ki az állásokból az alakulatot, és a katonákat Soroksár közelében a házakhoz beszállásolták. A megfogyatkozott zászlóaljnál mindenki arra gondolt, hogy hosszabb időre pihenőbe kerülnek. Tisztálkodni kezdtek, s hozzáfogtak a felszerelés, a ruházat rendbetételéhez. Erre nagy szükség is volt, mert sem Soroksárnál, sem Dunaharasztinál nem épült a tűzvonalban komoly fedezék, a katonák nyitott lövészárkokban éltek, harcoltak és pihentek.[55]

Az illúzió azonban korán szertefoszlott, rövidesen riadóztatták őket, majd a felsorakozó alegységeket budapesti autóbuszokon a fővároson keresztül Isaszegre szállí-

51 *Bartos S.* emlékezése
52 Uo.
53 A szerző, *Huszár János* volt karpaszományos ejtőernyős honvéd személyes tapasztalatai.
54 *Marosújvári G.* emlékezése, 9. o.
55 Uo. 10. o.

tották. Ekkor már az egész ejtőernyős csoport parancsnoka Tassonyi Edömér százados volt. Pokornyi László őrnagy az ezredközvetlenek feletti parancsnokságot már november 4-én átadta Tassonyinak, majd közvetlen az arcvonalból történő kivonás előtt, aknaszilánkoktól súlyosan megsebesülve, kórházba került. Az új parancsnok így számol be a fejleményekről:

„November 12-én (vagy 13-án) váltott fel a soroksári és dunaharaszti szakaszon a 22. SS., miután az orosz áttörési kísérleteit itt feladta. Parancsot Soroksáron kaptam, hogy Isaszegre szállításunk után a Feldherrnhalle német SS. ho. parancsnoksága alá lépünk és pihenésre kivonnak bennünket. Isaszegre késő éjjel érkeztünk. Az előkészítetlen szálláson a köves padlókra dőlt a holtra fáradt legénység. Parancsot adtam, hogy hagyjanak mindenkit aludni, nincs ébresztő.[56]

Másnap, abban a reményben, hogy néhány napi lélegzethez jutnak, megtették az előkészületeket a berendezkedésre. Ez feleslegesnek bizonyult, mert újra riadóztatni kellett a legénységet:

„...kb. 11-kor délelőtt írásbeli parancsot kaptam — ha jól emlékszem egy német összekötő tiszt útján —, hogy az orosz erők az előttünk levő védőállást áttörték, azonnal foglaljak védőállást Isaszegtől K-re, a megadott magaslaton. Sebtében megebédeltünk, erőltetett menetben értünk a magaslat aljához. (Lapos domb, balra a Tápió völgye, jobbra szőlők, nyílt terep; részben letarolt, vagy letördelt kukoricaföldek).”[57]

Az elhelyezkedés sem volt könnyű, mert a kijelölt területet a szovjet csapatok különféle fegyverekkel állandóan lőtték. Így már az első órákban nem lebecsülendő veszteségeket szenvedtek az elhelyezkedő alegységek. Két lövészszázad a magaslaton ásta be magát, egy másik század és az árkászok a Tápió völgyétől északra, a szőlőkben foglaltak állást.[58]

Itteni emlékeiről Marosújvári Géza zászlós a következőket írta:

„...megszálltuk a részünkre kijelölt terepszakaszt és megkezdtük a beásást. A szovjet csapatok tőlünk kb. egy-másfél kilométerre voltak. Szakaszommal a domb keleti lejtőjén egy leszedett kukoricatáblában ástam be magamat. Persze ez valójában nem volt ilyen egyszerű, mert közben állandó aknavetőtűz zúdult ránk, fűszerezve egy-egy harckocsi lövedékkel, vagy a hírhedt csin-bummal (a 37 mm-es szovjet páncéltörő ágyú lövedéke.)... leültem egy kicsit pihenni kiásott gödröm szélére... a következő pillanatban közvetlen előttem egy sárga villanást láttam és egy irtózatos reccsenést hallottam. Ezzel egyidejűleg... hatalmas ütést éreztem a bal vállam táján, és a gödrömbe fordultam.”[59]

Ugyancsak drámai Zsuga János honvéd emlékezése sebesülése történetéről:

„...az eső mindig esett, az oroszok belátták terepünket... ha megmozdultunk, mindjárt jött az áldás... csináltunk egy nagyobb gödröt, a tetejére leveles csutkát hordtam, az utolsó fordulót akartam megtenni... és elébem esett az akna, a hasamhoz kaptam és összeestem... Ozsvát szaki jött legelébb hozzám... megsebesült, mellém esett... egy csutkakúpba tettek bennünket...”[60]

Marosújvári zászlós kulcscsonttörést szenvedett, Zsuga János honvédnek a hasfalát ütötte át a repesz. Rajtuk kívül volt még vagy két tucat sebesült. Az erős tűz miatt a súlyos sebesülteket csak másnap hajnalban tudták hátraszállítani.[61]

Tassonyi százados helyet keresett zászlóaljparancsnoki törzsének a védelmi vonal középső részén. Ez nem volt egyszerű! Ezen az arcvonalon számos szovjet mesterlö-

56 *Tassonyi Edömér:* Az isaszegi harcok. *Magyar Szárnyak,* (Kanada) 1983./12. sz 53. o.
57 Uo.
58 Uo.
59 *Marosújvári G.* Emlékezése, 10. o.
60 *Zsuga János* volt honvédnak a szerzőhöz írt leveléből.
61 *Tassonyi E.:* i. m. 1983. 53—54. o.

vész működött, akik elsősorban a parancsnokságokat szemelték ki célpontnak, ahol egy-egy tiszt lelövésével érzékeny veszteséget okozhattak az ellenfélnek:

„Egy német figyelő csoportra bukkantunk a domb északi lejtőjén a hézagban és ideiglenesen ott rendeztem be harcálláspontomat. Ezt másnap el kellett hagynunk, mert orosz mesterlövészek tüze alá kerültünk. A harcálláspontot a domb mögött, középen telepítettük, kb. 500 m-re, egy hevenyészett óvóhelyen, amit egy német tüzér figyelővel és egy német összekötő tiszttel megosztottunk, akiknek direkt összeköttetésük volt a német hadosztályparancsnoksággal."[62]

A délután folyamán, mire besötétedett, megtörtént az elhelyezkedés, az erődítés. A körülményekhez képest megfelelő védőállásokat sikerült kialakítani. A parancsnokságon azonban úgy tudták, hogy sem jobbról, sem balról nincs folytatása a védővonalnak, mindkét szárny szabad, így fennáll a bekerítés veszélye. Némileg megnyugtató volt, hogy a második napon egy magyar üteg tüzérfigyelőt létesített az első vonalban, s több német közepes és könnyű üteg tűztámogatására is számíthattak. Erre szükség is volt, mert a 2. századot, amely a Tápiótól északra ásta be magát, erősen támadni kezdte a szovjet gyalogság. A vonal előre-hátra hullámzott. Többször közelharcra is sor került. A magyar üteg tűztámogatást igyekezett nyújtani, de az első sorozat rövidre sikerült, a lövedékek az ejtőernyősök állásaiba csapódtak. Kovács Ferenc főhadnagy négy halottat és három sebesültet jelentett. Tassonyi százados dühében lemészárlással fenyegette az üteget. Estefelé a támadások abbamaradtak, a vonalnak ez a része is megszilárdult.[63]

A domb előtt, ahol a fő erők helyezkedtek el, akcióra nem került sor. A távolban gyalogság gyülekezett, majd tucatnyi harckocsi közelítette meg, és lőtte a magyar vonalakat, de éjszakára visszavonultak.[64]

A helyzet a következő napokban sem vált könnyebbé:

„Nappal a védőállásban a mozgás lehetetlen volt, mert a terep arra kényszerített minket, hogy perem előtti védőállást foglaljunk. A sebesültek hátraszállítása lehetetlen volt, nappal minden mozgás lehetetlen volt. A harckocsiágyúk a tűzfegyverekre vadásztak. A harcok alatt 11 sorozat tűzfegyverünket vesztettük el. A harc kezdetén, a harmadik(?) napon egy előretört harckocsi legénysége egy előretolt fészket meglepetésszerűen lerohant és hét főt fogságba ejtett, a foglyokkal visszavonult."

Ez volt az első alkalom, mikor magyar ejtőernyős katonák fogságba kerültek.[65]

Rövidesen kiderült, hogy az alakulat nem képes az egész széles arcvonalat a megcsappant létszámmal megszállva tartani, ezért egymástól megfelelő távolságra védelmi fészkeket, támpontokat alakítottak ki, melyeknek bizonyos önállóságuk volt. A felszabaduló katonák tartalékba kerültek. Később, mikor a veszteségek növekedtek, ezeket a tartalékokat fokozatosan felhasználták.[66]

Ez az elhelyezkedés azt a veszélyt idézte fel, hogy az egymástól külön álló csoportokat éjnek idején váratlanul megsemmisíthetik, s oda az ellenség befészkelheti magát. Ilyen esetre hamarosan sor is került:

„A második vagy harmadik éjjel egy orosz vállalkozás egy, a magaslaton levő támpontunkat (egy raj) a figyelő leszúrása után kiemelte, és a védőállásba befészkelte magát. Lehet, hogy ez egy éjjeli támadás előkészítésére mutatott."

Az ejtőernyős parancsnok tüzérségi támogatást kért. A német ütegek előbb az elfoglalt támpontra zúdítottak megsemmisítő tüzet, majd zárótűzzel tették lehetetlenné újabb szovjet erők felvonultatását. Ezután még az éj sötétjében Kökény főhad-

62 Uo. 53. o.
63 Uo.
64 Uo.
65 Uo.
66 Uo.

nagy, géppuskás századparancsnok vezetésével megindult az ellenlökés, amely a támpont visszavételét eredményezte.[67]

Csak a harmadik napon fedezték fel, hogy tőlük délkeleti irányban mintegy két kilométernyi távolságban német állások vannak:

„...a harmadik napon 9 óra tájban, heves ágyútűz kötötte le figyelmünket, kb. 2 km-re Dk-i irányban előttünk széles arcvonalon tűzfüggöny volt (addig nem is tudtuk, hogy ott német állások vannak). Majd láttuk, hogy az orosz gyalogság nagy tömegben nyomul előre. Az állásokat a németek feladták."[68]

Ugyanezen a napon délután az ejtőernyős alakulat dombtetőn beásott százada kapott megsemmisítő tüzet. Bizonyára azok a könnyű és közepes ütegek működtek itt közre, melyek órákkal előbb a német állásokat lőtték. A parancsnok így ír erről:

„Az volt az egyetlen eset a háború alatt, amikor ilyen, első világháborús méretű tüzérségi tűz alatt álltunk. Betekintésünk a harcálláspontról erre a szektorra nem volt, de az egybefolyó robbanások és a szüntelen moraj azt a benyomást keltette, hogy nem fog élő ember az állásokban maradni, annak ellenére, hogy még a lövészgödrökben is rövid alagutak voltak ásva aknatűz ellen. Pontosan 40 percig morajlott a föld, majd hirtelen halotti csend lett".[69]

Ekkor a szomszédos század, melyet nem érintett a tüzérségi tűz, szovjet... támadást jelzett a dombtető ellen. A parancsnok tudta, hogy a megtizedelt század emberei nem lesznek képesek ellenállni, ezért kétségbeesett lépésre szánta el magát. Tüzérségi tüzet kért a németektől, közvetlenül saját állásai elé.

„17 másodperc után 52 csőnek a megsemmisítő tüze az állásunkon és az állásunk előtt feküdt; percek alatt lelassult, majd néhány percig hátra helyezték. Az orosz gyalogságot ez a tűz telibe találta, rohamtávolságon."

A szovjet csapatok komoly veszteséget szenvedve visszavonultak. A század, melyet a kétszeri tüzérségi tűz ért, 7 halottat és több sebesültet vesztett. Tucatnyi katonát eltemetett a föld, de ezek még csak meg sem sérültek, maguktól vagy társaik segítségével ki tudtak szabadulni a föld fogságából.[70]

A következő napokban kisebb támadások érték az egyes századokat, de ezeket gyalogsági és aknavető tűzzel sikerült sorra elhárítani. A harckocsik továbbra is a távolban maradtak, de elszórt lövéseik állandó veszedelmet jelentettek.

Egy alkalommal különös dolog történt. Juhász főhadnagy jobb szárnyon elhelyezkedő százada váratlanul kilépett állásaiból, s megindult visszafelé. Kiderült, hogy valaki elkiáltotta magát: „Visszavonulás!" Ezt a többi szakaszoknál parancsnak hitték és továbbadták, majd valóban megkezdték a visszavonulást. A zászlóaljparancsnok szinte önkívületben rohant ki harcálláspontjáról, s parancsolta vissza embereit az állásokba, melyet közben a szovjet aknavetők lőni kezdtek.[71]

A helyzet egyre veszedelmesebbé vált. A jobb szárnyon a hatodik napon a leszálló sűrű ködben állandóan lánctalpasokat szállító gépkocsik moraja hallatszott. Ebből arra lehetett következtetni, hogy a támadók bekerítést készítenek elő. Egyébként is tapasztalták a védők, hogy mögéjük szovjet felderítők szivárogtak be.

„Kb. 20-án (?) jelentek meg az első oroszok mögöttünk. Aknavető állásunktól kb. 1 km-re a szárnyon, az erdős területen, gyalogság gyülekezését figyeltük meg. Géppuskáikat fokozatosan a jobb szárny mögé és a vetőállás mélységében hátunkba csoportosítottuk, úgy, hogy visszavonulásunkkor több géppuskánk tüzelt oldalra és hátra, mint előre. Szerencsére a köd felszakadt, ennek következtében az arcvonal előtt minden akció szünetelt."[72]

67 Uo.
68 Uo.
69 Uo.
70 Uo.
71 Uo. 55. o.
72 Uo.

A beszivárgás egyre nagyobb méreteket öltött. A zászlóalj segélyhelyénél az állások mögött szovjet járőr jelent meg, az ugyancsak hátul telepített aknavetősök pedig a már említett erdős területről géppuskatüzet kaptak, ezért kénytelenek voltak állást változtatni. Ekkor Tassonyi százados parancsára egy szakasz erejű kötelék előretört ebbe az irányba, majd védelembe ment át. Itt esett el fejlövéstől Kökény főhadnagy, a vállalkozás parancsnoka.[73]

Az utolsó nap eseményeiről Tassonyi százados így számol be:

„23-án (lehet, hogy 22-én) kaptam meg a parancsot, hogy éjjel vonuljak vissza Isaszegre, ahol további parancsokat fogunk kapni... Délután a német összekötő tiszt... elbúcsúzott. Kis alakulatával kivonták. Az oroszok — valószínűleg a mozgáson felbátorodva — a Juhász-század (a jobb szárny) ellen harckocsiágyú-támogatással (a harckocsik a háttérben maradtak) gyalogsági támadást indítottak. Ez a századot visszanyomta; a Juhász-század kb. 300 m-re, lépcsőzve, beásta magát. Ugyanakkor a betört oroszt a dombháton levő fészkek oldalozó tűzzel paralizálták."[74]

Az éj beálltával az aknavetők tűztámogatása mellett a századok sorra kivonultak állásaikból, és Isaszegre meneteltek. Másnap autóbuszkaravánnal az egész egységet Pápára szállították.

Lajtos Árpád vezérkari őrnagy visszaemlékezésében leírja, hogy voltaképpen a német parancsnokság tudta nélkül vonta ki („elloptam") az alakulatot az első vonalból, s szállíttatta Pápára. Az ejtőernyős ezred ekkor már a közben megalakult Szent László hadosztály kötelékébe tartozott, s Lajtos Árpádnak, mint az új hadosztály vezérkari főnökének, legfőbb feladata volt összeszedni és harcképes állapotba hozni a hozzá tartozó alegységeket.[75]

A németek, amikor felfedezték az alakulat eltűnését, keményen tiltakoztak. A magyar parancsnokság azzal vigasztalta őket, hogy egész hadosztállyal fogják pótolni ezt a zászlóaljat. A német parancsnokság erre állítólag azt válaszolta, hogy tartsák meg a hadosztályt, de adják vissza az ejtőernyősöket. Pedig akkor már a nagy veszteségek miatt ez az alegység csak árnyéka volt önmagának: Tassonyi százados szerint létszámának majdnem a felét elvesztette.[76]

A katonák mindenesetre boldogan vették tudomásul a kivonást, hogy a hol fagyos, hol sáros lövészgödrökben töltött hetek után végre Pápán levethetik a ruhát, megfürödhetnek, s ágyban tölthetik az éjszakákat. A könnyebb sebesültek, akik Gödöllőn voltak, megtudva a fejleményeket Marosújvári zászlós vezetésével útközben csatlakoztak az alakulathoz. Így érkeztek november 24-én Pápára, ahol a II. zászlóalj ezekben a napokban kapta meg a parancsot az arcvonalba vezénylésre.[77]

A II. ejtőernyős zászlóalj első bevetése

Az I. ejtőernyős zászlóalj még Budán volt a Károly-laktanyában, mikor 1944. október 17-én Ugron István százados Pápán megkezdte a II. zászlóalj szervezését. Az I. zászlóaljtól függetlenül 7 ejtőernyős tiszt működött szeptember 11-től Kárpátalján az első magyar hadseregnél harcfegyelembiztosító beosztásban. Feladatukvoltaképpen a szétzilált alegységek összeszedése és újjászervezése volt az arcvonal mögött. Őket október 7-én rendelték haza Pápára. Közülük kerültek ki a századparancsnokok, ők képezték a II. zászlóalj tisztikarának gerincét. A szervezési táblázatban a következő tisztek nevei szerepelnek:

73 Uo.
74 Uo.
75 HL Tgy. 2598. *Lajtos Árpád* vezérkari őrnagy emlékezése, 38. o.
76 *Tassonyi E.*: i. m. 1983. 55. o.
77 *Marosújvári G.* Emlékezése, 10. o.

Ejtőernyős újoncok eskütétele Pápán

Zászlóaljparancsnok: Ugron István százados.
Segédtiszt: Paykert Imre főhadnagy.

Századparancsnokok:
4. század: Szakács József főhadnagy
5. század: Sanna Henrik főhadnagy
6. század: Kövesdy Dezső főhadnagy
Géppuskás század: Karsay István főhadnagy
Nehézfegyver század: Tóth Antal főhadnagy[78]

A létszámmal nem volt probléma. Közel ezer újonc és számos önként jelentkező, még nem sorköteles fiatal vonult be 1944 október első napjaiban, s velük ettől kezdve kemény kiképzés folyt. Most nem más alakulatoktól érkezett az utánpótlás, hanem a besorozott 1923-as évfolyamból egyenesen ide érkeztek a sorkötelesek. Válogatásra, komolyabb orvosi vizsgálatra nem került sor, a bevonulók majdnem mindannyian ejtőernyős leventekiképzésben vettek részt. Ilyen leventeszakaszok az ország minden jelentős városában voltak, Budapesten pedig minden kerületben létrehoztak egyet-egyet. Itt komoly kiképzést kaptak harcászatból, s megismerték az ejtőernyőzés alapelemeit is. Az ejtőernyős leventék minden nyáron négyhetes táborozáson vettek részt Rákoson, s mindannyian ugrottak az ott felállított ugrótoronyból. Mindez nagy előnyt jelentett. Így Pápán az ugrókiképzést a szokottnál jóval rövidebb idő alatt egy repülőgépből történő ugrással zárták, s a rendelkezésre álló többi időben elsősorban csatárkiképzésben részesültek az újoncok. Az ejtőernyős ugrásoknak most egy halálos áldozata volt: a 17 éves Sárosi Gyula honvéd.[79]

Novemberben erőteljes harci kiképzéssel teltek a napok. A rajokban az újoncokon kívül legfeljebb két fő volt a kiválóan képzett régi katonákból. Ezek jórészt az I. zászlóalj felgyógyult sebesültjei, és a Tiszafüredről hazaérkezettek voltak, akiket a

78 *Kövesdy Dezső* ejtőernyős főhadnagy, századparancsnok majd zászlóalj segédtiszt (Ausztrália) írásos közlése (a szerző birtokában).
79 A szerző személyes tapasztalatai

pótzászlóaljtól helyeztek át ide. Hiány mutatkozott tisztesekből és tiszthelyettesekből is. Ezt bizonyos mértékig ellensúlyozta, hogy a legénység fegyelmezettnek és tanulékonynak bizonyult, jól hasznosította a leventekiképzésben megszerzett ismereteket és készségeket. Az ejtőernyős büszkeség is jobb teljesítményre sarkallta őket. Megoldást jelentett az is, hogy nagyobb csoportokban, rendszerint szakaszkötelékben folyt a kiképzés egy-egy kiváló oktató vezetésével.[80]

Magáról a kiképzésről Kövesdy főhadnagy a következőket állapította meg:

„A levente-újoncanyag jónak bizonyult. A kiképzés súlya — magyar fegyverzettel — a lőkiképzésen volt. Pl. a 6. szd.-ot többször vittem Acsádra, ahol a szd. minden tagja minden rendelkezésre álló fegyverrel annyi lőszert használt, s annyi kgr-ot dobott, amennyihez kedve volt. Sokszor gyakoroltuk a közelharcot kgr. dobással és belerohanással. Azonban óriási hátrány volt, hogy az 1./II. eje. zlj. nem egészen 6 hetes kiképzés után XI. 25.-én riadózott s másnap a Csepel-szigeti bevetésre indult. Hat hét semmiképpen nem elegendő 2 év kiképzés lerövidítésére."[81]

Ugron százados emlékezése szerint a II. zászlóaljat november 27-én riadóztatták. Megtörtént a felkészülés az elvonulásra, óriási volt az izgalom. Az éjszakába nyúlt a fegyverek cseréje. A kiképzésnél használt Mauserek, magyar golyószórók és géppuskák helyett a katonák német karabélyokat és villámgéppuskákat kaptak. Ez a fegyvercsere Csepelen folytatódott. Király-féle géppisztolyból általában rajonként volt egy, ez az egyetlen magyar gyártmányú kézifegyver, melyet magukkal vittek. Az elvonuló létszám rendkívül magas volt: 1400 fő.[82]

November 28-án megérkezett a hosszú autóbuszkaraván Budapestről, megtörtént az elhelyezkedés a járművekben, majd Győrön keresztül megindult az alakulat a főváros irányába. Meglehetősen lassan haladtak, helyenként sokat kellett időzni légiriadók és katonai felvonulás miatt.[83]

A zászlóaljparancsnok gépkocsival előre sietett eligazításért. A Budapesten kapott parancs értelmében a Csepel-szigetre kellett tovább menniük, ahol a délről előrenyomuló szovjet csapatok ellen Szigetszentmiklós-Halásztelek vonalában kiépített állásban kellett leváltani az 1. magyar lovashadosztályt. Itt az ejtőernyős alegység a német „Feldherrnhalle" páncélgránátos hadosztály alárendeltségébe került, melynek parancsnoka Pape vezérőrnagy volt.[84]

Dél felé járt az idő, mikor a zászlóaljparancsnok jelentkezett Csepelen az illetékes német hadosztályparancsnokságon. Nagyon természetesen nem volt hajlandó azonnal átvenni a védővonalat, szükségesnek vélt némi időt ahhoz, hogy a legénység megismerje az új fegyvereket. Határozott fellépésének megvolt az eredménye: nem csak a kért 3 napot kapta meg, de a német parancsnokság 40 tiszthelyettest is rendelkezésre bocsátott a kezelési és lőgyakorlatokhoz.

Az alegységet a beérkezés után a csepeli sporttelep épületeiben helyezték el. Itt került sor a fegyverismertető elméleti és gyakorlati foglalkozásokra. A lövészet gyakorlati része egy agyaggödörben folyt. Miután a kiképzés eredményesen befejeződött, december 1-jén este a zászlóalj kivonult a védőkörletbe. A parancsnok így rögzítette a helyzetet:

„XII. 1. Szürkületkor leváltom a lovashadosztály védelemben levő alakulatait. Védőállásom: lakihegyi rádió és Királyerdő vonala. A rádió antennatornya lerobbantva már. Az elg. Szigetszentmiklóst, Halásztelket már birtokba vette. A zlj. védőkörlete 6,5 km hosszú. Előre elkészített futóárok a gerince. Előtte szögesdrót, elektromosdrót, telepített aknamező. Elg. részéről csak járőrtevékenység. Felderítek járőrökkel

80 *Kövesdy D.* írásos közlése.
81 Uo.
82 *Ugron István* ejtőernyős százados, a II. zászlóalj parancsnokának írásos közlése (a szerző birtokában).
83 *Pethő Sándor* karpaszományos ejtőernyős őrmester emlékezése hangszalagon (a szerző birtokában)
84 *Ugron J.* írásbeli közlése.

én is, nekik nincs védővonaluk, csak támpontszerűen biztosítják átkelésüket a szigeten. (Eddigi veszteség kb. 6 fő)"[85]

Kövesdy főhadnagy így emlékszik az eseményekre:

„Az egész tájat enyhe köd takarta. A váltás esemény nélkül zajlott le. A 6. eje. szd. védőállása a lakihegyi nagyadó lerobbantott antennatornyának a környékén volt, a szd. pk. háp.-ja (harcálláspontja —H. J.) kb. a torony csúcsa mögött."[86]

Itt szabályosan kiépített állások voltak. A nagyváradi huszárok olyan fedezékeket készítettek, melyek kiállták volna a tüzérségi tüzet is. Nagyban folyt a barátkozás a huszárokkal, mert ők képezték két évtizeden keresztül Pápa helyőrségét, ők voltak az ejtőernyősök elődei. Az ügyesen barkácsoló ejtőernyősök a közeli elhagyott majorban talált nagyméretű tejeskannákból primitív kályhákat rögtönöztek a fedezékekbe, mivel hidegre fordult az idő.[87]

A magyar parancsnokot zavarta az arcvonal hosszúsága. Kiszámította, hogy másfél kilométer széles földsáv feladásával lényegesen megrövidítheti a védővonalat, tekintve, hogy a sziget északi vége egyre keskenyedik. Élt ezzel a lehetőséggel, s december 4-ről 5-re virradó éjszaka az új állásokba parancsolta a századokat. A lovashadosztály, melyet leváltottak, ugyancsak ezen az éjszakán vonult el.

Ugron századost az is zavarta, hogy a visszavonulás egyetlen útja a Gubacsi hídon keresztül vezetett, ezt pedig aláaknázták, s német őrség vigyázta. Elég lett volna egy olyan szerencsétlen véletlen folytán bekövetkező robbanás, mint a Margit hídnál, hogy az egész alakulat a szigeten rekedjen. Hirtelen elhatározással a német őrséget leváltatta, s az árkász szakasz, Kemenes törzsőrmester vezetésével, hatástalanította a robbanószerkezeteket. Mikor ez kiderült, a német hadosztályparancsnok tiltakozott, s felelősségre vonta a magyar parancsnokot. Nem kis vita árán, de a dolog végül mégis elrendeződött, s továbbra is az ejtőernyősök őrsége volt a hídnál.[88]

Komolyabb szovjet támadásra csak december 6-án került sor. Ezt nagyobb erőfeszítés nélkül vissza tudta verni a zászlóalj. A siker nem csak a jól szervezett gyalogsági tűznek volt köszönhető, hanem annak is, hogy 120 löveg támogatta védelmi harcukat. Szükség esetén még a dunántúli oldalon elhelyezett légvédelmi lövegek is elébe tudtak lőni a magyar állásoknak. A következő napokon a szovjet csapatok nem kezdeményeztek, várták a megkezdett bekerítő hadművelet befejezését, s nyilván arra számítottak, hogy majd a körülzárt főváros védői feladják a kilátástalan küzdelmet.

A II. ejtőernyős zászlóalj szerepe Csepelen december 12-én véget ért, a védőállásokat németek vették át. December 13-án tehergépkocsikkal és városi autóbuszokkal két fordulóban az egész alakulatot Fótra szállították.[89]

Az I. ejtőernyős zászlóalj harca Kéthelynél

Miután Pokornyi őrnagy Soroksárnál súlyosan megsebesült, utódlásáról gondoskodni kellett, így az Isaszegről Pápára érkezett Tassonyi századost ezredparancsnokká nevezték ki, majd december elején soron kívül őrnaggyá léptették elő. Az I. zászlóaljat Kiss Zoltán százados vette át, aki a nagyváradi és tiszafüredi harcok után hazatért, s ekkor már egy hónapja Pápán tartózkodott. Elsősorban az ő feladata volt tehát a I. ejtőernyős zászlóalj felkészítése egy újabb bevetésre.[90]

Ez nagy iramban meg is kezdődött.

Először feltöltötték az alakulatot a pótzászlóaljban található régi katonákkal, akik

85 Uo.
86 *Kövesdy D.* írásbeli közlése.
87 *Pethő S.* emlékezése.
88 *Ugron I.* írásbeli közlése.
89 Uo.

90 *Tassonyi Edömér:* A megerősített I. zlj. harcai Kéthelyen. ***Magyar Szárnyak,*** (Kanada) 1984/13. sz., 73. o.

Újonc ejtőernyős bőrmellényben, a frontra indulás előtt (Huszár János)

sebesülésükből felépülve letöltötték az akkor járó két hét szabadságot, majd szolgálattételre jelentkeztek. Nekik örültek legjobban a tisztek, a jól kiképzett és harcedzett katonának nagy volt a becsülete. Az ő beosztásuk azonban nem oldotta meg a létszámkérdést, így jelentős számban kellett újoncokat is befogadni. Ezek között nem egy olyan is akadt, aki néhány nappal előbb vonult be. Ők, akik legfeljebb a leventekiképzés során szerzett ismereteikre támaszkodhattak, menet közben tanulták meg a harcászatot az öreg katonák mellett.

A raktárakból a nyersgumi talpú fűzős csizmákat, melyeket addig csak ugrásnál és díszelgéseknél használtak, most mind kiadták, s valamennyi katonát vadonatúj fényes bőrmellénnyel látták el.

A lövészszázadokban minden raj német villámgéppuskát kapott, ezzel szereltékfel a géppuskás századot is, majd ezt követően folyt a velük való ismerkedés az acsádi lőtéren.[91]

91 A szerző személyes tapasztalatai.

Ejtőernyősök a Szent László hadosztály jelvényével

December 2-án már elérték a teljes készenlétet. A volt huszárlaktanyában együtt állt az alakulat. A málhazsákokat a fogatolt vonat kocsijaira rakták, s várták az indulási parancsot. Minden katona rendelkezett acélsisakkal is, ezt azonban a legritkább alkalommal viselték.

December 2-án az esti órákban érkezett meg Pápára az az autóbuszkaraván, mely a szállítást végezte. A harci szellem megfelelőnek látszott, virtuskodásban sem volt hiány. Egy-egy katona a régimódi autóbuszok első sárvédőjére ült ki bőrmellényben, nyakba vetett géppisztollyal, így utazott végig a városon.

Pedig ez már nem az a régi zászlóalj volt, amely a Kárpátokba indult kitűnően képzett legénységgel. Nemcsak a sok újonc miatt! A felgyógyult sebesültekből is hiányzott a lelkesedés: a kórházi ágyon eltöprenghettek a háború kilátásairól.[92]

Keszthely volt az első úticél. Tassonyi Edömér őrnagy, aki ezredparancsnokként is ezzel azászlóaljjal tartott, az eseményeket így rögzítette:

„Pápán december első napjaiban riadóztattam, és Keszthelyre rendeltek: ugyanis a hirtelen előretört orosz erők a Balatontól délre, Balatonszentgyörgy—K., Kéthely—Marcali területét érték el, és a Balaton-terület bekerítése fenyegetett."[93]

Mire az alakulat odaért, Keszthelyre szovjet járőrök szivárogtak be, először őket kellett kiszorítani, s csak később kerülhetett sor arra, hogy tovább vonuljanak. Itt a 67. német lovashadosztály kötelékébe kerültek, s velük összehangolt támadásban vettek részt, melynek célja a szovjet egységek visszaszorítása volt Kéthely térségében:

„Elhelyezésünk után a német lovashadosztályhoz hívattak, mely az orosszal harcérintkezésben volt a Balatonkeresztúr—Kéthely—Marcali-tól Ny-ra lévő magaslatokat és erdős területeket megszállva... Helyzetismertetés után a támadás megbeszélésére került sor, amelynek széles arcvonalon az orosz visszavetése volt a célja. Feladatom megmagyarázása után jelentettem, hogy miután hivatalosan a Szt. László ho.

92 Uo.
93 *Tassonyi E.*: i. m. 1984. 74. o.

parancsnoksága alatt vagyok, bármennyire is hajlandók vagyunk a támadásban részt venni, parancsot kell kapnom a hadosztályomtól a német ho. alá való rendelésemre. Azzal, hogy ez rövidesen el lesz intézve, elköszöntem. Másnap megkaptam a parancsot hogy a német ho.-nak alárendeltek."[94]

Másnap a német parancsnokság Holládra rendelte készenléti állásba az ejtőernyős alakulatot, mely estére érkezett oda. Az éjszakát a temetőben töltötték. Az ezredparancsnok harcállláspontja egy kriptában volt. A sírdombok a katonáknak is jó védelmet nyújtottak az aknák ellen. Támadásra a következő napon, december 6-án került sor:

„Másnap kora reggel (beérkezésünk 4-ik napján) beérkezett támogatásunkra 4 rohamlöveg... azzal a paranccsal, hogy keleti irányban törjünk előre az erdős területen és vegyük a szőlős magaslatokat birtokba. Felderítést nem vezettünk be, nehogy előkészületre alkalmat adjunk. Az erdőn áthatolás alkalmával, kb. 1 1/2 km előrenyomulás után a bal szárny szd. egy géppuskás támpontot kiemelt, majd északnak fordulva egy beásásban levő orosz századot szárnyba támadva, veszteségeket okozva, megfutamított. Nyilvánvalóan hézagban voltunk. A szőlős dombokat ellenállás nélkül értük el. Előrenyomulásunkat folytatva, a Kéthelytől Ny-ra levő sík területet értük el, tehát támadási célunkat máris túlhaladtuk. Jobb szárnyunk biztosítására egy kb. szakasz erőt küldtünk ki a síkságot szegélyező, uralgó szőlős magaslatra, ahol is a gyenge orosz leplező erők rövid tűzharc után visszavonultak."[95]

Közben érzékelni lehetett, hogy a zászlóaljtól északra és délre a németek szintén előnyomultak. Mindez önbizalmat adott, így a parancsnok a támadás folytatására gondolt. Felkészültek tehát Kéthely bevételére. Erre kétségtelenül szükség is volt, hiszen tartósan úgy lehet védelemre berendezkedni, ha közeli településekre támaszkodhatnak.

„Elhatároztuk, hogy Kéthelyt birtokba vesszük és az eredetileg megjelölt és elért támadási célt kb. 3 km-re túlhaladjuk, ha a német körzetparancsnok hozzájárul, és továbbra is rendelkezésre bocsátja a 4 rohamlöveget. Miután a rohamlövegek erre engedélyt kaptak... Átkaroló mozdulattal az orosz erőket közelharccal a községből visszavetettük. Többek között egy páncéltörő ágyút is zsákmányoltunk. Veszteségünk aránylag nem volt nagy, 20-on alul sebesültekben és halottakban, sajnos Juhász fhdgy., szd. pk. páncéltörőágyú szilánktól súlyosan megsebesült, 3 nappal később a keszthelyi kórházban szepszisben meghalt. Csapataink a vasútállomás elfoglalása után a község keleti szélén védőállást foglaltak el. Egy kisebb, kb. szakasz erejű csoport és a páncélrombolók Balatonújlak felé előretörtek... majd másnap Balatonkeresztúron az előretört német egységekkel felvették az összeköttetést."[96]

Dél felé kedvezőtlenebbé vált a helyzet. Marcalinál a németek heves harcban álltak a szovjet csapatokkal. A négy rohamlöveget az ő támogatásukra vissza is rendelték. Kéthelynél sem voltak teljesen szilárdak az ejtőernyősök állásai. A szemben álló szovjet egység aknavetőket vetett be, s ellentámadással próbálkozott. Éjszaka sem volt teljes a nyugalom. Tassonyi Edömér őrnagy erről a következőket írta emlékezésében:

„Éjjel a falu heves aknatűz alá került, és a vasútállomás, ahol Godó fhdgy. szd. pknak volt az előretolt háp-ja, heves támadásoknak volt kitéve. Az éj folyamán háromszor cserélt gazdát, de végül is az utolsó közelharc után kezünkben maradt és az oroszok a támadást beszüntették."[97]

A falut valóban lőtték aknavetőkkel, de a továbbiakra nem jól emlékszik az ezredparancsnok. Az állomásnál nem voltak éjszaka harcok. Godó Ferenc főhadnagy az

94 Uo.
95 Uo.
96 Uo.
97 Uo.

esti órákban a sötétség leple alatt századával visszatért a faluba pihenni, Takács Ferenc őrmester szakaszát hagyta a vasútállomáson védelemben:

„Feladatom volt a vasútállomás biztosítása, nehogy az oroszok visszaszivárogjanak az éjszaka leple alatt... Én számítottam a hajnali orosz támadásra... A kis létszámú 24 fős szakaszomat jól felkészítettem, egész éjjel emberenként magyaráztam a feladatot... Ez volt katonai szolgálatom alatt életem legnagyobb, legveszélyesebb feladata. Fegyverzetünk három golyószóró, egyéni fegyverek, géppisztoly, egy távcsöves puska, kézigránát... Reggel szürkülettel az oroszok a parkerdőből megindították a támadást...", amit azonban sikerült visszaverni.[98]

A falu környékén található erdős terület, különösen a Hunyadi-kastély körzete, alkalmas volt a szovjet csapatok számára beszivárgásra, tartalékok felvonultatására a falu ellen. Amíg tehát ezt a zászlóalj birtokba nem vette, ki volt téve váratlan, nagyerejű támadásoknak. A parancsnok tehát újra kérte a német rohamlövegeket. Ezeket csak két nap múlva kapta meg, így addig várt, akkor azonban haladéktalanul támadott:

„Éjjeli készenlétbe helyezés után reggel 7-kor támadtunk... Mint később kiderült, az éj folyamán egy orosz ezred erői begyülekeztek, azzal a feladattal, hogy 8 órakor megindulva Kéthelyt foglalják vissza. Mi ebbe az előkészületbe támadtunk be. A jobb szárny támadása a heves... tűzben elapadt..."[99]

A kritikus jobb szárnyon Juhász főhadnagy utóda, Ajtai Ferenc főhadnagy rohamozott a 2. század élén, ám a kívánatosnál vakmerőbben viselkedett az előrenyomulás során. Ezért van némi rosszallás helyettese, Marosújvári zászlós emlékezésében:

„Századunk sávjában különösen nagy erők voltak tüzelőállásban. Századunk egy szántáson át támadott Saci (Ajtai fhdgy. — H. J.) vezetésével, aki a század élén, magával nem törődve rohant az erdőszegély felé. Néhány perc múlva szitává lőve összeesett. Támadásunk tért nyert ugyan, de ez erdőbe érve elakadt, mert egy jól rejtett géppuska tüze lefektetett bennünket. Ezt a géppuskát több támadási kísérlet után sem sikerült elhallgattatnunk. Mikor láttam, hogy ezek a kísérletek sok áldozatot követelnek, a század támadását megállítottam. Jelentettem helyzetünket Kiss Zolinak, aki tájékoztatott az általános helyzetről, és közölte, hogy a támogatásunkra alárendelt rohamlövegeket azonnal hozzám küldi. Parancsot adott, hogy az addig elért terepszakaszon minden körülmények között tartsunk ki. Én ennek megfelelően intézkedtem, beástuk magunkat, és vártuk a rohamlövegeket. Közben erős aknavetőtüzet kaptunk..."[100]

Némi várakozás után a rohamlövegek megjelentek, s a helyzet rövidesen megváltozott:

„...az erdőben a Hunyadi-kastély birtokáért heves harc tombolt: a rohamlövegeket azonnal odairányítottam. A mérleg ekkor már kezdett javunkra billenni. Számos foglyot ejtettünk. A rohamlövegek megjelenése új lendületet adott a támadásnak, a kastélyt rövidesen elfoglaltuk, a jobb szárny is előrelendült, az oroszok visszavonulásban voltak, Sári pusztát jobb szárnyunk elfoglalta. Közelharccal, amelyben a páncélosok közvetlenül részt véve támogattak, az orosz erőket az erdőből kinyomtuk, csak egy kis része maradt orosz kézben."[101]

Ezen a napon sebesültekben 88 főt vesztett a zászlóalj és sokan elestek. A foglyok száma elérte a 80-at. Közülük az egészségeseket hátra kísérték, 30 sebesült szovjet katonát pedig teherautóval a keszthelyi kórházba szállítottak.

Különös körülmények között vesztette életét Banda István törzsőrmester, az ala-

98 *Takács Ferenc* ejtőernyős őrmesternek, a demokratikus hadsereg főhadnagyának írásbeli közlése (a szerző birtokában)
99 *Tassonyi E.:* i. m. 1984. 74. o.
100 *Marosújvári G.* emlékezése, 11. o.
101 *Tassonyi E.:* i. m. 1984. 75. o.

kulat egyik keménykötésű katonája. Fogságba esett szovjet tisztet akart hátrakísérni a parancsnokságra, aki azonban váratlanul pisztolyt rántott és lelőtte, majd megszökött. Banda István holttestét Pápára szállították, ott temették el katonai pompával.[102]

Bár a Hunyadi-kastély, birtokba vételétől kezdve, szinte állandóan célpontja volt a szovjet aknavetőknek, Kiss Zoltán zászlóaljparancsnok az épületben rendezte be harcálláspontját. A parkban volt a zászlóalj legfontosabb védőállása is. Sokan sebesültek meg, vagy estek el itt a következő napokban a megújuló aknatűzben.[103]

Nehéz helyzete volt a Hunyadi-kastély térségében indított támadás idején a segélyhelyen dolgozóknak. Ezt tapasztalta az ezredparancsnok is, aki fején és kezén szilánkoktól megsebesült:

„Itt kell megemlítenem a zlj. segélyhelyén 3 önként jelentkezett ápolónő hősies magatartását. Egyikük egy őrmesterünk felesége volt, a másik egy hivatásos tisztnek, ha jól emlékszem, özvegye, akit a hómezőkről ismertem és Kéthelyről jött ki segíteni, és egy fiatal ápolónő. A támadás megindításakor a falu heves aknatűz alatt állt. A tartalékos orvos az óvóhelyre ment és ott maradt, míg ezek a nők fáradhatatlanul látták el a sebesülteket... Dél tájban, mikor is harchelyzetünk jóra fordult, és sebesültek már nem érkeztek be, sírva borultak egymásra."[104]

A hadtáp Keszthelyen rendezkedett be a Festetich-kastélyban, onnan szállította az utánpótlást. A hadtápszolgálat emberei hamarosan fölfedezték, hogy a pince egy részét nemrég falazták el. A friss falat áttörve többszáz pezsgős palackot találtak. Egyik alkalommal az élelemmel együtt ezt is kiszállították az állásokba a katonák nagy örömére. Az ezredparancsnok azonban dicséret helyett keményen lehordta a túlbuzgó lépés kezdeményezőit.[105]

Az ejtőernyős alakulat helyzete némileg megerősödött. A veszteségek pótlására gépkocsikon Pápáról mintegy 100 fő érkezett, akik először a zászlóalj tartalékát alkották, majd védőállásba kerültek.[106]

De, hogy ez nem jelentett békés állapotot, azt Tassonyi őrnagy emlékezése jól bizonyítja:

„A következő napok aránylag csendben teltek el, egy kb. zászlóalj erejű begyülekezést éjjel... aknatűzzel szétvertünk. Egy másik éjjel egy éjjeli vállalkozást rohamtávolságra engedve tűzrajtaütéssel visszazavartunk."[107]

Bizonytalansági tényező volt, hogy az alakulat jobb szárnya a levegőben lógott, nem kapcsolódott a Marcalinál elhelyezkedett németek állásaihoz. Ezen próbált segíteni a német parancsnokság azzal, hogy egy újabb magyar zászlóaljat vett át, s velük egészítette ki, nyújtotta meg dél felé az ejtőernyősök arcvonalát:

„Ebben az időben érkezett be egy felderítő zlj.(magyar), ha jól emlékszem egy fhdgy. parancsnoksága alatt, pár száz fő, akiket a németek a jobb szárnyunkon alkalmaztak a Sári pusztától délre, szárnyunk meghosszabbítására."[108]

December 18-án vége lett a viszonylagos csendességnek. A Hunyadi-kastély, Sári puszta és a felderítő zászlóalj állásai ellen támadás indult, melyet bombázás, tüzérségi tűz és ködlövés előzött meg. Sári puszta ellen még lángszórókat is bevetettek, miközben a falut kilenc repülőgép támadta. Az előrenyomuló szovjet egység Sári pusztát birtokba vette, majd a felderítő zászlóaljat megfutamította. Az ejtőernyősök keményen védekeztek. Kiss Zoltán zászlóaljparancsnok tartalékát bevetve közelharcban visszafoglalta Sári pusztát, s tűzfegyvereivel eredményesen pásztázta a felderítő zászlóalj sávját. Ezután a szovjet csapatok visszavonultak. A következő néhány nap-

102 Uo., továbbá *Kecskés Miklós ejtőernyős* honvéd szóbeli közlése.
103 *Tassonyi E.*: i. m. 1984. 75. o.
104 Uo.
105 *Kecskés Miklós* honvéd szóbeli közlése.
106 *Szabó D.* emlékezése
107 *Tassonyi E.*: i. m. 1984. 75. o.
108 Uo.

ban nyugalom volt, bár a megújuló ellenséges aknatűz érzékeny veszteségeket okozott.[109]

A zászlóalj csupán az erőszakos német fellépés eredményeként került Kéthelynél bevetésre, hiszen szervezetszerűen a Szent László hadosztályhoz tartozott, mely Keszthely térségéből az Ipoly és Garam vidékére került, és ott súlyos harcokat vívott. Itt volt az ejtőernyős ezred II. zászlóalja, létszámban erősen leapadva.

Az ezredparancsnok az utolsó szovjet támadást követő nyugalmat kihasználva oldalkocsis motorkerékpárján felkereste Béla községben a Szent László hadosztály parancsnokságát, s kérte, hogy az I. zászlóalj is visszakerülhessen a hadosztály kötelékébe. Utánjárása sikeres volt. A hadosztály vezérkari főnöke, Lajtos Árpád, azonnal intézkedett. Alig érkezett vissza Keszthelyre Tassonyi Edömér őrnagy, már meg is jött a parancs a kivonásra.[110]

December 21-én, az esti órákban vonult ki a zászlóalj állásaiból, 23-án megtörtént a bevagonírozás Keszthelyen. Napokig tartó, hosszú, keserves utazás után értek a Felvidékre, ahol Ógyallán helyezték el őket. A karácsonyt a hideg vagonokban töltötték. Ez alól csak a nős tisztek és tiszthelyettesek mentesültek, akiket gépkocsin Pápára szállítottak, s így együtt lehettek családjukkal.[111]

A II. zászlóalj felmorzsolódása

A I. zászlóalj javában vívta harcait Kéthelynél, mikor a még szinte érintetlen II. zászlóalj Csepelről Fótra került, s ezzel megkezdődött az alakulat felőrlődésének folyamata.

A parancsnok így vázolta az áttelepülést:

„Éjjel a német gyalogság levált és december 13-án reggel német gépkocsikon két lépcsőben átszállítanak Fótra. Az egész német hadosztály áttelepül. A hadosztályparancsnokság Újpesten és az Egyesült Izzóban. A zászlóalj feladata Fót község tartása. A szovjetek birtokolják a fóti Somlyót és lejtőjét, egészen a községig. Az első lépcsőben ment Kövesdy fhgy..."[112]

Kövesdy főhadnagy, az élcsapat parancsnoka, pontos leírást ad az áttelepülésről:

„... december 12-én estefelé pcs. érkezett leváltásunkra és a zlj-nak Fót térségében való bevetésére. Az éj folyamán a zlj.-at egy német rendőrzlj. (Polizei-batallion) váltotta fel. 1944. XII. 13-án hajnalban az élszázadért, a 6. szd.-ért megérkeztek a gépkocsik. Kb. a déli órákban érkeztünk meg Fótra, gyönyörű, napsütéses, téli napon. A zlj. pk. a Károlyi-kastélynál várta a beérkező élszázadot. Azt az eligazítást adta, hogy szk. pk.-aimmal a leggyorsabb ütemben egy szgk.-n menjek szemrevételezni a Fóttól K-re (a Fót—Mogyoród-i úttól É-ra) fekvő dombvonulatra. Itt — elvileg — egy budapesti rendőralakulat pk.-ától kellett volna pontos tájékoztatást kapnom ... Ekkorra az ellenség már kézbevette Fót nagy részét és a védelem egy széles sávban összeomlott."[113]

Kövesdy Dezső főhadnagy elindította századát, maga pedig a szakaszparancsnokokkal gépkocsin gyorsan elérte a dombvonulat tetejét. Megdöbbenve tapasztalta, hogy a rendőralakulatnak nyoma sincs, elszórt felszerelési tárgyak mutatták gyors menekülésüket. Ugyanakkor a közelben megjelentek az első szovjet katonák:

„... az előörsök már legfeljebb 600 m távolságra szökelltek előre a szőlőtőkék között, ezeket 150—200 fős csoport kissé hátrább csatárláncban követte... Kénytelenek

109 Uo. 75—76. o.
110 Uo. 76. o.
111 Uo.
112 *Ugron I.* írásbeli közlése.
113 *Kövesdy D.* írásbeli közlése.

voltunk a község felé visszahúzódni... Elhatározásom az volt... hogy ellentámadással visszafoglalom a dombvonulatot, mert ha az ellenség ott beássa magát, rálát Fótra, s amellett oldalozó tűz alatt tudja tartani."[114]

Az elhatározást tett követte, de idő kellett míg a katonák elfoglalták helyüket a támadás megkezdéséhez:

„A felfejlődés az út árkában észrevétlenül zajlott le. Mikor minden szakasz jelentette, hogy készenléti helyét elfoglalta, zöld rakétajelre megindult a roham. Az időközben beásott elg-et kivetettük állásukból. A dombvonulat rövid idő alatt, de meglehetős véráldozat árán a 6. szd. kezébe kerül. (10—15% halottakban és sebesültekben)."[115]

Miután a zászlóalj másik fele is megérkezett, súlyos és véres harcok kezdődtek azért, hogy a községet és közvetlen környékét birtokolni tudják. Ennek megfelelően nagyok voltak az emberveszteségek. Különösen sokan sebesültek és haltak meg aknaszilánkoktól. Már az első este veszélyes helyzet alakult ki. A zászlóalj oldalában öt T—34-es jelent meg kísérő gyalogsággal. Nem sikerült őket visszavetni. Reggel két német Királytigris típusú harckocsi vette fel a küzdelmet a szovjet páncélosokkal. Kemény párviadal után négy szovjet T 34-es megsemmisült, az ötödiket egy 6. századból való ejtőernyős lőtte ki kézi páncélelhárító fegyverrel.

December 14-én délelőtt Ugron István zászlóaljparancsnok a kialakult zavaros helyzetet igyekezett tisztázni, átszervezésekre adott parancsot. Közben a gyilkos aknatűzben megsebesült. A délutáni órákban a budai 11. sz. hadikórházba szállították.[116]

A zászlóalj vezetését a rangidős főhadnagy, Sanna Henrik vette át. Az új segédtiszt Kövesdy Dezső főhadnagy lett. Paykert Imre főhadnagy, a régi segédtiszt, századparancsnoki beosztást nyert.[117]

Az erősödő tüzérségi tűz, a harckocsiágyúk elszórt lövései, a Sztálin-orgonák sorozatai lehetetlenné tették a zászlóalj helyzetét Fóton. Az új zászlóaljparancsnok december 14-én az esti órákban kénytelen volt a községet feladni, s új állásokat kialakítani. A védővonal megváltoztatása azt jelentette, hogy a települést elhagyta a zászlóalj, s a Mogyoród-patak mentén beásta magát. Miután a szovjet hadvezetés célja ekkor a főváros bekerítése volt, az új védőállást komoly támadás nem érte.[118]

A nyugalom nem tartott sokáig, mert a Fótnál erősen megtizedelt zászlóaljat leváltották, s a szovjet bekerítő hadművelet megakadályozására a Dunától északra vetették be:

„December 19-én ... egy magyar csö. zlj. (csendőrzászlóalj — H. J.) leváltott bennünket, és ismét megjelentek a már ismerős autóbuszok. Irány: Bp. — Esztergom — át a ... hídon Párkányra. Itt a zlj. pk.-nak a német pságon kellett eligazításért jelentkeznie."[119]

Az itt kapott eligazításnak megfelelően Ipolyszalkára vonult a zászlóalj, ahol a 2. honvéd páncéloshadosztály törzsénél parancsot kapott a Letkést Ipolyszalkával összekötő híd visszafoglalására és az Ipoly keleti partján hídfő létesítésére:

„... az oroszok kézbe vették a híd letkési oldalát, sőt terepkutatóik a hídon szivárogtak előre ... Az eje, csop. lendületes rohammal meglepte az elg-et ... Az eje. csop-nak sikerült elfoglalnia a községet, s kisebb hídfőt létesíteni."[120]

A parancs végrehajtása nagyobb veszteségek nélkül sikerült, de a hídfő további kibővítése súlyos áldozatokkal járt. A létszám ekkor már csupán 120—150 fő volt. A 6. századot öt ember alkotta egy tiszthelyettes vezetése alatt.

114 Uo.
115 Uo.
116 *Ugron I.* írásbeli közlése.
117 *Kövesdy D.* írásbeli közlése.
118 *Pethő S.* emlékezése.
119 *Kövesdy D.* írásbeli közlése.
120 Uo.

Régi, tartalékos kiképzésre behívott ejtőernyős katonák az 1953-as díszszemlén

A hídfőre elsősorban azért volt szükség, hogy az Ipolytól keletre levő szétzilált német alakulatok ott ne rekedjenek. Az utolsó ilyen csapategységek december 23-ról 24-re virradó éjszaka érkeztek a hídfőbe, s vonultak át a hídon nyugati irányba.[121]

Közben, december 22-én, a parancsnokságot a Szent László hadosztály törzse vette át ebben a sávban. December 24-én már innen kapott parancsot a zászlóalj, hogy adja át a hídfőt a repülő lövészezrednek. Az Ipolyszalkára beszállásolt ejtőernyősök öröme azonban korai volt. Néhány óra múlva riadóztatták őket, s az Ipoly nyugati partján, a hídtól jobbra és balra kellett négy kilométer szélességben állást foglalniuk.[122]

December 27-én hajnalban indult meg az ejtőernyősök és repülő lövészek elszakadása az Ipolytól, s visszavonulása a Garam mögé. Az irány Kicsind község volt, ahol a Szent László hadosztály parancsnoksága hidat veretett. Nagy meglepetésre azonban a visszavonulók Kicsind előtt szovjet csapatokba ütköztek, a hadihidat pedig felrobbantva találták. A felvonuló szovjet harckocsikkal és gyalogsággal kilátástalan, véres küzdelem kezdődött, melyben sokan elestek. Az ejtőernyősök a 4. századdal az élen észak felé igyekeztek kitérni, s Kéménd tájékán próbáltak átjutni a sebes vizű Garamon. Átkelőhelyet keresve ilyen látvány tárult a katonák szeme elé:

„... a Garam egyik kanyarulatához értünk, ahol a lapos parton jégtáblák torlódtak össze. A jégtáblák között fennakadva német katonák holttestei tornyosultak. Talán száznál is többen lehettek. Magyar egyenruhás halottakat is láttunk. Dermedten néztük a rettenetes látványt. Némán folytattuk utunkat. Kis távolságra a kanyartól a parton mindenféle német járművet találtunk. Legalább harminc, de lehet, hogy több is volt ..."[123]

Mintegy ötven főnek sikerült az átkelés. Egy-egy kiszemelt szakaszon összekapaszkodva gázoltak a jeges folyóba, így jutottak át csuromvizesen, egymást vonszolva a túlsó partra. Néhányan Kemenesi törzsőrmester vezetésével egy felrobbantott hídon kapaszkodtak át. Kéménden a vendégszerető lakosság fogta pártfogásba őket. Itt lehetőség nyílt a ruhák megszárítására. Tovább vonulva Köbölkúton szállásoltak be, s várták a további parancsot.[124]

121 Uo.
122 Uo.
123 *Strébely Zoltán* (Kanada): Kicsindtől Ógyalláig. Krónika, 10. o. (a szerző birtokában)
124 *Pethő S.* emlékezése

Sanna Henrik zászlóaljparancsnok harminc főre teszi azok számát, akik december 27-én hosszú harc után Kicsindnél a délutáni órákban megadták magukat a szovjet csapatoknak. Az ugyancsak fogságba esett Hajdú József őrmester és Csótár Sándor honvéd ennél jóval többre emlékszik. Az elfogottakat Vácon keresztül Jászberényig kísérték a szovjet katonák, s ott átadták őket a demokratikus hadsereg szerveződő alakulatainak. Többen — köztük Hajdú őrmester is — a vasútbiztosító alakulathoz kerültek, s ott szolgáltak leszerelésükig. Hogy mennyien estek el Kicsindnél a harcokban, arra nincs adat.[125]

A Garamnál kialakított új védővonal mögött pedig megkezdődött az újjászervezés előkészítése. A Szent László hadosztály parancsnoksága az I. és II. ejtőernyős zászlóalj maradványaiból, s a Pápáról útbaindított menetszázad újoncaiból kívánt egy harcképes zászlóaljat felállítani és harcba vetni. Erre az új év első napjaiban került sor. Ennek eseményei azonban már az 1945-ös év hadi krónikájának lapjaira tartoznak.[126]

125 *Hajdu József* ejtőernyős őrmester emlékezése hangszalagon (a szerző birtokában).
126 A szerző személyes tapasztalata.

MŰHELY

VESZPRÉMY LÁSZLÓ

MEGJEGYZÉS A MAGYAROK TAKTIKÁJÁRÓL A MERSEBURGI CSATÁBAN

„A magyarok elődeiről és a honfoglalásról. Kortársak és krónikások híradásai" című méltán nagy sikerű forrásgyűjtemény változatlan szövegű újabb kiadása kínál alkalmat egy látszólag megkésett megjegyzés megírására.[1] A válogatás erényeit és méltatását ezúttal nem érezzük szükségesnek megismételni, a kötet szövegfordításainak és jegyzeteinek színvonalát az első kiadás óta eltelt több mint egy évtized igazolta, történeti szakmunkák forrásfordításainak megbízható kútfejévé vált. Jelen sorainkkal Widukindnak „A szászok története" című művében a merseburgi csatára (933) vonatkozó néhány sora értelmezésére szeretnénk kitérni.[2]

Amíg az augsburgi ütközet a X. század egyik legrészletesebben leírt csatája, addig a merseburgi ütközetre vonatkozó ismereteink igen szűkösek. Gyakorlatilag Liudprand „Antapodosis" c. művére és Widukind említett híradására támaszkodhatunk. Mindez a fordítás pontosságának a jelentőségét csak növeli. A kérdéses részlet a következő: „Rex vero veritus est, quemadmodum evenit, ut hostes viso milite armato fugae statim indulsissent; misit legionem Thuringorum cum raro milite armato, ut inermes prosequerentur et usque ad exercitum protraherentur. Actumque est ita; sed nichilominus videntes exercitum armatum fugerunt..." Horváth János fordítása szerint: „A király pedig attól tartott — ami be is következett —, hogy az ellenség a nehézfegyveres katonaság láttán azonnal a megfutamodást választja. Kiküldte tehát a thüringiaiak egy hadtestét kevés számú nehéz fegyverzetű katonasággal, hogy a *nehéz fegyverzet nélküli ellenséget vegye üldözőbe, és terelje a hadsereg felé.* És így is történt. Mindamellett amikor meglátták a nehéz fegyverzetű hadsereget, megfutamodtak..." Horváth János fordítása nyelvtanilag korrekt, egy ponton azonban tartalmilag nem helytálló.

A szövegrészlet homályos értelmezése, illetve félreértése hosszú múltra tekinthet vissza. Már Horváth Jenő magyar hadi krónikájában úgy fogalmazott, hogy a „magyarok most szokott harczi módjuk szerint hátrálni kezdtek, azon szándékkal, hogy a majd rendületlenül üldöző ellenség ellen hirtelen visszafordulva, azt megsemmisítik... A tervszerű hátrálás ennek folytán megfutamodássá változott..."[3]

Breit József hadtörténetében a Widukind-szöveg lényegét helyesen értette: „A könnyű fegyverzetű, nagyobbára páncél nélküli thüringiaikat Henrik cselvetés és

1 3. kiad. (Sajtó alá rendezte *Györffy György*) Budapest, 1986. 355 o. (Nemzeti Könyvtár)

2 A csatára l. *Lintzel, Martin:* Die Schlacht von Riade und die Anfänge des deutschen Staates. In: Ausgewählte Schriften. Bd. II. Berlin, 1961. 91—111. o.; *Schmutzer, Jürgen:* Zum Jahrestag der Schlacht bei Riade 933. In: *Militärgeschichte,* 1983. Nr. 1. 97—99. o. Összefoglalóan irodalommal *Gebhardt, Bruno:* Handbuch der deutschen Geschichte. Bd. I. Stuttgart, 1959.[4] 172. o. A vonatkozó Widukind-szöveghely kiadása (1. könyv 38. fejezet) MGH SS Bd. III. (Ed. *Georg Heinrich Pertz*). 1839. 435. o. és *Gombos F. Albin:* Catalogus Fontium Historiae Hungaricae. III. k. Bp., 1938. 2662. o. Újabb *Paul Hirsch* és *Hans—Eberhard Lohmann* kiadása (Scriptores rerum Germanicarum in usum scholarum, Bd. LX. 1935.)

3 *Horváth Jenő:* Magyar hadi krónika. Bp., 1895. 23. o. Hasonlóképpen *Markó Árpád:* Magyarország hadtörténete. Bp., 1943. 13. o.

félrevezetés céljából azzal a paranccsal küldte előre, hogy azok a magyarokat lehetőleg alkalmatlan (t.i. a magyarokra nézve — V. L.) irányban magukra csalják." Majd a fősereggel való találkozás kapcsán szól a magyarok színlelt futásáról, és látván a németek rendezett harcsorait, meneküléséről.[4] Sajátos módon leírásának csak második része kapott helyet az új magyar történeti szintézis első kötetében[5] és a Magyarország hadtörténete című műben.[6]

Ezzel szemben értelmezésünk szerint az „inermis" jelző (eredeti jelentése fegyvertelen) a thüringiaiakra vonatkozik. Ebben az értelemben, szembeállítva a szászok nehéz fegyverzetű katonaságával („miles armatus, miles equestri proelio probatus"), tulajdonképpen a „cum raro milite armato" félmondatot értelmezi tovább. A félreértés végső forrása a „sequi" ige deponens voltában keresendő. Fordításunk a következő: „A király félt attól — amiképpen az történt is —, hogy az ellenség a nehéz fegyverzetű katonaság láttára rögtön futásnak ered. Ezért elküldte a thüringiai légiót csekély létszámú nehéz fegyverzetű katonával, *hogy a gyönge seregrészt vegyék üldözőbe a magyarok és egészen a derékhadig el lehessen őket csalogatni.* Így is történt (t.i. a thüringiai légió végrehajtotta feladatát — V. L.), de mindazonáltal a magyarok, megpillantván a felfegyverzett sereget, elfutottak." A magyarok sikeres menekülése igazolja, hogy bekerítésükről szó sem volt.

Érdemes megfigyelni a modern idegen nyelvű Widukind-fordításokat. A Reinhold Schottin és Wilhelm Wattenbach-féle fordításban az „inermis" és a „sequi" értelmezése helyes: „So sandte er (t.i. Henrik — V. L.) ein Fähnlein Thüringer mit nur wenig Rittern, damit *jene die leicht bewaffneten verfolgen* und bis ans Heer herangelockt werden *möchten.*"[7] Ettől lényegileg az átdolgozott 1971. évi német fordítás sem tér el. Az 1981. évi fordítás a „jene" vonatkozó névmás helyett már az egyértelműbb és világosabb „ellenség" (Feind) szót használja.[8] G. E. Szancsuk orosz fordítása is a mi felfogásunk szerinti értelmezést nyújtja: „otrjad Tjuringov, voorozsenie kotoruh bülo nedosztatocsnüm, sz tem, cstobü (vragi) sztali preszledovat' etih pocsti bezoruzsnüh voinov..."[9]

Ugyanakkor a német történeti irodalom is a mi felfogásunkat követi. Így Rudolf Lüttich, amikor a németek látszatmenekülésérőI ír: „Der leicht bewaffnete thüringische Heerbann sollte den Kampf eröffnen..., durch eine Scheinflucht die unga-

4 *Breit József:* A magyar nemzet hadtörténelme. Bp., 1929. I. k. 2. rész 59—60. o.

5 Magyarország története. Előzmények és magyar történet 1242-ig. Bp., 1984. 669. o. (A vonatkozó rész *Györffy György* munkája): „a magyar hadicsellel számító új német taktika itt is bevált, a magyarok az első támadásra megfutottak."

6 Magyarország hadtörténete. I. k. Bp., 1984. 24. o. (A vonatkozó részt *Borosy András* írta).

7 Az általunk vizsgált szöveghely Widukind forráshasználata szempontjából is érdekes. *Lorenz Weinrichnek* a szakma által kedvező fogadtatásban részesített tanulmánya Widukind forrásairól nem kis mértékben módosította a korábbi képet (Tradition und Individualität in den Quellen zur Lechfeldschlacht 955. Deutsches Archiv 27., 1971. 291—314. o.). *Max Manitius* kézikönyvében (Geschichte der lateinischen Literatur des Mittelalters. Bd. I. München, 1911. 714—717. o.), valamint *Rudolf Köpke* (Widukind v. Korvei. Berlin, 1867.) és *Helmut Beumann* (Widukind v.Korvei. Untersuchungen zur Geschichtsschreibung und Ideengeschichte des 10 Jhs. Weimar, 1950.) elsősorban a klasszikus szerzők, mindenekelőtt Sallustius hatásának kimutatására törekedtek. Weinrich felhívta a figyelmet arra, hogy a mű fordulópontjain a klasszikusok mellett ótestamentumi kifejezésbeli és gondolati párhuzamok fedezhetők fel. Mint bizonyította, az augsburgi csatát is biblikus kifejezésekkel interpretálta, párhuzamot sugallva a németek győzelme és a választott népnek kimutatott isteni segítség között.

Ezek alapján nem tekinthető véletlennek, hogy Józsué könyvében (8;6), hasonló helyzetben, mint a merseburgi csatánál, egy mondatban fordul elő a „sequi" és a „protrahere" ige. Itt az Úr tanácsol egy hasonló hadicselt Józsuénak, amit Józsué a katonáinak részletez: „...Cumque exierint contra nos, sicut ante fecimus, fugiemus, et terga vertemus: donec persequentes ab urbe longius protrahantur; putabunt enim nos fugere sicut prius. Nobis ergo fugientibus et illis persequentibus, consurgetis de insidiis et vastabitis civitatem..." (...amikor Ai lakói kivonulnak ellenünk, mint első alkalommal, megfutamodunk előttük. Akkor üldözőbe vesznek bennünket s messze csalhatjuk őket a várostól. Azt fogják majd mondani: Menekülnek előlünk, mint első alkalommal! Miközben tehát mi menekülünk és ők üldöznek, induljatok el leshelyetekről s foglaljátok el a várost... — 1982. IV. kiad. ford.) A mondatban egyértelmű a „protrahere" „csalogat" értelme (l. még Prov. 7:21). Józsué könyvéből a bibliaillusztrátorok is gyakran választottak témát. Így például Ai város bevételét többször ábrázolták. V. ö. *Oakeshott, R. Ewart:* The Archeology of Weapons. Arms and Armour from Prehistory to the Age of Chivalry. London, 1960. 11. a. kép. Összefoglalóan: Lexikon der christlichen Ikonographie. Hrsg. v. Engelbert Kirschbaum. Bd. 2. Rom-Freiburg, 1970. 442. o.

Az idézett német kiadás: Die Geschichtsschreiber der deutscher Vorzeit. Leipzig, 1891[2]. 46. o.

8 Quellen zur Geschichte der sächsischen Kaiserzeit. (Neub. v. *Reinhold Rau-Albert Bauer*) Darmstadt, 1971. 77. o.; legutolsó fordítása: *Ekkehart Rotter — Bernd Schneidmüller*, Stuttgart, 1981. 93. o.

9 *Vidukind Korvejszkij:* Dejanija Szakszov. Moszkva, 1975. 150. o.

rische Reiter an den Kern des Heeres heranlocken."[10] Ezek alapján határozottan állíthatjuk, hogy nem a magyar sereg kezdett látszatmenekülést, hanem a gyengén felszerelt thüringiai légió. A német sereg magasabb szintű fegyverzetéhez így egy sikeresen végrehajtott taktikai hadmozdulat társult, amik együttvéve a csata kimenetelét is eldöntötték.

Mindezek alapján a merseburgi ütközet taktikai értékelése pontosítható, az eredeti latin nyelvű leírás értelme pedig helyreállítható.

10 *Lüttich, Rudolf:* Ungarnzüge in Europa im 10. Jahrhundert. Berlin, 1910. (Historische Studien, Heft 84.) 81. o. Vele egyezően ír *Waitz, Georg:* Jahrbücher des Deutschen Reichs unter der Herrschaft König Heinrichs I. Berlin, 1837. 111. o. és *Fabarius:* Die Schlacht bei Riade. In: Neue Mitteilungen des Thür. — Sächs. Geschichts- und Altertumsvereins 19/1896/15. o.

LÉVAI GÁBOR

MAGYAR ÁGYÚCSŐ A LONDONI TOWERBAN

1526. augusztus 29-én gyászos csata volt a mohácsi mezőn. Halálát lelte II. Lajos, a magyar király, semmivé lett a magyar hadsereg. Alig 300 évvel utóbb, 1815. június 18-án gyászos csata volt a waterlooi mezőn is, s habár Napoleon életben maradt, császársága és a Grande Armée semmivé lett. A két esemény nincs összefüggésben egymással, de mégis van valami, ami egyszerre emlékeztet mindkettőre: egy remekmívű bronz ágyúcső a White Tower boltozatos pincéjében.

1522-ben II. Lajos király feleségül vette a Habsburg-családból való Burgundi Szép Fülöp és Őrült Johanna leányát, az 1505-ben Brüsszelben született Máriát. Férje eleste után a királyné 1531-ben elhagyta Budát, mert fivére, V. Károly császár, Németalföld helytartójává tette. Udvartartásával együtt Németalföld új fővárosába, Brüsszelbe ment és ott negyedszázadon át kormányzott. Vele volt titkára, Oláh Miklós, a későbbi esztergomi érsek is, akit ott kancellárrá nevezett ki. Az az Oláh

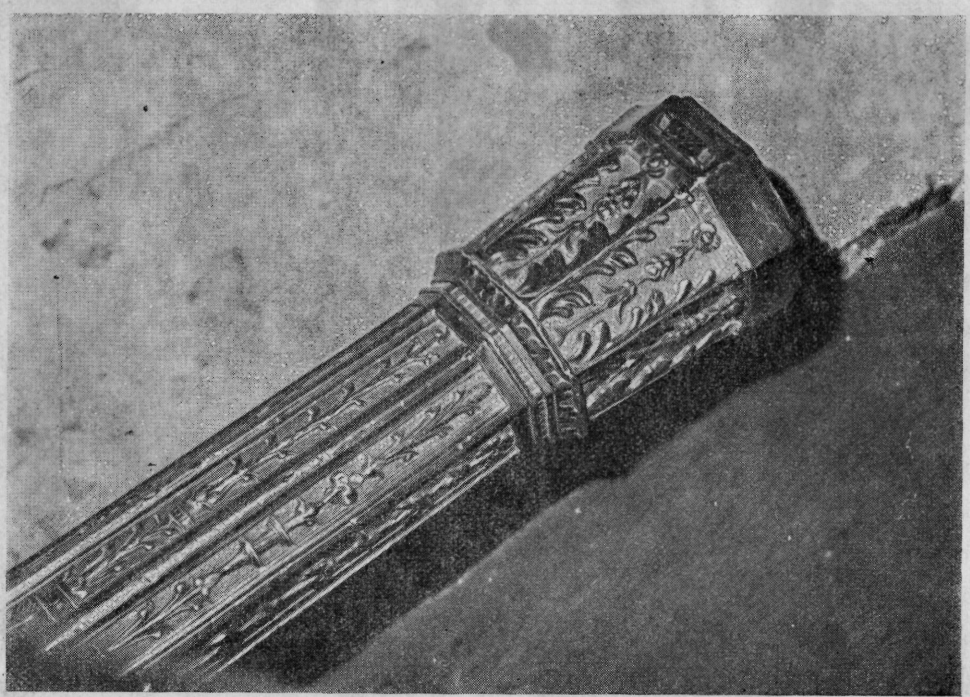

A torkolat és a cső első negyede

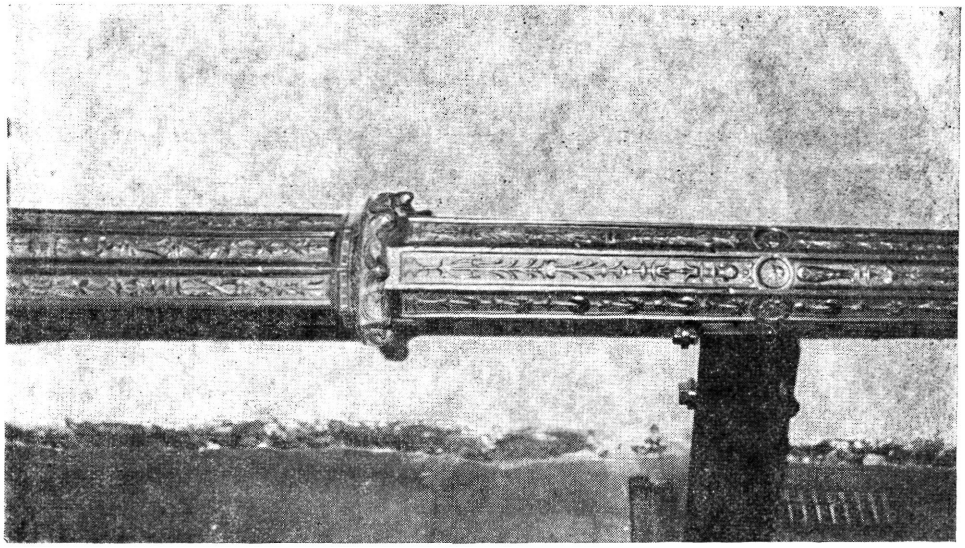

A cső második negyede a gyűrűvel

Miklós, aki Esztergomba térve több ágyút öntetett, közülük egy a bécsi Heeresgeschichtliches Museumban, egy pedig a budapesti Hadtörténeti Múzeumban látható.

Mária művelt humanista volt, s kapcsolatban állt kora nagy szellemeivel, Rotterdami Erasmustól Luther Mártonig. Erasmus az ő vigasztalására írta Vidua Christiana (Keresztény özvegy) című művét, Luther viszont Vier tröstliche Psalmen (Négy vigasztaló zsoltár) címen zsoltárokat. Bőkezűen pártolta a művészetet és híven ápolta férje emlékét. 1538-ban a brüsszeli Place Ste. Gudule-on álló Szent Gudula katedrálisban, amit a város védőszenjének emeltek, udvari festőjével, a mi Szépművészeti Múzeumunkban is képviselt Bernaert von Orley-vel, hatalmas ólomüveg ablakot készíttetett férje emlékére. Ezen a király és a királyné is látható, s a háttér drapériáinak dísze az árpádházi címer motívuma. Azé az árpádházi címeré — vágásos pajzs —, amelyik Imre királyunk idején fordul elő először, akinek felesége, az Aragóniából származó Konstancia volt. Ugyanez a címer látható később Esztergom város 1265-beli pecsétjén is.

Ugyanez a címer díszíti azt az ágyúcsövet, amelyet ismeretlen helyen a közelebbről nem ismert Dénes mester öntött 1535-ben.

A cső teljes hossza 238,8 cm, a belső furata 223,5 cm. Súlya 192,8 kg, kalibere 4,3 cm. Az ilyen ágyú neve abban a korban falconet volt. *(A következőkben a szövegközi utalószámok [1–9] a cső 323. oldalon látható rekonstrukciós rajzán segítik a tájékozódást.)*

A cső eleje nyolcszögletes, kb. 4 cm-es sima lapokkal kezdődik, külső átmérője itt 14 cm. E lapok egyikén van az 1535-ös évszám (1). A homloklapon felül éles karcolással: 394. Ezután keskenyedik a cső, de változatlanul nyolcszögletű marad. Tíz centiméter után kiemelkedő, domború akantuszlevelekkel, ágyúcsövön szokatlan stilizált mezei virágokkal, leveles indákkal gazdagon díszített, díszes, nyolcszögű gyűrű következik; ez jellegzetes flandriai ornamentika. Innen a cső keskenyebb, de azonos síkokban folytatódik 70 cm hosszan a csapok felé és egyre vastagodik. Ennek a csőrésznek a közepén nyolc kis kerek dombormű, medaillon van (2), közülük három férfifejet ábrázol, a többi stilizált rózsát. Az egyik fej hasonló ahhoz az archoz, amelyik ifj. Hans Holbein ismert Erasmus-képén látható.

Ezt a szakaszt kiemelkedő, félfordulattal elfordított ugyancsak díszes nyolcszögű gyűrűsor zárja le (3), négy centiméter hosszan. Innen hátrafelé a csövön a gyűrű síkjai folytatódnak kissé tovább vastagodva, a csapok túlsó végéig, de a gazdag, domborművű díszítés már csak a felső négy lapon jelenik meg, az alsók simák; ez a szakasz kb. 50 cm hosszú.

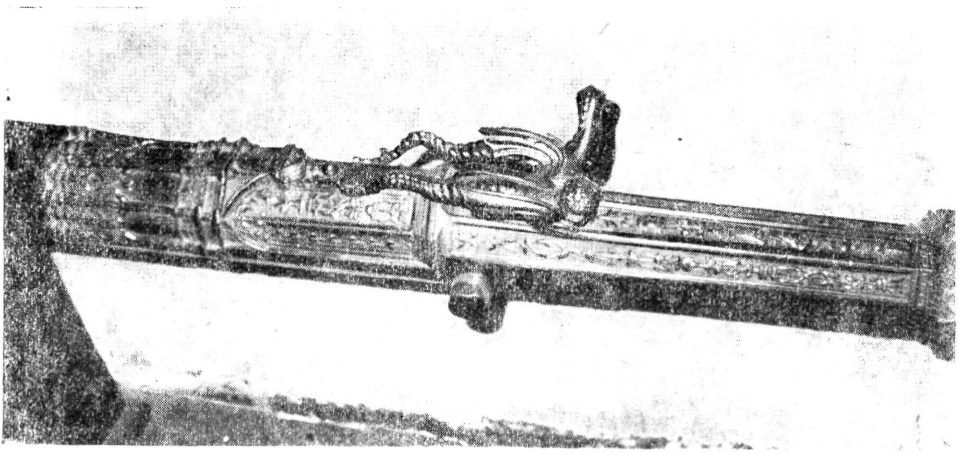

A baziliszkuszokból alkotott fogók

A csapok fölött vannak a pompás szobormű fogók: két nagytestű basiliscus (4). A középkori képzelet mesebeli állata, még a XVII. században is valóban élő szörnyetegnek hitték. Gyakran látható a kor faragásain, gonosz szellem, amelynek puszta tekintete is gyilkos erejű. A rettenetes ágyú méltó dísze. Majdnem ez, az ágyún ábrázolt alak látható Ulisse Aldrovandi bolognai természettudós XVI. századbeli állattanában.

A fogók alatt, közvetlenül a csapok mögött, kissé vastagodva, félfordulattal újból elfordítva, ugyancsak nyolcszögletesen folytatódik a cső. Domborművű díszítés itt is csak a felső négy síkon van: az eddigi virágok, folyondárok. A basiliscusfarok alkotta fogók alatt, középen van az árpádházi címer (5), felette timpanon. Ez az egész szakasz mintegy 20 cm hosszú, alatta kiemelkedő, kettős nyolcszögű párkány, gótikus oszlopfőkkel (6).

A második párkány oszlopfejeitől ismét félfordulattal elfordítva tovább vastagodva folytatódik a cső kb. 59 cm hosszan. Az oszlopfők alatt itt oszlopok is vannak, melyek alul beleolvadnak a gyöngydíszes alapnyolcszögbe, ezen olvasható a felirat: Maistre Denis (7). Az oszlopok is gótikus elemeket mutatnak, középtájon széles dombormű díszgyűrűvel. Fölöttük, a címer síkjában, egy doromb (8) képe látható.

Az oszlopsor alsó vége és az alapnyolcszög között négy, mintegy 8 cm magas domborművet fedezhetünk fel: arcmások (9). Kettő jobbra néz, kettő velük szemben, balra. Közöttük, középen, sík lapon a gyújtólyuk. A bal szélső relief főkötős nőt ábrázol, azonos a katedrális Mária királyné-arcmásával. Tőle jobbra egy kalapos, nagyhajú, szakállas, bajuszos férfi: csakúgy fest, mint Lajos király a katedrális ólomüveg festményén. A gyújtólyuktól jobbra az első relief karimás kalapos férfi arcmása, a mellette jobbra lévő sapkás fej feltehetően szintén férfit ábrázol. Ezek sem parasztok, inkább a rejtélyes Dénes mester és segédje lehet, vagy ami valószínűbb, a szobrászművész.

A gyújtólyuk síkja kétoldalt és hátul ferde vájatú, tehát fedőlapot lehetett rátolni, de a fedőlap nem volt a csőhöz rögzítve. A síkon viszonylag modern számjegyekkel: 57.

Az alapnyolcszög után megvastagodik a cső vége: stilizált akantuszlevelekből szárnyas női alak emelkedik ki, talán sellő, mindez 18 cm hosszú.

Az ágyúnak eddig három említése ismert:

1. A Catalogue of the Museum of Artillery in the Rotunda at Woolwich (1963, revised 1970) c. munkájában *J. P. Kaestlin* a címert Magyarországénak írja. A kalibert 1,22 hüvelykben, a csőhosszat 7 láb 3,5 hüvelykben adja meg.

2. *H. L. Blackmore* The Armouries of the Tower of London, I. The Ordnances, 1976. c. könyvében a címert „nem azonosított"-nak nevezi, a fogókat sárkányoknak

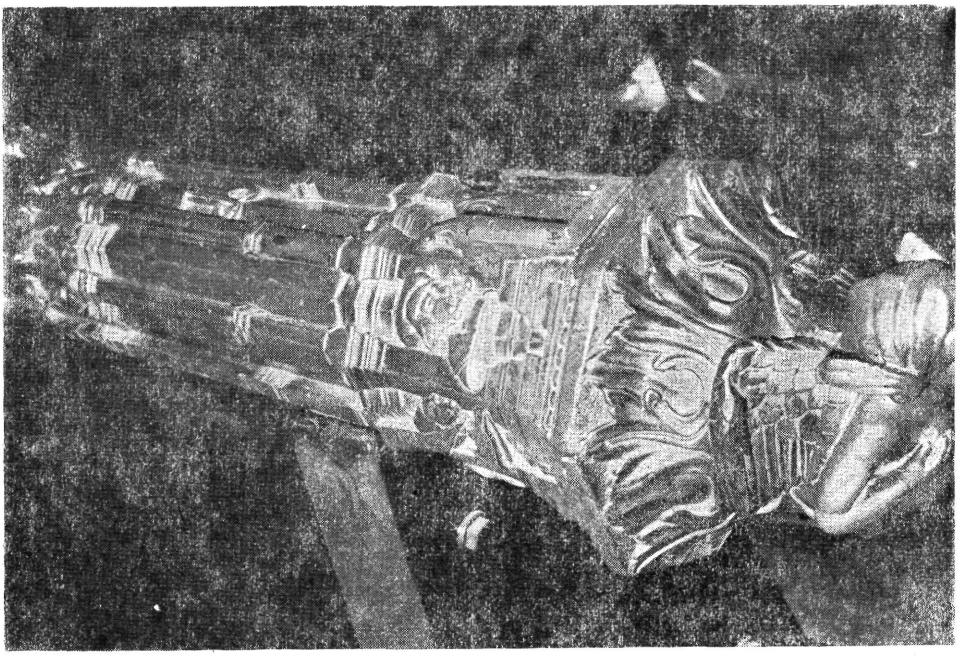

A nő utolsó negyede a gyújtólyuk fedőlapjának kefével

A csőfar a dombormívű nőalakkal

(wyverns) és a négy arcmást parasztfiguráknak. Szerinte a hossz 7 láb 10 hüvelyk (238,8 cm), a kaliber 1,7 hüvelyk (4,3 cm), a súly 3 cwt 3 qtr 5 lb (192, 8 kg). A dorombra nem talál heraldikai magyarázatot, de szerinte hangja emlékeztethet e könyvű ágyúnak a hangjára (?). Közli a waterlooi zsákmányjegyzék méretadatait, mely szerint a kaliber 1,72 hüvelyk, a csőhossz 7 láb 4 hüvelyk, a súly pedig 3 cwt 3 qrs 5 lbs.

3. *A. V. B. Norman* és *G. M. Wilson* Treasures from the Tower of London, 1982. c. munkájukban Magyarország régi címerét ismerik fel a pajzsban, majdnem biztosak abban, hogy az ágyút nem csatára, hanem ajándéknak, vagy emlék-, esetleg dísztárgynak szánták. Ami a dorombot illeti, Norman és Wilson is megkísérli kapcsolatba hozni hangját az ágyú „üzemi zajával." A cső hosszát 7 láb 10 hüvelykben, kaliberét 1,72 hüvelykben, súlyát 3 cwt 3 qtr 5 lbs-ban adják meg.

Nincs két leírás, amelyik azonos méreteket tartalmazna mindenben, ami persze lehet sajtóhiba is. A kalibert a csőszáj ledugaszolása miatt nem lehetett utánamérni. A harmadik leírás adatai látszanak pontosaknak, pusztán annál fogva, mert A. V. B. Norman a fegyvertár igazgatója.

Kétségtelen, hogy azok a leírások a helyesek, amelyek a címert Magyarország régi címerének ismerik fel. Teljesen tévesek azonban a dorombra vonatkozó fejtegetések.

Ez a rendkívül gazdagon díszített ágyúcső minden bizonnyal sohasem vett részt semmilyen csatában, valószínűleg sohasem lőttek vele egyet sem. Erre utal a gyújtólyuk fedőlapjának a megoldása: eredetileg sem volt odarögzítve, márpedig a tüzértől bajos megkívánni, hogy a zsebében vigye a csatába a fedőlapot. Fedőlap pedig volt, különben mi célt szolgálna a háromoldalú vájat? A kor szokásának megfelelően, valakinek a tiszteletére, vagy emlékére önthették az ágyút — aminthogy 3 évvel utóbb ezért készült a nagyszerű üvegablak is a székesegyházban. Éppen, mert nem a csatatérre szánták, ahol pusztán óriási méretével is elrettenthette az ellenséget, és annak kifejezésére, hogy mégsem a holmi csecsebecse, hanem rettenetes fegyver, alakíthatták ki a fogókat a szörnyűséges basiliscusokból. Elképzelhetetlen, hogy az erő eme félelmetes kifejezését 10 centivel lejjebb szándékosan lerontsák valamiféle halk, szelídséget kifejezni kívánó hangszer képével. Ez a dísz semmiképpen sem utalhat az ágyú valamilyen tulajdonságára.

Egészen másról lehet itt szó. A doromb (crembalum), régi népi hangszer, nálunk sem ismeretlen. Éppen Bartók Béla adja meg pontos leírását a máramarosi népzene kapcsán. A doromb nem annyira halk, mint inkább melankólikus, fájdalmat kifejező hangú instrumentum. A szomorú királyné zeneszerszáma lehet, aki ennek hangjával is, a címerrel is, az arcképpel is szeretett férjére emlékezik.

A hátsó reliefek figurái sem parasztokat ábrázolnak. A kor szokása volt annak megörökítése, akinek tiszteletére az alkotás készült, a megrendelő és a készítő arcmásával együtt.

A Norman—Wilson leírás szerint a cső valószínűleg flamand öntés. Ez, már az előbbiekből is kitűnően, nagyon valószínű. Például Mechelnben (Malines) jól ismert ágyúöntöde működött abban a korban, Hans Poppenruyter vezetésével. Az sem kizárt, hogy a pompás ágyúcső ezt követően a fővárosban, Brüsszelben volt, s 1794-ben, amikor a franciák annektálták Belgiumot, került Párizsba. Tény ugyanis, hogy később a párizsi Musée de l'Armée-ban őrizték.

A franciák 182 ágyút vesztettek Waterloonál, de úgy látszik, legalább még egyet — Párizsnál (immár csata nélkül). Fél évvel Waterloo után ugyanis, 1815. december 19-én, ez a nagyszerű ágyúcső a brit zsákmányjegyzéken szerepelt 1. tételszám alatt: „egy régi bronz ágyú 1535-ből, a külseje gazdagon díszítve domborművel" W. O. 44/616. számjelzéssel. Párizsból a woolwich-i tüzérmúzeumba, a Rotundába került, katalógusszáma ott: II. osztály 3. 1930-ban átszállították jelenlegi őrzési helyére a Towerba, ahol a XIX. 166. számot kapta — habár még szerepel az 1970-es woolwichi katalógusban.

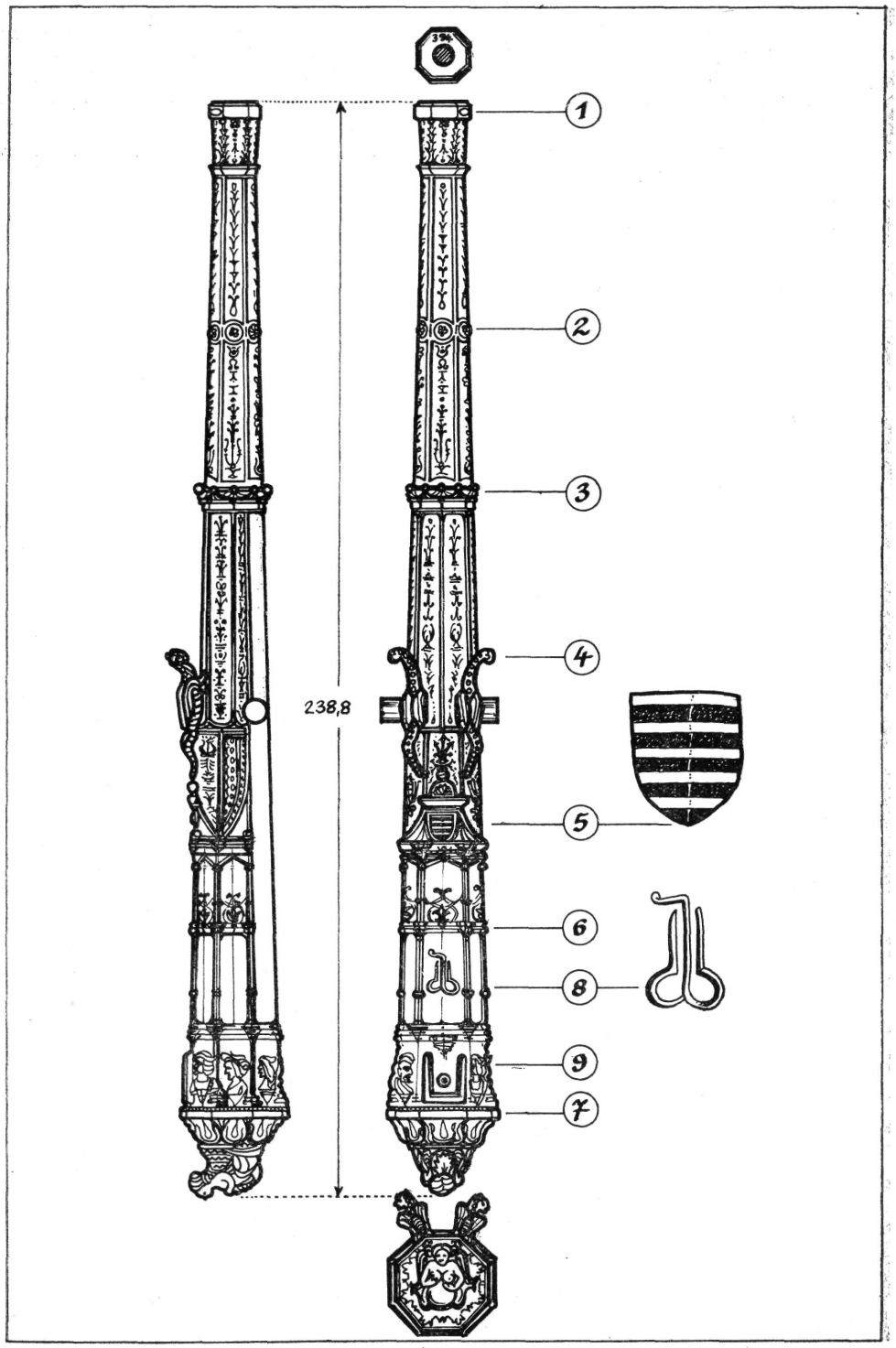
1
2
3
4
238,8
5
6
8
9
7

Nehéz lenne ma eldönteni, hogy kié is végül ez az ágyú? Magyar címer van rajta, Flandria helytartója, a korábbi magyar királyné öntette férje, az elhunyt magyar király emlékére, lehetne magyar is, belga is. Ámde a franciákhoz került, nyilván „hadi"-zsákmányként, ami pedig biztosan nem volt, most pedig az angolok őrzik, ezúttal „okirattal" bizonyított szerzéssel. 1982. júniusában az Egyesült Államokban is kiállították a Sainsbury Centre for Visual Arts-ban, az University of East Angliban, majd az Ohio-beli Cincinnati Art Museum-ban, végül a kanadai Torontóban a Royal Ontario Museum-ban.

Habent sua fata canoni.

VITA

CSONKARÉTI KÁROLY

VÁLASZ KOPECZKY GYŐZŐNEK

A vita közelebb visz a valóság megismeréséhez, ha az ismeretek cseréje jószándékú és a felek képesek az újabban megismert tények tükrében korábbi álláspontjukat módosítani. A véleménycsere különösen gyümölcsöző olyan tárgyban, mint a Magyarországgal kapcsolatos hadihajózás, mert a hadtörténelmünk részét képező ezen történeti anyagnak sovány az irodalma, s nincs kimondottan erre szolgáló fóruma. Elsősorban ezért ragadom meg azt a kedvező alkalmat, amelyet a Hadtörténelmi Közlemények szerkesztősége biztosított és készséggel válaszolok Kopeczky Győző észrevételeire, amelyeket „Az Osztrák—Magyar Monarchia haditengerészetének hadműveletei az első világháborúban" című tanulmányomra tett.

Mindenek előtt megkockáztatom, hogy a cs. és kir. haditengerészetet részben a „mi borjunknak" lehet tekinteni, mert az 1867. évi kiegyezés után éppen olyan közös ügye lett a két államnak (Ausztriának és Magyarországnak), mint teszem azt a közös hadsereg, amelyről azért mégsem lehet azt állítani, hogy semmi közünk hozzá, sem azokhoz a magyar katona-százezrekhez, akiket a véderőnek ehhez a közös részéhez soroztak s később mint „közösök" harcoltak és haltak hősi halált hazájukért. Erről a kérdésről részletesen írtam a Hadtörténelmi Közlemények 1984. évi 2. számában „A cs. és kir. haditengerészet és a Magyar Királyság (1867—1914)" címmel, hogy feltárjam e haderőnem és Magyarország kapcsolatát. A kérdésnek erre az időszakra eső részével ezért most nem foglalkozom. Foglalkozom viszont egy másik kérdéssel, mert nem fogadom el Kopeczky Győzőnek azt a megállapítását, amely szerint Magyarországnak eddigi, 1000 éves kárpát-medencei történelme folyamán mindössze 50 éven át volt kapcsolata a tengerrel. Még akkor sem, ha (eddigi tudomásunk szerint) a nép nem őrzött meg emlékezetében tengerészetről szóló meséket. Hogy Magyarország és a tengerészet kapcsolatát mennyire nem lehet az ezeréves nemzet történetében pusztán 50 éves epizódnak tekinteni, arra álljanak itt az alábbiak, csak nagyon röviden és a témát éppen hogy érintve.

Kálmán király 1097—1105 között meghódította Horvátországot és Dalmáciát, s ettől kezdve Magyarország tengerparti hatalommá vált. A normann Boemund elleni tengeri háborút lezáró, az Adria szabadságát (nemzetközi státuszát) szabályozó 1108. évi békeszerződést megelőző tárgyalásokon Magyarország már képviseltette magát. Ám Velence nem nyugodott bele abba, hogy az Adria ne legyen az ő belső tengere és ettől kezdve 400 esztendőn át újra és újra háborúzott — szárazon és vízen — Magyarországgal. Egyrészt azért, hogy korlátlan fennhatóságot biztosítson magának az Adrián, másrészt, hogy övé legyen Dalmácia. Ebben a 400 esztendőben pedig a háborút magyar katonaság vívta szárazon és részben hajókon is. 400 év pedig nem csekélység, hiszen csaknem felét teszi ki írott történelmünknek. Sajnos, itt nem térhetek ki az adriai tengerpart történetére, annyit azonban még megjegyzek, hogy e szakadatlan háborúk egyikét lezáró, 1381. augusztus 8-i torinói békében Nagy Lajos királyunknak sikerült először elismertetnie a szabad tenger elvét, megelőzve vele

Grotiust. Egy korábbi, 1358. február 18-án kötött békeszerződésben Velence arra vállalt kötelezettséget, hogy 24 hadigályát épít Magyarország részére. Nagy Lajos tehát megtette az első lépést egy magyar tengeri hadiflotta felállítására.

Bár a magyar korona alá tartozó tengerpartnak a Dalmáciára eső szakaszát a trónkövetelő Nápolyi László 1403-ban 300 000 aranyért eladta Velencének, s Dalmácia többé nem is került vissza Magyarországhoz, hanem csak Ausztriához (l. erről már említett tanulmányomban a 244. oldalon írt, Dalmáciára vonatkozó részt), a tengerpart többi része, Horvátország révén, de jure továbbra is a magyar korona fennhatósága alatt maradt. E területből Mária Terézia 1779. április 23-án Fiumét és kerületét, mint külön testet, közvetlenül is a magyar koronához csatolta, kiemelve azt a horvát közigazgatás alól.

Kétségtelen, hogy bár volt magyar tengerpart, kikötőváros, a magyar tengerészet még hosszú ideig gyermekcipőben járt és az igazi fejlődés csak a XIX. század közepétől indult meg. De hogy valamilyen mégiscsak volt, azt nem lehet letagadni. 1774-től Fiumében már működött egy magyar tengerésziskola, amelynek tanárát a pesti egyetem fizette. 1841-től pedig ez az iskola önkormányzati jogot kapott, s 1854-ben Tengerészeti Főiskolává, majd 1894-ben m. kir. Tengerészeti Akadémiává szervezték át.

Ugyancsak Fiumében működött 1866-tól a cs. és kir. Haditengerészeti Akadémia is.

Mindezzel azt kívánom igazolni, hogy Magyarországnak nem csupán az 1867. évi kiegyezéstől volt kapcsolata a tengerrel és a haditengerészettel, egyúttal elismerve azt, hogy ez a kapcsolat meglehetősen vékony szálon függött és nem volt hatással a szélesebb néptömeg tudatára. Az 1848-ban kinevezett első felelős magyar kormány azonban komoly erőfeszítéseket tett a magyar kereskedelmi és hadihajózásért s csak a katonai helyzet akadályozta meg tervei valóraváltásában. (L. erről *Horváth Jenő:* A magyar kormány Adriai politikája 1848—1849 című, 1927-ben, a Magyar Adria-Egyesület kiadásában, Budapesten megjelent munkáját.)

Jóllehet a hazánk és az Adria közötti kapcsolat történetében tallózva csak néhány morzsát mutattam föl, ez talán mégis érzékelteti, hogy a haditengerészet első világháborús harcainak feldolgozásával nem okozok katonai múltunk feltárásában bántó aránytalanságot, még akkor sem, ha túlságosan közelről nézem az eseményeket, s talán helyenként beleveszem a részletekbe. Pedig hol vagyok még attól, hogy valóban apró részletességgel szóljak? Véleményem szerint inkább azért hiányzik (?) az általános és szakmai érdeklődés hazánkban e téma iránt, mert csak kevesen tudják, hogy volt egyszer egy flotta, amelyben magyar legénység magyar tisztek parancsnoksága alatt ugyanazt csinálta, ugyanúgy harcolt, mint akármelyik állam haditengerészetének legénysége és tisztjei. Esetenként még jobban.

Kopeczky Győző hozzászólásának egyik megállapításával viszont tökéletesen egyetértek. Nevezetesen azzal, amely Hans Hugo Sokolra vonatkozik. Az Ausztria—Magyarország tengeri háborújáról szóló, egyedülállóan értékes, tudományos, pontos könyve nélkül nagyon nehéz lett volna megírnom tanulmányomat, ezért kijelentem, hogy valóban Sokol könyvére támaszkodom, mint olyan műre, amely e tárgy feldolgozásánál nélkülözhetetlen és alapvető munka. Sokol az a hadtörténész, aki nem csupán az iratokból, hanem személyes tapasztalataiból is dolgozott, hiszen fregatthadnagyként szolgálta végig az első világháborút. De úgy gondoltam, hogy a lábjegyzetekből, illetőleg a hivatkozásokból kiderül mindaz, amit Kopeczky Győző ezzel kapcsolatban hiányol.

Igazat adok vitapartneremnek abban is, hogy valóban az lenne a legjobb, ha megjelentetné valamelyik kiadó a mű teljes fordítását. De hol van ma Magyarországon ilyen kiadó? Számomra, ha már az osztrák—magyar haditengerészetről akartam írni, az egyetlen járható út ez volt, amit választottam. Hogy a németül nem tudó, vagy a hazánkban ritka Sokol-műhöz hozzá nem férő kutató és érdeklődő is képet alkothasson magának e hadműveletekről, úgy véltem, nem járhattam más úton. Mivel a téma kutatását lehetővé tevő levéltári anyag nagyrészt Bécsben van, kény-

telen voltam már megjelent publikációkra hagyatkozni. Ezeket a kiadványokat, vagy ki nem adott írásokat összevetettem a Sokol könyvében foglaltakkal, s azokat a források megjelölésével dolgoztam bele tanulmányomba, amely mint ebből kitűnik, nem a Sokol-mű rövidített fordítása, kivonatolása, hanem ugyanolyan önálló tanulmány, mint amilyeneket e témáról a külföldi, elsősorban osztrák szakírók is közreadnak. Ezért olvastam meglepődve Kopeczky Győző sorait, t.i. azt, hogy „...emelte volna azonban publikációja értékét, ha jelzi, hogy ez a nemzetközileg jól ismert és nagyrabecsült Sokol-mű első kötetének rövidített fordítása, mely néhány (lényegtelen) dologgal (sajnos) kiegészítésre került..."

Hogy valami lényegtelen-e, vagy sem, azt nehéz eldönteni, mert itt nincs határozott és kötelezően követendő mérce. Ami azonban kellemetlenül érintett, sőt mellbevágott, az nem egyéb, mint hogy Kopeczky Győző sajnálatosnak mondja kiegészítéseimet.

Nem tudom konkrétan, mely kiegészítéseim devalválják írásomat, de azt tudom, hogy én mindig örülök, ha kutatási területemen új tényekről, vagy körülményekről szerzek tudomást, mert ez árnyaltabbá teheti a dolgokról alkotott képet, netán új megvilágításba kerül, esetleg revideálni kell az addig vallottakat.

Ezután rátérek a határozottan megjelölt kifogásokra. Bojana valóban nem város, de ezt nem is állítottam. Elismerem, hogy a kikötővárosok közötti említése félreérthető, de ez mégis Bojana kikötője volt. Talán így pontosabb lett volna: a Bojana folyó torkolatánál létesített ideiglenes kikötő.

A Dringolf leírásánál viszont hibáztam, felületes voltam, amit azonban csak a tanulmány megjelenése után vettem észre, s a következőben kijavítottam: Drinöbölre.

A TEGETTHOFF-osztályról szólva Kopeczky Győző azt állítja, hogy ezen osztály tagjai jellemzésének két mondatában egyetlen állításom sem helytálló (HK 1985/2. 297. oldal, a címet követő első bekezdés utolsó három sora). Ez bizony kemény kritika!

A kifogásolt mondatok lényege, hogy a TEGETTHOFF-osztály egységeinek tűzereje nagyobb volt a szokásosnál, mert ezeknél raktak a hadihajóépítés történetében először három lövegcsövet egyetlen toronyba. Erről a következőket írja „A TENGER Tudományos és társadalmi tengerészeti és közgazdasági havi folyóirat", a Magyar Adria Egyesület Közlönye 1912. évi IV. füzetében. „A TEGETTHOFF csatahajó vízrebocsátása" című írás a 206. oldalon: „...A cs. és kir. haditengerészet gépszerkesztési osztálya az új csatahajó-típus megteremtésével nagy eltéréseket hozott be a többi haditengerészet Dreadnought-hajóitól, mert *ezeknél a csatakolosszusoknál első ízben jut.megvalósulásra az úgynevezett hármas toronyrendszer*. Ahelyett, hogy mint a többi hatalmak hajóin, a nehéz tüzérség két-két ágyús tornyokban helyeztetnék el, a kisebb mennyiségű tornyok mellett az azokban elhelyezett ütegek száma háromra volt emelhető. E rendszer előnye abban is van, hogy a védőkészülékek páncélsúlya csökkenthető volt, anélkül azonban, hogy a harcképességnek ártott volna. E megtakarításon felül pedig a hármas toronyrendszer mellett az ellenséges hajóknak nyújtott célfelület a kettős toronyrendszerrel szemben lényegesen csökkent..."

Ugyanez a folyóirat, ugyancsak az 1912. évfolyamában a 491. oldalon, táblázatos összehasonlítást tesz a 19 000—23 000 tonna vízkiszorítású csatahajók között abból a szempontból, hogy melyik hajónak a legnagyobb a tűzereje teljes oldaltüzelés esetén, mégpedig a kilőtt lövedékek összsúlya szerint. A táblázat szerint a VIRIBUS UNITIS által kilőtt lövedékek súlya a legnagyobb: 5400 kg, utána következik a DANTE ALIGHIERI 5004 kg-al, majd a JEAN BART 4400 kg-al stb.

A másik forrásom már az újabb időkből származik. A kis könyv „Kurze Geschichte der k.u.k Marine" címmel jelent meg 1970-ben Hertfordban a Koehlers kiadóvállalatnál. Paul Schmalenbach a szerző. E munka 52. oldalán a következőt írja: „A VIRIBUS UNITIS-t, mint *a világ első háromlöveges tornyokkal felszerelt nagy csatahajóját* 1912. X. 16-án állították szolgálatba..." (A próbajáratokat 1912. augusztus 23-án kezdte el). Egyébként a DANTE ALIGHIERI 1913-ban állt szolgálatba.

A szokásosnál nagyobb tűzerőre vonatkozó kitételemmel kapcsolatban már említettem a táblázatban talált adatokat. Itt azonban hangsúlyozom, elsősorban arra gondoltam, hogy a Monarchia korábbi hajóinál volt nagyobb a TEGETTHOFF osztály egységeinek tűzereje. Lehet, hogy fogalmazásom félreérthető volt. Ennek ellenére idézem magát H. H. Sokolt „Des Kaisers Seemacht" című könyvének 329. oldaláról, ahol a következőket írta a TEGETTHOFF osztály hajóinak tűzerejéről: „A hajók 20 000 t vízkiszorítás mellett *túlságosan erősen voltak felfegyverezve...*"

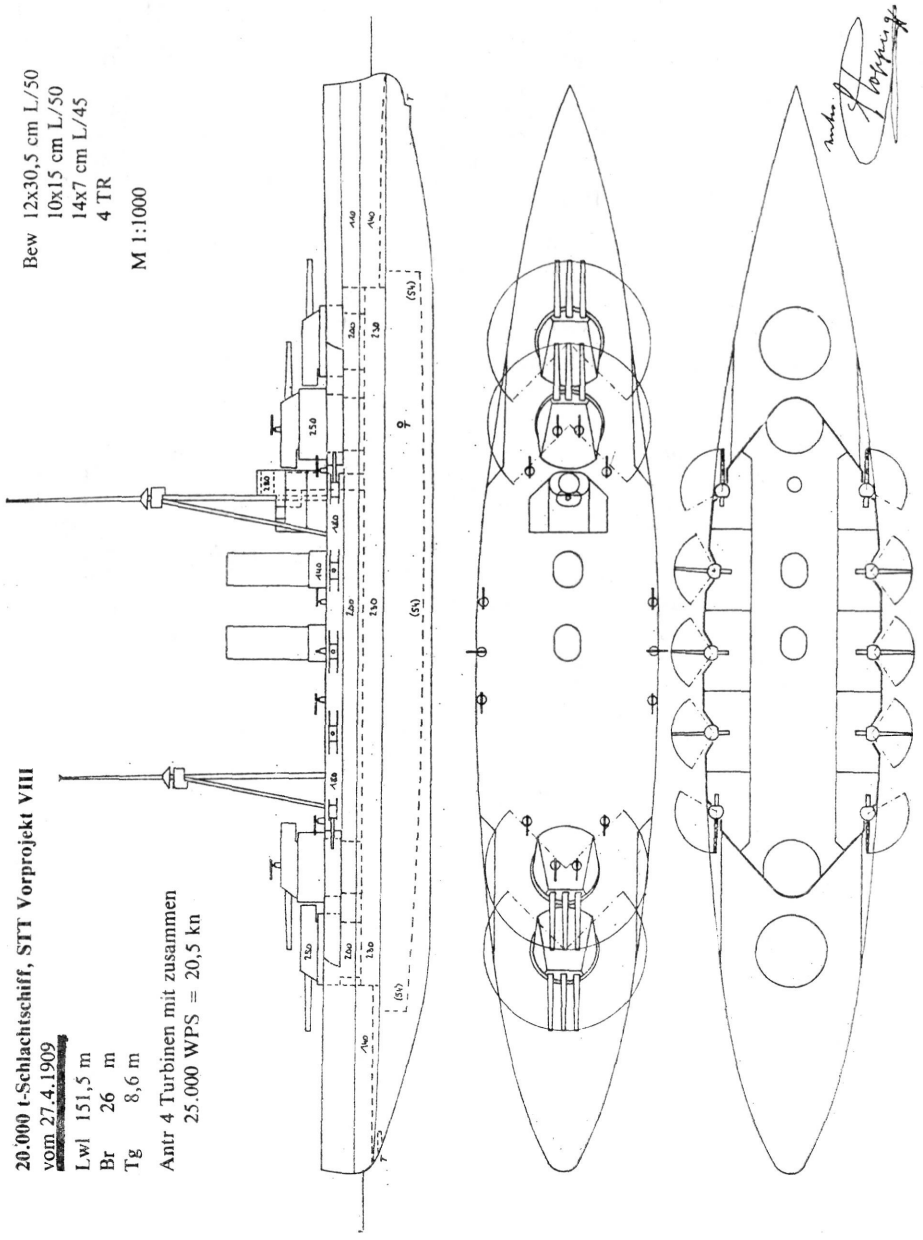

(Amalthea Kiadó, Bécs—München, 1980.). Tehát a szokásosnál jobban, akár külföldi hasonló vízkiszorítású egységekhez képest is.

Ugyanezt írja Ulrich Schöndorfer „Der österreichische Kriegsschiffbau von 1848-bis 1914" című tanulmányának 39. oldalán. (Megjelent 1980-ban a bécsi Hadtörténeti Múzeum és Hadtörténeti Intézet kiadásában közzétett könyvsorozat 8. kötetében (Österreich zur See).

Ha e hajók fegyverzete túl erős volt, az valóban nem dícséretes, mert bizonyos aránytalanságot sejtet. De hogy miért nem lehet elismerni és megbecsülni azt a törekvést, amely a cs. és kir. flottát a többi európai hajóhaddal akarta egyvonalba állítani, azt nem értem.

Visszatérve a háromlöveges tornyok elsőbbségére, még a következőt kell megjegyeznem. Bonckés alá vett tanulmányomban az adriai hadműveleteket akartam feleveníteni. Nem szándékoztam belemélyedni a hajóépítés történetébe s elfogadtam a tekintélyes folyóirat és a német szakíró közlését. De miután ilyen élesen vetődött föl a hármas lövegtorony elsőbbségének kérdése, összeszedtem a fellelhető és erre vonatkozó adatokat, amelyek a Marine—Gestern, Heute című osztrák folyóirat 1984. évi 4. számában a 109. oldaltól a 156. oldalig terjedően tárgyalják a TEGETTHOFF-osztály tervezését és építését a fellelhető eredeti iratok alapján.

Ezek szerint az olasz parlament által jóváhagyott csatahajó — a DANTE ALIGHIERI-ről van szó — gerincfektetését a hiányos tervek miatt 1908-ban nem tudták elkezdeni. 1909 januárjában is még csak arról ad hírt a Marinerundschau, hogy a csatahajó gerincfektetését hamarosan megkezdik. Hogy ez pontosan melyik hónapban következett be, arról nincs adatunk. Tehát az olaszok 1909-ben döntötték el, hogy három löveg kerül egy toronyba. Ám nagyjából ugyanebben az időben, tehát 1909 első negyedében készült el a TEGETTHOFF osztály első tagjának a tervrajza is, mert 1909. április 27-án már készen állt a hármas ikerlöveggel ellátott csatahajóterv is, amint ezt a ráírt dátum bizonyítja. *(L. a 328. oldalon!)* Egy hajóterv elkészítése, különösen ha ily merészen újat hoz, hónapokba kerül! Ennek gerincfektetésére valóban az olaszoknál később, 1910. július 23-án került sor. 1911. június 24-én bocsátották vízre, ám a DANTE-nál egy évvel előbb állították szolgálatba, a CONTE DI CAVOUR osztály egységeit tehát mindenképpen megelőzte a TEGETTHOFF. A DANTE-val kapcsolatban tehát meg kell állapítanunk, hogy az olaszok és a cs. és kir. haditengerészet szakemberei ugyanabban az évben, 1909-ben tervezték és döntötték el a hármas lövegtorony beépítését, de az olasz tervezők: Vittorio Cuniberti és Édoardo Masdea 2—3 hónappal talán megelőzték Siegfried Popper hajóépítő mérnöktábornokot. Bár az olaszok lázas gyorsasággal építették meg a DANTE-t, s ennek következtében előbb bocsátották vízre, mint a TEGETTHOFF-ot, a szolgálatba állítással már lemaradtak. Hogy ezután kié az elsőbbség dicsősége, nem tudom. Talán az „egyidejűség" fejezhetné ki leginkább az igazságot.

A másik lényeges észrevétel a ZENTA cirkáló elsüllyedését megelőző csatára vonatkozik. Itt ismét néhány forrásnak használt munkából való citátummal kezdem.

A már hivatkozott, „A TENGER" című folyóirat 1915. évi évfolyamának 152. oldalán a következő olvasható: „...a ZENTA parancsnoka elrendelte, hogy a 12 centiméteres ütegek kezdjék meg a tüzelést. Az első, amelyet a ZENTA leadott, rövid volt, *a többi talált.*" És lejjebb, a 153. oldalon: „...Dacára annak, hogy a ZENTA az oly óriási túlerőben levő ellenségnek a vele folytatott egyenlőtlen harcban aligha okozott nevezetesebb kárt..." Ezt a fogalmazást mindenképpen úgy kell értelmezni, hogy ha nevezetesebb kárt nem is okozott, kisebbeket igen.

Heinrich Bayer von Bayersburg „Unter der k.u.k Kriegsflagge" című, a bécsi Bergland kiadónál 1959-ben megjelent könyvében, az 52. oldalon ezt írja: „...Őfelsége ZENTA hajója mégsem akart értelmetlenül meghalni és hevesen tüzelt az ellenségre, de elavult ágyúival nem tudott érzékeny sérüléseket okozni az ellenség erősen páncélozott hajóiban..." Ezt sem lehet úgy értelmezni, hogy nem érték el a ZENTA lövedékei a francia hajókat, ellenkezőleg, elérték, csak találataik nem okoztak komolyabb károkat.

A flottaparancsnokság által kiadott hivatalos jelentés szerint: „...Az első sortűz, amelyet Őfelsége ZENTA hajója leadott, rövid volt, *a következők azonban már jól*

ültek (...die folgenden fielen gut...)" Ez pedig egyértelműen azt jelenti, hogy találtak. Ez utóbbi jelentés — az ULAN parancsnokának, Panfilli korvettkapitánynak augusztus 18-án kelt jelentésével együtt — a MARINE—Gestern, Heute 1982. évi 4. számában található a 146—150. oldalakon. Az ULAN jelentése szerint az általa leadott 348 lövés is jól ült, és a *találatok nincsenek kizárva*. A két cs. és kir. egység és az ellenséges hajók közötti távolság ugyanis egyre csökkent. A ZENTA 9000—10 000 méterről, az ULAN 7000 méterről kezdett tüzelni. A ZENTA és az ellenség közötti távolság még tovább csökkent, hiszen a cirkáló hamar mozgásképtelenné — de nem tüzelésre képtelenné — vált. Egyébként az ULAN és a francia zászlóshajó közötti legkisebb távolság 5000 méter volt, a találatokat pedig azért nem tudták jól megfigyelni, mert a romboló körüli becsapódások vízzuhatagjaitól — ezek egyike lerombolta a parancsnoki hidat is — egyszerűen nem láttak. Az ULAN 7/45-ös lövegjei mindenesetre elérhették az ellenséget.

Elismerem, nem teljes értékű bizonyító erővel rendelkezik dr. Kalmár Gusztáv: Lángoló tengerek című, inkább szépirodalmi jellegűnek, mint hadtörténelemnek tekinthető könyve, amely a harmincas években jelent meg, mégis hivatkozom rá, mert olvasmányosan előadott történetei hitelesek, pontosak, tényszerűek. A könyv 271. oldalán ez olvasható: „...Mikor a távolság tíz kilométernél kisebbre csökkent, Pachner kapitány is megszólaltatta ágyúit. Csak egy lövést hibázott, a *többi talált*..."

Amikor tanulmányomat írtam, nem vizsgáltam minden forrás hitelességét, de ezt az eredeti források hiányában nem is tehettem volna. Elfogadtam azokat, hiszen tekintélyes szakemberektől származtak, tehát nem légből kapottak. Ha a tüzetesebb vizsgálódás tévedést mutat ki, meghajolok a tények előtt. Senkit sem akartam megtéveszteni, félrevezetni, s amikor tanulmányomat írtam — és írom —, azt hittem, jó szolgálatot teszek a németül nem tudó hazai érdeklődőknek és a hadtörténelem művelőinek, illetve azoknak, akik számára hozzáférhetetlen a cs. és kir. haditengerészet múltját feldolgozó irodalom.

Végezetül hadd térjek ki még egy gondolat erejéig az írott források kérdésére. Magyarországon a hadihajózás múltjával-történetével foglalkozó nagyon kevés hiteles írott anyaggal találkozik. Ez a megállapítás egyaránt vonatkozik az 1918 előtti és utáni időszakra. Ezért nem nélkülözhetőek a visszaemlékezések, vagy elbeszélések, mint olyan ismeretforrások, amelyek kiegészítik a papírra vetetteket. Itt van például egy eset a ZENTA elsüllyedésével kapcsolatban. Egyetlen írott, publikált anyagban, vagy jelentésben sem olvastam arról az önfeláldozó cselekedetről, amelyet a ZENTA egyik fiatal tisztje, Déry Ernő tengerészzászlós hajtott végre, pedig megtörtént, olyannyira, hogy Déry ezért megkapta az akkori rangjában adományozható legmagasabb kitüntetést, az arany vitézségi érmet. Déry ugyanis, miután a cirkáló elsüllyedt és a hajótöröttek úszni kezdtek a közel 7—8 kilométerre fekvő part felé, észrevett egy sebesültet, s azt kimentve, azzal úszott addig, míg partot nem ért. Így mondták el nekem azok, akik ismerték Déryt, együtt szolgáltak vele később a folyami erőknél. Csakhogy ugyanezt az esetet a Déry-családban úgy ismerik, hogy a fiatal tiszt az idősebb — 44 éves — és kimerült parancsnokát, Pachner Pál fregattkapitányt mentette meg és úszott vele a partig.

Melyiket fogadjuk el valóságnak? És miért nem említik ezt az olyannyira pontos és aprólékos osztrák szerzők? Még Pachner életrajzában sem szerepel. Tehát mégis a fűtőt mentette volna ki Déry?

Mindezt annak a dilemmának az illusztrálására mondtam el, amely előtt akkor áll az ember, ha talál egy új tényt, amely közelebb hozhatja a történetet, s amelyről kár lenne mindörökre elfeledkezni, de amely bizonyos mértékig hibaforrás is lehet.

VISSZAEMLÉKEZÉSEK

VASHEGYI ENDRE

HAZÁTÓL HAZÁIG
Kalandozó magyar honvédek 1944—1945-ben

Visszaemlékezés a várpalotai karpaszományos kiképző zászlóaljjal 1944 őszétől 1945. június 3-ig átéltekre

Az én ifjúságom idején hétköznapi ember nem vezetett naplót. Üvegházi elzártságban serdülő leányoknak volt szokásuk jobb híján naplójukkal közölni kisebb-nagyobb titkaikat.

Rendkívüli, háborús időket éltünk, katona voltam, többnyire századparancsnok. A hadseregben háborúban, békében egyaránt kötelező volt az alosztálynapló vezetése. Legtöbb helyen ez az írnok dolga volt. Nem volt helye benne véleménynek, állásfoglalásnak. Ezért fordítottam minden nap kis időt azoknak az élményeimnek a rögzítésére, melyek összefonódtak a katonatársak sorsával.

Az elmúlt negyven év alatt nem szívesen lapozgattam feljegyzéseimet, de a korábbi legyőzöttség érzése fokozatosan oldódott. Ma azt vallom, hogy a vesztesek oldalán sem szenvedett mindenki vereséget. Az események átélése után jó ideig ezt nem is érzékeltük igazán, vagy sommás előítéletek miatt inkább hallgattunk róla.

Történetünket az akkori idők át- vagy túlélői bizonyára velünk együtt rendhagyónak ítélik. Talán helyesebb lett volna, ha csak az események közlésére szorítkozom, magánvéleményemet pedig elhallgatom. Némi szubjektivitás azonban talán nem árt a napló őszinteségének, bízom benne, hogy ettől még hitelessége és tárgyilagossága nem szenved majd csorbát.

1985 december

I.

Egy eltévedt Mustang és egy Messerschmidt Me—109-es csetepatéjából néhány becsapódás a mi házunknak is jutott 1944 augusztusában kis hugom nagy rémületére. A Duna menti kisvárosban addig senki sem vette észre, hogy hadszíntér vagyunk.

Újdonsült hadnagyként pár napja gondtalanul élveztem a szabadságomat a szülői házban. Augusztus 25-én éjjel az ágyból keltett fel gyermekkortól jó pajtásom és barátom, ezredtársam:

— Búcsúzni jöttem. Most kaptam az értesítést, hogy azonnal be kell vonulnom. (Véletlenül ő is akkoriban volt szabadságon.) Szívvel-lélekkel katona volt, örülni látszott. Kicsit szégyelltem is magam, amikor megöleltük egymást: hát rám nincs is szükség?!

Nem kellett sokáig restellkednem. Másnap éjjel erélyes zörgetés az ablakomon. A helyőrség küldönce nekem is meghozta a Hughes-parancsot: azonnal vonuljak be.

Másnap reggel már Szekszárdon voltam. (...)

A laktanyában nagy volt a nyüzsgés. Már megint mi jövünk, a szerencsétlen 12. hadosztály, amely 42 augusztusától oly sokat vérzett, legjobb embereinek a felét

már az első ütközetben elveszítette Korotojaknál. Az udvaron felsorakozó bevonulók között egyre-másra ismertem fel a régi bajtársakat, akikkel együtt szolgáltam, amikor 1941-ben itt újonc voltam. Ők bizony egy cseppet sem örültek. Elegük volt a háborúból; megtették a magukét a Dontól mostanáig. Jogosan vélték hát: jöjjenek most már a többiek!

A háború hatodik évébe léptünk. Az országban uralkodó viszonylagos konszolidált állapotok mögött valójában vihar előtti csend lappangott. (...) Kevesen voltak elszántak, akik kilépve a tömegből, szembe mertek szállni az árral. A német irányítás alatt működő, egyre harapósabb rendőri gépezet csírájában elfojtott minden „defetista" kezdeményezést.

Nagyon rossz volt a közhangulat, az összeomlás küszöbén éreztük magunkat. A Szövetségesek a partraszállás után szilárdan megvetették a lábukat a kontinensen, lassan de biztosan közeledtek a Rajna felé. Nem sikerült a Hitler elleni merénylet. A Vörös Hadsereg az ország keleti felét bekerítette. Csapataink térveszteségeiről, a „sikeres elszakadó hadműveletekről" szólt minden nap a hivatalos hadijelentés. A vidék zsidóságát liquidálták. A gazdasági élet megbénult. Áruhiány, jegyrendszer, feketepiac, infláció, rekvirálás keserítette az életet. A bombázások egyre nagyobb csapást jelentettek elsősorban a főváros üzemeire és lakosságára, de az ország közlekedésére is. Az egész ország várta, hogy valamiképpen kiláboljunk a mindenki által elveszettnek tartott háborúból.

A román kiugrást követő napokban voltunk. Az újabb hadtörténeti állásfoglalások is egyre inkább hangsúlyozzák, hogy ez volt az utolsó történelmi pillanat, amelyet a vezetés megragadhatott volna a háború gyors befejezése érdekében, ha meglett volna benne a helyzetfelismerés tehetsége és a gyors cselekvés bátorsága. (...)

Igazi vezetésről azonban többé nem lehetett szó. Felelőtlen kapkodás kezdődött. Utolsó tartalékainkat áldoztuk fel a dilettáns hitleri „stratégia" oltárán. Póthadosztályok felállítását rendelték el. (...) A meglévő hadrendet felforgatva átszervezéseket és átcsoportosításokat hajtottak végre azzal a teljesen illuzórikus stratégiai céllal, hogy a gyengének feltételezett (de kellően fel nem derített...) román ellenállást leküzdve gyorsan elérik az Al-duna és a Déli Kárpátok vonalát, ahol majd sikeresen meg fogják állítani a 2. Ukrán Front előretörését.

Ezért kellett nekünk annyira sebtében bevonulnunk. Szekszárdra. A riasztás nem csak a mi ezredünket érintette, hanem valamennyi alakulatot az egész országban, riadalmat okozva nemcsak a katonák között, hanem a polgári lakosságban is. Tőlünk két századnyi „erősítés" jutott el Makó—Battonya térségébe. (...) A szeptember 13-án megindult támadás mindössze néhány kilométeres tért nyert. (...) Néhány napig tartott a „dicsőség"... A háború során a szovjet csapatok lendületét feltartani többé nem lehetett, legfeljebb helyenként lassítani. (...)

*

Szeptember közepén újabb két menetszázad indult Szekszárdról a frontra, de nem jutottak messzire. A bajai Duna-hidat ért bombatámadáskor a szerelvényt is megszórták. A hasznavehetetlenné vált hídtól sebesültekkel, sokkolt emberekkel tért vissza a megtépázott szállítmány Szekszárdra. A még használható embereket más csapattestekhez irányították, miután újabb behívottakkal már nem lehetett az egységeket feltölteni. A laktanyában csak a pótkeret maradt, én feleslegessé váltam. Várpalotára vezényeltek a Gyalogsági Központi Lőiskolához.

Ami a tüzéreknek Hajmáskér, az volt a gyalogságnak Várpalota: „Mekka..." Jól ismertem, hisz az itteni éles harcászati gyakorlatok kiképzésünk jelentős állomásai voltak. Az ott uralkodó „légiós" bakaszellem, a kietlen, barátságtalan, lakatlan, élettelen, köves, kopár hegyvidék sivársága ellenszenvet váltott ki mindenkiből, aki ott valaha is megfordult.

A Bakony délkeleti lejtőjén létesített számos katonai tábort (Várpalota, Hajmáskér, Jutas ill. Újdörögd) szeptember közepétől arra használták fel, hogy itt ún. Kiképző és Felállító Központokat létesítsenek. („Kikfek"-ek.) Ide irányították a pótkeretek az ország minden részéből a behívott tartalékosokat, ahol alosztályokba szervezték őket. Ezeket az alakulatokat 10—14 napi kiképzéssel kellett volna hadra foghatóvá varázsolni. Egy-két hét alatt még a legjobban kiképzett emberekből álló

egység sem válik csapattá. „Legyünk csak túl a Dunán, tudjuk majd már, hogy merre kell menni!" — egyre többet, egyre nyíltabban lehetett hallani az emberektől.

A Lőiskola Major Ottó ezredes parancsnoksága alatt működött. Volt egy törzszászlóalja, amelynek az volt a feladata, hogy a különböző tiszti tanfolyamok, iskolák számára bemutassa a gyalogsági fegyverek használatát, illetve az egyes tanfolyamok által tervezett, néha több fegyvernemre is kiterjedő gyakorlatot éles lőszerrel, harcszerű körülmények közt végrehajtsa. Ez nehezebb feladat volt, mint az ártatlan, vaktölténnyel való gyakorlatozás. A jó végrehajtás itt vezetőktől, vezetettektől egyaránt fokozott figyelmet, fegyelmet, pontosságot kívánt. Így is előfordultak, sajnos, halálos balesetek.

Odaérkezésemkor Mátékovics Endre őrnagy volt a törzszászlóalj parancsnoka. Tanárom volt az akadémián, az aknavető lövéstana legkiválóbb hazai ismerőjének, specialistájának tartották. Noha közelebbről ismert, mint az átlagos növendéket, ez számomra semmi olyan előnnyel nem járt, hogy akár ő, akár a nálam rangban idősebb törzsbeli tiszttársai oldottabban álltak volna szóba velem, mint ha vadidegen fiatal tiszt lettem volna. Ennek több oka lehetett:

— a várpalotai szellem;

— Mátékovics sértődöttsége, hogy akadémiai tanári beosztásából számos társával együtt leváltotta az új parancsnok, az erősen jobboldali beállítottságú Sáska Elemér ezredes, és helyükre frontot járt, de nem tanárnak való csapatembereket állított;

— a bizalmatlansággal és az óvatossággal párosult félelem nem engedte meg a bizalmas eszmecserét még régebbi jóismerősök közt sem.

A horthysta tiszteket sommásan elmarasztaló bírálatokban nem kapott elég hangsúlyt a tisztikaron belüli rétegeződés, amely a testület ideológiai, politikai egységét lehetetlenné tette. Az egyenruha viselése, az „arany kardbojt becsülete" a civilekkel szemben biztosított különbözőségen, halvány előnyön kívül nem jelentett nagyobb eszmei egységet. 2—3 évnél senki sem maradt hosszabb ideig egy intézménynél, vagy csapattestnél. Akit mégis ott felejtettek, az már félt, hogy mellőzött emberré vált. A fegyvernemi különbségek voltak talán a legélesebbek, ezt még akkor is számon tartották egymásról az emberek, ha a vezérkarhoz, vagy éppen a tábornoki karba sikerült bekerülniök. A régi k.u.k. időkben nevelkedett öregek aszerint is különböztek egymástól, hogy közös, vagy honvéd alakulatban szolgáltak, 19-ben a vörösök, vagy a fehérek oldalára álltak-e, stb. Más volt a „státus" a dzsentri, vagy plebejus származás szerint is, bár ez a különbség 44-ben már kezdett elmosódni. Az ifjabb korosztályokban a ludovikások, a „bezupált" továbbszolgáló próbaszolgálatosok, (tsz-psz-ek), a tartalékosok mind külön kategóriának számítottak.

Nehezményeztem, hogy noha a Lőiskola törzsében teljesítettem szolgálatot, mint „vezényeltet" a törzs külön tiszti étkezdéjéből átirányítottak az átvonuló tisztek étkezdéjébe, ami azt jelentette, hogy nem vettek be a „brancs"-ba. Az már kevéssé zavart, hogy az új helyen lényegében legénységi ellátást kaptunk ugyanazért a térítési díjért.

A beosztásom változatlan maradt: a lőtértisztnek voltam a helyettese. A Kikfek. századainak gyorsított kiképzése éles lövészettel fejeződött be, amelyeknek én voltam a gyakorlatvezetője. Örülnöm kellett volna a fiatal tiszt számára kitüntető beosztásnak, ha nem 1944 októberében lettünk volna... Minden nap volt lövészet. Gyakorlatvezetői harcálláspontomról gyakran megszemlélte az egységek felkészültségét László Dezső altábornagy, aki mindig váratlanul szállt le Storch gépével az alig fél hektárnyi viszonylag sík térségen. Inkább csalódott rezignációt, mint lelkesedést lehetett arcáról leolvasni, valami cinkos egyetértést abban, hogy nem sokra megyünk már ezzel az egésszel — kár a lőszerért. (...)

Október közepétől a „Kikfek." már nem tudott új alakulatokat felállítani. A Lőiskola törzszászlóalja volt talán az utolsó alakulat, amely Mátékovics őrnagy parancsnoksága alatt tőlünk ment a frontra. Néhány hét múlva arról értesültünk, hogy az alakulat parancsnokával együtt harc nélkül átvonult a szovjet csapatokhoz. Nem csak meglepetést okozott a hír, de kit így, kit úgy gondolkodóba is ejtett. (Mátékovics Endre mint a Magyar Néphadsereg altábornagya fejezte be pályafutását, néhány éve húnyt el.)

A „Kikfek." tehát megszűnt, Karpaszományos Kiképző Központ néven helyette

új intézmény alakult, ahova a kiegészítő parancsnokságok az ország minden részéből újonc karpaszományosokat irányítottak.

A tisztjelölteknek karpaszománnyal való megkülönböztetését tudtommal csak a magyar honvédség vette át a Monarchia hadseregétől. A zubbony ujján a fegyvernem színének megfelelő sujtás az úriemberség szupremáciájának volt a kifejezője. A középiskolák tanárai a rossz tanulókat azzal is próbálták ösztökélni, hogy ha nem szerzik meg az érettségit, csak közlegények lehetnek a honvédségnél. A karpaszományos a közlegénnyel szemben rangidősnek számított, nem karpaszományos társai részéről az „úr" megszólítás illette meg. Piszkos, szolgálati munkára: folyosó, WC., mosdó felmosására, stb. nem lehetett beosztani. A szobában is csak a körletét (ágya környékét) kellett takarítania, de azért „tanácsos" volt időnként a seprőt, rongyot a közös használatú részek tisztogatására is „önként" igénybe vennie. A karpaszomány egyúttal a párbajképességet is jelentette, szolgálaton kívül a tiszti társaságban való megjelenésre jogosított. Kimenő öltözete a tisztek társasági öltözetéhez hasonlóan kamgarn zubbony, fekete nadrág és könnyű „cúgos" cipő volt, de ezen sarkantyút, vagy táncpántot nem viselhetett. Ezeket a kiváltságokat számukra a Szolgálati Szabályzat biztosította. 3 hónappal a bevonulás után megkapta az első csillagot, majd további 3—4 hónap múlva a karpaszományos, a tartalékos tiszti tanfolyam elvégzése után, tizedessé lépett elő, majd egy évre a bevonulástól hadapród őrmesteri (1942-től szakaszvezetői) rendfokozatot kapott. A gyors előrehaladást a legénységi állományú tisztesek, tiszthelyettesek irigységgel vegyes ellenszenvvel nézték. Hagyomány volt, hogy a karpaszományost az újonckiképzés alatt megkülönböztetett testi-lelki gyötrelmeknek vessék alá, nehogy megszolgálatlanul kapják azokat a csillagokat, amelyekért a kiképzőknek évekig kellett szenvedniök.

Általános volt a nézet, hogy a karpaszományos rossz katona. Ebben volt is igazság: a tanult ember számára sértő és gyötrelmes volt, hogy műveletlen emberek parancsai szerint kell reggeltől estig élnie, engedelmeskednie. Az újonckiképzés alatt egy-egy alosztálynál 3—4 karpaszományos volt, akiknek a beilleszkedése nem okozott gondot. De amikor már egy-két csillaggal a hajtókájukon a tartalékos tiszti tanfolyamokra vonták össze őket, a már némi katonai tapasztalattal rendelkező társaság azon törte a fejét, hogyan lehetne a kellemetlen parancsokat a legkönnyebben teljesíteni, kijátszani. Az öntudatos, sokszor magas polgári képzettséggel rendelkező emberekből hiányzott az igazi „vas"- (vak?)-fegyelemhez szükséges szolgai alázat. A gondolkodó, mérlegelő, óvatos, kritikus, okosabbnál okosabb emberekből, akik számára a katonaság nem hivatás, hanem kényszer, fegyelmezett, engedelmeskedni tudó, katonás formáció nem áll össze soha. Ilyen beosztottakból álló egység vezetőjének lenni nehéz és hálátlan feladat minden parancsnok számára, olyan „kitüntető" megbizatás, amelyre nem vágyott senki.

2000 karpaszományost vártak Várpalotára, megérkezett belőlük 800. Ilyen hatalmas karpaszományos egység létrehozásának gondolata csak a végelkeseredésnek, kapkodásnak lehetett a szüleménye. Hogy mi volt a célja, velünk nem közölték, csak sejteni lehetett: megpróbáltak gyorsan kiképezni raj- és szakaszparancsnokokat, de valószínűbb, hogy így akarták a fiatal értelmiséget, a leendő tartalékos tiszti állományt „jobb időkre" átmenteni. A keleti-délkeleti országrészt kivéve mindenhonnan érkeztek emberek jobb-rosszabb felszereléssel. Akadt köztük zsidó, (legbiztosabb menedéket az egyenruha nyújtott), volt aki SS-uniformisban érkezett, volt aki behívó nélkül jelentkezett szolgálatra — nem utasítottunk vissza senkit. A birtokomban levő alosztály-névjegyzék tanúsága szerint a szolgálat kezdete a legtöbb embernél október 20, tehát a náci-nyilas puccs utáni időre esik. Én azt a feladatom kaptam, hogy a bevonulókat megfelelő arányban osszam be lövész, aknavető, páncéltörő és páncélromboló egységekbe. Elsőnek páncélrombolókat választottam. Ha nem volt önként jelentkező, akkor a jó testi felépítésű, sportos, talpraesettnek látszó embereket osztottam be ebbe a századba. Nem sokkal korábban jelent meg az a rendelet, hogy minden kilőtt harckocsiért 15 hold föld illeti majd meg a harcost a háború után. Nem vettem észre, hogy a kilátásba helyezett jutalom bárkiben is felkeltette volna a gyors meggazdagodás vágyát, amelynek az lett volna a feltétele, hogy a katona 15—20 m-re hidegvérrel bevárja a T—34-est, hogy az egyedül hatásos, reaktív hajtóműves páncélököllel ki tudja lőni.

Október végén már csak szállingóztak az emberek, nem volt már egy tiszt elfoglaltságát kitöltő feladat az elosztásuk, így ismét új beosztást kaptam: nagy meglepetésemre nekem kellett átvennem a magam válogatta „nehéz fiúkkal" megtűzdelt páncélromboló karpaszományos század parancsnokságát. Szelídebb társaságot szántam volna magamnak, de a parancs ellen nem volt apelláta.

Az emberek sem örültek az ifjú és ügybuzgó hivatásos tisztnek, jobb dolguk volt az idősebb tartalékos tisztek parancsnoksága alatt, akik számára a szolgálat éppen olyan kényszer volt, mint nekik. Néhány szóban tisztáztam a századdal: ahogyan ők nem örülnek nekem, én sem nekik, de majd megszokjuk egymást. Ez részükről igényel több erőfeszítést, mint tőlem. Két dolgot kell tudomásul venniök: háború van, sok jót nem várhatunk. Ahhoz, hogy az előre nem látható megpróbáltatásokat el tudják viselni, elsősorban fizikailag kell megerősödniök. Nem lesz könnyű, de ez a döntő. Az újoncéletet csak úgy lehet kibírni, ha a nehéz foglalkozásokat sportnak, edzésnek és nem értelmetlen kitolásnak fogják tekinteni. A gyalogos ellenállóképesség nélkül elveszett ember, ezt pedig csak kemény gyakorlatozással lehet megszerezni. (...)

Elkezdődött a kiképzés. Nem szívesen csinálták az emberek a katonásdit. Csalódottak voltak, hiszen már elkönyvelték, hogy megúszták a háborút katonáskodás nélkül. Sokan közülük már beérkezett emberek voltak a polgári életben: bírák, mezőgazdászok, pedagógusok, egyetemi oktatók stb., — másoknak főiskolai, vagy egyetemi tanulmányaikat kellett megszakítaniok. A legidősebb újonc 34, a legfiatalabb 18 éves volt, a többség 21—22 éves, néhányan voltak csak nálam fiatalabbak. A családtól való elszakadás, a viszontlátás bizonytalansága valamennyiünk életét keservessé tette, különösen azokét, akik feleségüket, gyermekeiket hagyták magukra.

A katonák kezdtek hozzáedződni az egyre növekvő terepfutásadagokhoz. Belátták, nincs jobb választásuk, mint beletörődni abba, hogy mások gondolkodnak helyettük, nincs más dolguk, mint a parancsok végrehajtása. Az egyre nehezebb feladatok teljesítését kedvezményekkel jutalmaztam. Egy-egy pihentető gyakorlat, játék, kimenő a katonává formálódás sokkal hatásosabb eszköze, mint a hagyományos örökös alakizás, amellyel korábban olyan sokat gyötörték az újoncokat. Pihenők alkalmával mindig akadtak jó humorú emberek, akik viccekkel, vidám történetekkel el tudták oszlatni a cseppet sem bíztató közhangulat komor felhőit. A katonákkal való állandó együttlétem során oldott hangulat kezdett kialakulni, ennek ápolására és fejlesztésére — persze a „három lépés" szabályának keretein belül — tudatosan törekedtem is. Lassan, fokozatosan kezdett a század közösséggé kovácsolódni.

Egységünk az akkoriban önálló Inota községhez tartozó Hajagos-pusztai barakktáborban volt elhelyezve. Vérszomjas poloskák, a padozat alatt randalírozó egerek, patkányok zavarták az emberek éjjeli pihenését. Rajtunk kívül egy szakasznyi törzslegénység és egy zsidó munkaszolgálatos század volt még a táborban. Ez utóbbinak a feladata volt a lőtérberendezéssel járó trógermunka: céltáblák ki- és behordása, felállítása, fedezékekből való kezelése az éleslövészetek alatt. Lőtértiszti beosztásom alkalmával észrevettem, hogy egy altiszt jókora husánggal „ösztökéli" az embereket gyorsabb, pontosabb munkára. Nagyon legorombítottam:

— Ha maga kanász vagy marhahajcsár akar lenni, menjen az állatok közé! Ezek itt emberek!

Egy muszos orvos látta el a tábor gyengélkedőinek a vizsgálatát. Egészségügyi szempontból teljhatalommal rendelkezett, így nem volt mit tennem ama rossz szokásával szemben, hogy egy-egy gyengélkedőnek kiírt karpaszományossal biztosította magának a mindennapi sakkpartnert és szórakozást. Különben lelkiismeretesen és jól látta el a feladatát.

November elején egy szép napon négy ember megszökött a századból. A zászlóaljparancsnok századossal (Bartal Béla) együtt iskola-kihallgatásra rendeltek, ahol Major Ottó ezredes tiszthez nem illő, tiszteket nem illethető durva hangon lehordott bennünket. Nem sok kihallgatáson hallottam magas rangú tisztet ennyire magából kikelten ordítozni. (Magamban csodálkoztam, hogy csak ennek a négy embernek jutott eddig eszébe megszökni; igazán felesleges volt egy ezredesnek ezért ennyire felháborodnia.) Az lett a fenyítésem, hogy azonnal ki kellett költöznöm a táborba, amelynek területét engedély nélkül nem hagyhattam el, ha csak elő nem kerítem a

szökevényeket. (?) Magyarán: örökös laktanyafogságra lettem ítélve, amely nem szerepelt a tisztekre kiszabható fenyítések listáján. De ugyan hova mentem volna panaszra? Nem volt mit tennem, Csórról, ahol eddig egy magánházban laktam, beköltöztem az egyik barakk szobaparancsnoki fülkéjébe. (...)

A szökevények persze nem kerültek elő, így az én büntetésem — együtt maradni az emberekkel — érvényben maradt mindvégig, amíg a század létezett. Ahogy az események igazolták, „örökös" fenyítésem a beosztottaknak is, nekem is egyaránt hasznomra szolgált.

A szökések után az iskolaparancsnok Praznovszky századost rendelte hozzánk azzal a feladattal, hogy rendet és „szellemet" teremtsen a fegyelmezetlen társaságban. A százados a „jól bevált" kincstári receptek és módszerek szerint el is kezdte a nevelést. Rajtam kezdte: bármit rendeltem el, azonnal kifogásolta, semmi sem volt jó. A század kiképzési foka nulla, majd ő megmutatja. Állandóan kifogásolta a felszerelési hiányosságokat:

— Hogy lehet, hogy az embereknek nincs válldugójuk?

— Nadrágjuk és bakancsuk sincs. Hiszen rongyosak! — vágtam vissza nem valami illedelmesen, talán még a kötelező „alázatosan jeletem"-ről is megfeledkezve. Ha elfogott a „harctéri" indulat, nem voltam választékos senkivel szemben, megvolt ez a javíthatatlan rossz szokásom.

A százados fölényeskedéséből az emberek levonták a megfelelő következtetéseket és — már csak betyárbecsületből is — a jelenlétükben is nyíltan és igazságtalanul megdorgált parancsnokuk mellé álltak, még szorosabban, mint eddig. Nem tulajdonítom ezt dicsőségnek, csupán bizonyságnak, hogy a kincstári módszer emberség nélkül semmire sem vezet.

Novembertől az országnak ebben a huzatos zugában egyre többet szenvedtünk a rossz időjárástól. A fűthetetlen barakkokban sokszor elfújta a gyertyákat a szél. A hónap végén betelepült a század Várpalotára egy újonnan épült, félig kész bányászházba. Itt is hideg volt, az ajtók, ablakok egy része hiányzott. De legalább az élősdiektől nyugton lehettünk. Természetesen nekem is ott kellett laknom, noha Várpalotán volt egy modern tiszti szálló, ahol bárki fillérekért kaphatott lakást, akit balsorsa hosszabb-rövidebb időre ide vezérelt.

November végén német ezredesek kezdtek tájékozódni a karpaszományosok kiképzéséről.

December 3-án reggelre berendeltek az iskolaparancsnokságra, ahol közölték velem, hogy együtt-tartást rendeltek el, áttelepülés következik. Ez azt jelentette, hogy a körletet senki sem hagyhatja el semmiféle címen. Praznovszky százados közölte velem, hogy az indulás már 4-én lehetséges, a századból pedig alakítsak mintegy 12 részleget a tiszti családok hurcolkodásához segítségül.

— És a katonák mikor fognak csomagolni? — kérdezem.

— Majd erre is kapsz parancsot. Lényeg, hogy a rakodó részlegek meglegyenek. És tudod — suttogta mosolygó rókaképpel — fontos, hogy Radnay ezredes úrnak (a várpalotai Karpaszományos Kiképző Központ parancsnoka) ne a legügyetlenebb emberek jussanak, mert akkor alaposan elvághatod magad Németországban!

— Igenis! (...)

Az emberek vártak a körletben, érezték, hogy rendkívüli esemény következik. Sorakozó a ház előtt! Közöltem a katonákkal az együtt-tartásra vonatkozó parancsot, és hogy a század kitelepül Németországba. Nincs jobb választásunk, mint a parancsot végrehajtani. Statárium van (az alosztály-névjegyzék „Egyéb" rovatában a „Rögtönbíráskodás kiterjesztését ismerem" c. szöveget mindenkinek aláírással kellett tudomásul vennie), a katonaszökevényeket felkoncolják. Igéretet tettem, hogy a továbbiakban a róluk való gondoskodást még fokozottabban hivatásomból eredő feladatnak fogom tekinteni, mint eddig. (...)

Senki sem szökött meg.

Másnap reggel elfásultan, kókadtan cammogtam be kerékpáromon a parancsnokságra. A falu olyan volt, mint a megbolygatott méhkas: az utca tele csapatokkal, német autókkal, menekülők lovaskocsival, harckocsikkal, — mindenféle nyüzsgő népség összevisszasága. Velem szemben jött, ugyancsak kerékpáron egy bőrkabátos tiszt és már messziről vigyorgott. „Ez meg ugyan mit mosolyog ilyenkor?" — tűnőd-

tem magamban, s csak ahogy közelebb érünk egymáshoz, akkor tértem magamhoz: „Apám!" Egymás nyakába borultunk és nehezen találtunk szavakat. Augusztus végén találkoztunk utoljára, még otthon. Valahogyan sikerült nyomomra bukkannia. Beültünk az étkezdébe egy feketére. Nehezen indul ilyenkor a beszélgetés. Ő előző nap érkezett egy munkás zászlóaljjal Inotára. Lepsényt el kellett hagyniok, mert vészesen közeledett a front. Pár szót váltottunk, majd azzal váltunk el, hogy megpróbálunk együtt vacsorázni.

A várpalotai rakodásra, mint katonaéletem egyik legsötétebb napjára emlékezem. Délelőtt még csak néhány vagont kaptunk. A rakodótiszt az én Praznovszky századosom volt, teljhatalommal rendelkezett az állomáson. Egy zsidó munkásszázadot is kirendeltek ugyan segédkezni, de a legfontosabb feladat: a tiszti családok holmijainak a berakása, a karpaszományosokra várt. A rámpa tele volt bútorral, csomagokkal, mindenféle lim-lommal. Minden kupacot egy-egy családtag, cselédlány, tisztiszolga, vagy egy karpaszományos őrzött. Egyik halmazban még káposztáskövek is voltak. Nem állhattam meg szó nélkül: ilyesmi azért talán Németországban, vagy bárhol a világban is akad... A hisztérika asszony férje megjegyzésemért visszacsípett az utazás alatt: igen gyakran került rám a sor az éjjeli ügyeletes tiszti beosztásban.

Délután a katonák is hozzáláthattak holmijaink kiszállításához, melyhez két lovaskocsi (hivatalos nevén „országos jármű") állt a század rendelkezésére. A hölgyek is kezdtek kiszállingózni az állomásra. Nagy vita volt a helyért és a sorrendért: hányan rakodjanak egy vagonba, stb.

Radnay ezredes is megszemlélte az előkészületeket a rámpán.

— Csak a legszükségesebbeket hozni, mert kevés a hely! — adta ki az ukázt az őt követő sleppnek. — Persze, amikor egy tiszti család annyi helyet foglal el, amennyi 25 közkatonának jut, akkor kevés a hely — morfondíroztam magamban.

— Ki volt az az ökör, aki szalmazsákokat meg kályhákat hozatott ide? — kérdezte nemes egyszerűséggel a parancsnok.

— Parancs! — jelentkezem.

— Nahát majd figyeld meg: olyan mosolyogva foglak kinn 30 napra bezárni, mint amilyen duzzogva Te majd tudomásul fogod venni. Minek ez a sok vacak?

— Azért, hogy a legénységnek a bizonytalan hosszú úton ne a vagonok hideg padlóján kelljen feküdnie. — Radnay sajnált ennyi kényelmet.

Végre hát megkezdődhetett a berakodás az asszonyok vezetésével. Rendes körülmények között három zászlóalj is berakodhatott volna ennyi idő alatt. Természetesen a katonák csak akkor foghattak hozzá a maguk homijainak a betárolásához, amikor a tiszti családok ingóságai már a helyükön voltak. Praznovszky százados a váróteremben melegedett, engem, legfőbb fullajtárját őzött, hajszolt, hogy a rámpán minden rendben menjen. Megkockáztattam a kérést: engedjen el egy órára, a sors különös kegye folytán válthatnék pár szót az apámmal.

— Hát nem látod, kérlek, hogy mennyi dolgom van?! Ilyen időkben háttérbe szorul minden a szolgálat és a munka mellett.

— Köszönöm, százados úr!

Soha nem fogom neki megbocsátani. Apám várt egy darabig, aztán megüzente, hogy visszamegy Inotára. Nem így képzelte a fia jövőjét. Jobb is, hogy nem búcsúztunk. Abban már korábban megállapodtunk: nem hősködöm, önként nem jelentkezem sehova. Némileg vigasztalódtam, hogy még délelőtt sikerült eljuttatnom neki egy üveg kisüstit. Erre kért reggel. Akkoriban nehezen lehetett ilyesmihez hozzájutni.

Este lett, mire a katonák is vagonba rakhatták kis motyójukat, ládikáikat. (...)

1944. december 5-én ködös, nyirkos téli reggelen elindult velünk a vonat a bizonytalanságba. Olyan volt ez az indulás, mint valami haláltusáját vívó állat utolsó vergődése. Milliméterről-milliméterre, lépésben vánszorogtunk előre. A vonat személyzetét nehezen lehetett rávenni az indulásra. Nem voltak biztosak, hogy haza tudnak-e jönni. A szovjet csapatok állítólag Polgárdi—Lepsény körzetéig törtek már előre.

Élelmes embereink közül minden megállásnál leszálltak néhányan tájékozódni, nincs-e valahol valamilyen hasznosítható anyag, amellyel részint kényelmüket, részint felszereltségüket gyarapíthatnák. Veszprém-Külsőnél pl. a Duna Repülőgép-

gyár vagyonjaiból „kimentett", a vasúti kocsi szélességének megfelelő pallókból emeletes ágyakat eszkábáltak, mindjárt kényelmesebben, tágasabban voltunk. Celldömölknél egy őrzött német szerelvény pullmann-kocsijaiból akkumulátorokat és égőket szereltek ki az élelmes ezermesterek. De a villanyvilágításhoz kábel is kell még! Lesz az is mindjárt! Csakhamar egy dobnyi német távbeszélő vezetékkel tért vissza az egyik ember, „kapta a kamerádoktól." Nem ellenőriztem, higgyük el neki. Amit csak lehetett, „vételeztek" a katonák a talpbőrtől a szappanig mindent. Az ilyen cikkek a későbbiek során igen fontos valutának bizonyultak. — Nem lett volna szabad szemet hunynom az efféle „beszerző" tevékenység felett? — lehet. Ma, amikor ismert, hogy 15 ezer vagon honvédségi és összesen kb. 60 000 vagonnyi anyagot raboltak ki a németek az országból, végképp nincs lelkiismeretfurdalásom, hogy nem akadályoztam meg a harácsolást. A magunkéból loptunk vissza a magunk javára a veszett fejsze nyelénél is kevesebbet.

A parancsnokság viszont már nem jó szemmel nézte az emberek csellenségét. A páncéltörő ágyús század parancsnoka, a zászlóaljparancsnok helyettese, a nyílt nyilassága miatt közútálatnak örvendő Vasvári főhadnagy az egyik állomáson sorakoztatta a legénységet és kihirdette: aki a vonatról engedély nélkül leszáll, szó nélkül agyonlövik. Az emberek hitetlenkedve és dörmögve vették a közlést tudomásul. Vasvári főhadnagy a tiszteket és szakaszparancsnokokat külön összehívta. Naplómban feljegyeztem eligazító szavait: „Radnay ezredes úr parancsára gestápót alakítottam. Értik az urak, ugyebár?! Én vagyok ennek a felelős főnöke. A vonatról senki sem szállhat le, mert az embereim lelövik. Ha valaki ...-ni akar, állítsanak az urak mellé fegyveres őrt, különben az urakat is felelősségre fogom vonni. Megértették, ugyebár? Végeztem!"

A kiadott parancsnak megfelelően egész éjjel össze-vissza lövöldöztek. Állítólag Vasvári főhadnagyot is le akarták lőni, a sötétségben nem lehetett tisztázni a lövések eredetét. Egy éjszakai eredménytelen és dicstelen működés után a házi „gestápó" tevékenykedése véget is ért.

December 7-én Ágfalvánál verőfényes napsütésben értük el a határt. A Himnuszt énekelve, bánatosan búcsúztunk a hazától. A szerelvényen kb. 500 katona hagyta el az országot. Alig hogy átértünk a határon, légiriadó miatt leállt a vonat. Zavartalanul húztak a fejünk felett a Liberátorok, hazafelé, dolguk végeztével.

Fogalmunk sem volt, hogy merrefelé tartunk. Útvonalunk Bécs, Brno, Moravska Ostrava, Wrocław, majd innen északkelet felé folytatódott a Łodz irányában levő Lask városkáig. Itt egy kisebb állomáson félreállítottak bennünket.

II.

(...) Feltűnő volt a sziléziai helységek lakosságának irányunkban megnyilvánuló vendégszeretete. Szívesen kínáltak bennünket egy csésze kávéval, teával, ha volt idő valamelyik állomás közelében. (...) A híres szénvidéken mindig magasabb kalóriájú, kitűnő feketeszénre cseréltük korábbi fűtőanyagkészletünket, nem fáztunk.

A Lask-i kényszerpihenőt a vadászszenvedéllyel megáldott katonák néhány őz elejtésére használták fel. A vadászatot hallgatólagosan tudomásul vettem, nem firtattam, hogy milyen hús került az ételünkbe. A központi — különösen a német normák szerinti — ellátás igencsak diétás koszt volt a magyar gyomor számára. A későbbiekben végleges állomáshelyünk környékén is igyekeztünk vadászterületeket felkutatni. J. M. karpaszományos, ma kitűnő zoológusunk és egyik egyetemünk tanára, akkoriban orvostanhallgató volt a „fővadászunk". (...)

Lask-ban havas táj és csípős keleti szél fogadott bennünket. A kényszerpihenő a személykocsikban lakó tisztek és hozzátartozóik részére azzal a kellemetlenséggel is járt, hogy miután elment a mozdony, a fűtetlen vagonokban nagyon hideg volt. Egyszerre megnőtt a mi jól fűtött vagonjaink ázsiója, a fiatal tisztek szívesen vették volna, ha befogadjuk őket. Hely híján nem nagyon invitáltunk vendéget. Engem sem sajnált senki, amikor a marhavagonba kellett költöznöm.

A parancsnokságnak nem tetszett, hogy mindössze kb. 100 km-re vagyunk csak a

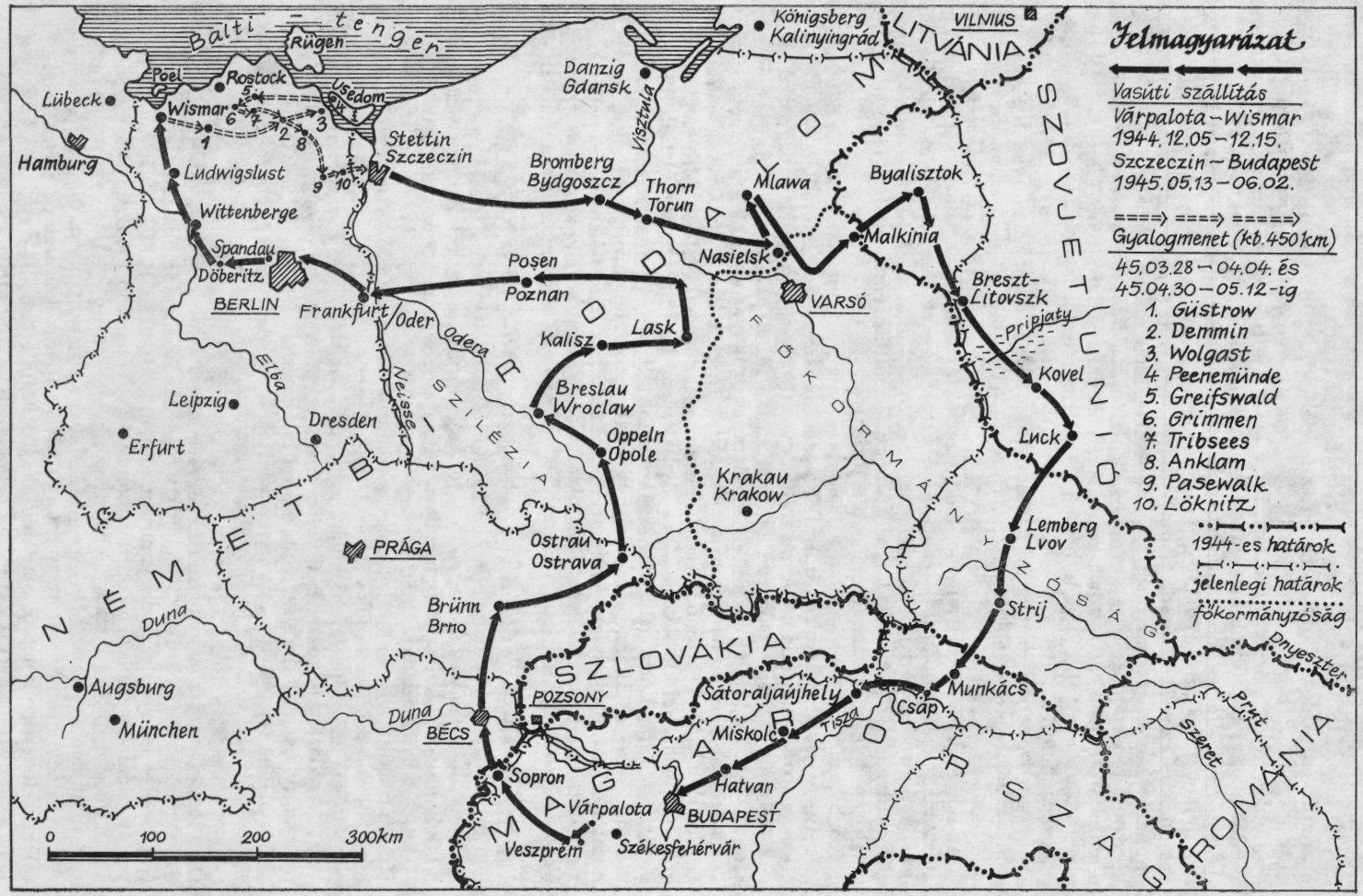
Balti – tenger
Rügen
Königsberg
Kalinyingrád
VILNIUS
LITVÁNIA
Danzig
Gdansk
Visztula
Poel
Rostock
Usedom
Lübeck
Wismar
Hamburg
Stettin
Szczecin
Bromberg
Bydgoszcz
Thorn
Torun
Mlawa
Byalisztok
Ludwigslust
Wittenberge
Spandau
Döberitz
BERLIN
Frankfurt/Oder
Odera
Posen
Poznan
Nasielsk
Malkinia
VARSÓ
Breszt-
Litovszk
Pripjaty
Kalisz
Lask
Elba
Neisse
Leipzig
Dresden
Erfurt
Breslau
Wroclaw
Oppeln
Opole
SZILÉZIA
Kovel
Luck
Krakau
Krakow
Ostrau
Ostrava
PRÁGA
Lemberg
Lvov
Strij
Brünn
Brno
Duna
Augsburg
München
SZLOVÁKIA
POZSONY
BÉCS
Sátoraljaújhely
Munkács
Csap
Miskolc
Tisza
Sopron
Hatvan
Várpalota
BUDAPEST
Veszprém
Székesfehérvár
Dnyeszter
Prut
Szeret
ROMÁNIA
0
100
200
300km
Jelmagyarázat
Vasúti szállítás
Várpalota – Wismar
1944.12.05 – 12.15.
Szczecin – Budapest
1945.05.13 – 06.02.
Gyalogmenet (kb.450km)
45.03.28 – 04.04. és
45.04.30 – 05.12-ig
1. Güstrow
2. Demmin
3. Wolgast
4. Peenemünde
5. Greifswald
6. Grimmen
7. Tribsees
8. Anklam
9. Pasewalk
10. Löknitz
1944-es határok
jelenlegi határok
fökormányzóság

fronttól. Radnay ezredes szaladgált is fűhöz-fához, telefonált, hogy valamivel rendesebb helyre irányítsanak bennünket. Ezúttal nem is hiába, mert a továbbiakban Frankfurt am Oder—Berlin—Döberitzet jelölték meg úticélként, amivel meg lehettünk elégedve. Hogy a németek frontszolgálatra bevethető egységnek gondoltak-e bennünket, vagy arra számítottak, hogy lengyel területen számukra a legkevesebb gondot okozva hamarabb megszabadulhatnak majd tőlünk, nem tudom.

Miután Berlinen keresztülhaladtunk, Spandauban légiriadó miatt leállítottak bennünket. Még „páholyból" is szörnyű élmény volt a közeli szőnyegbombázást végignézni. Az elsötétítésnek semmi értelme sem volt, a rengeteg „Sztálin-gyertya" nappali világosságot teremtett. Talán 1000—1500 méterre lehetett tőlünk a legközelebbi becsapódás, de így is remegett alattunk a föld, félelmetes volt. Nehéz volt a számban remegő cigarettát a kezemben másként reszkető gyufalánggal összehozni, alig tudtam rágyújtani. El is húzódtam az emberektől, nehogy meglássák, hogy a parancsnokuk fél...

Másnap Döberitzben megtudtuk, hogy az 1936-os olimpiai faluban fog beszállásolni az iskolaparancsnokság. Itt is a mi századunkra várt a kirakodtatás megtisztelő feladata. (...)

Az emberek közben egy német élelmiszerraktárra akadtak, ahol sikerült mintegy 40 kg magyar téliszalámit — ezúttal szabályosan — vételezniök. Az ajándékból búcsúzóul a gh-főnökünket is megkínáltam néhány rúddal, aki ezt egy karton Memphis cigarettával viszonozta. Csodálkozott, hogy a szemfüles emberek ilyen felséges, otthon már régen felhajthatatlan csemegéhez jutottak.

Közben utolért bennünket a Karpaszományos Központ másik zászlóalját szállító szerelvény is. Az emberek megörültek a találkozásnak. A tilalom ellenére nagy csencselés, zsibvásár kezdődött, amit, mint ügyeletes tiszt, alig tudtam megszüntetni.

A központ tisztjei Döberitzben maradtak. Mint parancsnokság, gyakorlatilag megszűntek. Én legalábbis többé nem láttam közülük senkit, a kiképzésünkre vonatkozóan soha egyetlen parancsot sem kaptunk tőlük többé — ha csak a fasiszta módon, karlendítéssel történő tiszteletadás elrendelését nem ők továbbították. Az egyik szerelvényt három karpaszományos lövész századdal Lüneburgba irányították, a mi vonatunk pedig Ludwigslustnál északnak fordult és december 15-én reggel megérkeztünk végleges állomáshelyünkre, Wismarba. (A Magyarország Hadtörténete II. kötetének 404. oldalán levő Weimar, mint a tartalékos tiszti iskola letelepedési helye, valószínűleg elírás.) Meglepetéssel olvastuk az állomás névtábláján a város neve előtt a „Seestadt" felírást. A Keleti Tenger mellett vagyunk tehát a Lübecki-öböl partján. (...)

A 222. sz. német gránátos kiegészítő zászlóalj (Grenadier Ersatz Bataillon 222.) laktanyájában kaptunk minden eddiginél jobb elhelyezést. Tisztaság és rend uralkodott, 10—11 ágyasnál nagyobb legénységi szobák nem voltak, ellentétben a mi laktanyáinkkal, ahol egy-egy hodályszerű helyiségbe emeletes ágyakon gyakran 60—70 embert is összezsúfoltak.

A zászlóaljunk egy aknavető, egy páncéltörő ágyús és a mi páncélromboló századunkból állott. Parancsnoka Gétay Géza százados volt. Többnyire helyettesének, a páncéltörők századparancsnokának adta át a vezetést. Vasvári főhadnaggyal már az utazás alatt találkoztunk, ő volt a maga csinálta gestapó-főnök. Egyetlen magát nyíltan nyilasnak valló tiszt volt, akivel találkoztam. (...)

A családos tisztek kinn a városban lettek beszállásolva magánházaknál, nekem a századirodában volt egy legénységi ágyam.

Wismarba volt még kitelepítve kb. 300 magyar levente, 13—16 éves gyerekek. Ők a légierők egyik légvédelmi tüzéregységének a laktanyájában kaptak menedéket. Szépen felöltöztették őket a légierők egyenruhájába, mint kisegítő szolgálatosokat. (Luftwaffeaushelfer.) Fiatal gyomruknak nem ízlett a német élelmezés, mindig éhesek voltak. Némi fegyelmező gyakorlatokon kívül egyéb kiképzést nem kaptak, gépágyút, ágyút messziről sem láttak. Felügyeletünk mellett kijöhettek velünk, különben a városban nem csavaroghattak egyedül. Magyar vezetőik, parancsnokaik nem voltak. A kapituláció után ezeket az apátlan-anyátlan gyerekeket szélnek eresztették. Cél és tájékozódóképesség nélkül csavarogtak, jó részük elkallódott. Akiknek szerencséjük volt, valamilyen magyar egységnél kerestek és kaptak menedéket, így nálunk is.

A laktanyában berendezkedtünk, majd folytattuk tovább a katonáskodást. A kiképzés magyar elvek szerint folyt a magunkkal hozott magyar fegyverekkel: puska mindenkinek jutott, továbbá századonként 2—3 géppisztoly: nehézfegyvereink nem voltak. Az én századom is csak nevében volt páncélromboló, páncélöklöt a katonák soha sem láttak, még bemutatón sem. „Romboló-gyerek" mivoltukra azonban mindvégig büszkék voltak.

Rajtunk kívül csak a német pótzászlóalj parancsnokság tartózkodott a laktanyában, kevés, pihenőbe helyezett legénységgel, öreg, sebesült és „béna" tartalékosokal. Volt egy szakasznyi idős, német egyenruhába öltöztetett vend egység is, menetdaluk jellegzetes, szomorú szláv dallama ma is a fülemben cseng. Fegyverük nem volt, körlettakarítási munkára osztották be őket.

Minden századhoz kirendeltek egy német tisztet, vagy magasabb rangú tiszthelyettest és szakaszonként egy tisztest. Ezek az emberek nem szóltak bele dolgainkba, udvariasak voltak, nem voltak nagyképűek és barátságtalanok, mint amire a frontokon való viselkedésük és magyarországi tapasztalataink alapján számítottunk. A beosztott tiszthelyettesek között volt egy arany közelharcjelvényes (50, személyes test-test elleni küzdelem után maga a Führer osztott ki néhány ilyen kitüntetést) tartalékos főtörzsőrmester is. Ha csak 30 valódi közelharcban vett is részt, azt is borzalom még elgondolni is. Magába roskadt, letört ember volt. Nem lehetett szóra bírni, élményeiről senkinek sem beszélt. Mint akinek elege van az egészből, arckifejezése erről árulkodott. A német tanácsadók közt volt egy fiatal hivatásos hadnagy is, aki a többiekkel ellentétben a végsőkig, illetve a frontra való indulásunkig tele szájjal hirdette magyar elvbarátaival együtt a náci szólamokat: „győzelem vagy halál!" (Sieg oder Tod!) (...)

Wismarban nem valami nagy lelkesedéssel csináltuk a kiképzést, nem törekedtünk arra, hogy jártasságunkat majdan bevetésünkkel kamatoztassák. A nyomott hangulat, a sötét gondolatok eloszlatására viszont legjobb orvosság a rendszeres mozgás, a szigorú napirend szerint való élet. A németektől semmi újat sem tanultunk, fegyvereiket meg sem mutatták, nem hiányoltuk. A magyar vezetés egyetlen újítást alkalmazott: mint már említettem, januárban elrendelték a német módra, karlendítéssel való tiszteletadást. (...)

A városban volt a helységharc gyakorlására szolgáló gyakorlótér, egykor 3—4 emeletes házakból, álló de akkor már földig lebombázott városrész, mintegy 2—3 km²-nyi romhalmaz, a „Trümmerfeld", ahol csak a 8—10 méter magas főfalak meredeztek az égnek. Éles lőgyakorlat egyszer volt Poel szigetén, ami ma a wismariak kedvenc üdülőhelye. A tenger felé lőttünk, csak szárazföldi biztosítás volt, a szárnyakon egy-egy távcsöves őr figyelte a tengert, nem kerül-e be valami vízi jármű a tűzsávunkba, ha igen, „tüzet szüntess"-t rendeltek el, míg keresztülhaladt.

Élelmezésünk a hátországi német gyalogság normáinak megfelelő volt. Magunk főztünk a vételezett nyersanyagból, melyben a főszerep a burgonyáé volt, változatosságot legfeljebb a sárgaborsó, szárított zöldségfélék keveréke, hagymaszár jelentett. A heti 300 g húsfejadagból, melybe a kolbászféleségek (krinolin stb.) is beleszámítottak, a magyar gyomor étvágyát bizony nehéz volt kielégíteni. (...) Cigaretta napi 10 db. Sondermischung, garantáltan nikotinmentes, vacak füstölnivaló, vagy 3 db szivar, aminek a külső levele talán dohány volt. Csapi vizet inni tilos volt, szomjúságunkat cukor nélküli, szederlevélből (?) készült, világos színű teával, vagy pótkávéból készült, ugyancsak halványbarna, keserű itallal tudtuk csillapítani. A laktanyában két kantin is működött, egy tiszti és egy legénységi. Inkább az utóbbit látogattam jobb választékáért, alkoholmentes világos, vagy barna sört quantum satis lehetett vásárolni. A tiszti kantinba inkább csak az ócska pianinó kedvéért mentem, zenei igényeim kielégítésére az is több volt a semminél, ha kicsit gyakorolhattam.

Abban az időben Németországban minden áruféleséget csak jegyre lehetett kapni — ha egyáltalán volt készlet. Bőráruhoz még jeggyel sem lehetett hozzájutni. (...)

Feketepiac, ahol a hatósági ár sokszorosáért lehetett volna valamit is kapni, nem létezett. A márkának nem volt vásárlóereje, a zsoldot nehéz volt elkölteni. Nekem szinte minden fizetésem megmaradt, összesen kb. 2500 birodalmi márka, amíg az úton hazafelé ládámmal együtt el nem elemték a nyitott vagonból. (...)

Szórakozásra a mozi kínált szinte kizárólagos lehetőséget. Többnyire vígjátékokat, revüket, „limonádét" adtak mákony gyanánt a népnek, de meg kell hagyni, hogy kitűnő művészekkel, mint Heinz Rühmann, Ilse Werner, Rökk Marika, Zarah Leander, Theo Lingen, Hans Albers és másokkal. Volt világi és egyházi énekkarunk, hangszeres szólistáink, kisegyüttesünk, népi táncosaink. De nem hiányoztak a kitűnő versmondók és alkalmi mókamesterek sem, akik produkcióikkal elviselhetőbbé, otthonosabbá tették a kinti sanyarú létet.

Sportolásra is adódott néha lehetőség. Akinek a délelőtti gyaloglás, terepfutás után maradt még ereje és kedve, focizhatott; sokan éltek is ezzel a lehetőséggel. Néhányszor tisztek, tiszthelyettesek részére kedélyes lövészversenyeket rendeztek a németek. Nem vallottunk szégyent, valaki közülünk mindig az élen végzett. (...)

Teltek, múltak a hetek különös esemény nélkül. Kíváncsian hallgattuk az idegen nyelvű rádióhíreket. A Birodalom határai egyre zsugorodtak. Fogalmunk sem volt a kibontakozásról. Maguk a németek is csalódottak és tanácstalanok voltak. Néhány náci és nyilas propagandistán kívül már senki sem beszélt a végső győzelemről. Hazulról is, a nyugati országrészből, egyre kevesebb posta érkezett, azok sem bíztattak semmi jóval. (...)

Márciusban megszemlélte a gyakorlatunkat egy német generális. Nagyon meg volt elégedve, amikor látta, hogy az eredményes rejtőzés érdekében néhány ember az arcát még sárral is bekente.

1945. március 27-én azt a német parancsot kaptuk, hogy minden épkézláb, egyenruhát viselő embernek irány a Keleti Front. Wismarból jó két heti gyaloglással már oda lehetett érni...

Március 28-án fel is kerekedtünk. Századunk két hatalmas mecklenburgi lóval vontatott kocsit kapott, amely a század konyháját és irodáját szállította, meg azokat a gyengélkedőket, akik menni sem tudtak. A személyi felszerelését mindenki a hátán vitte. A német oktató személyzet is velünk jött Grossala hadnagyot kivéve, aki felkötött karral jelent meg a sorakozó alkalmával, és „csakhamar ott leszek én is" szavakkal búcsúzott. Biztos voltam benne, hogy — amint az már lenni szokott — a hátországban nagyhangú alakok a fronton ugyan nem fognak tündökölni. Nem is láttuk többet.

Maga a menet sok érdekességet nem tartalmazott. Güstrow-ban egy kíváncsiskodó gyerek megkérdezi tőlünk: „Hová mentek?" — „Gerade nach Budapest!" — jópofáskodott az egyik német tizedes. „Óh, hogy a próféta szólna belőled!" — sóhajtottam magamban. A lakosság nem valami kitörő örömmel fogadott bennünket, néhány kivételtől eltekintve kényszeredetten adtak csak szállást, élelmet. Sokan lealacsonyító dolognak tarthatták az áruló, gyáva, megbízhatatlan „szövetségesek" befogadását. (...)

Április 4-én értük el Wolgastot. Kb. 165 km-t meneteltünk, elég kényelmes tempó, még ha a három napos Neu Pansdorf-i tétlenséget is beleszámítjuk. Engem előre küldtek Peenemünde-be szállást csinálni. Peenemünde mint település nem létezett, lebombázták. A szomszédos Karlshagenben találtam egy hatalmas, viszonylag ép és üres, hodályszerű vasúti raktárhelyiséget, ahol kényelmesen elfért az egész század. Akkor mi nem tudtuk még, hogy Usedom szigete (nemcsak Peenemünde) volt a német rakétagyártásnak (von Braunnak) a fellegvára. A hadiüzem méretei grandiózusak voltak, kb. 15—20 km hosszan és egy km szélességben húzódott végig a sziget északnyugati részén, egyes üzemrészek a föld alá voltak telepítve. A szigetnek erre a részére bevezető szárazföldi út a wolgasti hídon ment keresztül, amelyet szigorúan őriztek. Az ilyen hatalmas létesítményhez munkáskezet csak foglyokból, deportáltakból lehetett biztosítani. Hiába volt a szigorú titoktartás, a szövetségesek hírszerzése számára sem az üzem, sem a „V"-kilövőhelyek nem maradhattak titokban. Amint a terület a korszerű bombázók hatósugarába jutott, (...) nem is késlekedtek a lerombolásával. 43 augusztusában emberek ezrei, főként a szögesdrótokkal körülvett táborokban lakó idegen kényszermunkások: hollandok, franciák, olaszok, szovjet hadifoglyok, délszlávok lelték itt halálukat, az üzem pedig, a kilövőhelyekkel együtt, gyakorlatilag megsemmisült. Amikor mi odaértünk, már csak a peenemündei repülőtér működött, ahol az akkor újdonságnak számító sugárhajtású vadászgépek startoltak rövid útjukra, ha az időjárás engedte. A hajtómű iszonyatos sustor-

gással, robajjal lépett működésbe. A gép imponáló sebességgel röppent fel meredeken a magasba, de kb. 5 perc után elfogyott az üzemanyaga, és a starttól számított 15—20 perc múlva vitorlázva landolt.

Velünk egyidőben ugyancsak a szigetre érkezett az 1. lovas tüzérosztály nem karpaszományos újoncokkal. Devecserből 1944. december 31-én indultak gyalogmenetben St. Pöltenbe, majd onnan tovább vasúton Rostockba települtek. (Parancsnokuk kezdetben Wilhelms Uldin, majd Szerdahelyi Győző százados.) Ugyancsak a szigetre vezényelték a 9. magyar hegyi-határvadász zászlóaljat. Ezzel a tőlünk legtávolabb elhelyezett egységgel alig volt kapcsolatunk. Wehrmacht-egyenruhát viseltek, a bal karon nemzetiszínű pajzs jelezte, hogy magyarok. Ugyancsak a szigeten volt még a 7. híradó század, melynek egy hozzám hasonló korú fiatal hadnagy volt a parancsnoka. Összesen tehát mintegy 1500 magyar érkezett a szigetre. Még legalább kétszer ennyien tartózkodtak itt a fentebb már említett idegen nációbeli foglyok, munkások. (...)

Valamennyi magyar alakulat a sziget német parancsnokságának lett alárendelve. Azt a feladatot kaptuk, hogy a katonailag fontos terület parti részén, a töltéseken, védőállásokat építsünk. Az ilyen munkák közvetlen felügyelete a Todt-Szervezet (OT) hatáskörébe tartozott.

A szigeten csak a Peene folyó kacskaringós partjain épültek a védőállások, a tenger felé eső részén nem. Csak a gyalogsági védelemben szokásos futóárkokkal összekötött támaszpontot építettünk, ahol legfeljebb egy géppuska foglalhatott volna tüzelőállást, nehezebb fegyver, löveg már nem. A tenger szintjénél alig magasabb állásokból csak a keskeny túlparti szakaszt lehetett áttekinteni, távolabbi részekre kilövés nem volt. Bármilyen fontos stratégiai szerepe lett volna a szigetnek, a védelemnek ilyen módon való felépítése nagyfokú dilettantizmusra vall. Olyan katonai analfabetizmust feltételezni a Vörös Hadseregről, hogy egy folyón keresztül majd frontális támadást fog indítani, korlátoltság. (...) Április elején már világosan kirajzolódott, hogy a szovjet támadás főiránya Poznan—Berlin, ezzel párhuzamosan viszonylag csak kisebb erők mozogtak kelet—nyugati irányban, ezek szinte akadálytalanul tért nyertek. De bizonyosra volt vehető, hogy az oderai átkelés kierőszakolása után a hídfőnől igyekezni fognak a legrövidebb úton kijutni a Keleti-tengerhez Stralsundnál, Rostocknál, vagy Wismarnál, hogy hátába kerüljenek az Odera bal partján felvonult német erőknek — ahogyan történt is később lényegében. A szovjet támadás gyorsaságának minden bizonnyal csak az utánpótlás megszervezése szabott ekkor már egyedül határt. Németország stratégiailag teljesen verve volt, sem embere, sem élelme, sem üzemanyaga nem volt már a hadviseléshez. Hogy Usedom tartása annyira fontos lett volna, hogy még egy Odera bal parti támadással szemben is szükség lett volna a védőállások kiépíttetésére, nem valószínű. Inkább ürügynek volt jó, hogy néhány ezer megbízhatatlan idegent alibi-hadviselésükhöz lekössenek, a hátországtól elzárjanak, kikapcsoljanak.

Eleinte azt hittük, hogy magunk számára ássuk a parti védőállásokat. Nem így volt; erre először abból következtettünk, hogy a németek alosztályonként osztották szét az egyes partszakaszokat. Gondosan ügyeltek arra, hogy két azonos nemzetbeli egység közé egy idegen kb. századnyi egységet iktassanak: ezzel megbontották a zászlóaljak egységét és megnehezítették egyúttal az adott esetben ellenálló, vagy lázadó alakulatok nagyobb egységekbe tömörülését. Az igénybevétel embertelen volt, napi 12 óra kubikosmunka. Április 8-i naplómban ez szerepel: „Állítólag fel leszünk fegyverezve. Kíváncsi vagyok! — Ásunk, ásunk, bunkert építünk. Az élelmezés gyalázatos, nem kapunk cigarettát". Április 15-től kezdve reggel 6-tól este 8-ig az állásokban kellett dolgozni. Az oda- és visszamenet az állásokig még 1 1/2 óra. Nagy meglepetést vártak a Führer április 20-i születésnapjára. Lett is: a szovjet csapatok elérték Fürstenwaldét, Berlin kapujában voltak. — Lefegyvereztek bennünket, néhány puskát hagytak csak a tisztek, tiszthelyettesek pisztolyain kívül. A géppisztolyokat elrejtettük. Ezzel alakulatunk katonai jellege teljesen megszűnt, a továbbiakban teljesen a Todt-szervezet rendelkezett felettünk, mint a többi deportáltak felett is. Naplóm kommentárja: „fegyver helyett ásó, de jobb is ez így!"

A Todt-szervezethez való beosztásunkkal tehát a német katonai- és államgépezet legaljára kerültünk. Lefegyverzésünk nem ért egészen váratlanul bennünket. Híre

járt, hogy Dániában két magyar ezred fellázadt, a németek bizalmatlanságát ennek is tulajdonítottuk. Kenyérfejadagunk napi 250 g-ra (!) csökkent, ehhez mérten a többi korlátozást még úgy-ahogy elviseltük. TNT hatalmas mennyiségben volt a szigeten, ebből tudtuk a vízi robbantásainkhoz szükséges mennyiséget biztosítani. A Peenetorkolat közelében ugyanis az édes és a sós víz találkozásánál nagy volt a halbőség, hiányos ellátásunkat egyedül az ilyen módon megszerzett hallal tudtuk pótolni. Sónk nem volt. Inkább nyersen fogyasztottuk az apróbb halakat, mint sütve. Talán a szervezet vitamin- és mikroanyagéhsége tette jól élvezhetővé ezt a fajta táplálkozást. Hering volt a legtöbb a sok ismeretlen hal között. A legízletesebb a fenéklakó lepényhal volt. (...)

A szigetre érkezésünk után katonai kiképzés többé nem volt. Az emberek a kimerítő munkában lesoványodtak, lerongyolódtak. Kellő tisztálkodási lehetőség híján a tetvesség egyre jobban elharapódzott. Német egyenruhákba akartak öltöztetni bennünket, de ez ellen minden magyar egység egyöntetűen tiltakozott. A mégoly rongyos, de magyar egyenruha jelentette a németektől való különbözőségünk egyetlen — mint később tapasztalhattuk: nem is lényegtelen – látható jelét. (...)

Egyre jobban foglalkoztattak bennünket a kibontakozás gondolatai. Az volt a benyomásunk, a németek mindent meg fognak próbálni, hogy az Odera természetes védővonalának segítségével feltartóztassák a Vörös Hadsereget. Számunkra ez nem volt biztató. A legénység amúgy sem nagyon katonás szelleme a kilátástalanságban egyre romlott. Csak a minimális fegyelmet lehetett megtartani. Az éhes gyomor a legnagyobb lázító. Élelempótlásra egyedül a halrobbantás adott némi nyersanyagot. Megkezdődött az élelmiszerek, főleg a kenyér lopása, amelynél nagyobb gaztettet ebben a helyzetben el sem lehetett képzelni. A nyilas bizalmira rábizonyosodott, hogy míg gyengélkedőként az elhagyott körletben lézengett, társai otthon hagyott kis élelmiszertartalékait dézsmálta. Kilátásba helyeztem, ha még egyszer bajtársi lopáson érjük, ki fogom köttetni. A fogadkozás ellenére is néhány nap múlva, figyelőnek visszahagyott „álgyengélkedők" segítségével, ismét rábizonyosodott a kenyérlopás. Ígéretemet kénytelen voltam beváltani — a német kiképző személyzet nagy megrőkönyödésére. Bár nem invitáltam őket, de a négyszögbe felsorakoztatott századdal együtt végignézték ezt a nem valami felemelő látványosságot. Ők „humánusabban" oldják meg az ilyesmit: az élelmiszertolvajt egyszerűen agyonlövik. Egyetlen eset volt, amikor ezt a durva, embertelen fenyítést kellett alkalmaznom. A kiszabott 1 1/2 óra helyett egy óra elteltével véget vetettem a visszataszító, drasztikus procedúrának, nem bírtam tovább elviselni a fegyelmezésnek ezt a szadista módját. Amikor megszabadultunk a náci-nyilas uralomtól, ezt az embert — Zsigmond László karp. honvédet — eltávolítottam a századból: keressen az elvbarátainál menedéket, de velünk nem maradhat.

Április 20-án hallottuk először a közeledő front hangjait. Eddigi körletünkből, ahol a munkálatokat befejeztük, a Wolgasttal szemben levő partszakaszra irányítottak bennünket. Megjelentek a Szövetségesek fegyverletételre felszólító röpcédulái. Mi pedig ástunk és ástunk tovább rendületlenül. Április 25-én az ágyúzás elhallgatott. A németek állítólag 4 nap fegyverszünetet kértek. Este bevonulás után szolgálatvezető őrmesterünk következő — máig őrzött — írásos üzenete fogadott: „Jelentem, holnap 3 órakor van ébresztő és 4 órakor jelentésbeadásra készen kell állni. Elmegyünk, de nem tudom hová." Április 26-án reggel a Wolgast-i révnél valamennyi magyar kompon távozott a szigetről. A komp vezetője, a mahlzowi bürgermeister minősíthetetlen hangon szidott bennünket, amiért ilyen alja néppel (Scheissvolk) kell ilyenkor bajlódnia. (...) De akkorra már nekünk is elfogyott a türelmünk. (...) és néhány keresetlen szóval lecsillapítottuk a dühöngő révészt.

Kinn a parton Mittelhofban egy német paraszt sehogyan sem akart számunkra szállást adni, engem pedig végképp nem akart a házába beengedni és megtűrni. Félt? De nem volt mit tennie... Büszkén mutatta öreg mauzerét, hogy éjszakánként, mint a Werwolf-szervezet tagja, azzal teljesít figyelő- és őrszolgálatot... Később megjuhászodott. (...)

Az áthajózás napján a nyilas Vasvári főhadnagy valamilyen zagyva buzdító beszédet tartott az embereknek, amin mosolyogni már senkinek sem volt kedve,

bosszankodni annál inkább. Nincs rosszabb az olyan elöljárónál, akit csak a hatalom tesz valakivé, tudás és intelligencia nélkül. (...)

A mi századunk maradt a fronthoz legközelebb eső részen, a zászlóaljparancsnokság a tőlünk északra 7—8 km-re levő Kröslinbe települt. Berendezkedtünk nagyon is ideiglenesnek mutatkozó szállásunkon, majd folytattuk tovább az ásást Wolgast környékén a fejetlenül, kapkodva kiadott parancsok szerint. Az ágyúzás egyre erősödött. Hírek szerint a szovjet csapatok április 26-án már a szigeten voltak. Április 29-ére virradó éjjel már annyira erősen hallatszott az ágyútűz, hogy nem lehetett tőle aludni. Kora reggel kerékpárra ültem és a zászlóaljparancsnokságra hajtottam. Röviden közöltem velük, hogy vészesen közeledik a front, mi lesz? A többségükben nyilas, illetve jobboldali tisztek első pillanatban azt hitték, hogy meg akarom őket tréfálni a korai ébresztővel. Miután hidegvérrel néhány szóban vázoltam a helyzetet, többen közülök remegni kezdtek és gyorsan csomagoláshoz láttak.

— De mi legyen az emberekkel, a csapattal? — álltam elő nyíltan a farbával. — Maradunk vagy megyünk? (...) Jó volna határozni valamit, mielőtt szétszéledének az emberek! A csapat hangulata feszült, nincs idő a tétovázásra! (...)

— Irány Rostock! — hangzott végre a parancs. Ott volt valamilyen magyar parancsnokság. Felkerekedtünk és elindultunk. (...)

A 9. hegyi-határvadász zászlóalj úgy határozott, hogy maradnak Kröslin közelében, egy tapodtat sem mennek sehova. Sorsukról pontos értesüléseim nincsenek. Német ruhájuk eredetét nem tudván eléggé megindokolni, állítólag valamennyien fogságba estek.

A tüzérek és a híradósok ugyancsak útra keltek. Néhány órai menet után a Greifswald felé vezető úton utolért bennünket zászlóaljparancsnokságunk és a tüzérosztály parancsnokának gépkocsija, tele tisztekkel. A motorokat le sem állították, közölték velünk, hogy mennek előre szállást csinálni. Megadtak egy Greifswald környéki helyet, mint úticélt. Gyanítottam, hogy ezeket az urakat is akkor látom utoljára. Bármennyire szégyenletes, nem tagadhatom le, hogy valamennyien hivatásos tisztek voltak, közöttük a másik két gyalogos század parancsnokai. Nem tartott egy percnél tovább a találkozás, robogtak tovább. (...)

Búcsúzás nélküli távozásukat nem sajnáltam. De hogy egyetlen hivatásos tiszt ne lett volna az 5—6 között, akiknél az embereikkel való együttmaradás kötelezettsége felülmúlta volna a gyáva önzést, a saját bőrük mentését, erre nem számítottam. (...) Csak viselték az egyenruhát, de nem voltak katonák!

Április 29-én déltől kezdve nem volt többé felsőbb parancsnokságunk, magunkra maradtunk. Megkezdődött kalandos vándorlásunk, a mi háborúnk utolsó fejezete.

III.

Meneteltünk tovább a megadott cél felé. Az én századom volt az élen, a többiek néhány km-es távközökkel mögöttünk. Szerettem volna a két gazdátlanul maradt századdal összeköttetést teremteni, ezért visszafordultam. Egy tábori csendőrjárőr azonban utamat állta, nem engedtek visszafelé, keletnek kerékpározni. Ok voltak az utolsó német katonák, akikkel a háború alatt találkoztam. Napnyugtakor elértük Greifswaldot, ezt a csodálatosan szép, középkori jellegét megtartott német városkát. (...)

Erőltetett menetben értük el kijelölt szálláshelyünket, Poggendorfot, ahol megpróbáltunk egy majorban éjszakázni. 2—3 órai felületes alvás után a gyalogsági tűzfegyverek egyre közeledő hangja ébresztett bennünket. Jelszónknak megfelelően: „itt lőnek, gyerünk innen emberek" felkerekedtünk és odébb álltunk. Nem voltunk gyávák, de nyilván semmi értelme sem lett volna valamilyen csetepatéba még passzív résztvevőként sem belekeveredni.

Akkorra már a másik két század is utolért bennünket, a továbbiakban együtt meneteltünk. A három századnyi csoportban én voltam a rangidős, alig fél éve hadnagy. Nem örültem a nyakamba szakadt magas beosztás kétes dicsőségével járó gondoknak, nyomott a felelősség.

Április 30-án a reggeli órákban Grimmenen vonultunk keresztül. Eddig úgy láttuk,

hogy a németek még tönkremenni is vezényszóra, szervezetten fognak. De Greifswaldtól nyugatta az utak képe már egyre inkább a fejvesztett menekülés, az összeomlással járó rendetlenség képét mutatta. Egyre több volt a nyugatra menekülő. Az árokparton rengeteg eldobált kacat: fegyverek, feleslegessé vált polgári, katonai felszerelési tárgyak, gázálarc, géppuska, gyerekkocsi, vaskereszt, lerobbant járművek összevissza-sága. Az út szélén fekvő, utolsókat sóhajtó, haldokló öregre senki rá sem hederített, ment az áradat harmonikázva, lassan nyugat felé. A „der Ivan kommt!" rémületében tolongott a sok ember az út teljes szélességét lefoglalva, ki gyalog, ki valamilyen járművel, de mindenképpen lassú haladásban. Rendről szó sem lehetett többé. Amennyire lehetett, mi nem tolongtunk, hanem igyekeztünk a tömeg elvonulását bevárva, pihenőket közbeiktatva folyamatosan gyalogolni. Egy alacsonyan szálló Rata talán inkább szórakozásból (?) az utat egyszer végiggéppuskázta — elvégre még háború volt —, de közülünk nem sérült meg szerencsére senki. Ez volt az egyetlen tűz, ami a háború alatt ért bennünket.

Már csökkent a forgalom az úton, amikor Grimmentől kb. 6 km-re nyugatra az útközelében levő egyik majorban magyar katonákat fedeztem fel. Gondoltam, hogy ezek csak a mi usedomi tüzéreink lehetnek. Pihenőt rendeltem el és bementem a pusztába. Valóban ők voltak. Egy nagyobb szobában tanácskozott a tisztikar. Meglehetősen komor ábrázattal vették tudomásul, amikor beállítottam, szemmel láthatóan megzavartam fontos diskurzusukat. A hivatásos tisztekről, főleg a gyalogosokról a szigeten nem sok jó tapasztalatot szereztek, nem volt mit csodálkozni, hogy nem fogadtak szívesen, rosszkor érkeztem. Amikor megkérdeztem tőlük: mi a tervük, mit csináljunk, csak hümmögtek, nem nyilatkoztak. Végül egy tartalékos hadnagy, az osztály segédtisztje törte meg a kínos hallgatást: „Menjetek csak tovább, majd mi is megyünk!" Nem esett jól, de kénytelen voltam tudomásul venni, hogy nem szívesen tárgyalnak velem tovább, nincs több mondanivalójuk. (...) Visszamentem hát a zászlóaljhoz, és folytattuk tovább a menetet. Tribsees városától keletre néhány km-re megint utolértük a menekülők áradatát és egy, az úthoz közeli majorban pihenőt rendeltem el. Amúgy is igen fáradtak voltunk már, hiszen az elmúlt 24 óra alatt csaknem 75 km-t tettünk meg éhesen, lerongyolódottan. Ilyen gyalogos teljesítmény a háború elején még a friss, kitűnő kondíciójú német egységek előrenyomulásakor is bravúrnak számított. Hogy mi is képesek voltunk erre, abban a korábbi edzéseken túl bizonyára az is közrejátszott, hogy nem akartunk a hátunk mögött ropogó fegyverekkel közelebbi érintkezésbe kerülni, senki sem akart a végszóra áldozat lenni.

A szakácsok borjúpörkölt készítéséhez láttak (paprika nélküli „gulasch"), én pedig tájékozódtam a további menet lehetőségeiről: vajon elérhetjük-e az úticélként megjelölt, tőlünk mintegy 35—40 km-re levő Rostockot. Tribseestől nyugatra az út még az eddig tapasztaltaknál is rosszabb képet mutatott, a menekülők tömege teljesen eltorlaszolta, alig mozdult az oszlop előre. Egy percnyi töprengést nem okozott annak a felismerése, hogy itt lehetetlen 400—450 fáradt emberrel tovább menetelni.

Visszatértem az egységemhez, ismertettem a helyzetet:

„A korábbi cél megvalósítása, hogy elérjük Rostockot, lehetetlennek látszik, az úton haladni még magányosan sem lehet a vánszorgó tömegben. Aki haza akar jutni, annak előbb-utóbb szembe kell néznie az oroszokkal. Én haza törekszem. A cél megvalósítására pillanatnyilag sem tervem, sem garanciám nincs. Önökre bízom a döntést: mindannyiunk közös célját, a hazatérést további menekléssel, kerülő úton nyugatról, vagy az egyenesebbnek látszó kelet felé fordulással, de mindenképpen együtt próbáljuk meg elérni. Én a többséggel fogok tartani. 5 perc gondolkodási idő áll rendelkezésükre. Oszolj, tanácskozás nincs, mindenkinek magának kell határoznia, ha ugyan van még valaki, aki ezt eddig nem tette még meg magában... 5 perc múlva tehát szavazunk!"... Feszült várakozás.

„— Tegye fel a kezét, aki a Nyugatot választotta! — Vagy 30 kéz lendül magasba. (7—8%.) — Rendben! Ha menni kívánnak, természetesen senki sem fogja Önöket eme szándékukban meggátolni. Akik maradnak, azok számára a fasizmus ezzel a perccel véget ért. Ennek külső jelét, a karlendítéssel való tiszteletadást pedig felejtsék el mindörökre. Együttes hazatérésünk a fegyelem önkéntes vállalásával

képzelhető csak el. (...) — Jó étvágyat a vacsorához, aztán pihenjék ki magukat, nem tudjuk, mit hoz a holnap. A továbbmenőknek jó utat kívánok."

(14-en kerekedtek fel, úgy hírlik, el is jutottak a nyugati övezetbe.) (...)

Ez volt katonapályámnak egyetlen olyan helyzete, amikor magamnak kellett elhatározásra jutnom. Ott álltam egyedül 450 hazájától elszakított ember élén, akik a helyes döntést tőlem várták: irány kelet! Ma, utólag, ez kézenfekvő, de akkor nem volt olyan egyszerű és magától értetődő elhatározás, amelyhez — kár volna tagadni —, az orosz fogságtól való félelem érzésétől előbb mindenképpen meg kellett szabadulni. (...)

Jót vacsoráztunk a borjúpörköltből. Egész éjjel csend volt, a környéken semmi mozgás, semmi harci zaj. Május 1. reggele derűs napsütéssel köszöntött ránk. Hajnalban lovas kordéval egy vállalkozó katona kíséretében elindultam visszafelé kettős céllal: megpróbálok valamilyen szovjet parancsnoksággal kapcsolatba lépni és további sorsunkra vonatkozóan útbaigazítást kérni, és ha lehet, megkeresni a tüzéreket, hogy a továbbiakban együtt meneteljünk. A tőlünk kb. 10 km-re levő majorban (Leyersdorf?) hűlt helyüket találtam, még előző nap délután útra keltek visszafelé. Grimmenig kellett hát mennem, ahol a város szélén egyetlen szovjet páncéltörő ágyú árválkodott nyugatnak meredő csővel. A kezelő személyzet a legszélső házban reggelizett. Barátságosan fogadtak. Békés szándékom jeléül felajánlottam nekik szolgálati pisztolyomat, de nem sokat hederítettek rá. „Malinki nyet?" — kérdezték. Az ún. „Baby-Frommer", ez a 6 mm-es „játékszer"-pisztoly volt az egyik legnépszerűbb háborús emléktárgy. Nagyon kedvesen megvendégeltek mindjárt, „szerb" rizseshússzerű, jó ízű, jól elkészített étellel. A fogadtatás közvetlensége, az evés feloldotta a bennem levő feszültséget. Előkerült valami alkalmi német—orosz tolmács is, aki nem sokat tudott többet oroszul, mint én, vagyis semmit; nem sok segítséget jelentett. Inkább kézzel-lábbal, mint a tolmács közreműködésével értettük meg egymást, hogy én a parancsnokságukkal szeretnék érintkezésbe lépni: innen 10—15 km-re 400 békés emberünk vár eligazításra, hogy mi lesz a sorsuk.

A parancsnokságot felesleges keresnem, „nyet kommandant" —, de mehetek nyugodtan arra, amerre csak akarok, a szélrózsa minden irányában, akár visszafelé is — mutatta legyintésük, és útnak engedtek.

Ez volt az én első szabad május 1-i élményem: megvendégeltek a szovjet katonák... A várt útbaigazítás ugyan elmaradt, de legalább nem remélt, kellemes impressziókkal térhettem vissza a csapatomhoz. Azt is sikerült felderítenem, hogy a tüzérek, miután díszmenetben elvonultak egy szovjet tábornok előtt, Demmin irányában mentek tovább. Az útirány egybevágott az én elképzeléseimmel.

Visszatérve beszámoltam tapasztalataimról, melyek közül a legfontosabb a szabad mozgás lehetősége, a tüzérek szabad elvonulásának a híre volt. Reméltem, ez lesz a mi sorsunk is. (...) A zsákmányolt élelmiszer szűkösen mintegy 8—10 napra fedezte szükségleteinket.

Közben megérkezett a majorba mintegy szakasznyi szovjet gyalogos egy fiatal tiszt vezetésével. Ők kevésbé voltak előzékenyek, mint a grimmeniek reggel. Érthető, hisz a legelső vonalban levőkre, a felderítőkre állandóan leselkedő veszélyhelyzet idegességet, feszültséget szül az emberekben. Végül megnyugodtak, hogy csak fegyvertelen, békés magyarokkal hozta össze őket a sors. (...)

A szovjet egység csakhamar indult tovább nyugatnak, mi pedig elindultunk visszafelé, hátha sikerül utolérni a tüzéreket. Menetvonalukat a lakosságtól szerzett információkból próbáltam rekonstruálni. Kb. fél napos előnyük volt velünk szemben, de bármennyire siettünk, napokig nem tudtuk őket utolérni. Ők természetesen nem sejtették, hogy követjük őket, hogy a nyomukban vagyunk. Akkorra már az egész egységünk — nagyképűség volna zászlóaljnak titulálnom a 400 fegyvertelen embert — fogatolta magát. Lovat könnyen lehetett szerezni az elhagyott német tanyákon, udvarokon, kocsi is akadt. A lószerszámmal már sokkal több gondunk volt. Hogy a legénység az elhagyott javakból ne szerelkezzen fel, ne könnyítsen magán, hiába próbáltam volna megtiltani. Rablásról nem szereztem tudomást. Egy-egy csoport szerzett magának egy igáskocsit vagy taligát, és ha mindannyian nem is fértek fel a járműre, legalább a málhájukat nem kellett a hátukon cipelni. (...)

Állandóan mellettem volt egy Munkácson végzett, ruténföldi karpaszományos, aki

anyanyelvi fokon beszélt oroszul. Könnyű elképzelni, hogy csapatunk semmi katonás formációt nem mutatott. Együtt tartottunk, a napirendünk, menetvonalunk egyforma volt, nem szakadozott le senki, az egyenruhát mindenki megtartotta, ez jelezte együvé tartozásunkat. (...)

Minden sanyarúságunk közül az éhezés volt a legkeservesebb. Tisztálkodni sem tudtunk rendesen. Ha fehérneműink mosására jutott is idő néha, a szárítás már csak a mozgó kocsi oldalán vagy tetején volt lehetséges. Szaporodtak a tetvek, féltem nagyon a tífusztól, a véres hasmenéstől, (dizentériától.) Szerencsére járványos megbetegedés nem lépett fel, talán annak köszönhetően, hogy a sok ember hosszabb ideig soha sem volt egy helyben összezsúfolva. Ha nem találtunk üres csűrre, istállóra, sokszor a szabadban éjszakáztunk. Olyanok voltunk, mint valami ősmagyar szekértábor: a kocsikból zárt gyűrűt alkottunk, amelynek közepén a lovak őrzés nélkül sem tudtak elkóborolni, legelészhettek, mi pedig a kocsikon vagy azok alatt találtunk némi menedéket a májusi éjszakák hűvösségével szemben. (...)

Egyszer egy épségben maradt, emeletes kastélyra találtunk. A konyhában sok összetört edény, pohár, cserép, ablaküveg jelezte, hogy előttünk már mások is jártak ott... A lakás többi berendezése teljesen érintetlen volt, talán még ágynemű is volt a szekrényekben, jelezvén, hogy a tulajdonosok az utolsó percben szánták rá magukat a menekülésre. A tanyában volt még állat is, sütöttünk főztünk. (...)

Négy napi barangolás után 8—10 emberünk meggondolta magát, búcsút vett tőlünk, hogy maguk próbáljanak szerencsét a hazafelé vezető úton. Miután hatalmam nem volt, legfeljebb némi szerzett tekintélyem, nem marasztaltam őket. Akik viszont velem tartottak, többségükben megértették, hogy irányításra, rendre és fegyelemre szükség van. Az olyan társaság, ahol mindenki azt csinál, amit akar, nem csapat többé, előbb-utóbb felbomlik. Az egyéni utak — különösen nyelvismeret nélkül — igen kockázatosak voltak. A lemaradók között, akik a kezdeti erőltetett menetet nem bírták, egyesek fogságba kerültek, és csak 1947—48-ban kerültek haza. (...)

Május 5-én reggel jelentik, hogy az út mellett egy majorban magyar katonákat látnak. Pár száz méterre voltak. Ezek csak a mi tüzéreink lehetnek! Odalovagoltam. Nagy volt a meglepetésük, amikor beállítottam: én, a baka lóháton, ők, a lovas tüzérek ló nélkül, gyalog... Éppen az induláshoz készültek katonás rendben. Fegyelmezettebbek voltak, mint mi. Nem mondhatom, hogy részükről is olyan túláradó és kölcsönös lett volna az öröm, mint részemről, de egy fokkal azért megértőbbek voltak, mint Grimmennél 5 nappal korábban a senki földjén.

Előadtam, hogy szeretnék hozzájuk csatlakozni, amibe a parancsnok, dr. Simon Ruszinkó Gábor tartalékos főhadnagy azzal a feltétellel egyezett bele, ha magamat is, egységemet is teljesen az ő utasításainak rendelem alá. Természetesen sem ellenvetésem, sem fenntartásom nem volt. (Megtudtam, hogy nekik orosz papírjuk is van a szabad elvonulásról és a tisztek oldalfegyverviselési jogáról. Aki ismerte a harcoló Vörös Hadseregben a szokásokat, tudja, hogy nemigen osztogattak igazoló írásokat. Ez a jegyzetlapnyi pár sor (...) az egész csoport legértékesebb dokumentje volt. Pecsét nem volt rajta, de soha, senki sem kételkedett valódiságában és hitelességében.) (...)

Naponta meg fogunk állapodni az uticélban, menetvonalban és tisztes távközökkel követjük majd egymást. Élelmezésről, szállásról az alegységek maguk gondoskodnak. Egyetértettünk a mellékutak használatában is. Menetcélunk egyelőre Stettin. Fellelkesülten vittem egységemnek az örömhírt.

Az együtt-menetelés azonban korántsem volt olyan egyszerű, mint ahogyan elképzeltük. Hiába néztünk ki egy helyet a térképen, foglalt is lehetett, vagy beszállásolásra alkalmatlan. Már az első nap estéjén sem sikerült a találkozás a kitűzött uticélnál. Bíztam benne, hogy utolérjük őket, hiszen fogatoltságunk nagyobb teljesítményekre kvalifikált bennünket, mint a gyaloglás.

Felvetődhet: hogy lehet, hogy a szovjet csapatokat nem érdekelte, hova, miért, milyen alapon menetelünk. A háborúnak még nem volt vége, ők minden bizonnyal a mielőbbi gyors befejezésre koncentráltak. A Vörös Hadseregben igen jó hangulat uralkodott akkor, tudták, hogy már csak néhány nap lehet hátra a háborúból. Mi nem a fő előrenyomulási irányukkal szemben, hanem arra majdnem merőlegesen, már jócskán hátul, a front mögött észak-déli irányban mozogtunk. Velünk

szemben haladó szovjet egységekkel alig találkoztunk. Ők abban a térségben a Rostock-Stralsund irányában előretört páncélos és gyorsanmozgó seregtestjeikkel elérték a Keleti tengert, és így csaknem az egész Mecklenburgot lekapcsolták. A bennszorult csapatokkal, amelyeknek már semmi esélyük sem maradt a nyugat fele való kibúvásra, nem törődtek, ráértek... Az elfoglalt területeken az új katonai és helyi polgári közigazgatás megszervezése, a megszálló erők biztosítása, az utánpótlás megszervezése nagy feladat volt, melynek megoldásához időre és csapatokra volt szükség. (...)

Már két nap telt el találkozásunk óta, és nem találtuk a tüzéreket. A lakosságtól azért annyit megtudtunk, hogy nem sokkal előttünk járnak. Közben május 6-án áthaladtunk Pasewalkon. Anklamnál is nagyobb volt itt a pusztulás, kiégett romhalmaz volt a város, ép ház még mutatóban is alig akadt. A hivatalos (későbbi) adatok szerint a város 80%-ban megsemmisült. (...)

Május 7-én délután Pasewalktól keletre, kb. 20 km-re Löcknitz körzetében egy szép, veretes díszkarddal a kezében leállít bennünket egy szovjet őrnagy:

— Sztoj! Mik vagytok?

— Magyarok.

— Hová mentek?

— Haza szeretnénk menni.

— Jó-jó, de előbb minden magyarnak „malinki robot!" Hol a parancsnok?

Erre begyulladtam. Ha most itt leállítanak bennünket, végképp el fogom veszíteni a tüzéreket. Gondolkodtam, hogyan magyarázzam meg, hogy leszakadtam csapatainktól és éppen azokat és a parancsnokot keresem, amikor észreveszem, hogy az útmenti bokrok közül egy sötétkék hajtókás híradós katona figyeli a jelenetet köztem és az őrnagy közt, leselkedik. Deus ex machina...! Hogy ezt a jóembert pont ebben a pillanatban hozta ide a kíváncsisága és a véletlen!

— A tüzérek is itt vannak? — kérdem tőle.

— Igen, itt vagyunk valamennyien.

— A parancsnokság is itt van?

— Igen, itt vannak a közeli majorban.

— Vezessen oda bennünket!

Elindultunk. Hát ennél alkalmasabb pillanatban nem hozhatott össze a sors az elvesztett társakkal. Ha robot, hát legyen robot, 1100-an biztosan hamarabb végzünk vele, mint 400-an. Ezúttal sem fogadott valami kitörő lelkesedés, amikor beállítottam váratlanul a szovjet őrnagy kíséretében. Rövid ismerkedés után megállapodtunk, hogy holnap megkezdjük a közeli vasúti töltés kráterеinek a betemetését. Volt vagy 8—10 kb. tíz m átmérőjű és hasonló mélységű gödör, amelyeket a németek robbantottak szokás szerint, végelkeseredésükben egyéb borsot nem tudván törni az ellenség orra alá.

Már aznap este, és utána minden nap baráti vacsorára jöttünk össze a vasutat helyreállító szovjet műszaki alakulat tisztjeivel. Ételről mi gondoskodtunk, italról a vendégek. Vodka helyett tiszta alkoholt ittunk. Volt aki hígította, volt aki nem.

Május 9-én estefelé a Győzelem Napjának örömére minden tűzfegyverből eltüzelték a kiadott lőszer nagy részét hatalmas harci zajt keltve utoljára. Igen emelkedett hangulatban folyt az ünneplés a fehér asztalnál is. Borjúpörkölt volt a vacsora, amiből persze szokás szerint hiányzott a paprika, és kenyér sem volt, de kitűnően ízlett. A Himnuszok és az Internacionálé éneklése közben bizony könnyeztünk. Nem a maradéktalan öröm könnyei voltak ezek ott távol a hazától, inkább a meghatódottságé, hisz olyan hihetetlennek tűnt a béke valósága. A háború befejeződése sebeinket mindkét részről enyhítette, de egy csapásra nem feledtette. Még őszintébbé vált a barátságos hangulat, mely addig is uralkodott közöttünk.

Három napig tartott a kráterek betemetése, majd a talpfák, vágányok lefektetése és a krampácsolás. Bár minden lyuknál egy-két orosz műszaki katona vigyázott, hogy az összehordott föld le is legyen döngölve, de ha félrenéztek, a mi katonáink siettek, hogy hamarabb befejeződjék a munka. A józemű vasútépítő műszakiakat azonban nem lehetett becsapni. „Úgy dolgozzatok, hogy a Ti vonatotok fog először ezen a vágányon végigmenni...!" — biztattak bennünket. Hazautazásunknak a precízen elvégzett munka volt a feltétele, — mondták. Meg voltak velünk elégedve. Az önként

vállalt és hathatós segítségért pedig egy újabb „papír" lett a jutalmunk, amely ugyancsak hathatós segítséget jelentett a továbbiakban.

Május 11-én pihenőnap volt, majd nagy búcsúvacsora, véget érni nem akaró ölelésekkel, tósztokkal. Egyik kapitány, akinek anyja magyar volt, különösen barátságos volt velünk. Éjjel 2-kor indultunk volna a Stettin—Altdamm-i (Szczecin—Dabje) berakodáshoz, amikor egyik épületünknek az első emeletén, ahol a leventéink voltak elszállásolva, tűz ütött ki. Ezen a mi eddig annyira kedves kapitányunk rettenetesen felháborodott; pisztolyt is rántott, hol engemet, hol a tolmácsomat fenyegette mondván: Te gyújtottad fel a házat! (...) Aztán lecsillapodván ránk kiabált: „Addig nincs indulás, míg el nem oltjátok a tüzet!" Ez persze felszerelés híján nem nagyon sikerült, de miután másfél óra alatt a lángok alábbhagytak, a tüzet „lokalizáltuk", magyarán az épület gyakorlatilag leégett. (...)

A tüzérek már úton voltak, amikor a ház kigyulladt. Szovjet barátaink megígérték, hogy segítségünkre lesznek, hogy vagonokat kapjunk a berakodáshoz. Be is tartották szavukat. A tüzérosztály, illetve most már az egész magyar csoport parancsnoka nem tudta mire vélni késlekedésünket, és a következő, némi aggodalomról tanúskodó parancsot továbbította számomra egy küldönccel: „V. hdgy. úr! A gyalogos rész külön zárkózzék fel és a küldött eligazítóval egy oszlopban vonuljon be az állomásra. Waggon van! — SRG. fhdgy. — V. 12." Megőriztem a talpig ember, katona, derék, igazi bajtárs és jóbarát emlékével együtt, aki nem érhette meg felszabadulásunk 40. évfordulóját, két évvel korábban elhunyt.

Fáradtan, elcsigázottan, kisebb gyomor- és alkoholmérgezéssel bajlódva, betegen érkeztem Altdammba a gyalogos részleggel. Három éjjel voltam talpon, alig aludtam néhány órát. (...)

Május 13-án elindult velünk a vonat. Irányítás: Bromberg (Bydgoszcz)—Warszava—Breszt-Litovszk. Hogy onnan hova vezet majd utunk, nem lehetett tudni. A keleti irányt azzal indokolták, hogy az észak-déli irányú vasútvonalak nem használhatók. Biztató volt, hogy őrség nem volt a vonaton, nyitott vagonokban utaztunk.

Toruńnál, ennél a fekvésében a fővárosunkhoz némileg hasonló szép városnál haladtunk keresztül a Visztulán egy szükséghídon — némi izgalommal. Ahogy az ember kitekintett a vagonból, a síma víztükröt látta maga alatt. Bizonyára nem mi voltunk sem az elsők, sem az utolsók, akik ezen a hadihídon átkeltek, bátorítottuk magunkat, míg lassan, lépésben, elértük a túlsó partot. (...)

A vasúti forgalmi szolgálat némi túlzással — abból állt, hogy a „forgalmista" az állomás kijáratánál kinézett, nem jön-e szembe valamilyen vonat, ha nem: — „mehet..." Csak Varsó környékén vált a helyzet rendezettebbé.

Május 20-án értünk a lengyel főváros körzetében levő Nasielskbe. Egy hét alatt tettük meg az eddigi kb. 600 km-es utat sok ténfergéssel, várakozással, hiszen velünk szemben minden más szerelvény elsőbbséget élvezett. A vasútállomás peronján 8—10 magyar zsidónő várta, mikor jön valami vonat, amire felkapaszkodhatnak. Amikor megláttak bennünket, kérték, hogy velünk utazhassanak tovább. Hazáig velünk tartottak. (...)

Május 24-én hűvös, esős hajnalban egy folyón keltünk át, majd megállt a vonat egy állomáson, amelyről kiderült, hogy Malkinia. A folyó pedig, amelyet átszeltünk, csak a Bug lehetett. Tehát nem Breszt—Litovszkba, hanem Białysztokba tartunk. Nem valami biztató ez az inkább leningrádi, mint budapesti irány... Białysztokban nem sokat időztünk, sietett a vonatunk tovább most már Délnek, valóban Breszt-Litovszk irányában. Átléptünk a szovjet határt, és Viszokojeban a zöld hajtókás-szalagos tányérsapkás határőrök névjegyzékbe foglaltak bennünket. 3 pár lovunkat meghagytak, a többit tiltakozásunk ellenére kivezették a vagonokból. Meglepő volt, hogy a magyar neveket első hallásra, tolmácsaink szerint kifogástalan cirill ortográfiával tudták leírni. Így az egész akció órákon belül lezajlott, és néhány emberből álló szovjet határőr-kíséret mellett 25-én hajnalban Breszt—Litovszkba értünk, nem túlságosan bizakodó hangulatban.

A város nagyforgalmú vasúti csomópont volt, ahol a miénken kívül több szerelvény is várt irányításra. Némi reményt adott, hogy míg a német hadifoglyokat őrzött és zárt szerelvényekben (vagonokban) szállították, mi még szabadok voltunk. Olyan hírek is jöttek, hogy itt egy átmenesztő hadifogolytábor „üzemel", ennek semmiképpen sem szerettünk volna a lakói lenni. Egy ezredes volt a pályaudvar parancsnoka,

akinél három óránként kilincseltünk irányításért. Éjjel-nappal talpon volt, rejtély, hogy mikor pihent. Kérdezősködésünkre mindig az volt a válasza: türelem, Moszkva még nem rendelkezett rólunk. Hittük is, nem is — hogy mi volt az igazság, nem tudom. Annyi biztos: nem voltunk eddig hadifoglyok, amint azt a birtokunkban levő igazolások is bizonyították. Elképzelhető, hogy valóban olyan „eset" voltunk, amelylyel az ezredes a saját szakállára nem tudott mit kezdeni. De azt sem lehetett kizárni, hogy csak a sorunkra vártunk, hogy bennünket is egy fogolytáborba irányítsanak (...)

Május 26-án a véletlen Jakubov elvtárshoz vezetett bennünket. (...) Érdeklődéssel hallgatta a rövid beszámolót az 1100 magyar sorsáról a kitelepítéstől és a német munkaszolgálattól kezdve a vasútépítésen át egész a határátlépésig. (...) 45—50 év körüli, szakállas, nyílt tekintetű, puritán és egyenes ember benyomását keltette bennünk. Átnézte a papírjainkat, egy-két percig összehúzta a szemöldökét, majd nemes egyszerűséggel kijelentette:

— Maguk haza fognak menni.

Hogy-hogy, csak ilyen egyszerű lenne ez az egész? — hitetlenkedtünk kicsit magunkban. Rögtön intézkedett. Találkozásunk délután 4 körül zajlott le. Ahhoz az ezredeshez, akinél mi két napja hiába kilincseltünk, kopogtatás nélkül nyitott be. Néhány percet időzött, majd közölte velünk: a szerelvényünk irányítása Lvov—Sztrij—Lavocsne—Munkács. Mindez olyan gyorsan történt, hogy fel sem ocsúdhattunk. (...) Intézkedett, hogy haladéktalanul három napi hideg élelemmel lássanak el bennünket. (...)

A szerelvényünket is meglátogatta, pár szólt váltott velünk a parancsnoki vagonnál. Sajnálkoztunk, hogy semmink sincs, amivel megvendégelhetnénk. Szeretnénk, mondtuk, ha elárulná nevét és beosztását, hogy tudjuk, kinek tartozunk hálával és köszönettel. Kimondhatatlanul boldogok vagyunk!

Elhárította, kevés beszédű ember volt:

— Egyszerűen Jakubov elvtárs vagyok, semmi több. (...)

Néhány órán belül megkaptuk a 3 napi élelmet: húsos konzerveket és kétszersültet. Éjfél tájban elindult velünk a vonat most már valóban hazafelé. Nem zavart bennünket, hogy ezúttal Kovel felé kellett egy kis kitérőt tenni. A háború éppen hogy véget ért, az utak, vasutak igen rossz állapotban voltak. Megtanultuk már, hogy A és B pont között a legrövidebb út vasúton nem mindig az egyenes. Az emberek jókedve leírhatatlan volt.

A Pripjaty-mocsarakon keresztül vezetett az utunk. A szerelvény elején és végén egy-egy géppuskával felszerelt vagon biztosított ezen a vidéken még akkoriban is. Számunkra ez furcsa volt, nem tudtuk másra vélni, mint hogy számolni kellett még mindig törvényen kívüli banditák diverziós vagy szabotázsakcióival. (...)

Koveltól már igen jó ütemben haladt velünk a vonat. 28-án elértük Lvovot, 29-én pedig Sztrijt. (...) 30-ára virradó éjjel áthaladtunk a Kárpátokon és hajnalban Munkácsra értünk, majd a kora délutáni órákban Csapra.

A vagonok zölddel voltak feldíszítve, a katonák nótáztak. A peron bekerített része zsúfolásig volt emberekkel. Eltartott vagy egy percig, mire felfogták: magyar katonák érkeztek a legkülső, kb. hatodik vágányra. Akkoriban ilyesmi nagyon szokatlan esemény volt. A vágányok között géppisztolyos szovjet katonák vigyáztak a rendre. Ők is meglepetten és értetlenül bámultak bennünket: hogy lehet, hogy egy ilyen alakulat érkezik a Szovjetunióból? A felocsúdó közönség egyszer csak áttört a korlátokon, és a szerelvényünkhöz rohant. Abban az időben mindenki mindenkitől eltűnt, elveszett ismerőse, hozzátartozója után érdeklődött. Az egész ország — a pályaudvarok váróinak hirdetőtábláitól, ajtóitól a ligeti padokig, fákig — tele volt kitűzött vagy kiragasztott cédulákkal: „KI TUD RÓLA?" (...)

Másnap reggel, május 31-én Sátoraljaújhelyen léptünk először hazai földre. Összeszorult szívvel énekeltük el a Himnuszt. Sokan könnyezve borultak a földre. Ritka boldog pillanat egy ember életében a háborútól megszabadultan — ha nem is győztesen és diadalittasan, — de a sok megpróbáltatás és reménytelenség után békében, egészségben hazatérni. Feledhetetlen, megható percek voltak!

Tudták, hogy jövünk. Meleg levessel fogadtak bennünket. Hogy milyen szervezet, hogyan, miből rögtönözte ezt a megvendégelést, sajnos nem jegyeztem fel, nem tu-

dom. Köszönettel és meghatottsággal emlékezem az újhelyiek figyelmességére és szeretetére, amellyel fogadtak bennünket.

Az út további része már meglehetős rendetlenségben zajlott. Az otthonaik közelébe érkező embereket nem lehetett tovább visszatartani, kezdtek elszállingózni a szabolcsiak, hajdúságiak, erdélyiek, felvidékiek. Elköszönésüket kénytelen-kelletlen, vagy még annál is ridegebben vettem tudomásul, mert ha lélekben meg is értettem őket, szerettem volna, ha mindnyájan szabályos, kétnyelvű leszerelési jeggyel térnek vissza otthonukba. (...)

Másnap, július 1-én este értünk Hatvanba. A „foglyok" az eddigieknél is nagyobb ütemben kezdtek elszivárogni; vízvételezés és egyéb célból a leszállási tilalmat ugyanis nem lehetett megtartani.

Gödöllőn a szovjet őrségnek kellett beavatkoznia, mert nagyon sokan döntöttek úgy, hogy vonat helyett most már HÉV-vel folytatják az utat, vagy másként önállósítják magukat. Bennem félelem nem volt, de az emberek nem osztották a bizalmamat. Az egységemnek kevesebb, mint a fele: 180—190 ember érkezett csak meg déltájban a Keleti Pályaudvar csarnok 1. vágányára, — némi kerülővel ugyan, de „gerade nach Budapest" — mint ahogy azt Güstrow-nál Heinz tizedes megjósolta. (...)

A Keletiből szovjet kísérőinkkel öten-hatan, tisztek, az Andrássy út 61. sz. házban székelő szovjet parancsnokságra mentünk, zsúfolt villamoson. (...) Egy szovjet ezredes hallgatta meg történetünket, sok mindenről, sokáig faggatott bennünket. Egy szovjet alhadnagy tolmácsolt neki, akinek gyakori fordítási hibáit a mi tolmácsunk helyesbítette. Elég kínos volt a mintegy másfél órás diskurzus, nem volt könnyű a nem mindennapi históriánk körüli hitetlenkedést eloszlatni. A hosszas faggatás után az ezredes tökéletes magyarsággal közölte velünk: „Rendben van! Egységüket átadjuk a Honvédelmi Minisztériumnak. A továbbiakban ők intézkednek sorsukról." (...)

Délután teljesen kimerülten érkeztünk vissza a Keletibe. A közlésen túl, hogy szabadok vagyunk, egyebet nem tudtam mondani. Összeroppantam.

Június 3-án reggel megjelent nálunk a Honvédelmi Minisztériumból egy huszár ezredes (Isáky), aki rövid beszédben üdvözölt bennünket, és közölte velünk, hogy a Mária Terézia (Kilián) laktanyában leszünk elszállásolva, míg további beosztásunkról nem intézkednek. (...)

Nótaszóval vonultunk végig a Fiumei (Mező Imre) —, majd az Üllői úton. A Ludovika Nagyvárad téri kapujában fegyverbe lépett a szovjet őrség, nem tudta mire vélni a furcsa alakulatot. (...) Hányattatásaink, nélkülözéseink véget értek. A várpalotai induláskor kitűzött célunk: együttes hazatérésünk megvalósult. Nem maradhat el köszönetünk azoknak a szovjet párt- és katonai szerveknek sem, amelyek a hadműveleti területen és a vasúti szállításunknál egyaránt figyelemre méltó megértéssel segítették elcsigázott, lerongyolódott egységeinket a haza vezető 2000 km-es utunk gyors megtételében. Tudtommal a miénk volt az egyetlen a Németországba hurcolt csapatok közül, amely szovjet segítséggel, zárt rendben, gyorsan és szabadon tért haza ugyanabban a formációban, mint amelyben evakuálták.

Némi huzavona volt leszerelésünkkel kapcsolatosan az I. kerületi parancsnokságon. Végül belátták, hogy nincs jobb megoldás, mint feloszlatni az alakulatot. Június 6-án kiosztottuk a kétnyelvű leszerelő jegyeket néhány pengő zsold kíséretében. Baráti kézszorítással és személyes jókívánságaimmal búcsúztam minden katonától, akik jóban — de főleg rosszban — mindvégig kitartottak bajtársi kötelékké kovácsolódott alakulatuknál és végre egy új élet teremtésének és a boldog viszontlátás reményében térhetnek vissza családjukhoz. (...)

Én az I. hadosztályhoz kerültem Pápára, majd június 14-én megkezdtem (folytattam?) a szolgálatot az új haza új hadseregében. (...)

SZEMLE

JOACHIM GÖBBELS

DAS MILITÄRWESEN IM KÖNIGREICH SILIZIEN ZUR ZEIT KARLS I. VON ANJOU (1265—1285)

Monographien zur Geschichte des Mittelalters, Bd. 29.

(Hiersemann, Stuttgart, 1984. 335 o.)

Anjou I. Károly, IX. Lajos francia király fivére fegyverrel hajtotta uralma alá a nápolyi-szicíliai királyságot, s népszerűtlen hatalmának támaszául mindvégig hivatalnokait és hadseregét érezhette csak, amiben az itáliai elem csak igen szűk korlátok között érvényesült, sőt a tisztségek döntő részét csak „ultramontani" tölthették be. Róla is, miként II. Frigyesről, a „viperafajzatról", meglehetősen ellentétesek a kortársi vélemények. A modern kor történészei azonban mindenekelőtt a nagyszerű államszervezőt tisztelik benne, aki megtartotta és sikerrel fejlesztette tovább II. Frigyes normann alapokon nyugvó központosított, szakszerű államigazgatását.

A trónkövetelő Konradin legyőzése, a híres tagliacozzoi ütközet (1268) csak egyik állomása volt Károly dédelgetett, de ábrándosnak bizonyult Földközi-tengeri birodalmának terveiben. Az 1282-es év végül nem csak a Palailogoszok elleni ambíciózus hadseregépítésnek és diplomáciai aktivitásnak vetett véget, de Szicília birtoklásában is végleg megingatta Károlyt.

Az ismert történész, Peter Herde tanítványa, Joachim Göbbels a középkori hadtörténelem egyik valóban lényeges fejezetének összegző megírására vállalkozott, meghaladva és továbbfejlesztve számos korábbi előzményt (E. Sthamer, A. Haseloff, W. Cohn stb.). Tematikus elrendezésben mutatja be a sereg tagolódását, a flotta- és várszervezetet. Ezen belül tér ki a seregszervezet hierarchiájára, tisztségviselőire. A sereg élén a „magister comestabulus" állott, ki így az állami ünnepségeken nem véletlenül foglalt a király jobbján helyet. Már alárendelve találjuk a marsallt, a főkapitányokat („capitaneus generalis"), helyetteseiket, az őrgrófokat („magister passum") le egészen az egyes seregrészek élén álló tisztekig. Károly hadseregének alapja a hűbéri kötelezettségekkel terhelt adománybirtok és a zsoldosság volt. Mint ismeretes, a birtokosoknak — comites, barones — birtokaik alapján minden 20 uncia jövedelem után kellett egy jól felfegyverzett (nehéz fegyverzetű) vitézt („miles decenter armatus") állítaniuk három hónapra, 4 lóval, közülük egy csataménnel, egy pajzshordóval („scutifer") — kinek tiltva volt a lándzsával való harc — és két segéddel („garciones"). A sereget rendszeresen ellenőrizték, a mustrát („monstra") vagy a marsall vagy a magister iustitiarius végezte. Mindazok, akiknek birtokuk alapján nem kellett katonát állítaniuk, illetve hadba vonulniuk, valamint a nők, betegek, egyháziak, távolmaradók váltságot fizettek („adohamentum"), amely azonban időnként adó jelleget öltött. Azok a vitézek, akik lekésték a görög földre, vagy Albániába induló csapatszállító hajókat, dupla váltságra voltak kötelezve.

A királyi sereg magvát, megmutatva az európai hadügyi fejlődés útját, a zsoldosok („stipendiarii") alkották. Károly felismerte, hogy a sokszor elhúzódó harcokban a néhány hónapra kiállított hűbéres csapatok nem alkalmazhatóak megfelelően. A zsoldosság szervezeti keretéül a Staufok által megreformált várszervezet szolgált, ahol a király pénzén, „servientes" elnevezéssel helyezték el őket. Az ekkor egyre terjedő nagyhatású fegyver, a számszeríj („balista") alkalmazása is begyakorlott katonákat követelt meg, amiben egyébként genovai, pisai és a szaracén, lucerai zsoldosok tűntek ki. A sereg elitkatonáinak természetesen itt is a nehéz fegyverzetű lovagok számítottak, főleg ha francia, vagy provanszál zsoldosok közül kerültek ki. E lovagokat kis számban is akcióképesnek tekintették, egy 1279-es katonai expedícióban mindössze harmincan vettek részt. Legnagyobb számban a sereget a lándzsával, számszeríjjal felszerelt gyalogos zsoldosok alkották („pedites").

I. Károly nápolyi-szicíliai államának számos

magyar vonatkozása is van. Károly, a későbbi Károly Róbert magyar király dédapja, 1277 augusztus közepén 600 lovast küldött veje, IV. László megsegítésére. Az ismert katonai akció élén Brindisi kikötőparancsnoka („prothontius"), Pasquale Guarino állt. A Manfredoniából Dalmáciába áthajózott sereg említésre méltó harcok nélkül 1278 júliusában Guarino vezetése alatt haza is tért.

A magyar történeti szakirodalom a magyar—nápolyi—szicíliai kapcsolatok vizsgálatára számos alkalommal visszatért. Ezt leghatározottabban Miskolczy István képviselte pl. *Századok*, 1932). Megjegyezzük, hogy Miskolczy még az eredeti Anjou nápolyi levéltárat használhatta, amely 1943-ban elpusztult, s azóta — Göbbelshez hasonlóan — a regesztákra, Riccardo Filangieri monumentális levéltár-rekonstrukciójára hagyatkozhatunk. Bónis György e kapcsolatok érdekes tárgyi emlékét mutatta be *(Filológiai Közlöny*, 1958), II. Frigyes tanácsadójának Petrus de Vineának és a pápai kamara írnokának, Richardus de Profisnak a leveleskönyveit. Richardusé külön is érdekes, mert éppen az I. Károly katonai győzelmeivel foglalkozó pápai levelek találhatók benne. A kapcsolatok intenzitásának problémájából most csak a hadszervezet kérdését emeljük ki. A korábbi kutatással egyetértve — Deér József, stb. — megállapíthatjuk, hogy a nápolyi—szicíliai hadszervezet strukturális átvételéről valóban nincsen szó a magyarországi Anjouk idején, azt a középkori, merőben eltérő gyökerű magyar viszonyokban nem lehetett alkalmazni, ám az valószínűsíthető, hogy a zsoldosság fokozatos hazai terjedésének elméleti ösztönzői, előképei között számon tarthatjuk.

A magyar kutató irigykedve állapíthatja meg, hogy a nápolyi—szicíliai állam húsz évéről több adattal rendelkezünk, mint az egész Árpád-kori magyar hadtörténelemről. Ennek oka persze jórészt a zsoldosságnak az írásbeli ügyintézés bővülésére gyakorolt hatásában, illetve általában a fejlett államigazgatási gyakorlatban keresendő. Ennek segítségével egy-egy katonai akció, várostrom létszámadatai, különböző felszereltségű csapatai meglepő pontossággal rekonstruálhatók. Utalva a korábbi elismerő recenziókra *(Historische Zeitschrift*, 1985. 415—, *American Historical Review*, 1985. 1176—), a szerző monográfiája az egyetemes hadtörténetírás maradandó értékű alkotásaként ajánlható.

Veszprémy László

RUDOLF KROPF—WOLFGANG MAYER

ANDREAS BAUMKIRCHER UND SEINE ZEIT
Wissenschaftliche Arbeiten aus dem Burgenland, 67. k.

(Burgenländisches Landesmuseum, Eisenstadt, 1983. 367 o.)

A Burgenlandi Tartományi Múzeum dicséretes módon közreadta az 1982-es első „Szalónaki beszélgetések" (Schlaininger Gespräche) elnevezésű osztrák—jugoszláv—magyar szimpoziumon elhangzott és a tudományos vita alapján kiegészített—kibővített—átdolgozott előadásszövegeket. Mind a 13 írás — más-más szempontból — azzal a történelmi személyiséggel foglalkozik, aki a kötet társszerkesztője, *Rudolf Kropf* szavaival „Szalónak várát kiépítette, a várost megalapította, valamint a kolostort és a templomot létesítette" és ezzel „ezt a tájat és a sorsát a történelem látómezejébe helyezte". Ez a táj pedig a mai osztrák Várvidék, az egykori nyugat-magyarországi vármegyék nyugati sávja, amely egyebek között Andreas Baumkircher, „a stájer Tell Vilmos" haditénykedésére is tekintettel, feltétlenül méltó a magyar hadtörténettudomány figyelmére is.

„A középkori osztrák—magyar kapcsolatok a XV. század kezdetéig" címmel a történelmi hátteret és előzményeket közleményében *Heide Dienst* vázolja fel. Hangsúlyozza, hogy sem az állam születésének, sem az állam fogalmának meghatározása nem olyan egyszerű Ausztria esetében, mint Magyarország vonatkozásában. Ez magában foglalja egyúttal az osztrák—magyar határ kezdeti bizonytalanságát és az ebből eredő határvillongásokat is. A Lajta és a Morva folyót határvonalként végül is a Német Nemzet Szent Római Birodalma részéről határozták meg, ám az országhatár nem volt egyúttal etnikai határ. A német elem magyarországi megtelepedése irányában hatott, hogy az ország a kereszteshábórúk útvonalát jelentette, az uralkodó dinasztiák pedig számos házassági kötelékkel kapcsolódtak egymáshoz. Éppen ennek alapján viszont a magyar királyok nem

egyszer megkísérelték a stájer, osztrák, morva területekkel gyarapítani birodalmukat, beleavatkozva a német és cseh uralkodó fegyveres küzdelmeibe. Ezek közül a szerző részletesen I. Rudolf és II. Ottokár háborúskodását idézi fel, mivel a Przemysl-házbeli uralkodó feletti diadal eredményezte a Habsburg-dinasztia tartóssá vált ausztriai uralmát. Ezt követően az Anjou—Habsburg örökösödési megállapodásokat ismerteti, amelyek a Magyar Királyság és az osztrák tartományok egybekapcsolását célozták, egyúttal tartósan véget vetettek a Németújvári grófok fegyveres fellépéseiből fakadó osztrák—magyar határvillongásoknak. Befejezésül Heide Dienst ezeket a XIV. századi határharcokat részletezi.

Ernst Bruckmüller közleményének témája „Urak és közemberek" címmel a későközépkor válságperiódusa alatti társadalmi átalakulás. Mondanivalóját hat részre tagoltan, világosan fejti ki, miután röviden ismerteti a válságfogalommal kapcsolatos különböző történettudósi nézeteket. Először a demográfiai változásokat tekinti át, és ezzel kapcsolatosan megállapítja: Miközben egész Európában általában erősen csökkent a népességszám, az osztrák tartományokban legfeljebb csak stagnált, a lakosság megoszlásában pedig a falusi és városi/mezővárosi arány az utóbbi települések javára változott. A második részben a szerző az osztrák területek vonatkozásában a kereskedő-kézműves elem, a városi kézműves ipar és a mezőgazdaságban is a piacorientáltság súlyának növekedését részletezi. A változások okaként a XIV. századi nagy pestisjárványt, a gabonatermelési válságot és a földesúri függéseknek a gyors lazulását, a nemesség társadalmi hanyatlását sorolja elő. Ezzel kapcsolatosan kitér a nemesek növekvő zsoldosvezér-szolgálatvállalására, és példaként a kötet főszereplőjét, Andreas Baumkirchert említi. Ezzel pedig már át is tér a hadügy válságára, a lovagi hadviselés túlhaladottságára. A továbbiakban a városfejlődési folyamatot tekinti át. A negyedik részben a felfokozódó emancipációs jelenségeket részletezi. Ezt követően a megváltozott körülmények közötti „úr" és „közember" fogalmat elemzi. Az utolsó részben az uralmi területek integrációs folyamatának jellemzőit mutatja be Ernst Bruckmüller.

A két tulajdonképpen bevezetést jelentő dolgozat után következik az első érdemi tanulmány *Brigitte Haller-Reiffenstein* tollából „III Frigyes császár és Andreas Baumkircher" címmel. A Habsburg-uralkodó életútjának bemutatásakor hangsúlyozza, hogy a család úgynevezett belsőosztrák ágából származott, amelynek tulajdonképpeni felségterülete Stájerország, Karinthia és Krajna volt, vagyis éppen Andreas Baumkircher szűkebb szülőföldje is. A számos magyar vonatkozás közül a szerző különös hangsúllyal arról szól, hogy 1440-ben Fraknó, 1441-ben pedig Sopron III. Frigyes zálogbirtoka lett, és ekkortól politikájában meghatározó szerepet játszott a nyugat-magyarországi határháború I. László híveivel. A hadiesemények részletezése következik ezután, amelyek eredményeként 1445-ben egyéb várak mellett Kőszeg, Rohonc, Borostyán, Kertes, Petőfalva, Dévény és Szalónak III. Frigyes birtokába került. A hódítások megtartása érdekében azután a Habsburg uralkodó megbízható hívei kezére adta ezeket a várakat, nyomatékosan azonban, mint V. (Postumus) László, az általa elismert magyar király gyámja. E folyamat során lett 1446-ban Andreas Baumkircher Szalónak ura. Ezt követően ismerteti a szerző a valószínűleg 1420-ban született krajnai lovag származását, ifjúkorát. Szalónaki berendezkedésével kapcsolatosan bővebben szól Hunyadi János kormányzó 1446-os stájerországi és ausztriai betöréséről, amely az I. Ulászló halála után trónra emelt kiskorú V. László és Szent István koronája kiszolgáltatásának III. Frigyestől való kikényszerítését célozta volna, azonban sem ezt, sem Győrön kívül más elrabolt magyar terület, így a fent említettek mellett még Szarvkő, Kismarton, Óvár, Rákos és Lánzsér tervezett visszaszerzését nem tudta elérni. Ezért a határ menti háborúskodás a következő években tovább folyt, és éppen ezáltal az új várurak, köztük Andreas Baumkircher helyzete megszilárdult. Az újabb hadiesemények közül a szerző különös hangsúllyal részletezi, miként hárította el Baumkircher Szalónak 1452-es magyar ostromát, és tette ezáltal lehetővé, hogy III. Frigyes V. Lászlót a magyar rendek helyett az uralma ellen fellázadt és ugyancsak a magyar ellenkirály kiadatását követelő osztrák rendeknek szolgáltassa ki. Az 1453-as megállapodás ellenére a korábban elfoglalt nyugat-magyarországi területeken III. Frigyes immár nem V. László, hanem a saját nevében igyekezett a hatalmat gyakorolni. Ám a fegyveres küzdelmek megint tovább folytak. Ezekben azonban, ahogyan a szerző bemutatja, 1455-től Andreas Baumkircher már a magyar király zsoldosvezéreként a császár ellen harcolt, és egyenesen az uralkodói székvárost, Bécsújhelyt vette ostrom alá. Újabb hadiérdemeiért több más vár birtokába is jutott, sőt elnyerte a Pozsony vármegye főispánja méltóságot is. Újabb fordulatként azután 1459-ben azok között volt, akik Németújváron Hunyadi Mátyás ellenében III. Frigyes császárt magyar királlyá választották. Így az azévi körmendi csatában Andreas Baumkircher éppen Mátyás seregei ellen tűnt ki vitézségével. A következő években is császári ura érdekeit védte, akkor már főleg az örökös tartományokban mutatkozó lázadások elleni fellépéseivel. Érdemeiért osztrák területeken újabb birtokokat kapott és elnyerte a birodalmi bárói méltóságot is Befejezésül Brigitte Haller-Reiffenstein a zsoldosvezér 1468-as legutolsó pálfordulását részletezi, amikor Szalónak ura, maga mögött tudva Mátyás királyt, akinek hűségére már

1463-ban átállt, egyenesen a császárnak üzent hadat, e küzdelemben azonban elbukott, sőt életét vesztette.

„Fegyverzet és haditechnika" címmel *Wolfgang Meyer* tanulmányában a zsoldosvezér haderejének felszereltségét elemzi a szalónaki ásatások során előkerült tárgyi emlékek tükrében. Típusonként veszi sorra előbb a fegyvereket és ismerteti ezek főbb jellemzőit, majd várépítészeti megközelítéssel a megfelelő védelmet szolgáló, feltárt XV. századi átépítéseket mutatja be. Mondanivalóját rendkívül gazdag képanyag teszi szemléletessé.

Roland Schäffer külön tanulmányban elemzi Andreas Baumkircher 1469—1471 közötti utolsó — császárellenes — magánháborúját, amelyet a stájer nemesi szövetség élén vívott, és amely végül bukásához, sőt kínos halálához vezetett. A szerző kimutatja, hogy Szalónak volt a fő bázisa, és elsődleges célja az volt, hogy a nyugat-magyarországi császári foglalásokat megszerezze a maga számára. Ezért elsőként Kőszeg ostromához kezdett. A háború legnagyobb ütközetére 1469. július 21-én a határ menti stájerországi Radkersburg (a magyar történetírásban: Regede) mellett került sor; ez Baumkircher diadalát eredményezte, a császár fegyverszünetre kényszerült. Ezzel kapcsolatosan a szerző kifejti, hogy Szalónak urának háborúja mögött, nagystílű terveivel, Mátyás király húzódott meg, ezért is igyekezett egy Baumkircher számára kedvező béke érdekében közvetíteni. Ennek kudarca után, mivel Mátyást a cseh háború kötötte le, Szalónak ura magára maradt a császárral szemben. Ennek ellenére továbbra is ő támadott rá Stájerországra, és vonult előre pusztítva. Ezzel pedig újabb tárgyalásokat kényszerített ki, amelyek, kisebb-nagyobb összecsapásokkal meg-megszakítva, egészen 1471 tavaszáig elhúzódtak. Akkor a Grazban a császárral közvetlenül tárgyaló Baumkirchert a merénylettől tartó III. Frigyes április 23-án váratlanul elfogatta, és bírói ítélet nélkül, törvénytelen módon lefejeztette, így vetett véget az ellene folytatott magánháborúnak — zárja le tanulmányát Roland Schäffer.

Gerald Gänser dolgozatának témája „Andreas Baumkircher idejének tartományúri hivatalnokai". Miután rögzíti, hogy tulajdonképpen a közigazgatási, katonai és gazdasági méltóságokat érti e fogalom alatt, leszögezi, hogy ezek majdnem kizárólag a tartományi rendekből kerültek ki. Ezek után sorra veszi Szalónak urának III. Frigyes szolgálatában állt kortársait.

Rudolf Kropf Andreas Baumkircher talán legkevésbé feltárt földesúri és gazdálkodói tevékenységét tárgyalja tanulmányában. Magyar szempontból figyelemre méltó, miként formálódott ki Szalónak urának birtoka annak függvényében, hogy zsoldosvezérként éppen a magyar királyt, vagy a Habsburg-uralkodót szolgálta-e. Magyar területen III. Frigyes akaratából Szalónakkal együtt Drumoly, Kéthely, Németszentmihály, Velege, Sámfalva, Alap, Beléznek, Incéd ura lett. Átállása után V. László Pinkaóvár, Pöszöny, Pinkaújfalu, Csatár, Csejke falut egészben, Mérem, Szabar, Kukmér, Nagynárda falut részben, később még a hat faluból álló Gerolt-birtokot adományozta neki a nyugati határvidéken, továbbá Dobronya váruradalmat Zólyom vármegyében, még később Kaiserberg váruradalmat Szlavóniában és Samobor uradalmat Horvátországban. III. Frigyeshez visszapártolva nemcsak valamennyi birtokában megerősítette régi-új uralkodója, hanem a Cilleiek megszerzett tekintélyes horvátországi és szlavóniai birtokainak jelentős részét neki adta zálogba és engedélyezte neki a magyarországi pénzverést. Újabb pálfordulása után Mátyás király hasonlóképpen megerősítette szalónaki uradalmában és valamennyi Vas vármegyei birtokában, sőt zálogba adta neki Pozsony és Dobronya várát. Szalónakkal kapcsolatosan befejezésül a szerző kiemelte, hogy városalapítási engedélyt III. Frigyestől 1462-ben, bányanyitási engedélyt Mátyástól 1469-ben kapott Andreas Baumkircher.

Andreas Baumkirchert, a szalónaki kolostor és templom építtetőjét *Gerhard Seebach* közleménye mutatja be, s eközben elsősorban a datálási kérdéseket elemzi.

Engel Pál közleménye az Andreas Baumkircherre vonatkozó magyarországi forrásokat ismerteti. Az 1446—1471 közti magyar oklevelek megerősítik az osztrák kutatók által korábban közölt magyar vonatkozásokat.

Az Andreas Baumkircherről a magyar történetírásban szereplő képet *Fügedi Erik* dolgozata mutatja be. Hangsúlyozza, hogy mivel a magyar történetírás mindig is Mátyás-központú volt, alig említi a vele szemben álló zsoldosvezért. Objektíve ebben az irányban hat, hogy magyar főnemessége ellenére Baumkircher maga is a stájer arisztokráciához közeledett, így magyar kapcsolatai nem csak kortársai, hanem a történetírók számára is kevésbé tűntek fontosaknak.

Andreas Baumkirchernek a krajnai történelemben játszott szerepét *Sergij Vilfan* tárgyalja. Bemutatja az ősei által szerzett kis birtokot, amelyet a kötet névadója csak 1466-ban örökölt, így alig öt évig volt a tulajdonában. Ezt követően a Baumkircher-nevet őrző Wippach/Vipava és Billichgratz/Polhov Gradec melletti toronnyal foglalkozik. Végül felidézi a krajnai Baumkircher-mondát, továbbá a főhősnek a krajnai és szlovéniai történetírásban való szerepeltetését.

A német nyelvű irodalomban továbbélő Andreas Baumkircher-képet *Erika Kaiser* tanulmánya részletezi, a kortárs művektől napjainkig áttekintve valamennyi műfajt.

Annak bizonyságaként, mennyire eleven máig él egykori uradalma helyszínén Andreas Baumkircher emléke, záróközleményként szerepel a kötetben *Eugen Höbe* visszaemlékezése az 1949—1953 közötti szalónaki várjátékokra, amikor évről-évre előadták Johann Nepomuk Ritter von Kalchberg (1765—1827) „Andreas Baumkircher" című ötfelvonásos szomorújátékát.

Zachar József

GYÖRKEI JENŐ

LEGENDA — VALÓSÁG — TRAGÉDIA
A nemzetközi brigádok történetéből

(Zrínyi Katonai Kiadó, Budapest, 1986. 252 o.)

Kubista ihletésű-stílusú Picasso-rajz — előtanulmány a Guernicához — uralja a borítót: fájdalmában fehér kendőjét tépő-harapó asszony sikoltja: Socorre! Socorre! ... Segítség! Segítsetek! A balra döntött kép hamleti: a kibillent valóságot kellett volna helyreállítani. Nem sikerült, de a próba igaz embereket kívánt, olyanokat akik meggyőződésből vállalták a kijutás nehézségeit, a sebesülést vagy a halált. Olyanokat, mint Auth István, meg Bona Vilmos, akik az első csatában, a Manzanaresparti ütközetben estek el, vagy Weiszbrunn György — a magyar zászlóalj egy időben komisszári feladatokat ellátó önkéntese — aki a leridai harcokban 1938 április másodikán halt hősi halált, aki meggyőződéssel írta nem sokkal Spanyolországba való megérkezése után, hogy „Magyarország legjobb követei vagyunk."

Különös követek voltak ők. Kezükben nem fehér zászlót, hanem fegyvert szorongattak, mert a lázadó ezredek is fegyverrel akarták megdönteni a törvényes népfront-kormányt. A spanyol ügy nemzetközivé vált. A lázadókat a fasiszta Németország és Olaszország technikával, reguláris egységekkel segítette, a Köztársaság katonáival pedig mintegy hatvanezer internacionalista vett részt vállvetve a harcokban. Az utóbbiakról szól Györkei Jenő könyve.

A hősök — akiket *legenda* kísért — hazatértek, vagy tovább menekültek a világ távoli zugaiba. Hallgattak tetteikről, s így a *valóság* hosszú évek homályába veszett. Évtizedek múltak el, s a feledés fátyla alól előtűnt a *tragédia*.

E három szó együtt: legenda, valóság, tragédia, ezek adják az igazság magvát a spanyolok II. Függetlenségi Háborújáról szóló tanulmánykötetben. Találó cím, ha nem is szívderítő.

A könyv kettős bevezetővel indul. Gömöri Endre a háborút megelőző tíz évet tekinti át, s ad képet nem csak Spanyolországról, de a spanyol valóságot meghatározó, nemzetközi körülményekről is. A másodikkal — „A polgárháború kezdeti időszaka" — mutatkozik be a szerző. Szemléletesen tárja elénk az 1936 nyarán történt eseményeket. Egy-egy villanásnyira magunk elé képzeljük az első csatákat, az első rohamokat, az első sikereket, s pár oldal után már tiszta a kép előttünk, mert „... Július utolsó napjaira kialakultak az arcvonalak." (Ide kívánkozik az 1936 július végét bemutató térkép a 32. oldalról!) Kár hogy leíródott egy történelmietlen kijelentés: „Ha a lázadók csak a saját erejükre támaszkodnak, valószínűleg csupán néhány napig, ... tarthatták volna ...", annál is inkább mert a következő oldalon a szerző idézi Schwendemannt, a madridi német követség tanácsosát, aki azt jelenti Berlinbe, hogy „Ha csak nem történik valami előre nem látható dolog, a hadihelyzet alapján nehéz volna feltételezni, hogy a felkelők győznek." Györkei az „előre nem látható dolog"-ról ír, érvel, cáfol, bizonyít. „Az egész haladó emberiség ügye" c. fejezettel — propagandisztikus címe ellenére, mert szerencsésebb lett volna ha erre a gondolatra az *olvasók* ébrednek rá — azt bizonyítja, milyen széles körű volt az a szolidaritás, amit már a kezdeti időszakban Ibarruriék kaptak. Ez a támogatás öltött testet azokban az első grupok, centuriók, columnák és batallonok képében, melyek már a július 17-i lázadást követő napokban-hetekben megalakultak. (Az internacionalizmus olyan megnyilvánulása volt ez, amit szerény véleményem szerint nem aknázunk ki kellőképpen.)

A szerző, a továbbiakban váltja be, amit címében ígért. Hűen követi a nemzetközi brigá-

dok életét, szervezésüktől harcaikon, és pihenők rövid szakaszain át kivonásukig, illetve tragikus megsemmisülésükig.

Elsőnek a 11. brigádot mutatja be, ahol a magyar század is átesett a tűzkeresztségen. A szerző átvette a Sziklai Sándortól eredő, Szalvay Mihály századparancsnokságát elmesélő legendát. A valóság az, hogy a későbbi század- és zászlóaljparancsnok 1936. november 9-én csak Keszőcze Endrének volt a „felettese", lévén ő géppuskás, a barátja pedig lőszeres. A 12. brigádnak is van magyar vonatkozása. Nem csak azért, mert alárendelt Thälmann zászlóaljában magyar szakasz is szolgált, de itt volt segédtiszt Cséby Lajos, és parancsnok a hősi halált halt Zalka Máté is. A forradalmi időszakot szemléletesen igazolja a „Biguiz"-sztori is: a kémek, ellenkémek harca 1936 novemberében *halálosan* komoly volt!

A tragédia szó — mint jeleztem — joggal szerepel a címlapon. A „Madrid védelme" című fejezet egy-egy sora is mélyen elgondolkodtató: „... 900 hősi halottat és sebesültet vesztett..." a 11. brigád; „A harcokban 700 katonája esett el az 1500-ból" — írja a 12. brigádról a szerző. A parancsnok-tisztek és az egyszerű katonák kiképzettsége-képzetlensége helyrehozhatatlan veszteséget okozott. Igazat adunk Kepes Imrének, a nemrég elhunyt veteránnak, aki — éppen Szalvay előtt — megbízott parancsnoka is volt a magyaroknak, amikor ezt írja: „Voltak egységeink, amelyek Madrid első frontján a november 7-i (!) védelemben vettek részt az egyetemi városnál a Manzanares-partján, amelynek tagjai életükben akkor fogtak először fegyvert. Azt sem tudták, hogyan kell megtölteni a puskát. Ezeknek nagy része elesett, azt sem tudjuk kik voltak. (...) ... olyan értékei a magyar munkásmozgalomnak, mint bárki, aki életben maradt."

Tömörségében is megrendítő fejezet a Teruelt támadó — közvetve Madridot védő — 13., és az emberfeletti küzdelmet vívó, Cordobát oltalmazó 14. brigád tragikus sorsa.

Az 1937—38-as évek nagy csatáit — a jaramait, a guadalajarait, a bruneteit és az Ebrómenti támadást — elemző leírásból hadászati áttekintést kapunk, de Györkei nem csak a lövészárkok életét mutatja be. Megelevenedik előttünk a légierő, az egészségügyi szolgálat, sőt a káderesek munkáját is vizsgálat tárgyává teszi. Ez utóbbiban sejteti a koncepciós perek egyik okát. Különös érdeklődésre tarthat számot a „Szovjetunió és népei a Spanyol Köztársaságért" c. fejezet, amely eddig — kötetben — még nem publikált adatokkal teszi teljesebbé ismereteinket.

A kötetet számtalan kis epizód teszi olvasmányossá, pl.: egy francia pilóta esete, aki Párizsban tudomást szerezvén bajtársainak ellenséges gyűrűbe kerüléséről, sportgépet szerez, és elindul értük; vagy a Szalvay legenda leírása, amint egymaga öt fegyveres lovast megszalaszt...

A számtalan adat, név, esemény leírása, az e témával foglalkozóknak ad — sehol máshol el nem érhető — információkat, de aki először találkozik a spanyolok II. Függetlenségi Háborújával, minden bizonnyal szintén elégedetten forgatja majd a kiadványt.

A mellékelt fotók önállóan is megállnák a helyüket. Találóan mutatják be a forradalmi időszakot egészen a kényszerű-szomorú internálótáborig. Apróbb kiegészítések: (Számozás híján...) A „Rákosi zászlóalj önkénteseinek csoportja..." c. képhez: Szalvaytól balra, fekete sapkában a zászlóalj komisszári tisztét időlegesen ellátó Weiszbrunn György áll, magát a felvételt Dr. Beck János — Szalvay tolmácsa — készítette; ugyanezen az oldalon az alsó képen a név helyesen *Kerznár* Károly, ő az, aki a zászlót tartja; az „1881-ben gyártott 155 mm-es ágyú" orosz gyártmányú, és a madridi Hadtörténeti Múzeum *előtt* látható.

A szerző öt évvel ezelőtt a Spanyol Külügyminisztérium ösztöndíjasaként három hónapot töltött Madridban, ahol a Vezérkar Hadtörténeti Levéltárában „szinte mindenhez" hozzájutott. E tény jelentőségét emeli az, hogy a szocialista országok kutatói közül elsőnek őt fogadták, aki most, huszonötéves kutatómunkájára e könyvvel téve fel a koronát, a Zrínyi Kiadó segítségével méltó művel emlékezik meg a küzdelem ötven éves évfordulójáról.

Tovább emelte volna a kiadvány színvonalát, ha színes technikát alkalmaznak — különösen a kitüntetések ismertetésénél — s az adatokat gondosabban ellenőrzik. A bő jegyzetapparátus növeli, a mutatók hiánya csökkenti az egyébként szép kiállítású könyv értékét.

Pap András

BOHUŠ CHŇOUPEK

FELTÖRT PECSÉTEK

(Zrínyi Katonai Kiadó, Budapest, 1986. 362 o.)

A weidenaui hadifogolytáborból 1942. július 6-án megszökött két francia tiszt: de la Roncière főhadnagy és de Lannurien hadnagy. Illegálisan átlépték a szlovák határt, ahonnan Magyarországra, majd tovább Franciaországba akartak eljutni; Szered község határában azonban szlovák csendőrök letartóztatták őket. A hét napos elzárás letöltése után a pozsonyi Központi Állambiztonsági Hivatal, nem kis meglepetésre, menedéket adott a két franciának, és lakóhelyükül Nagyszombatot jelölte ki. 1942. november 27-én, félve egy esetleges letartóztatástól megszöktek Nagyszombatból. Magyarországról azonban nem sikerült tovább jutniuk, internálták őket.

A Magyarországot fenyegető német megszállás elől a két francia tiszt szeretett volna visszatérni Szlovákiába; ám már nem csak róluk volt szó: a magyarországi táborokban, üzemekben dolgozó franciák tucatjai akartak velük tartani. Ekkorra, 1944 nyarára, a szlovák bábállam lakosságának és hadseregének nagy része torkig volt a nacionalista elképzelésekkel. A Szovjetunióban szervezett és a hegyekben ledobott partizánok népszerűsége és befolyása egyre nőtt. A pozsonyi ellenálló csoportok tudomást szereztek a franciák szándékáról, és segítettek nekik átjutni Szlovákiába, ahol csatlakoztak A. P. A. Velicsko partizándandárához. A franciák száma gyorsan emelkedett, és mikor 1944 augusztusában kirobbant a Szlovák Nemzeti Felkelés, a dandáron belül már önálló századot alkottak de Lannurien százados vezetésével.

E maroknyi francia — katonák és civilek vegyesen — küzdelmének, helytállásának, szenvedéseinek állít emléket Chňoupek könyve, tükrözve egy új kor új szemléletét. Az író nem törekszik maximális történelmi hűségre; ezt egyrészt a föllelhető (levéltári és egyéb) anyagok, források meglehetősen csekély száma, másrészt az író céljai is megmagyarázzák. Az „így történt" helyett az „így is történhetett" az igazibb megállapítás. Chňoupek nem dokumentumok alapján kíséri végig napról napra, hétről hétre a franciák sorsát és harcait, nem fűzi láncra gondos történészként az eseményeket a kezdettől a menekülésig. Olyan szlovák partizánok, ellenállók sorsán és tevékenységén keresztül mutatja be a franciákat, akik egykor valamilyen kapcsolatba kerültek velük. Az elbeszélés formáit állandóan váltogatja: interjúk a még élő tanúkkal, levelek, dokumentumokra támaszkodó leírások követik egymást. Az egyes részek önállóan, „novellaként" is megállnák a helyüket, ami összekapcsolja őket, az a franciák személye. A beszámolók visszaemlékezések természetesen szubjektívak, de éppen ez a szubjektivitás az, ami nagyban hozzájárul a könyv objektivitásához. Hiszen a szerző célja nem az idealizálás: „Szerepüket, mint a szlovák néppel együtt küzdőket, amikor az fegyvert emelt a fasizmusra, sem felnagyítani, sem elhallgatni nem szabad. Fel kell jegyezni tetteiket, lettek légyen akár a történelem hősi jelene felfokozott eseményeinek a formálói, akár a főcselekmények peremén lejátszódó, talán örökre felejtve maradó történések ismeretlen szereplői" mondja Chňoupek az Utószóban. És valóban: a második világháború más gigantikus ütközeteihez, Sztálingrádhoz, Kurszkhoz, Normandiához, El-Alameinhez, Monte Cassinóhoz képest valóban halvány pontocska a maroknyi francia helytállása a szlovák nemzeti felkelésben. De az ilyen tetteket nem is világtörténelmi mércével kell vizsgálni, csupán emberivel. Miért vállalták ezek az emberek a szenvedést, a megpróbáltatást, a fájdalmat, a halált? Miért hagyták ott a magyarországi internálótáborok viszonylagos békéjét és csöndjét, ahol talán nyugodtan kivárhatták volna a háború végét? Miért vállalták a harcot egy idegen ország szabadságáért, mikor hazájuk földjén már a győztes fölszabadító hadseregek meneteltek? E kérdések alapján lehet és kell megítélnünk a francia partizánok tettét.

A szlovák nemzeti felkelést végül Loepner altábornagy csapatai fölszámolták, a partizánok, köztük a megmaradt franciák, visszahúzódtak a hegyekbe, hogy ott várják be (a reméltnél lassabban) előretörő szovjet csapatokat. A német repülőgépekkel és Tigrisekkel szemben a partizánok bátorsága és könnyű kézifegyverei végül kevésnek bizonyultak. Az ellenállás azonban nem szakadt meg: állandó bátor akciókkal továbbra is hozzájárultak a fasiszta német hadsereg agóniájának gyorsításához. A franciák is folytatták az egyenlőtlen küzdelmet, mindaddig, míg éhesen, lerongyolódva, félig megfagyva Losoncnál meglátták az első szovjet katonákat, akik a megmenekülést és a szabadságot jelentették.

Ez a könyv eredetileg nem könyvnek készült. A felkelés tizedik évfordulójára, 1954-ben jelent volna meg riportsorozatként egy folyóiratban. És úgy talán jobban megállta volna a helyét. Mert így, könyvben, kissé erőszakosan összegyúrva, nem igazán meggyőző. Stílusával szerzője egész biztosan nem kerül be az irodalmi Pantheonba. Ami mégis széppé és olvasásra érdemessé teszi az a szándék: a pecsétek föltö-

résének szándéka. A riportsorozatból ugyanis csak töredékek jelentek meg végül 1954-ben; az idő akkor még nem érett meg rá. „Ami tabu volt, egyelőre tabu maradt. A szuvjektív még nem hátrált meg az objektív elől. A pecséteket a levéltárakban még nem törték föl." Nos, mára talán elérkezett a pecsétek föltörésének ideje, utat tört magának egy nyitottabb, őszintébb szemlélet. Chňoupek könyve legalábbis ezt bizonyítja. A múlt szépítés (és befeketítés) nélküli föltárása a történészek kötelessége népükkel és a szomszéd népekkel szemben. És ez itt, Közép-Európában, talán kétszeresen is érvényes.

Pálosfalvi Tamás

GERÉB SÁNDOR—HAJDÚ PÁL

AZ ELLENFORRADALOM UTÓVÉDHARCAI 1956. XI—1957. III.

(Kossuth Könyvkiadó, Budapest, 1986. 232 o.)

A szerzők az Előszóban megfogalmazzák, hogy bár október 23-ának kezdő jelszava: „Lenin útján előre!" volt, az események mégis ellenforradalomba torkolltak. A revizionisták tevékenysége, illetve az MDP egykori vezetőinek politikai hibái, a törvénysértések olyan helyzetet teremtettek, amely kedvezett a szocializmus külső és belső ellenségeinek: lehetségessé vált az „aki magyar, velünk tart!" agresszív jelszóval jelentős tömegek sikeres megtévesztése. A letűnt világ visszatéréséről ábrándozók most jutottak először fegyverhez.

Az újjáéledt koalíciós- és a gombamódra szaporodó egyéb pártok illetve szervezetek a polgári demokrácia különféle irányzatait képviselték. Megjelent Mindszenty is. Éles harc folyt a hatalomért, az irányvonal meghatározásáért.

Fegyveres harc tört ki.

A Magyar Forradalmi Munkás-Paraszt Kormány azonban, amely mögött azonnal felzárkóztak a népköztársasághoz hű erők — a Szovjetunió internacionalista segítségével — energikusan látott hozzá az ellenforradalom felszámolásához.

A szerzők szűkebb időszakok szerint haladnak az események kronológikus sorrendjére támaszkodva. Az első fejezetben az ellenforradalom fegyveres erejét taglalják. Ügyes tollal mutatják be a fegyveres csoportok kialakulását, szervezkedését, majd az „embrionális állapotban" már meglévő válságot, amely a forradalmi erők eszmélésével egyidőben szülte meg robbanásszerűen e csoportokat, s okozott az ellenforradalomra oly jellemző eszmei zűrzavart. Ezután elemzik az ellenforradalmi csoportok erejét és szerepét november elején. Megállapítják: „Csupán katonai szempontból vizsgálva az ellenforradalmi fegyveresek létszámát, szervezettségét és fegyverzetét, könnyen belátható, hogy létezésük csúcspontján, november 3-án sem voltak alkalmasak egy nagyobb reguláris erő feltartóztatására." Hozzáteszi azonban, hogy — a budapesti körülményeket figyelembe véve — a legkorszerűbb csapatoknak is igen kellemetlen ellenfelei lehettek volna ezek az „alakulatok", ha a lakosság támogatását élvezik. Kitérnek a továbbiakban a SZER-hez fűződő kapcsolataikra, valamint az érintkezés felvételére a magyar emigrációval, különös tekintettel a Magyar Harcosok Bajtársi Közösségére. Nagy Imre és társai győztesnek kiáltották ki az ellenforradalmárokat és beengedték őket — hivatalosan is — a hatalom sáncaiba. Ezután — s ez az ellenforradalmárok részéről logikus lépésnek tudható be — megpróbálták fegyveres erőiket konszolidálni. A következő lépés már nem volt logikus, de annál jellemzőbb! A katonai vezetők, pl. Király Béla és Maléter Pál, harcot indítottak egymás ellen az elérhető beosztásokért. Tették mindezt a hamis nemzeti egység illúziójának hátterében.

A második fejezetben a szerzők az ellentámadás kezdetéről, a Magyar Forradalmi Munkás-Paraszt Kormány megalakulásáról és első intézkedéseiről írnak. Ez a fejezet mutatja be, hogyan jutott csődbe a „Nemzetőr Főparancsnokság". Körképet rajzolnak arról is, hogyan cselekedtek az üzemi őrségek s az egyetemi nemzetőrségek. Igaz, kevesen fordították fegyverüket az első percekben az ellenforradalmárok ellen, viszont az is kétségtelen, hogy zömükben passzívak maradtak. Vagy szétszéledtek — s ez nagyon jellemző volt —, vagy a kommunisták bántalmazásának megakadályozása után vonultak el. A szovjet alakulatok ezekben a napokban éjjel nem harcol-

tak, így ezzel hozzájárultak a csoportok feloszlásához, „felszívódásához".

A harmadik fejezet a budapesti ellenforradalmi csoportok felszámolásának folyamatát mutatja be. Bár itt is alapvető a kronológikus módszer, a szerzők mégis többször kénytelenek szakítani ezzel. S ez érthető is! Ha szigorúan ragaszkodnak az egyes napok — sőt órák — időrendiségéhez, az a fejezetet rendkívül szétforgácsolta volna, így azonban logikusan áttekinthető képet kapunk az egyes egységek felmorzsolásáról. Külön érdekessége és erénye a fejezetnek, hogy rendszeresen kitér a gócok egymás közti kapcsolatára, s a szinte törvényszerűen jelentkező sorozatos dezinformálásra. A fejezet befejező része kitekintést nyújt egyes vidéki központokra is — így pl. Pécsre és Dunaújvárosra.

A negyedik fejezet a fegyveres ellenforradalmi szervezkedésekről, politikai provokációkról és terrorakciókról beszél. Kiemeli a november 23-i „néma tüntetés" sikertelenségét, a december 4-i nőtüntetést és az illegális „Ifjúsági Párt" problémakörét. Beszámol olyan terrorakciókról, mint pl. Bojti Imre őrnagy meggyilkolása. A sorok mögött egyre inkább tapintható, hogy az MSZMP és a MFMPK napról-napra szilárdítja helyzetét.

Az ötödik fejezet a munkástanácsok november 4. utáni tevékenységével foglalkozik. Röviden felvillantja jobbratolódásuk folyamatát, amely annak a tetszetős jelszónak a jegyében zajlott, hogy ki kell önmagukból söpörni a „szabadságharctól idegen elemeket" — azaz a kommunistákat és a szocializmushoz hű erőket. Elemző módon szól e szervek november 4. utáni működéséről. Kimutatja, hogyan lovagolták meg a munkásság jogos elégedetlenségét, s hogyan váltak az ellenforradalom utóvédharcainak bázisaivá. Bemutatja azt a szerepet, amelynek következtében pl. Miskolcon, Salgótarjánban és Csepelen ellenforradalmi provokációk zavarták meg a konszolidációt, s amelynek következtében — sajnos — vér is folyt. Ezután szól a Nagy Imre-csoportról, illetve a „Magyar Demokratikus Függetlenségi Mozgalomról".

A hatodik fejezet a MUK (Márciusban Újra Kezdjük) eleve bukásra ítélt szervezkedéséről szól, beszél a nyugati hírszerző szervezetek Bécs és Budapest között kiépített és nagyon hamar felgöngyölített futárszolgálatáról, majd bemutatja 1957. március 15-ének eseményeit, s mintegy epilógusként bepillantást nyújt a konszolidáció felgyorsulásának folyamatába.

A könyv olvasásakor az első pillanatban talán nem tűnik ki, viszont rendkívül fontosnak tartom, hogy tárgyilagos, tudományosan megalapozott, igen sokoldalú kutatást bizonyító művet vesz kézbe az olvasó. S az említett tárgyilagosság mögött csak annyi indulat feszül, amennyi nélkül nem is lehet e rendkívüli ősz eseményeiről beszélni.

Az olvasó az ellenforradalom utóvédharcainak pártos krónikáját forgatja. S hogy a krónika ebben a vonatkozasban hézagot pótol, az sem kétséges. Sok olyan, látszólag talán apró részletet ír le, amelyeket eddig — tudomásom szerint — még nem publikáltak.

A tanulmányozott források az ellenforradalomról megjelent irodalom széles skáláját reprezentálják. Külön érdeme a szerzőpárosnak a nyugaton megjelent munkák sokoldalú tanulmányozása, kritikus felhasználása A különböző intézmények archívumaiban fellelhető forrásanyag áttekintése és feldolgozása nagymértékben hozzájárul a fentiekhez. Mindez a munka igen jelentős értéke, egyben jellegének meghatározója. Mivel a szerzők gondolatmenetüket főként ezekre fűzik fel, ezek tükrében és vonzatában tárgyalják a történelmi eseményeket, folyamatokat, a művet igen értékesnek tartom. Vélem, nemcsak a szakember számára élvezetes és tanulságos, hanem az érdeklődő laikus olvasónak is.

Mint középiskolai tanár, örömmel látom, hogy a könyvet diákjaim előszeretettel forgatják. Megítélésem szerint ez a munka néhány vonatkozásban egyenesen fehér foltokat tüntet el. Nevezetesen: A negyedik osztályban a középiskolások történelemből tanulják az ellenforradalom négy okát, megismerkednek az események történetével, azonban többek között a feszített tanterv sem teszi lehetővé, hogy a kijelölt óraszámon felül foglalkozzunk az időszakkal. Kétségtelen, hogy a 14—18 éves tanulók e témában egyéb ismeretekkel is rendelkeznek. Sokat hallanak például egykori szemtanúktól. Kellő tényanyag ismerete nélkül azonban nem biztos, hogy mindezt helyesen is értékelik! E szempontból engedtessék meg a gyakorló történelemtanárnak megemlíteni azt a rendkívül fontos tényt, hogy a művel a középiskolás korosztály számára igen olvasmányos, életkori sajátosságaiknak megfelelően is könnyen érthető alkotással gazdagodott az ellenforradalmi időszak irodalma.

Ugyancsak nagy érdeme a munkának, hogy nem csupán a budapesti eseményekkel, hanem a vidéken lezajlottakkal is foglalkozik. Így sikerült a szerzőpárosnak az események láncolatát, a dialektikus összefüggéseket és ellentmondásokat jól megragadnia. Nem érzi az olvasó, hogy bárhol is jelentősebb hézag maradt volna.

A kutatott dokumentumok gondos áttanulmányozása, feldolgozása és tudományos igényű értékelése tehát alapvető érdeme a munkának, ezzel együtt úgy vélem, többet s — több esetben — egész mondatokat, szövegrészeket idézhettek volna. Kétségtelen, hogy azokat a forrásokat, amelyekből idéznek, következetesen elemezték. Mégis, a fentiek figyelembe vételével a mű plasztikusabbá válhatott volna a nem szakmai olvasóközönség számára.

A 47. oldalon olvashatjuk, hogy nógrádi bányászok „... egy 83 főből álló brigádja ... visszafoglalta az ellenforradalmároktól Salgótarjánban a tanács- és pártházat." Anélkül, hogy a szocialista rend védelmében fegyveresen

fellépő munkások érdemeit elvitatnám, vagy megkérdőjelezném, ebben a pontban nem értek egyet a szerzőkkel: a Nógrád Megyei Tanács épületét fegyveres ellenforradalmárok egyetlen pillanatig sem szállták meg, következésképpen nem is kellett tőlük azt visszafoglalni.

A kérdéses időszakban a KSH megyei Igazgatósága művelődés-statisztikai előadójaként a megyei tanács épülete 2. emeletének északi szárnyában dolgoztam. Az egész tisztviselői kar mindvégig bejárt. Igaz, a legfelsőbb tanácsi vezetőket nem láttam, így hát nem állíthatom, hogy bent voltak, de azt sem, hogy nem. Konkrét tennivalónk azonban igencsak kevés volt. A megszokott „menetrendet" mindössze két tényező zavarta: 1. A „Megyei Munkástanács" többször ülésezett az épületben. Idegen arcot ekkor már többször láttam. 2. A Tanács és a KSH dolgozói között is megkezdődött az SZDP, FKgP és egyéb pártok szervezése. Ez volt, illetve ennyi történt az épületben, amit soha senki nem foglalt el. Ezt a leghatározottabban állítom, hiszen akkoriban ott dolgoztam.

Nagyon fontosnak tartom, hogy a munka utolsó fejezetében kitérnek a szerzők az eleve kudarcra ítélt „MUK"-ra, illetve kifejezetten jól áttekintik annak elvetélt voltát. Ma már — harminc év távlatából — kevesen emlékeznek erre a jelszóra. Ez egy érdekes aspektust kínál: azért nem emlékeznek, mert *akkoriban sem tartották jelentősnek*. Mégis, az utóvédharcok bemutatásakor rendkívüli fontosságot nyert ez a jelszó. Éppen feledésbe merülésével bizonyítja ugyanis, hogy az ellenforradalomnak korántsem volt akkora tömegbázisa — ha tömegbázisról 1957 elején egyáltalán beszélhetünk — amekkorát annak idején és azóta egyes nyugati orgánumok emlegettek és emlegetnek.

Az ellenforradalom utóvédharcaival az olvasó olyan munkát vesz kezébe, amely nagymennyiségű forrásanyagra támaszkodva eddig publikálatlan forrásokat is feldolgozva mutatja be 1956 őszének és 1957 tavaszának eseményeit, s ha a mű nem alapvető is — hiszen szándéka szerint sem lehetett az — a korszak tanulmányozásában új vonásokkal, sok, eddig közkézen nem forgó összefüggéssel gazdagította az ellenforradalomról szóló irodalmat

Mindezek alapján a mű a szakemberek, a korszak iránt érdeklődők, illetve a középiskolák negyedéves tanulói számára is fontos olvasmányként ajánlható.

Ravasz Dezső

VOENNO—ISZTORICSESZKIJ ZSURNAL
(Szovjetunió)
1986. 7—12. sz.

A félév számainak tanulmányai közül elsőként olyat emelünk ki, amely a folyóiratban ritkán szereplő kérdéssel foglalkozik: *V. N. Csernyavin:* „A tengeralattjárók harctevékenységének tapasztalatai a nagy honvédő háború különféle tengeri hadszínterein" c. írását (1986. 7. sz., 11—21. o.) A Haditengerészeti Flotta harcainak fontos részét tette ki a tengeralattjárók tevékenysége. Az olyan specifikus tulajdonságok, mint a nagyfokú önállóság, a nagy hatósugár, a rejtett tevékenység, képessé tették őket arra, hogy hosszú időszak folyamán olyan területeken hajtsanak végre harcfeladatokat, amelyek a flotta más fegyvernemei számára elérhetetlenek voltak.

A háború kezdetekor a tengeralattjárók a következőképpen oszlottak meg: az Északi Flottának volt 15 tengeralattjárója, a Baltinak 71, a Fekete-tengerinek 44. A tengeralattjárók a háború első napján kapták meg a parancsot Németország, Románia és Olaszország hajói elleni fellépésre. Ugyanakkor előírták számukra azt, hogy nem szabad érinteniük Törökország és Bulgária területi vizeit. A későbbiekben, a katonapolitikai helyzet változásával parancsot kaptak, hogy augusztus 10-től kezdve a harcterületükön semmisítsenek meg minden hajót a törökökön kívül, október 14-től kezdve ez a tilalom a török hajókra sem vonatkozott.

A tengeralattjárók fő feladata az ellenség tengeri összeköttetéseinek zavarása volt, ezenkívül közreműködtek a saját kommunikációk védelmében, a felderítésben, az őrjáratozásban, a felszíni hajók hadműveleteinek navigációs-hidrografikai biztosításában, deszantok partraszállításában, emberek és anyagok szállításában stb. Ezen feladatok, különösen a főfeladat maradéktalan megoldásához nem mindig volt elég erő. Az Északi Flottánál például a tengeralattjárók száma a háború egész ideje alatt nem haladta meg a 18—22-t. A sérülések, a kopások, hibák kijavítása a szűkös lehetőségek

mellett sokáig tartott, ezért az északi kommunikációs vonalakon egyszerre csak 2—7 tengeralattjáró tevékenykedett.

A déli szárnyon elszenvedett kudarcok károsan befolyásolták a háború első szakaszában a Fekete-tengeri Flotta tengeralattjáróinak tevékenységét. Míg a háború első négy hónapja alatt a Fekete-tengeren 12—13 tengeralattjáró tevékenykedett, amelyek 110 napot töltöttek el harci kifutásokkal, addig 1942 első felében számuk 9-re, a kifutásokban eltöltött napok száma 85-re csökkent. A tengeralattjárók a súlyos helyzet ellenére 1941—42 folyamán kb. 460 harci kifutást hajtottak végre, megsemmisítettek több mint 100 hajót és hadihajót. Az ellenséget fokozott védelemre késztették, de tengeri összeköttetési vonalait a kis számuk miatt csak zavarni tudták, használhatatlanná tenni nem voltak képesek.

A haditengerészeti népbiztos 1943. február 7-i parancsában elemezte a tengeralattjárók harctevékenységét, értékelte eredményeiket, de ugyanakkor arra is rámutatott, hogy hiányosságok mutatkoztak alkalmazásuk megszervezésében és a tevékenységük biztosításában, ami csökkentette hatékonyságukat. Az egyedülálló tengeralattjárók bevetése egy adott körzetben általános séma alapján lehetővé tette az ellenségnek más útvonalak kiválasztását.

A tengeralattjárók felhasználásának javításában fontos szerepet játszott az, hogy 1943 januárjában létrehozták a flotta Tengeralattjáró Parancsnokságát, és az egyes flották tengeralattjáró osztályait. A kommunikációs vonalak ellen intézett támadások hatékonyságát a következőkkel emelték: különböző tökéletesítések végrehajtása, a tengeralattjárók új technikával való felszerelése, új harcászati módszerek alkalmazása. 1943—44-ben a hatékonyságot jelentősen növelte a kidugható antenna, a vízalatti figyelés ultrahangos módszere, a nyom nélkül haladó „ET—80" elektromos torpedó.

A flotta más fegyvernemeivel való együttműködés biztosítására létrehozták az összekötő tisztek intézményét. 1944-ben az alkalmazásukban az volt az új, hogy a hadműveletekben együtt alkalmazták őket a flotta más fegyvernemeivel.

A Fekete-tengeri Flotta tengeralattjáróinak alkalmazásában 1944 április—májusa jelentette a kulminációs pontot, amikor a flotta erői a 17. német hadsereget szállító hajókat támadták. A kommunikációs vonalat teljes hosszúságában egyidejűleg támadták: a Szevasztopolhoz közeli szakaszon a torpedórombolók, távolabb a tengeralattjárók, az út egész hosszában pedig a tengeralattjárókról irányított repülőgépek. A hadművelet 28 napja alatt a tengeralattjárók a jó együttműködés eredményeként elsüllyesztettek 16 hajót, 31 770 tonna űrtartalommal és megrongáltak egy szállítóhajót.

A tengeralattjárók által rakott aknák, ha nem is tudtak nagy mennyiséget telepíteni, szintén zavarták a hajózást. Összesen 1749 aknát raktak ki meghatározott területekre, amelyeken több mint 50 hajó robbant fel.

Mikor a németek aktivizálták erőiket a sarki vizeken, a tengeralattjárókat bevonták a saját kommunikációs vonalak védelmébe. Először a „PQ—12"-es konvoj védelmében vettek részt 1942 márciusában. A „PQ—13"-as konvojtól kezdve rendszeresen részt vettek a flotta védelmi hadműveleteiben.

Bizonyos esetekben részt vettek emberek és anyagok szállításában. Ez különös jelentőséget kapott Szevasztopol védelme idején, 1942 májusában—júniusában. Az ellenséges tengeralattjárók és repülőgépek, az ellenséges parti tüzérség állandó támadásai közepette, amikor fennállt az a veszély, hogy a szállított benzin gőze megmérgezi az embereket, vagy felrobban a szállítmány, 23 tengeralattjáró 77 utat tett meg, átszállított Szevasztopolba 574 tonna üzemanyagot a repülők és harckocsik számára, valamint 1169 tonna élelmiszert, 2264 tonna lőszert, a kaukázusi kikötőkbe viszont kiszállítottak 1411 embert, főként sebesülteket és 2,8 tonna értéket.

A tengeralattjárók, sikeresen alkalmazva a torpedókat, aknákat és a fedélzeti lövegeket, a repülők mellett azt az erőt képviselték, amely a legnagyobb károkat okozta a tengeren az ellenségnek. Az ellenség tengeri veszteségeinek 22,7%-át okozták a Balti-tengeren, 34,2%-át a Fekete-tengeren és 37,4%-át a Barents-tengeren.

A partizánok tevékenységének egyik érdekes területével foglalkozik *V. N. Andrianov:* „Partizánfelderítés a nagy honvédő háború idején" c. tanulmánya (1986. 8. sz., 44—52. o.) A partizánok a háború éveiben a saját maguk számára és a szovjet hadsereg parancsnoksága számára végeztek felderítést. Adatokat szolgáltattak az ellenség védelmének jellegéről, a csapatok elhelyezkedéséről, az ellenség álcázó és más tevékenységéről. A partizánoknak ez a tevékenysége különösen aktív volt a támadó hadműveletek előkészítése és folytatása idején.

A szerző példaként említi meg a 11. partizánbrigád tevékenységét a leningrádi területen 1943 novembere és 1944 januárja között. A brigád bázisa Lugától észak-keletre volt, alakulatai csaknem az összes falura kiterjedő, megbízható felderítő hálózattal rendelkezett. A felderítésbe bevonták a helyi lakosságot is. A támadás előkészítése idején megfigyelték az összes vasutakat és közutakat és az adatokat azonnal továbbították a Partizánmozgalom Leningrádi Törzséhez, amely a Volhovi Front mellett működött. A támadás kezdetére az illegális felderítők közreműködésével megszerezték egy sor körzetből a helyőrségek elhelyezkedésének és a védelmi pontoknak a tervrajzát, és Luga védelmi tervének fotókópiáját. A felderítők megállapították a csapatok számát, elhelyezkedését, a parancsnokok nevét, a törzsek helyét, valamint négy repülőtér helyét is

A felderítők gyakran elvezették a támadó csapatokat az ellenség szárnyaira és hátába.

Az ellenség félrevezető és álcázó tevékenységéről rendszerint a partizán-felderítőktől érkeztek a legpontosabb adatok.

A partizánfelderítés gyakran igen fontos katonai és politikai jelentőségű adatokat juttatott el a Nagy Földre. Pl. megbízható adatokat szereztek arról, hogy hol van Hitler főhadiszállása Vinnyica körzetében. A híres felderítő, Kuznyecov csoportja fogta el az „Ukrajna" birodalmi bizottság osztályvezetőjét, Hahnt, valamint Reist, a Berlinből érkezett híradótanácsost. Ez utóbbinál egy térkép is volt Ukrajna, Lengyelország és Németország területén lévő közlekedési és hírközlési vonalakkal.

1943 tavaszán a „Kolja bácsi" nevű partizánbrigád felderítői elfogtak — és eljuttattak a Nagy Földre egy tisztet a „Közép" hadseregcsoport törzsétől, aki értékes adatokat közölt az 1943 nyarán Kurszk alatt indítandó támadás előkészületeiről. Ugyanezt megerősítették egy másik brigád felderítői is. A partizán-felderítők közöltek adatokat a főparancsnoksággal arra vonatkozóan is, hogy milyen terrorista akciókat készítenek elő Teheránban a konferencia idejére. 1943 decemberében a belorusz partizánok fontos adatokat szereztek a rakétalövedékekről, ezek szerkezetéről, harcászati tulajdonságaikról, a kutatások szintjéről, amelyeket fél évvel később kezdtek London ellen küldeni.

A partizánfelderítés nagy segítséget nyújtott a szovjet hadsereg elhárításának is az ellenséges felderítők, diverziós csoportok felszámolásában. 1942 nyarán pl. az „Aleszja" nevű brigád a mogiljovi területen elfogta von Feuth német felderítő rezidenst, aki aztán felfedte az illegalitásba és a partizáncsoportokba beépített ügynökök neveit. A szerző még több hasonló esetet ismertet.

A partizánfelderítés azonban nem kezdettől fogva volt ilyen sikeres. Kezdetben sok brigádban kevés figyelmet fordítottak a hadsereg érdekében végzett felderítő munkára. Ezenkívül nem voltak képzett felderítőik, nem vonták be a helyi lakosságot. A jelentések néha nem voltak pontosak, nem tudták megadni a koordinátákat, elavultak az adatok. Fordulatot jelentett ezen a téren a honvédelmi népbiztos 1942. október 5-i, „A partizánmozgalom feladatairól" című parancsa, és a Legfelsőbb Parancsnok 1943. április 19-i, „A partizán osztagokban végzett munka megjavításáról" c. utasítása. 1943 elejétől a különböző törzsek a brigádok, osztagok parancsnokai mellé speciálisan kiképzett felderítő-helyetteseket küldtek. Öt hónap múlva már 300 osztagban volt ilyen helyettes. A partizán törzseknél 1942. július 15. és 1944. február 15. között. 1744 felderítőt képeztek ki. 1943 nyarára már csaknem minden parancsnok mellett volt felderítő-helyettes. A brigádoknál felderítő rajokat, szakaszokat, századokat hoztak létre. A frontok felderítési terveiben kezdték szerepeltetni a partizán-felderítést.

A szerző részletesen ismertet egy esetet, hogy hogyan építettek be felderítőt egy német felderítő iskolába, amely Novo-Boriszovtól nem messze, egy Pecsi nevű faluban működött félrevezető név alatt. A felderítő hamarosan részletes adatokat kezdett szolgáltatni az iskola résztvevőiről.

A partizánok sok segítséget adtak a hadsereg azon felderítőinek, akiket az ellenség hátában dobtak be. Ezek egyébként a földetéréstől mindig több időt töltöttek az objektumok megközelítésére, mint a helyismerettel rendelkező partizánok.

A partizánfelderítés aktívan részt vett a frontok olyan tevékenységében is, amelyet az ellenség félrevezetése céljából folytattak. A szerző a következő esetet ismerteti. 1942-ben a krími partizánok kapták azt a feladatot, hogy félrevezessék von Mannsteint. A szovjet csapatok tevékenysége a Kercs-félszigeten sikertelen volt. Az itt felszabadult csapatokat be lehetett vetni az ostromlott Szevasztopol ellen. A tengermelléki hadsereg parancsnoka, hogy ezt legalább is elhalassza, hamis parancsokat készített egy légi és három tengeri deszant végrehajtásáról. A parancsnokról szóló adatokat úgy kellett eljuttatni Mannsteinhez, hogy az ne fogjon gyanút. Létrehoztak egy osztagot a jevpatóriai partizánokból, amelybe bevettek egy Miszjura nevű partizánt, akiről a parancsnokság már biztosan tudta, hogy a németek beépített embere. A kabátjába belevarratták vele a félrevezető adatokat, majd a csoport egy teljesen valós támadást hajtott végre a Szimferopol — Alusta autóúton katonákat szállító teherautó ellen. A harc idején Miszjura igyekezett elrejtőzni, és akkor lőtték le, amikor átszaladt az úton, ahol intenzív lövöldözés folyt. A partizánok visszavonultak és a „postaládát" otthagyták az úton. A megfigyelők hamarosan élénk csapatmozgásokról adtak hírt, Szevasztopol körzetében csak a tüzérség és a repülők maradtak. A Kercs-félszigeten felszabadult páncélosokat és a gyalogságot átcsoportosították a várt deszantok helyére.

A második világháború utáni időszak legjelentősebb helyi háborúinak tapasztalatait ismerteti *V. P. Sipovalov:* „Harc a páncélosokkal" c. tanulmánya (1986. 9. sz., 41—47. o.) A nyugati szakértők ezekből a háborúkból azt a következtetést vonták le, hogy a páncélosok továbbra is a fegyveres harc legfontosabb eszközei maradtak.

A koreai háborúban (1950—1953) összesen 1500 páncélos vett részt, ellenük különféle elhárító fegyvereket használtak. A Koreai Néphadsereg tüzérséget, harckocsikat, és önjáró lövegeket alkalmazott összekapcsolva a gyalogsági lőfegyverek tüzével és aknákkal. Az amerikaiak repülőket, páncélosokat, tüzérséget és harckocsi-aknákat alkalmaztak.

A Koreai Néphadsereg páncéloselhárító vé-

delme a hegyi terepeket és az elárasztott rizsföldeket figyelembe véve az utak és páncélosok által járható völgyek elzárására épült. Az első vonalban és a közeli mélységben zászlóalj-páncéloselhárító szakaszokat építettek ki, 10—12 löveggel 1 arcvonalkilométerre. A páncéltörő lövegeket az utak két oldalán állították fel, és ezekbe a sajátos utcákba berohant páncélosokat közvetlen irányzású oldaltűzzel semmisítették meg.

Védelemben a lövegek a páncélosokra rejtett állásokból tüzeltek. Amikor a páncélosok elérték a figyelt terület határvonalát, akkor kezdődött a mozgó zárótűz. Ennek legtávolabbi határa 1,5—2 km volt, a legközelebbi pedig a közvetlen irányzás lehetséges határa. Mivel kevés volt a 122 mm-es löveg, a nagyobb kaliberűek pedig hiányoztak, ez a harci forma nem volt elég hatékony.

Hegyes vidékeken a páncélosok elleni harcra hatékonyan használták a néphadsereg harckocsijait és önjáró lövegeit.

A védelmi vonal előtt, esetenként a hadműveleti mélység páncélosok által veszélyeztetett helyein aknamezőket telepítettek.

Harc közben az ellenséges páncélosokat elhárító fegyverekkel és gránátokkal semmisítették meg.

Az amerikai parancsnokság a szárazföldi csapatoknak mind a szervezetszerű, mind a kiadott fegyvereit védelmi pontokban összpontosította, amelyeket szakasz-, század- és zászlóaljméretekben szerveztek. A néphadsereg harckocsijainak leküzdésére a légierőt, páncélosokat és a gyalogság elhárító fegyvereit alkalmazták.

A légierő a harckocsik ellen robbanó- és repeszbombákat, reaktív lövedékeket és gyújtóeszközöket — napalmot — alkalmazott. A repülők először robbanó- és repeszbombákkal mértek csapást, majd napalmbombákkal, és amikor a kigyulladt harckocsik legénysége elhagyta a helyét és a kigyulladt járművek oltásához kezdett, géppuskatüzet zúdítottak rájuk.

Az amerikaiak védelemben a páncélosaikat tűzeszközként használták, amelyek a gyalogos egységek elhárító rendszerét erősítették. A páncélosok az első vonalban rendszerint nyílt tüzelőállást foglaltak el és közvetlen irányzással tüzeltek. Ezenkívül alkalmazták a gyalogsági elhárító fegyvert, amely 280 mm-es páncélzatot is átütött.

A *vietnami háborúban* (1964—1975), ahol páncélosokat korlátozott mennyiségben használtak, a dél-vietnami hazafiak harckocsijai ellen az amerikaiak repülőket, páncélosokat, hátrasiklás nélküli lövegeket és reaktív gránátvetőket használtak. A 70-es évek elején az amerikai szakemberek harci körülmények között próbálták ki a páncéloselhárító irányítható rakétákat. Ezek mind a földről, mind a levegőből kilőve igen hatékonyak voltak. A vietnami tapasztalatok alapján az ilyen rakétákkal felszerelt helikoptereket a harckocsik elleni olyan fegyverként határozták meg, amely előtt a legnagyobb jövő áll.

A háború kezdetén, amikor az amerikai és a saigoni csapatok nyomasztó túlerőben voltak, a dél-vietnami hazafiak rendszerint kis egységekben, lesből tevékenykedtek. Ekkor a páncéloselhárító védelem rendszerint hátrasiklás nélküli fegyverekből, közelharci páncélelhárító fegyverekből és telepített aknákból állt.

Az amerikai-saigoni csapatok, mivel a hazafiaknak ekkor még nem volt páncélos technikájuk, nem hoztak létre harckocsielhárító védelmet. A páncéltörő tüzérséget főként a föld- és beton tűzfészkek rombolására használták. Később, amikor a hazafiak harckocsikat kezdtek alkalmazni, erősítették a harckocsielhárítást, alkalmazni kezdték a helikopterekről kilőtt irányítható páncéltörő raktákat.

A legjelentősebb tapasztalatokkal *az 1967-es és 1973-as közel-keleti háborúk* szolgáltak. Az 1967-es háborúban Izraelnek 1100 páncélosa és rohamlövegje volt. Az izraeliek új elhárító fegyvereket ebben a háborúban nem használtak. Alapjában véve idejétmúlt páncéltörő lövegekkel, SS—10 és SS—11 „Kobra" típusú páncéltörő irányítható rakétákkal és napalmbombákkal rendelkeztek.

Egyiptomnak, Szíriának és Jordániának 1950 harckocsija és önjáró lövegje volt. Az arab országok páncéloselhárító védelmét rendszerint a harcászati övezetben építették ki. A fő védelmi övben három védelmi vonalat alakítottak ki. Az első a peremvonal előtti műszaki akadályokból állt és magában foglalta az első lépcső zászlóaljainak védelmi körzeteit. Ennek a feladata volt az izraeli páncélosok rohamának elhárítása a peremvonal előtt. A főszerepet itt a közvetlen irányzással tüzelő, páncéltörő tüzérség kapta. A második vonalat a második lépcső és a tartalék gyalogos dandárok vonalán építették. Ennek az volt a feladata hogy ne engedje meg a páncélosok áttörését a védelem mélységébe. Hátrább, a második lépcső és a gépkocsizó hadosztályok határán volt a harmadik vonal. A harcászati védelem mélysége 6—8 km volt. Az arab országok csapatainak gyenge kiképzése csökkentette a védelem hatékonyságát.

Az izraeliek ebben a háborúban főként támadó hadműveleteket folytattak. Az arab harckocsik ellen széles körben alkalmazták a légierőt.

A páncélosokat legnagyobb számban az 1973-as háborúban alkalmazták. A háború kezdetekor Izraelnek volt 1700 harci gépe, mind modernizáltak és hatékonyak. Az EAK-nak 2200, Szíriának pedig 1350 harckocsija volt.

Mindkét fél tömegesen alkalmazta az új, vagy tökéletesített harceszközöket: az irányítható páncéltörő rakétákat, a páncéltörő és önjáró tüzérséget, a rakétákkal felszerelt helikoptereket.

Az 1973-as háború után a nyugati sajtó sokat írt az automatikus irányítású „levegő-föld" rakéták hatékonyságáról. A szakemberek adatai szerint 58 ilyen rakétával 52 arab harckocsit lőttek ki.

A leghatékonyabb eszköznek az irányítható rakétákkal felszerelt helikopterek bizonyultak. Minden irányból képesek voltak váratlanul megjelenni, a rakétákat 25—50, néha 100 m magasból lőtték ki.

Az egyiptomi és a szíriai tüzérség mind a támadások előkészítésénél, mind pedig védelemben nem célzott, hanem területtüzet lőtt, és így rendszerint nem tudta maradéktalanul megoldani a páncélosok megsemmisítését és a tűzfészkek elfojtását.

Az izraeli csapatok a támadás folyamán a harckocsikat hátrasiklás nélküli lövegekkel, irányítható rakétákkal és a páncélosok tüzével semmisítették meg. A védelemben a harckocsikat a felvonulás alatt repülőkkel, messzehordó tüzérséggel, a megközelítés alatt és a peremvonal előtt a páncélosok és a páncéltörő ágyúk tüzével, irányítható rakétákkal (támogató helikopterekről indítva), valamint a gyalogság elhárító fegyvereivel semmisítették meg. A harckocsik elleni védelemhez az izraeli hadseregben 10—12 páncélost és 4—5 páncéltörő fegyvert összpontosítottak 1 arcvonalkilométerre.

Az 1973-as arab—izraeli háborúban a csapatok harctevékenységének alapvető formáját a páncélosokkal folytatott harc képezte. Ebben a háborúban rendkívül megnőtt a speciális páncéloselhárító fegyverek, mindenekelőtt mind a szárazföldi csapatok által használt, mind a helikopterekről indított irányítható rakéták jelentősége.

A harcászat érdekes kérdésével foglalkozik *I. N. Venkov:* „Az ellenség ellentámadásainak elhárítása a nagy honvédő háború tapasztalatai alapján" c. tanulmánya (1986. 10. sz., 29—36. o.) A folyamatos támadást biztosító ténykedések rendszerében az egyik központi helyet az ellentámadások elhárítása foglalta el. Ezeknek az volt a céljuk, hogy szétzúzzák az ellentámadást végrehajtó csoportokat, megakadályozzák betörésüket a támadó csapatok hadrendjébe és kedvező feltételeket teremtsenek a támadás folytatásához.

Az ellentámadások elhárítása gyakori esemény volt. Az ellenség minden védekezésre alkalmas vonalhoz ragaszkodott, és ha lehetséges volt, azonnal ellentámadásba ment át. 1943. augusztus 7-én pl., amikor a Dnyeperhez vezető utat védte Novgorod—Szeversz irányban, csupán egy nap alatt 12-szer indítottak ellentámadást a Központi Front 65. és 2. harckocsihadseregének támadó magasabbegységei ellen. A kelet-poroszországi hadműveletben naponta 10—30 század-ezred méretű ellenlökés és ellentámadás zajlott le. Különösen elkeseredett harcok folytak a harcászati szempontból fontos objektumokért: uralgó magaslatokért, átkelőhelyekért, csomópontokért.

Az ellentámadó csoportokkal folytatott harc nagy művészetet követelt a parancsnokoktól. Attól függetlenül, hogy minden ellentámadásnak mások voltak a körülményei, a harcoknak voltak közös vonásaik is: a védekező ellenség szándékának feltárása az ellentámadással kapcsolatban; az elhárítás legcélszerűbb módjának kiválasztása; a támadó erők tűzzel való biztos megsemmisítése; a résztvevő egységek és alakulatok nagyfokú aktivitása és határozottsága.

A védekező ellenség szándékának feltárása az ellentámadással kapcsolatban azt jelentette, hogy a parancsnokok gondosan tanulmányozták az ellenség védelmét és más kérdések eldöntése mellett igyekeztek megállapítani azt is, hogy honnan, milyen vonalról és milyen irányban indíthat ellentámadást. A feladat megoldását elősegítette az is, hogy ismerték az ellenség harcászati módszereit, fogásait.

Az ellenség ellentámadásainak többségét a fő védelmi övezet második és harmadik védelmi vonalának megtartása céljából indították. A szovjet csapatok az első vonalért folytatott harcban hárították el az ellenlökések 11,3%-át, a második vonalért folytatott harcban az ellentámadások 58,4%-át, a harmadikért folytatott harcban az ellentámadások 30,3%-át. Az ellenség rendszerint a szárnyakra mérte a csapást, ezért a parancsnokok ezeket előre megerősítették.

A parancsnokok, miután tanulmányozták az ellenséget, igyekeztek megállapítani azt, hogy mikor elképzelhető a csapatok összpontosítása a megindulási körletekben, melyek a lehetséges útvonalak, milyen azok felszereltsége. Ezek ismerete lehetővé tette, hogy a légierőt és a tüzérséget bevessék ellenük, még mielőtt létrejött volna a harci érintkezés. Az ismertetett példák közül megemlítjük azt, amikor 1944. szeptember 17-én az ellenség ellentámadást készített elő a visszavonuló 207. és az újonnan beérkezett 77. gyalogos hadosztály erőivel. A felderítés a szándékot feltárta. Az ellenség elhelyezkedési körleteire előkészítették hat csöves és egy reaktív tüzérezred tüzét. Ezek egyszerre zúdítottak az ellenségre tömeg- és zárótüzet. A megindulás kezdetétől a tüzérségi tűz erősödött, az ellenséges gyalogság nagy veszteségeket szenvedett. Amint az ellentámadás elérte a közvetlen tűz határát, közvetlen irányzással kezdték lőni őket. Az ellentámadás lefulladt, nem ért el sikert. A tüzérség lefogta az ellentámadó csapatok maradványait és hamarosan gyakorlatilag szünet nélkül folytatódott a 128. és 134. gárda-lövészhadosztályok támadása.

Az elhárítás legcélszerűbb módjának kiválasztása volt az elhárítás megszervezésének legfelelősségteljesebb momentuma. A módszerek egyre tökéletesebbek lettek. A legjellemzőbbek a következők voltak: átmenet védelembe és az ellentámadás elhárítása állásból folytatott tűzzel, az ellentámadó ellenség szétzúzása menetből és végül az ellentámadás elárítása az erők egészével állásból folytatott tűzzel, ugyanakkor a főerőkkel a szárnyra (szárnyakra) mért csapás.

A védelembe való átmenésre akkor került

sor, amikor az ellenség túlerőben volt, vagy azokban az esetekben, amikor kedvezőbb volt előbb állásból lőtt tűzzel megsemmisíteni az ellenséget és aztán befejezni a szétzúzást.

1945. április 16-án pl. a berlini hadműveletben az 52. hadsereg 50. lövészhadosztálya 17 órára áttörte az ellenség fő védelmi övezetét és sikeresen fejlesztette ki a támadást. Az ellenség ebben az irányban felvonultatta a „Hermann Göring" páncéloshadosztályt. Az ellentámadó túlerőt (öt gyalogezred és kb. 100 páncélos) menetből elhárítani nem látszott lehetségesnek. Ezért a 73. lövészhadtest parancsnoka megparancsolta a hadosztály parancsnokának, hogy foglaljon el védelmet az elért vonalon, az összes eszközök állásból folytatott tüzével semmisítse meg az ellenséget és ne engedje meg, hogy áttörjön a Neisséhez. A hadtestparancsnok a hadosztály erősítésére rendelte a 8. önjáró tüzérdandárt, a 124. harckocsiezredet és a hadtestközvetlen tüzérosztályt. Ezen kívül létrehozta a saját második lépcsőjét a támadókra mért oldalcsapás céljából.

Az ellentámadás menetből való elhárítása (ha nem nagy erőkről volt szó) rendszerint találkozóharccá vált. Ezeket a harcokat az jellemezte, hogy gyorsan és jelentősen változtak a körülmények, az események gyorsan folytak és mindkét fél igyekezett kezébe venni a kezdeményezést.

Találkozóharc az ellentámadó ellenséggel esetenként azért alakult ki, mert rossz volt a felderítés, és ezért rosszul is végződött. A szerző konkrét esetet is ismertet 1942-ből.

A háború első szakaszában a támadó csapatok és magasabbegységek az ellenség élőerejét és tűzeszközeit főként közelharcban semmisítették meg. Az ilyen harc előnye abban volt, hogy a tűz következményeit azonnal kihasználták a harckocsikkal és a gyalogsággal való előrenyomuláshoz. Ennek következtében az ellenség nem tudta helyreállítani szétzilált tűzrendszerét, ami biztosította a támadás sikerét. Ugyanakkor az ellenség megsemmisítő tűzeszközei, második lépcsői és tartalékai, amelyek az ellentámadást szolgálták, rendszerint a támadók tűzhatásának határain kívül maradtak. Ez lehetőséget adott a védőknek, hogy a védelem mélységéből csaknem akadálytalanul manőverezzenek az erőkkel és eszközökkel az ellencsapások méréséhez.

Ennek következtében megnőtt a távolsági tűzharc jelentősége és megnőtt a védelem mélységi tűzeszközei és különösen a létrehozott ellentámadó csoportok egyidejű megsemmisítésének jelentősége. 1941—42-ben a tüzérség tömegtüzével az ellenség védelmét 1,5—2,5 km mélységben zúzták szét, 1943-ban 3—4 km mélységben. Ez a távolság 1944—45-ben 6—8 km-re, a háború befejező hadműveleteiben pedig gyakran 8—10 km-re nőtt. A berlini hadműveletben a 8. gárdahadsereg támadó sávjában az ellenség védelmét 17—18 km mélységben zúzták szét.

A tüzérségi tűz hatókörön kívül eső, vagy földről nem megfigyelhető objektumokra (20—30 km mélységig) a hadtest- és hadosztályparancsnokok kérése alapján a csatarepülők mértek csapást.

Az ellentámadás és ennek elhárítása — két egymást kizáró harctevékenység. Amikor az ellenség úgy döntött, hogy ellentámadást kezd, mindent megtett annak érdekében, hogy megállítsa a támadót, a támadó pedig azért, hogy megtörje a védő ellenállását és folytassa a támadást. Ez már eleve meghatározta a harc rendkívül elkeseredett jellegét és megkövetelte a maximális kitartást, hősiességet, aktivitást és határozottságot a harcban mind a parancsnokok, mind pedig a személyi állomány részéről.

A következő számból *V. A. Csernyuhin:* „A tüzérség harci alkalmazása hegyek között" c. cikkét (1986. 11. sz., 28—34. o.) emeljük ki. A háború alatt a tüzérség hegyi terepen való alkalmazásának mind támadásban, mind védelemben megvoltak a sajátos vonásai.

A felderítést a hegyi terepen sok minden zavarta, még akkor is, ha az ellenség peremvonaláról volt szó. Ezért ezeken a helyeken, különösen a Kárpátokban, mozgó megfigyelő pontokat hoztak létre, amelyekről akár az összes célok 65%-át is fel lehetett deríteni. A támadások előkészítése és folytatása idején csoportokat küldtek az ellenség hátába, amelyek korrigálták a tüzérség tüzét.

A hegyi körülmények megkövetelték, hogy a tüzérségi fegyverek könnyebb, mozgékonyabb, az utaktól kevésbé függő, meredek röppályájú fajtáit alkalmazzák, elsősorban a hegyi tüzérségi eszközöket és az aknavetőket. Ezért pl. amikor támadást készítettek elő a Kárpátokban, az 1. és 4. Ukrán Frontnál a tüzérezredekben egy-egy 76 mm-es ágyús üteget 120 mm-es aknavetőkkel láttak el. Egyes lövészhadosztályoknál a páncéltörő dandárok egy-egy ütegét 107 mm-es málházott aknavetőkkel szerelték fel.

Használták a hegyek között a reaktív tüzérséget is. A Kaukázusért folyó harcok idején pl. létrehozták az M—8-as speciális, málházható állványzatot. A Kárpátokban a málházható aknavetők és lövegek mellett sikerrel alkalmazták az 1944-ben konstruált BM—8—8 reaktív tüzérségi hegyi állványzatokat, amelyeket mozgékony „Willis" vagy GAZ—67 típusú gépkocsikra szereltek. Ezeket az állványokat néha szétszerelt formában kézben kellett tüzelőállásba szállítani.

A tüzérségi tűz irányítása a hegyek között nehézségekbe ütközött. A tűzvezetés táblázatait korrigálni kellett, mert néha igen nagy szintbeli különbségek voltak a tüzelőállások, a célok és a megfigyelő pontok között.

Nehéz volt a lőszerrel való ellátás is. A szállítóeszközök hiánya miatt a lőszert gyakran kézben kellett szállítani.

1944-re kidolgozták a hegyek között folytatott harc harcszabályzatait és instrukcióit is.

A támadó hadműveletekben gyakran került sor átcsoportosításra. A támadás rendszerint járható irányokban folyt, ahol az ellenség szilárd, mélyen tagolt védelemmel rendelkezett. Ez szükségessé tette azt, hogy a támadások kezdetére jelentős mennyiségű tüzérségi tűzeszközt összpontosítsanak ezekre a helyekre. Ezt a hegyek között sokkal nehezebb volt megvalósítani, mint sík terepen és az eredmény is később mutatkozott. Ezért célszerű volt rövid távon következetes belső átcsoportosítást végrehajtani. Ez lényegesen lerövidítette az átcsoportosítás idejét. A kelet-kárpáti hadművelet átcsoportosításai idején a legnagyobb napi átlagtávolságot a hegyi-málházott aknavető ezredek tették meg, amelyek csaknem 50 km-t haladtak naponta. Nagy mozgékonyságról tettek tanúbizonyságot a BM—8—8 állványzatokkal felszerelt reaktív tüzéralakulatok is. Pl. a Kárpátokban 1944. szeptember 16-án a 3. önálló gárda-aknavető dandár 11 óra alatt 300 km-t tett meg a 17. gárda-lövészhadtesttől az 1. gárdahadsereg támadási sávjáig.

Az idejében végrehajtott átcsoportosítás jelentős szerepet játszott a tüzérségnek a legfontosabb irányokban való összpontosításában. Pl. az 1. Ukrán Front 38. hadseregében a duklai hadműveletben az összpontosítás és hozzáértő elhelyezés következtében az ellenség védelmének 8 km-es áttörési szakaszán a tüzérségi tűzeszközök sűrűsége elérte az arcvonalkilométerenkénti 144 löveget és aknavetőt, egyes dandárok sávjában pedig a 164,5 egységet. Ez tökéletesen elég volt, mivel a Kárpátokban az ellenség megerődített védelmének áttöréséhez 100, vagy ennél esetleg több egység szükségeltetett egy arcvonalkilométerre. Ezek közül 18—20 közvetlen irányzású egységet számoltak 1 km-re.

A hegyi terepen a támadások előkészítésénél alkalmazták mind a rövid tűzcsapást, mind a hosszú, módszeres előkészítést, időnként a kettőt váltogatták. A felsorolt példák közül megemlítjük a duklai hadműveletet, ahol 1944 szeptemberében a 38. hadsereg támadási sávjában a tüzérségi előkészítés 2 óra 5 percig tartott: 10 perc tűzcsapás a védelem egész mélységében; 45 perc módszeres elfojtás és rombolás; 10 perc tűzcsapás a lövegek és aknavetők nagy részéből az ellenség összes lövegeire; 45 perc módszeres elfojtás és rombolás; az utolsó 15 perc tűzcsapás az első és a második árokra azzal a céllal, hogy megbízhatóan lefogják az élő erőt és elfojtsák a tűzeszközöket a peremvonalon és a védelem első részében a roham idejére.

A hegyek között a tüzérség előrehaladása úgy történt, hogy egyharmad előrehaladt, kétharmad folytatta a tüzelést. A támadások tapasztalata azt mutatta, hogy a 82 mm-es és a 107 mm-es málházott aknavetők és a BM—8-8-as reaktív lövegek különösebb nehézségek nélkül előrenyomultak a gyalogság harcrendjében.

A gépi vontatású tüzérség rendszerint lemaradt és nagy távolságról folytatta a tüzelést.

Nagy volt a tüzérség jelentősége a hegyi terepen folytatott védelemben. A Kaukázusban pl., mivel minden lövészhadosztály széles arcvonalat (20—35 km) védett, néhány helyen, magas hegyek között 90 km-t is, a tüzérség irányítása a lövész-magasabbegységek esetében rendszerint csak a várható főcsapás irányában összpontosult. Ha a védelem mögött voltak kiépített utak, a hadosztályközvetlen tüzérség egyes lövegeivel manővert hajtottak végre, de ehelyett gyakrabban alkalmazták a tűzzel való manőverezést. A tüzérdandárok, ütegek és egyes lövegek néha 180—240 fokos tüzelési szektorokat kaptak.

A védelemben nagy jelentőségű volt a tüzérség összpontosított alkalmazása az ellenség által elérhető irányokban. A tüzelőállásokat az utak mentén, az enyhe lejtőjű hegygerincek, szakadékok, ösvények mentén foglalták el.

A védelemben a tüzérséget gyakran vonták be az ellencsapások és ellentámadások támogatásába. 1942 novemberében pl. az ellenség gizeli csoportosulása ellen indított ellentámadáshoz (10 km-rel nyugatra Ordzsonikidzétől) 1305 löveget és aknavetőt összpontosítottak, ami azt jelentette, hogy 86 löveg és aknavető jutott 1 arcvonalkilométerre.

A decemberi szám egyik legjelentősebb írása *N. G. Andronyikov:* „A nagy győzelem hajnala" c. cikke (1986. 12. sz., 11—21. o.), amely a moszkvai csata 45. évfordulójára jelent meg.

A sok fényes győzelem között a moszkvai csata különös jelentősége abban rejlik, hogy a németek, akik leigázták csaknem az egész Európát, Moszkva alatt szenvedték el az első nagy vereségüket. Elkeződött a döntő fordulat a háború menetében.

A Moszkva alatti csata több mint 6 hónapig (1941. szeptember 30—1942. április 20.) tartott. A két fél részéről több mint 3 millió ember, több mint 22 ezer löveg és aknavető, kb. 3000 páncélos, több mint 2000 repülőgép vett részt benne. A csata kb. 1000 km széles arcvonalon folyt elkeseredetten és rendkívüli hevességgel.

A szovjet csapatok a Moszkvához vezető távoli és közeli megközelítési utakon szétmorzsolták és kivéreztették a támadó német csapatokat, időt nyertek tartalékok összpontosításához és az ellentámadáshoz szükséges feltételek kialakításához. Az ellentámadást abban a feszült helyzetben készítették elő és kezdték el, amikor a helyzet Moszkva alatt még nem stabilizálódott és a német parancsnokság elkeseredetten próbálkozott Moszkva elfoglalásával.

Az ellenség, amely addig is súlyos veszteségeket szenvedett, még mindig fenyegető erővel rendelkezett. A „Közép" hadseregcsoport 1941 december elején 1 708 000 emberrel (a hadseregcsoportot támogató légierőkkel együtt), kb. 13 500 löveggel és aknavetővel, 1170

páncélossal és 615 repülőgéppel rendelkezett. A Kalinyini, a Nyugati és a Délnyugati Front jobbszárnya keretében 1 100 000 ember, 7700 löveg és aknavető, 774 harckocsi (köztük 222 közepes és nehéz harckocsi) és 1000 repülőgép volt. A németek tehát a repülőgépeket kivéve minden területen fölényben voltak. Ugyanakkor a Főhadiszállás a helyzetet elemezve arra a következtetésre jutott, hogy a németek támadásának lehetőségei kimerültek. A Főhadiszállás, kihasználva a „Közép" hadseregcsoport csapatainak széles fronton való széthúzott voltát, a szárnyakon összpontosította a csapásmérő csoportokat és a technika többségét. Igaz, hogy a főcsapások irányában nem sikerült erőfölényt biztosítani, de ezt bizonyos mértékig sikerült ellensúlyozni a váratlanság tényezőjével. Ezt úgy sikerült elérni, hogy a hadászati tartalékokat rejtetten összpontosították, és hozzáértően választották ki azt az időpontot, amikor a szovjet csapatok hadműveleti szünet nélkül mentek át védelemből ellentámadásba. A váratlanságot elősegítette az is, hogy a német parancsnokság alábecsülte a szovjet erőket, és továbbra is meg volt győződve arról, hogy a szovjet csapatok képtelenek nagyobb támadást kezdeni.

Az ellentámadást frontcsoport hadászati támadó hadműveleteként tervezték. Részt vettek benne a Kalinyini és a Nyugati Front, a Délnyugati Front jobbszárnyának erői, valamint a moszkvai védelmi övezet légierői, a légvédelem 6. vadászrepülő hadteste, a Főparancsnokság tartalékának két repülőcsoportja és a távolsági bombázók. A cél a következő volt: szétzúzni az ellenség csapásmérő csoportjait, elhárítani a Moszkvát és a moszkvai ipari területet fenyegető veszélyt, kiragadni az ellenség kezéből a hadászati kezdeményezést és kedvező körülményeket teremteni a további támadáshoz.

A főszerep a Nyugati Frontnak jutott, amelynek G. K. Zsukov volt a parancsnoka. A Kalinyini Front I. Sz. Konyev, a Délnyugati Front Sz. K. Tyimosenko parancsnoksága alatt harcolt.

Bonyolult feladat volt a hadászati tartalékok és a csapásmérő csoportok létrehozása. A főváros felé az ország minden részéből özönlöttek a vonatszerelvények csapatokkal, harci technikával, fegyverrel, lőszerrel, téli ruházattal.

1941. december elején bekövetkezett a fordulat a moszkvai csatában. A Moszkva alá vont tartalékhadseregek és a védekező csapatok ellencsapásokat mértek az ellenségre, amelyek kezdtek átnőni általános ellentámadásba. December 5-én reggel a Kalinyini Front csapatai váratlanul csapást mértek az ellenségre. A következő nap ellentámadásba mentek át a Nyugati Front és a Délnyugati Front jobbszárnyának csapásmérő csoportjai. Elkeseredett harc bontakozott ki a Kalinyintól Jelecig húzódó széles arcvonalon. Az első napokban a szovjet csapatok a kalinyini, klin-szolnyecnogorszki, tulai és jeleci támadó hadműveletben magukhoz ragadták a kezdeményezést.

Az ellentámadás zavarba hozta a német hadvezetést. 1941. december 8-án Hitler kénytelen volt aláírni a 39. sz. direktívát arról, hogy a német fegyveres erők az egész keleti fronton menjenek át védelembe.

A továbbiakban a szerző részletesen ismerteti a harci eseményeket egészen hadseregekig lebontva. Április közepére a szovjet csapatok, amelyek komoly veszteségeket szenvedtek a hosszú, súlyos harcokban, nem voltak képesek tovább támadni. A kitűzött célokat nem sikerült mind elérni. A Főhadiszállás 1942. április 20-án úgy határozott, hogy a nyugati irányban szüntessék be a támadást és az elért vonalon menjenek át védelembe.

A támadás folyamán a szovjet csapatok súlyos veréseget mértek a német csapatokra. Több mint 16 hadosztály dőlt ki a sorból. A „Közép" hadseregcsoport 1942. január 1-től március 31-ig több mint 334 ezer embert vesztett halottakban, sebesültekben és foglyokban. A németeket a Nyugat-Európából átdobott 12 hadosztály mentette meg a szétzúzástól.

A szovjet csapatok Moszkva alatt történelmi jelentőségű győzelmet arattak. Teljes egészében felszabadították a moszkvai és tulai területet, a kalinyini, szmolenszki, arjoli és kurszki terület sok kerületét.

A Moszkva alatti győzelem előidézte a német „villámháborús" stratégia teljes csődjét, és ez hatalmas nemzetközi jelentőséggel járt. A győzelem igen nagy szerepet játszott az antifasiszta koalíció megerősödésében.

Lengyel István

KRÓNIKA

BENCZE ZOLTÁN

ELŐZETES JELENTÉS A HADTÖRTÉNELMI INTÉZET ÉS MÚZEUM UDVARÁN FOLYÓ ÁSATÁSRÓL

A terület olyan pontja a budai Várnak, ahol régészeti feltárás eddig még nem folyt, ezért fokozott figyelmet érdemel. Mindössze egy 1970-es leletmentés során sikerült az udvaron egy kis területet megfigyelnie Bertalan Vilmosnénak. Ekkor két falmaradvány került elő.

1986 decemberében új irodaház építésének előmunkálatai kezdődtek meg. Az előkerült leletek hordereje azonban akkora, hogy a tervezett irodaház megépülése kérdésessé vált. Felépülésével ugyanis a magyar középkor pótolhatatlan emlékei semmisültek volna meg. Az első építési időszakban az udvar több pontján különböző irányú, csekély mélységű közműárkokat ástak az építők. Az első lelet egy XX. századi bronz dombormű volt. Később néhány török pipatöredék és néhány — ugyancsak török — zöld mázas edénytöredék került felszínre az udvar több pontjáról.

A bástyasétány felől is megkezdődtek a munkálatok, közben pedig az udvar keleti oldalán, közvetlenül a házfal mellett, több kelet-nyugati irányú árkot ástak. Ezek egyikében kelet-nyugati irányú, valószínűleg középkori falra bukkantunk. Sajnos, a nagy fagy miatt nem tudtunk a helyszínen dolgozni, később pedig betemették az árkot. Egy későbbi időpontban majd tisztázni kell azt a területet is. Ugyanitt a másik árokból néhány, valószínűleg török fémtöredék került elő, de találtunk egy, az 1849-es ostromból származó repeszdarabot is.

1987 februárjában az építők egy hosszanti, megközelítőleg észak-déli irányú árokkal szelték át az udvart, hogy szennyvízcsatornát fektessenek. Ez az árok mintegy 3 m széles, 4 méter mély és kb. 36 méter hosszúságú volt. A továbbiakban szintadatokkal fogom érzékeltetni a magassági különbségeket. Az adatok az Adriai tenger feletti magasságot adják meg. Az udvar mai szintje az udvar déli oldalán 168,26 m, az északi oldalon pedig 168,07 m. Az árokban első pillanatra több dolgot lehetett megfigyelni.

1. Előkerült egy megközelítőleg észak-déli irányú fal, mely az árokban futott, ezért elbontották, mivel azonban iránya kissé eltért az árokétól, északi végéből egy szakasz megmaradt. E szakaszon a falkorona magassága 166,54 m volt, a sziklafelszín pedig, amely egyben a fal alja is, 164,49 m. A déli oldalon 164,75 m mélységig tudtuk követni a falat, de az alja még nem volt meg. Később az árkot déli irányban csaknem a ház faláig folytatták, s az árokban a fal is folytatódott. Megállapíthattuk, hogy ez a fal legalább 36 méter hosszú volt. Később sikerült ráásni a fal ÉK-i sarkára, mely armírozott — kváderkövekből rakott — falsaroknak bizonyult.

2. Az árok keleti metszetfalában már 166,37 m magasságban jelentkezett a szikla, a nyugati oldalon ugyanez 165,25 m volt, tehát a szikla nyugati irányban lejt.

3. Az árok keleti metszetfalában, a mai szint alatt mintegy 0,80 m mélységben, kövezett udvart, vagy utcaszintet lehetett megfigyelni, amely talán a török korból

Az udvart É—D irányban átszelő árok

származik. Ezt a szintet mintegy 10 méter hosszan tudtuk követni északi irányban. Alatta még legalább két egykorú járószintet lehetett felismerni.

Az árok keleti oldalán, az árok déli végétől mintegy 7 méterrel északra, egy kb. 3 méter hosszan északi irányba tartó, majd pedig keleti irányba forduló falsarok került elő. A fal északi-déli szakasza 0,8 m, kelet-nyugati szakasza 1,2 m szélességű, a falkorona pedig 166,58 m magasságban található. Ez a derékszögben befordulo falsarok véleményem szerint egy korai ház sarka lehetett. Korát építési technikája és az itt talált leletek adják meg. A sárga színű fal elég kezdetleges. A falkorona, valamint a szikla közötti mintegy 0,20 m szélességű rétegekből — négy réteget lehetett elkülöníteni — XIII. századi vonaldíszes kerámiatöredékek kerültek elő, a közvetlenül a szikla fölött található faszenes barna földből pedig egy rossz állapotban megmaradt, a XIII. század második felére keltezhető bécsi dénár került napvilágra. A faszenes, barna föld fölött habarcsréteg volt megfigyelhető, ez a ház építési rétege lehetett. A fal sziklára épült, ez egyébként sokszor előfordul a XIII. századi házaknál; ilyenkor a sziklafelszín volt egyben az épülethez tartozó járószint is[1]. Fontos lenne keleti irányban tovább kutatni, hogy rekonstruálni lehessen a korai házak elhelyezkedését ezen a területen.

Érdemes itt megemlíteni, hogy a tatárjárás utáni tervszerű városalaprajzi építkezés a kissé délebbre található Szombathely térről vezethető le[2] és valószínűleg időben ezzel hozható kapcsolatba az itt talált házsarok is.

Az árok déli végétől 2 méterre, északi irányban, egy boltív került elő, melyet elbontottak, de a nyugati metszetfalban látható maradt. A boltívtől északra négy, meg-

1 *H. Gyürky K.*: A Szent Márton kápolna régészeti maradványai Budán. Archaeologiai Értesítő (a továbbiakban: Arch. Ért.) 111. 1984. 35. o.
2 Budapest története, I. k. Bp., 1973. 301. o.

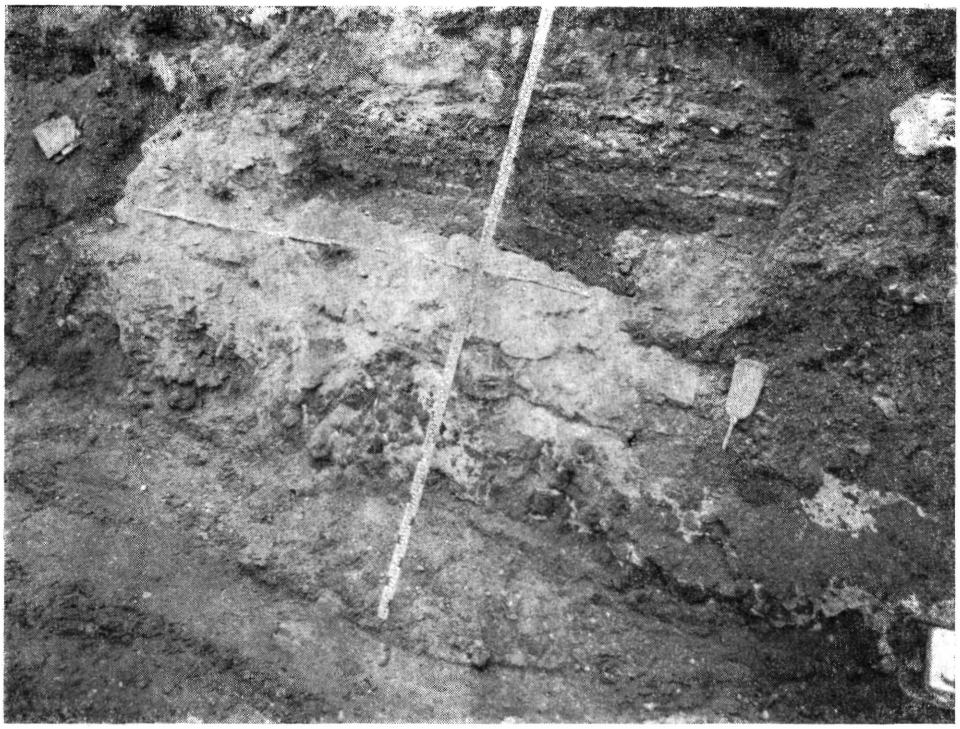

XIII. századi házmaradvány az árokban

közelítőleg kelet-nyugati irányú fal jelentkezett az árok nyugati metszetfalában. Ezek a falak befuthattak a hosszanti észak-déli irányú falba, ezt azonban csak a dél felől számított 3. és 4. fal esetében tudtam megfigyelni. Itt valaha egymás mellett elhelyezett pincék álltak, tehát egy pincesor. Mind a négy fal közvetlenül a sziklára épült. A szikla magassága ezen az oldalon, mely egyben a falak alját is jelenti, délről északra: az első falnál 165,25 m, a másodiknál 164, 56 m, a harmadiknál 164,56, a negyediknél pedig 164,55 m. Megfigyelhető, hogy az 1. és 2. fal közötti mintegy 5 méter hosszú szakaszon a sziklafelszín 0,70 métert esik, innen viszont egyenletes magasságban fut északi irányba. A negyedik fal vége ugyanott található, ahol a hosszanti észak-déli irányú fal véget ér. Az 1. és 2. fal közötti pince tele van török betöltéssel, még a legalsó rétegből is török pipa került elő. Valószínűsíthető, hogy ezt a pincét használták a legtovább. Az első falhoz déli irányból csatlakozó metszetfalon három építési réteget is megfigyeltünk. A mai szint alatt 3,20 méterrel, felülről számolva a harmadik építési szint tetején, II. Ulászló 1523-ban vert ezüst dénárja került elő.[3] Nem messze ettől az építési rétegtől, 0,60 méterrel mélyebben, egy törmelékes rétegből grafitos osztrák importedény peremtöredékére leltünk. A peremre egymás alá egy „+" és „—" jelet pecsételtek.

Mind a négy fal, valamint a hosszanti észak-déli irányú fal megmaradt szakasza egyfajta építésű volt. Valószínűleg — a habarcs alapján — egykorúak. Az építési rétegen talált pénz valószínűsíti, hogy itt a XVI. században valamilyen építkezés volt, talán a pincesor is ekkor épült, bár erre egyértelmű feleletet csak a pincék feltárása adhat. Minthogy a pénz belső szintről származik, nem feltétlenül határozza meg a pincék korát. Ugyanúgy egy esetleges későbbi feltárás tisztázhatja a pincék nagyságát is.

3 *Huszár L.:* Münzkatalog Ungarn von 1000 bis heute. Bp., 1979. kat. sz. 846.

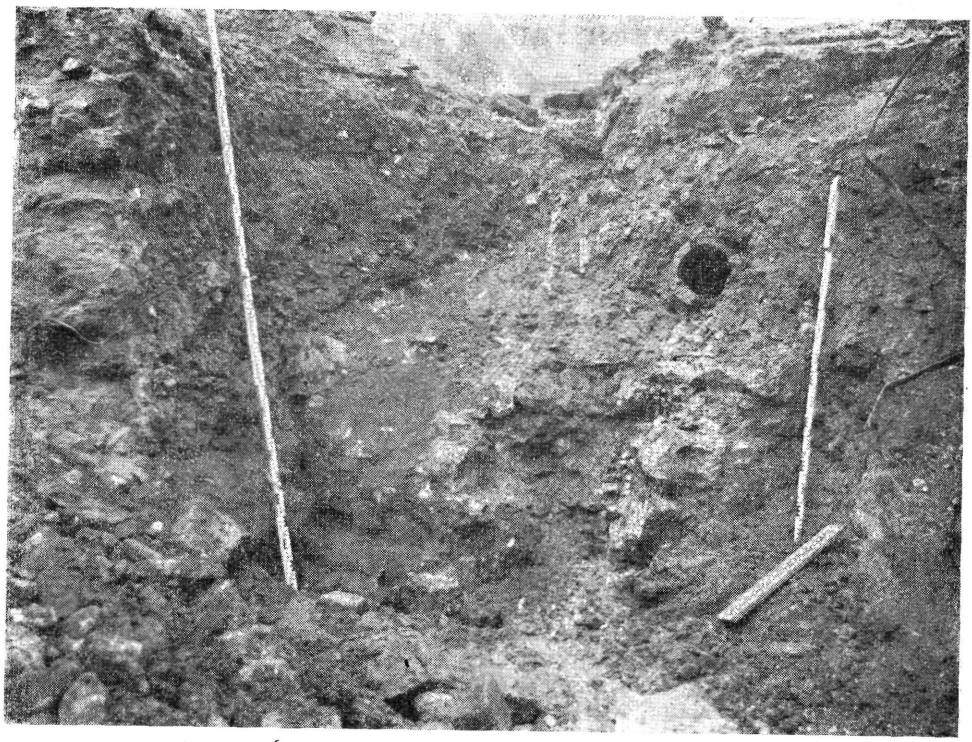

A torony É-i irányból, előkerülésekor a rajta átmenő csatornával

A sziklára épült pincesor keleti vége a hosszanti észak-déli fal lehetett. Érdekességként említem meg, hogy az árok déli végéből egy kb. 0,60 m átmérőjű kőgolyó került elő.

A legérdekesebb és legfontosabb falmaradványok a pincéktől északra találhatók. Előkerült itt a XIII. századi, IV. Béla kori városfal, valamint egy patkótorony, amely e korai városfalhoz csatlakozik. A városfal azon szakaszát, mely a hosszanti árokban futott, elbontották, itt a fal csak metszetben maradt meg. A nyugati metszetfalnál a mai szint 168,07 m, a falkorona a mai szint alatt 1 méterrel jelentkezik, a sziklafelszín magassága ugyanitt, amely egyben a városfal alja is, 164,47 m. Az elbontott városfal helyén a sziklába vágva boltív került elő, ez valószínűleg egy pincének a keleti vége lehetett. Hogy nyugat felé meddig mehet, azt eleddig nem lehetett kideríteni. A városfal külső oldalán igen vastag köves, törmelékes pusztulási réteg figyelhető meg. Ez alatt is találtunk egy boltívet. E boltív mellett 0,60 m vastag vörös színű, égett réteg volt található, tele zöld mázas török kályhaszemekkel. Feltehetőleg valamikor egy török kályha maradványait dobálták ide. A városfal koronájánál megfigyelhető volt a metszetfalban, hogy lejtősen pusztult el, délen valamivel magasabban maradt meg, mint az északi, külső oldalon. A fal vastagsága 2,60 méter. Az építési törmelékes rész nyilvánvalóan a Buda visszafoglalásáért folytatott ostrom eredményeként keletkezett.

Megpróbálom röviden felvázolni, hogy mit tudunk a korai városfalról és annak tornyairól. Patkótorony és hozzá csatlakozó IV. Béla kori fal került elő a palota területén[4]. Ezt a tornyot később szögletessé alakították át és a II. Szárazárok kaputornya lett[5]. A torony helyreállítva ma is látható Stróbl Alajos Szép Ilonka-kútjától keletre.

4 *Gerevich L.*: A budai Vár feltárása. Bp., 1966. 29—32. o.
5 Uo.

Északabbra Zolnay László találta meg a IV. Béla kori városfalat, itt négyzetes torony csatlakozott hozzá[6]. A palota területén talált mindkét toronynál gerendavázas szerkezet nyomait lehetett megfigyelni[7]. A Fehérvári rondellában Zolnay László tárt fel egy félköríves tornyot.

A legtöbb adatot a korai városfalról és annak tornyairól a budai Vár nyugati oldalán folytatott kutatások szolgáltatták[8]. Ezen a szakaszon három négyzetes és két patkó alakú torony került napvilágra[9]. Ezek közül az egyik patkótorony a Hadtörténeti Múzeum délnyugati sarkánál, az egyik négyzetes torony pedig a múzeum bejáratával szemben került elő[10]. A korai városfal valahol az Esztergomi bástya táján keleti irányba fordult[11].

Salamon Ferenc említi, hogy a nyomda építésekor előkerült egy középkori torony[12]. A Petermann bíró utca 5—7. szám alatt sikerült a XIII. századi városfal egy rövid szakaszát megtalálni, a gerendavázas építési módot itt is meg lehetett figyelni[13].

A Vár keleti oldalának korai városfaláról jóval kevesebbet tudunk. Ezen a szakaszon egy patkótornyot ismerünk biztosan[14]. A Táncsics Mihály u. 9. szám alatt került elő a korai városfal egy kapuja, az ún. Szombatkapu, valamint egy hosszú falszakasz és egy ahhoz kanyarodó falrészlet[15]. Felmerült az a vélemény, hogy itt futhatott a XIII. századi városfal és egy patkótorony is állt ezen a helyen[16]. Az ásató véleménye szerint a fal a XV. századra keltezhető[17]. A fal 1,35 méter vastagságú[18].

Abban a szerencsés helyzetben vagyok, hogy a kérdéses helyszínen 1986-ban megkezdett és jelenleg is folyó rekonstrukciós munkákat én kísérhettem figyelemmel. A kérdéses szakaszon 3 méter mélyre ástak le, amikor a jelenlegi várfalat megerősítették, de a kanyarodó falszakasz még ekkor sem került felszínre, így nem tudok a kérdésben érdemben állást foglalni. A IV. Béla korában épült városfal a Várhegy sziklaperemén áll. A korai városfallal kapcsolatban azonban meg kell említenem H. Gyürky Katalinnak azt a megfigyelését, hogy előfordulhat olyan eset is, amikor a fal nem a sziklafelszínen található, hanem a lejtőn leereszkedik, hogy egy, a hegyoldalban felfelé tartó utat védjen, illetőleg a hegyre vezető utat kapuval zárja le.[19] A domonkos kolostornál is előkerült a korai városfal[20].

E rövid áttekintés után szenteljük figyelmünket a Hadtörténelmi Intézet és Múzeum udvarán talált patkótoronynak. A torony kanyarodó falrészletére először északi irányból figyeltünk fel, ekkor merült fel az a gondolat, hogy tornyot találtunk. Megkezdve a tisztítási munkákat, a torony északi oldalánál egy 1587-ben vert II. Rudolf-pénzre bukkantunk[21]. Miután sikerült a falkorona fölötti földet eltávolítanunk, két fontos dolgot figyeltünk meg. Egy korábbi étpítkezés során a tornyot szennyvízelvezető csatornával átvágták, mégpedig úgy, hogy a torony északi falából is elbontottak egy részt, hogy átvigyék rajta a csatornát. Ez a csatorna Hetés Tibor, a Hadtörténeti Múzeum igazgatója közlése szerint 1950 előtt épült, valószínűleg a két világháború között. Tehát már ekkor előkerült, előkerülhetett volna a torony, ha kicsit jobban odafigyelnek az építők és jelentik felfedezésüket az illetékes múzeumnak. Mivel ez nem történt meg, újabb évtizedeknek kellett ahhoz eltelniük, hogy napvilágra kerülhessen.

6 *Zolnay L.*: Az 1967—75. évi budavári ásatásokról s az itt talált gótikus szoborcsoportról. Bp., Rég. XXIV/3. 1977. 25. skk. o. E torony és még fel nem tárt környéke területén Magyar Károly végez kutatásokat.
7 *Zolnay L.*: i. m. 1977. 31. o. A patkótoronynál ezt 1984-ben lehetett megfigyelni.
8 *H. Gyürky K.*: Városfalak a középkori Buda nyugati oldalán. Arch. Ért. 105. 1978. 30. skk. o.
9 *H. Gyürky K.*: i. m. 1978. 33. o., 3. kép, 41. o. 10. kép és 47. o., 17. kép. Gerendaváz figyelhető meg a Tóth Árpád sétány 4. és 8. szám alatt talált négyzetes tornyoknál.
10 *H. Gyürky K.*: i. m. 1978. 47. o., 17. kép.
11 *H. Gyürky K.*: i. m. 1978. 47. o.
12 *Salamon F.*: Budapest története. III. k. 1885. 294. o. Ő kapunak vélte.
13 *H. Gyürky K.*: Buda középkori városfalai. I., Bp., Rég. XXIV/1., Bp., 1976. 381. skk. o.
14 *Zolnay L.*: Középkori zsinagógák a budai Várban. Bp., Rég. XXII. 1971. 271. o.
15 *Zolnay L.*: Ásatások a budai I., Táncsics Mihály utca 9. területén. Arch. Ért. 94. 1967. 39. skk. o. és Arch. Ért. 95. 1968. 40. skk. o. A kapuról: *Zolnay L.*: Az elátkozott Buda—Buda aranykora. Bp., 1982. 342. o.
16 *H. Gyürky K.*: Buda településének kezdete a régészeti adatok alapján. Arch. Ért. 99. 1972. 35. o.
17 *Zolnay L.*: i. m. 1968. 55. o.
18 *Zolnay L.*: i. m. 1968. 44. o.
19 *H. Gyürky K.*: i. m. 1972. 36. o.
20 *H. Gyürky K.*: i. m. 1972. 34—35. o. és 1., 2. kép.
21 *Huszár L.*: i. m. 1979. kat. sz. 1055.

A torony D-i irányból

Másik fontos megfigyelésünk az volt, hogy a torony patkó alakú. Miután felszínre kerültek a falak, a méretet is meg lehetett határozni. A torony belső szélessége 4,2 méter, falai majdnem 2 méter vastagok. Először a belső oldalon kezdtük el a mélyítést. Megállapítható volt, hogy egy bizonyos mélységig a legbelső kősor kövei között agyag található. Ennek oka, hogy ezt a legbelső kősort agyagba rakták, azaz habarcs helyett agyagot használtak kötőanyagnak. A torony északi belső oldalánál a falat tisztítva a kövek közötti agyagból egy XV. századi vörös kerámiapohár töredékei kerültek elő. Lehet, hogy valamiért gyorsan ki kellett a fal belső oldalát javítani, ezért használtak habarcs helyett agyagot. Az agyagba rakott kősor mögött és a mélyebben fekvő falszakasznál a külső kősor köveit is sárgás, erősen sóderes habarcs fogja össze, ez ugyanaz a kötőanyag, amit a városfalnál alkalmaztak és amit mi is megfigyeltünk a városfal kövei között.

A tornyot átvágó csatorna vonalában elkezdtük a mélyítést a nyugati belső oldalon és megtaláltuk a bejárati kaput, majd további mélyítés után a küszöb is előkerült. Az egykori bejáratnak a nyugati keretköve maradt meg, a keletit éppen levágta a rajta átvezetett csatorna. A nyugati keretkő és a megmaradt keleti faldarab közötti távolság 1,33 méter. Feltéve, hogy a keleti oldalon is ugyanolyan széles volt a keretkő, mint a nyugati oldalon, a kapu szélességét 0,80 méterre becsülhetjük. A megmaradt keretkő XV. századi faragású, tehát a XIII. századi bejáratot később valószínűleg átalakították, de az is elképzelhető, hogy ezt a kaput csak később építették a toronyhoz. A torony falkoronáját több ponton mértük, az adatok 166,25 m és 167,05 m közötti értéket adnak. A kapu küszöbének magassága 165,94 méter és nagyon kicsit lejt keletről nyugat felé, a keretkő koronája pedig 167,04 méter.

A küszöbtől északra a torony belsejébe vezető lépcsőket nem találtuk. Előkerült viszont 165,42 méter magasságban a korai városfal, melynek külső falsíkja mellett és

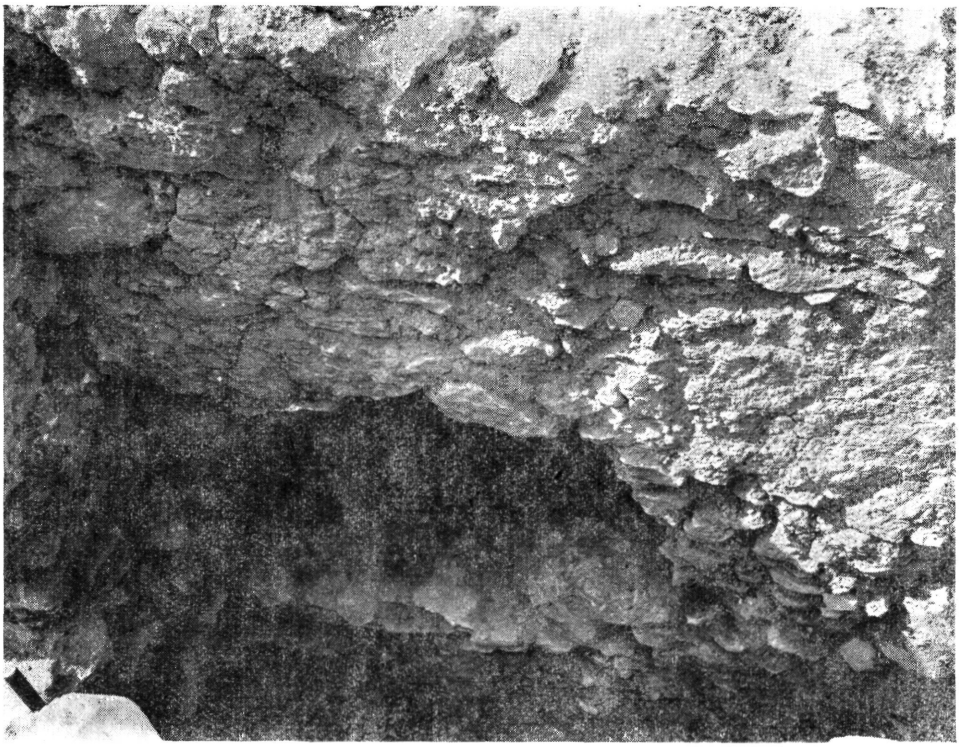

A tornyot átvágó nyílás keleti irányból

attól északra folytattuk a mélyítést és érdekes dologra bukkantunk. A torony nyugati falán ugyanis hatalmas nyílás tátong. Erre a nyílásra még visszatérek. Tovább mélyítve a torony belsejében 164,75 m mélységben előkerült a fal zoklija — alapozási padkája —, ez alatt átlag 0,65 méterrel megtaláltuk a városfal külső oldalának alját, amely a sziklán nyugodott. A hosszanti észak-déli árkot folytatták az építők és elbontották a torony nyugati külső oldala mellett a földet, így a fal ezen az oldalon egészen a szikláig láthatóvá vált. Megfigyeltünk egy körbefutó alapozási padkát, melynek magassága 165,47 méter. A torony belsejében talált nyílás a fal külső oldalán is megfigyelhető, teteje az alapozási padka magasságában található. A falon egy csík is előkerült, magassága 163,85 m; az alapozási gödör szintjét jelezheti. Szabad szemmel is világosan kivehető a szikla északi irányú lejtése. A hosszanti észak-déli árok nyugati metszetfalában a városfal alatt a szikla magassága 164,47 méter, ami itt kb. a falba vágott nyílás alsó széle magasságának felel meg. Ott, ahol a torony a városfalhoz csatlakozik, a szikla magassága: 163,80 méter, majd észak felé tovább 163,57 m és 163,26 méter. A szikla fölött sárga márga található, majd fekete humusz, e réteg fölött pedig sárga, kőtörmelékes agyag. Az agyag fölött szürkés, erősen apró kavicsos réteg figyelhető meg, mely egyben a legalsó olyan réteg, amelyből még leletek kerültek elő, mégpedig XIII—XIV. századi kerámiatöredékek.

Visszatérve a falon található nyíláshoz, a következőket lehet megállapítani: A nyílás a belső oldalon szélesebb, mint a külső oldalon. A nyílás teteje a belső oldalon 165,93 m, alja pedig 164,70 m, külső oldalán teteje 165,51 m, az alja 164,72 m, a nyílás szélessége belül 1,30 m, kívül viszont csak 0,80 m. Úgy látszik, mintha belül szabályosan kezdték volna kiépíteni, hiszen egy vízszintesen futó aljrészt alakítottak ki. Rendeltetésére két elmélet is született, bár mindkét nézet elég valószínűtlen. Az egyik elképzelés szerint a nyílás oldalazó lőrés lehetett. Véleményem szerint ahhoz

túl alacsonyan található, hiszen a torony külső oldalán a nyílás teteje az alapozási padka magasságában húzódott és így nagyon valószínű, hogy az a rész már eredetileg is a föld alatt volt. A másik nézet szerint, melyet Magyar Károly kollégám vetett fel, a torony külső oldala már valamikor feltöltődött, vagy feltöltötték, de belsejét még használták és így a belsejéből egy ostrom alkalmával, a torony falát átvágva, alagutat ástak, hogy abban aknát helyezzenek el. A nyílás eredeti alakja feltehetően sokszögű volt, ez külső oldalán még most is megfigyelhető.

A torony nyugati falába délről egy 50 cm vastag fal fut be, melynek falkoronája 167,65 m magasságban található, a fal alját is megtaláltuk a fal keleti oldala mellett húzott kutatóárokban. E kutatóárok keleti metszetfalában — mely a városfal belső oldalához csatlakozik — látható a városfal pusztulási rétege, csaknem a falkorona magasságában, és megfigyelhető volt a fal építési rétege is. A küszöbtől délre is megtaláltuk a városfalat, melynek falkoronájára sárga agyagréteg tapadt fel a küszöb magasságáig, ez lehetett itt az egykori járószint. Keletebbre is kutatóárkot nyitottunk a városfaltól délre. Itt megfigyelhető volt egy járószint, mely alatt egy szürke, faszenes rétegből nagyon sok XIII. sz-i kerámia került elő. Találtunk itt egy gödröt is, amelyből néhány korai, XII-XIII. századi kerámiatöredék bukkant elő. A rendelkezésre álló eddigi adatok alapján azt állapítottam meg, hogy a patkótorony egy időben készült a XIII. századi városfallal.

A torony nyugati falába délről csatlakozó fal nyugati oldalán 166,75 méter magasságában kőládás csatorna került napvilágra. A csatorna fedőlapja 0,50 m széles és 60 mm vastag, belső szélessége 0,22 m, mélysége 166,42 m. Elképzelhető, hogy valamikor itt utca futott. A csatorna jóval magasabban húzódik, mint a küszöb, tehát valószínűleg később is építették, mint a kaput; feltehetőleg akkorra a kora középkori szinthez képest már magasabb volt a talajszint.

A torony keleti külső fala mellett szép középkori üvegtöredékeket találtunk, de ugyanitt került elő egy 1690-ben vert Lipót-dénár is[22].

A patkótoronyról összegzésül a következőket lehet elmondani. A IV. Béla-kori városfallal egyszerre építik. Védelmi jelentőségét a későbbi, északabbra megépített városfalak elkészültével elveszíti és valamikor a XVI—XVII. században megszüntetik. Az 1684-es Hallart-Wening féle rézmetszet a Bécsi kaputól keletre négyzetes tornyokat ábrázol[23], Fallet 1686-ban készült rézmetszetén sem látható patkótorony ezen a területen[24]. Meg kell említeni Marsigli térképeit, melyek jelölik a belső falat is.[25] A Buda visszafoglalása után, 1687-ben készített J. de Haüy-féle térkép a XIII. századi városfalat még ábrázolja, de patkótornyunkat már nem. Szaggatott vonallal jelöl kb. erre a területre egy téglalap alakú falmaradványt, talán tornyot. Matthey XVIII. század közepén készült térképe szögletes toronymaradványt ábrázol ezen a részen.

A feltárási munkák folytatódnak a helyszínen, több középkori ház előkerülésére lehet még számítani.[26] Mivel a budai Vár északi végének betelepüléséről, településtörténetéről ma még ilyen keveset tudunk, a kérdéses területen folytatott kutatások jelentősen gyarapítani fogják ezirányú ismereteinket.

22 *Huszár L.*: i. m. 1979. kat. sz. 1509.
23 Közli: *Rózsa Gy.*: Budapest régi látképei (1493—1800). Bp., 1963., kat. sz. 77., XXX. tábla.
24 *Rózsa Gy.*: i. m. 1963., kat. sz.: 38., LIV. tábla.
25 *Veress E.*: Gróf Marsigli Alajos Ferdinánd olasz hadi mérnök jelentése és térképei Budavár 1684—1686-iki ostromairól. Bp., Rég IX., 1906., 112—115. o. és 148—149. o. található térképek.
26 *Pataki V.*: A budai vár középkori helyrajza. Bp., Rég. XV., 1950., 264. és 266. o., 9. kép.

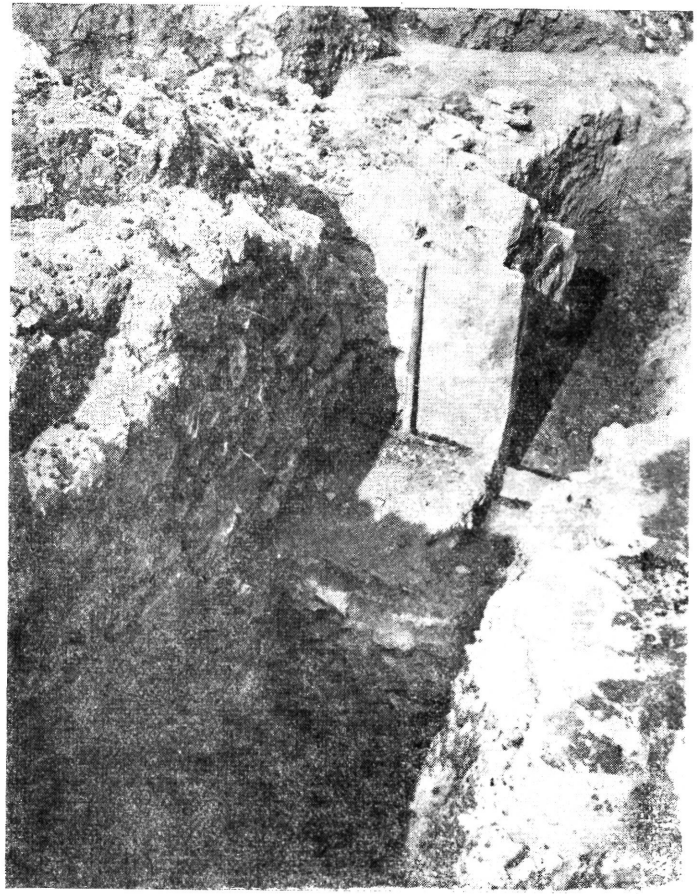

A torony XV. századi kapujának keret- és könyökköve D-i irányból, előtte a városfal D-i oldala

A torony kapuja É felől, a városfal északi oldalával és a falba vágott nyílással

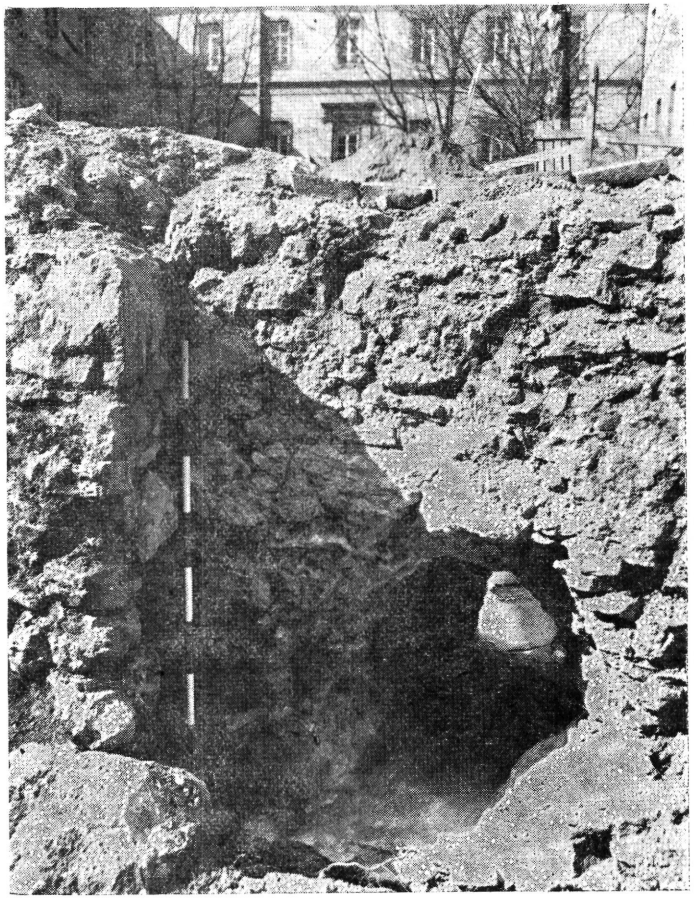

A tornyot átvágó nyílás, kitisztítva

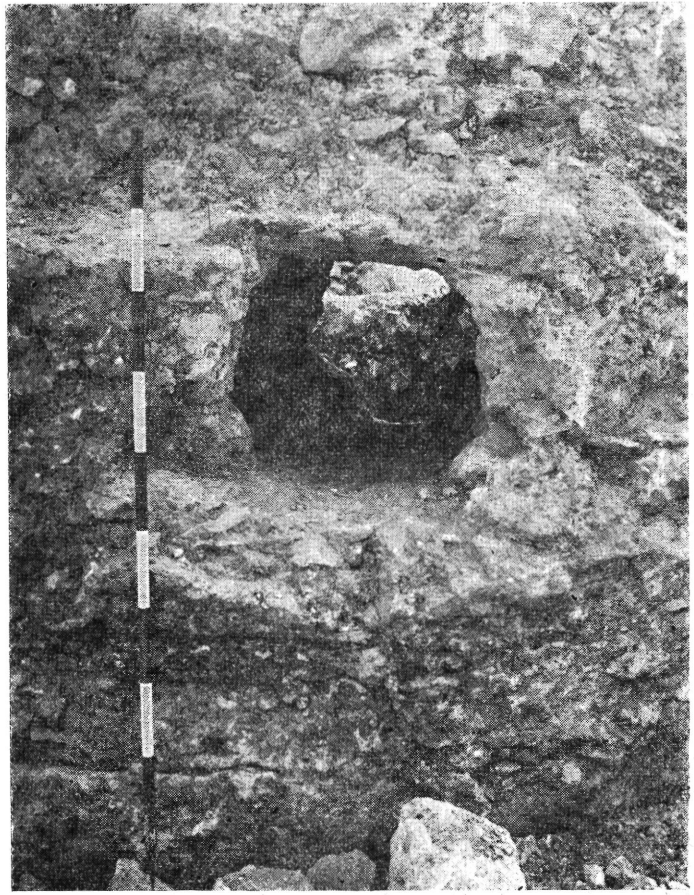

A tornyot átvágó nyílás a külső, nyugati irányból

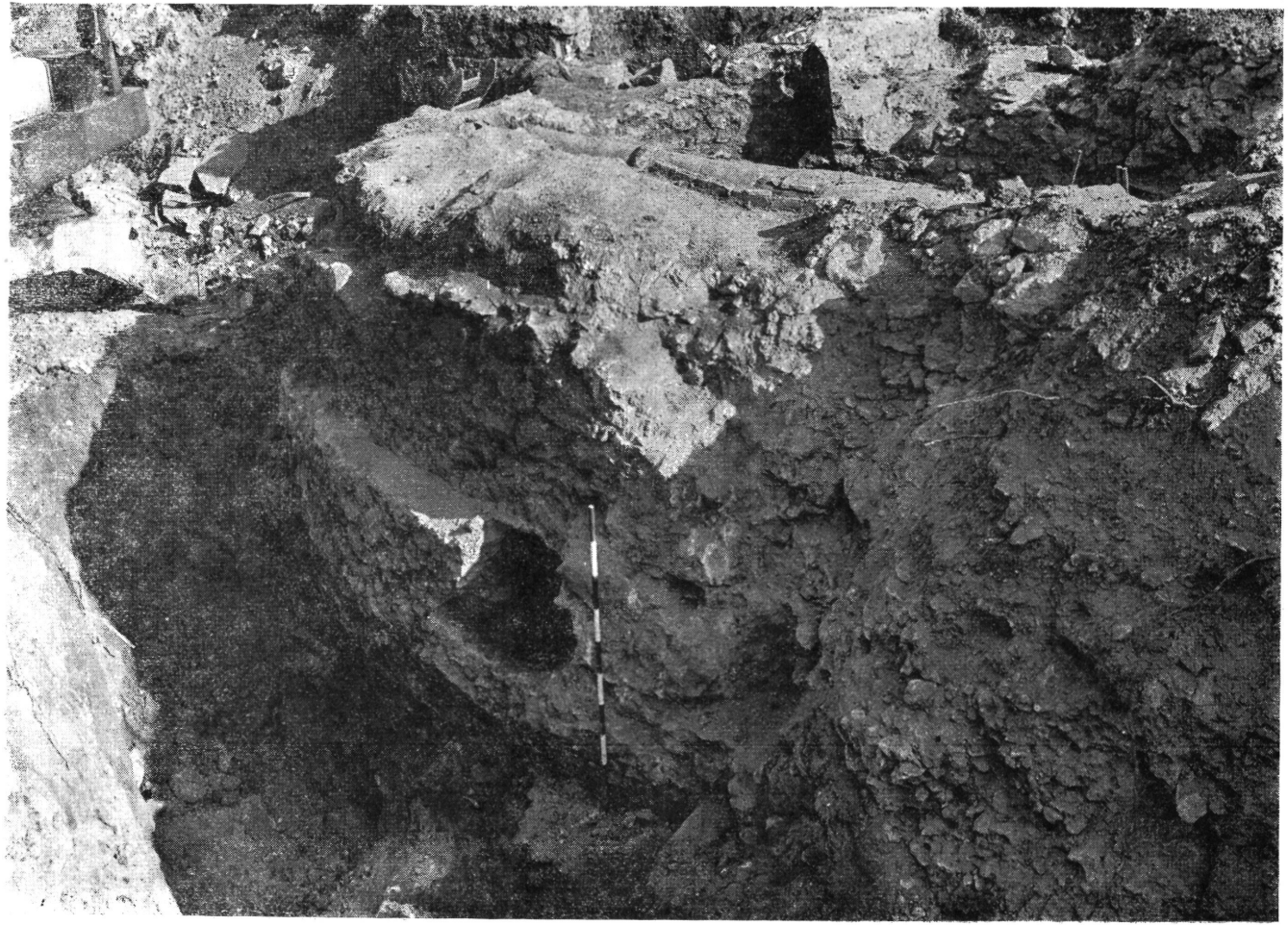

A torony nyugati, külső oldala

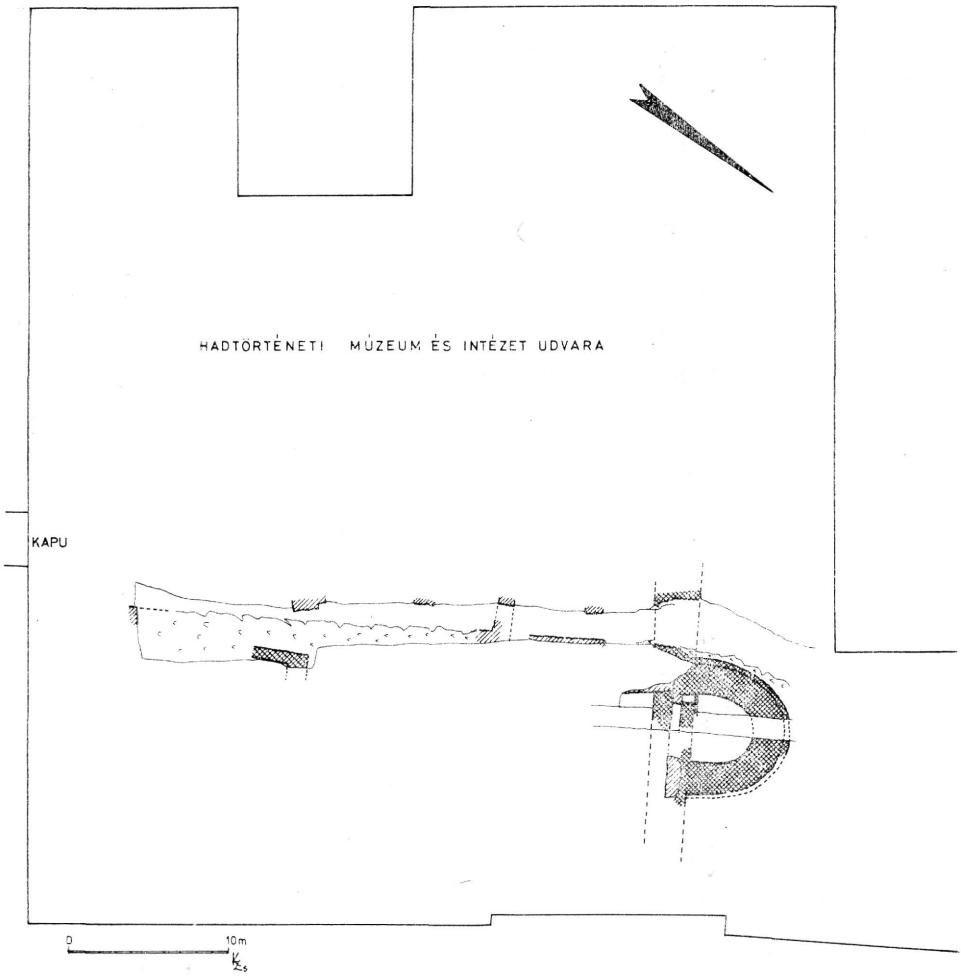

A Hadtörténelmi Intézet és Múzeum udvarán eddig feltárt falmaradványok

Következő ábra (382. o.): metszetek a toronyról
1. K—Ny-i metszet
2. K—Ny-i metszet a toronyban kezdetben feltételezett nyílásformával
3. É—D-i metszet a torony Ny-i belső falával, a falba vágott nyílás feltételezett formájával
4. É—D-i metszet a torony Ny-i, külső oldalával

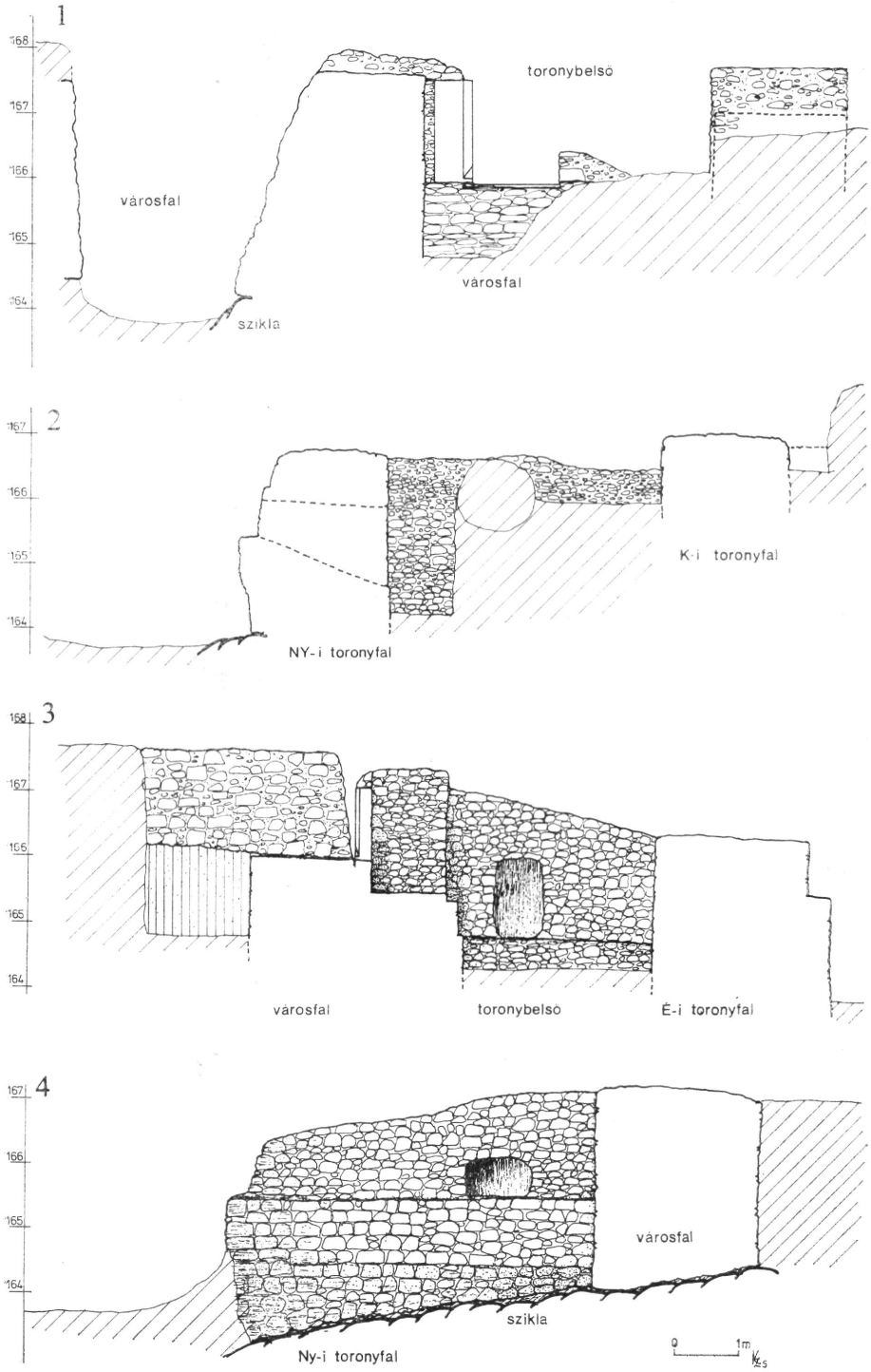
1
168
167
166
165
164
városfal
szikla
toronybelső
városfal
2
167
166
165
164
K-i toronyfal
NY-i toronyfal
3
168
167
166
165
164
városfal
toronybelső
É-i toronyfal
4
167
166
165
164
városfal
szikla
Ny-i toronyfal
0
1m

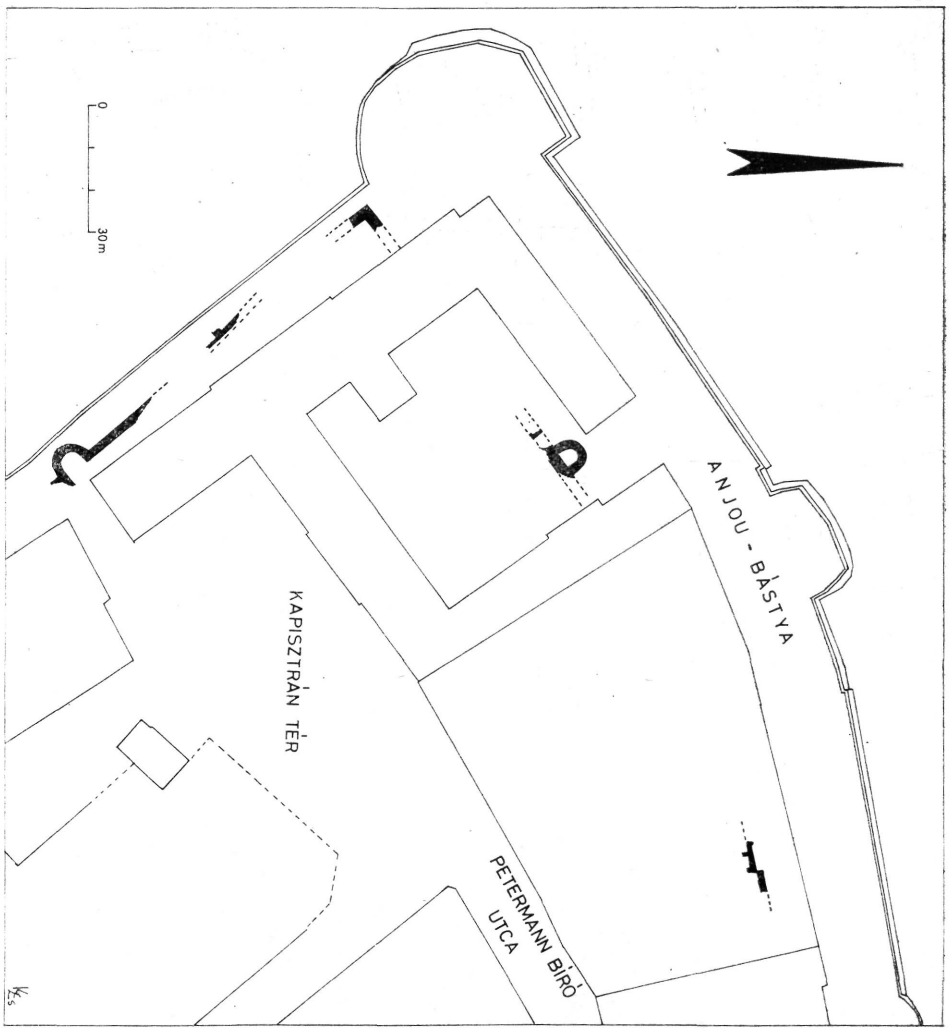

A helyszínen és környékén feltárt XIII. századi városfal maradványai, valamint az Esztergomi rondellánál K-nek forduló középkori fal

Következő két ábra:
a) 384. oldalon: a Rabatta—Haüy-féle térkép 1687-ből
b) 385. oldalon: Matthey térképe a XVIII. sz. közepén

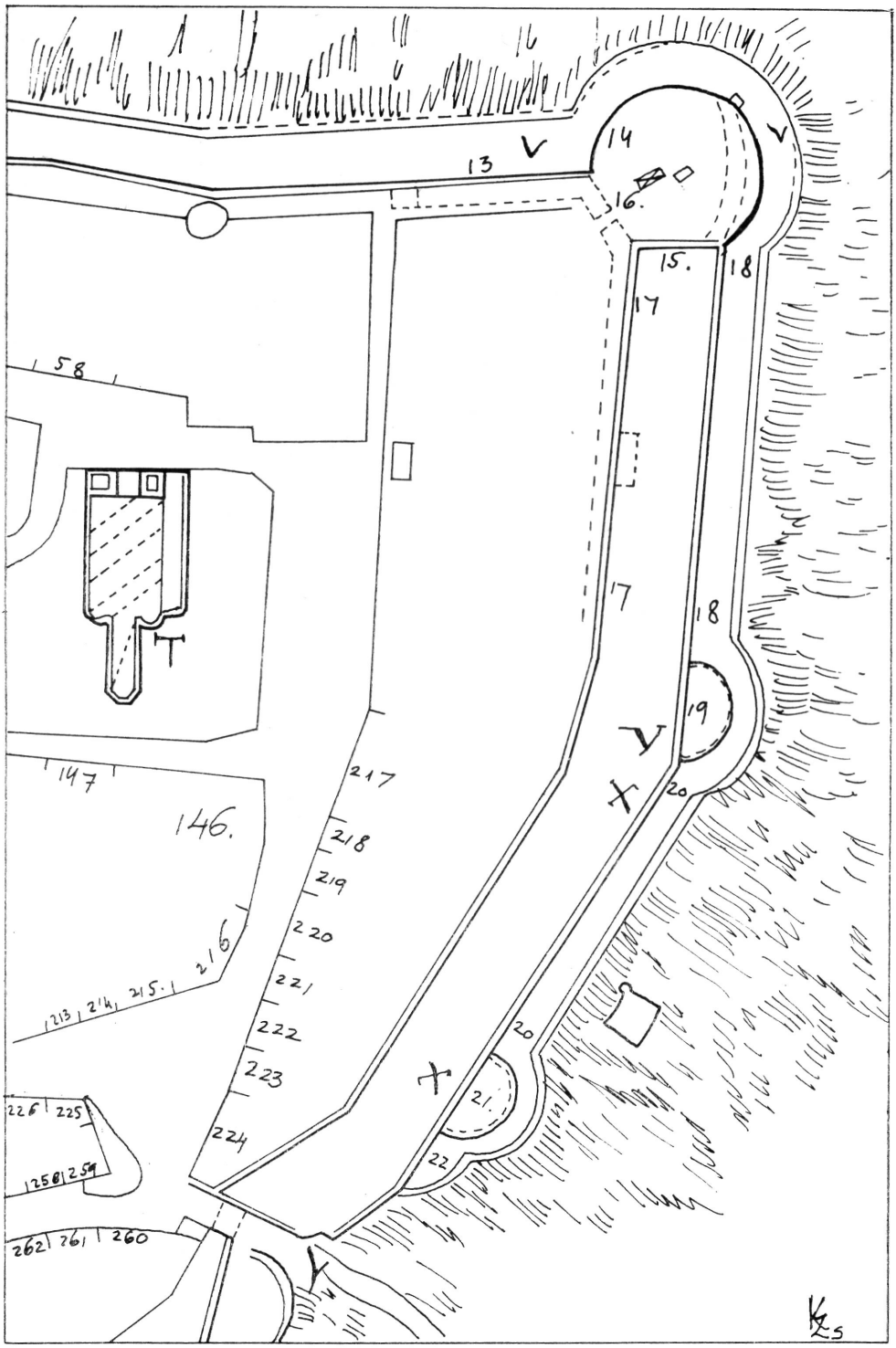
13
14
16.
15.
18
17
58
17
18
19
20
147
146.
217
218
219
220
221
222
223
224
213
214
215.
216
226
225
258
259
262
261
260
20
21.
22

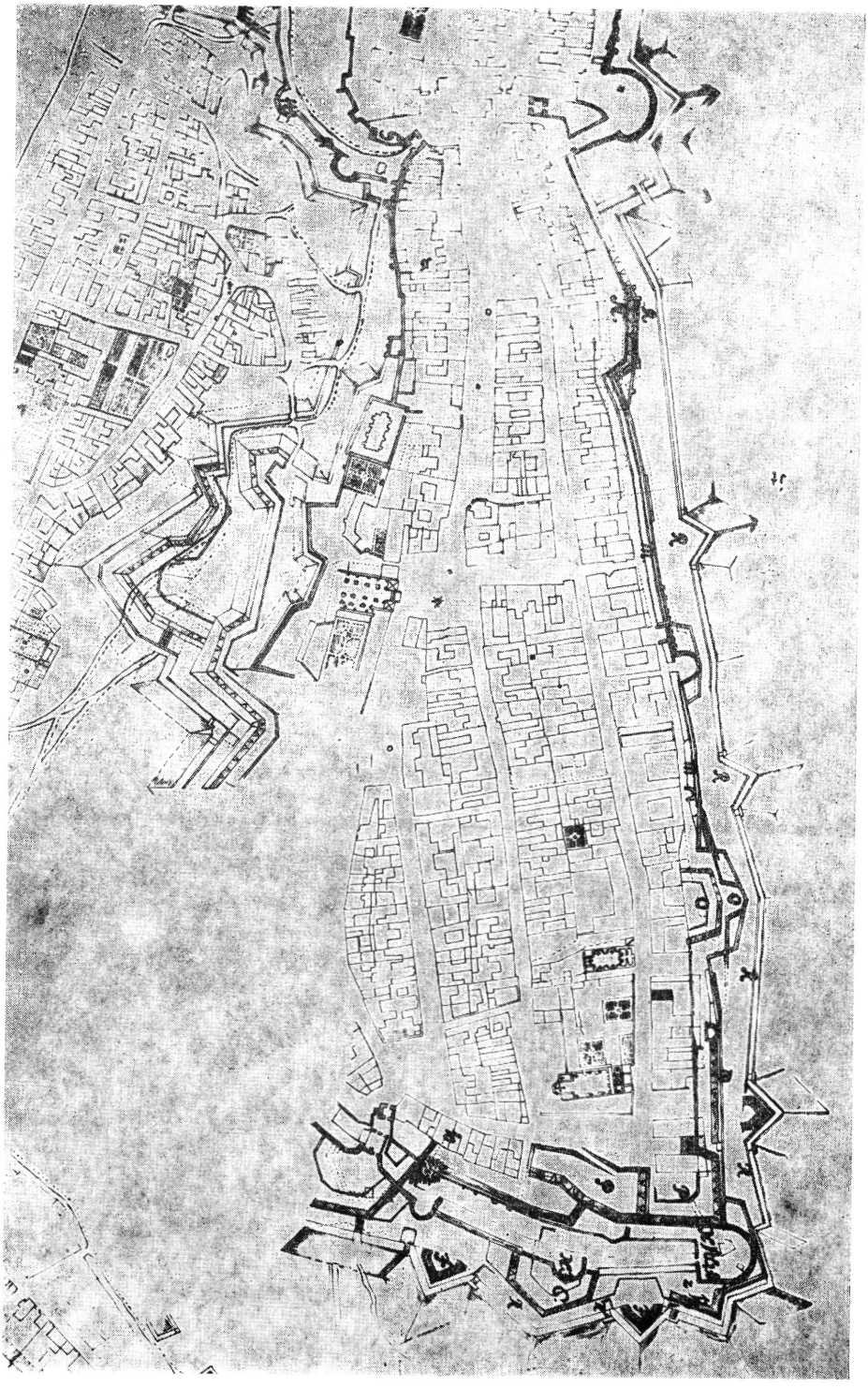

TARTALOM

TANULMÁNYOK

BOROSY ANDRÁS — Egyház és honvédelem az Árpád-korban. Hadakozó egyháznagyok, szerzetes lovagrendek — — — — — — 199

KISS JÓZSEF — Katonai rendtartás és ellátás a Pesti Invalidus Házban az 1720—1730-as években — — — — — — — — — 235

KÖZLEMÉNYEK

PETER UNWIN — Görgei téli hadjárata: egy elfelejtett hőskölteméný új előadásban — — — — — — — — — — — — — — — 270

SPÁCZAY HEDVIG — Adalékok a titkos és bizalmas ügykezelés problematikájához a Honvédelmi Minisztériumban 1926—1930 között — — — — — — — — — — — — — — — 277

HUSZÁR JÁNOS — A magyar ejtőernyős alegységek harci tevékenysége 1944-ben — — — — — — — — — — — — — — 284

MŰHELY

VESZPRÉMY LÁSZLÓ — Megjegyzés a magyarok taktikájáról a merseburgi csatában — — — — — — — — — — — — — — — 315

LÉVAY GÁBOR — Magyar ágyúcső a londoni Towerban — — — — — — 318

VITA

CSONKARÉTI KÁROLY — Válasz Kopeczky Győzőnek — — — — — — — — 325

VISSZAEMLÉKEZÉSEK

VASHEGYI ENDRE — Hazától hazáig. Kalandozó magyar honvédek 1944—1945-ben — — — — — — — — — — — — — 331

SZEMLE

JOACHIM GÖBBELS — Das Militärwesen im Königreich Sizilien zur Zeit Karls I. von Anjou (1265—1285) *(Veszprémy László)* — — — 353

RUDOLF KROPF—WOLFGANG MAYER — Andreas Baumkircher und seine Zeit *(Zachar József)* — 354

GYÖRKEI JENŐ — Legenda—valóság—tragédia *(Pap András)* — — — 357

BOHUŠ CHŇOUPEK — Feltört pecsétek *(Pálosfalvi Tamás)* — — — — — — 359

GERÉB SÁNDOR—
—HAJDÚ PÁL — Az ellenforradalom utóvédharcai. 1956 XI—1957. III. *(Ravasz Dezső)* — — — — — — — — — — — — — 360

* * * — Voenno-isztoricseszkij Zsurnál, 1986. 7—12. sz. *(Lengyel István)* — — — — — — — — — — — — — — 362

KRÓNIKA

BENCZE ZOLTÁN — Előzetes jelentés a Hadtörténelmi Intézet és Múzeum udvarán folyó ásatásról — — — — — — — — — — 370

СОДЕРЖАНИЕ

СТАТЬИ

АНДРАШ ВОРОШИ — Церковь и оборона страны в эпоху Арпада. Воинствующие иерархи, монашеские ордена — — — — — — 199

ЙОЖЕФ КИШШ — Военный распорядок и снабжение в Пештском Доме Инвалидов в 1720—30 гг. — — — — — — — — — — 235

ПУБЛИКАЦИИ

ПЕТЕР УНВИН — Зимняя кампания Гёргеи: одна забытая героическая поэма в новом пересказе — — — — — — — — — 270

ХЕДВИГ ШПАЦАИ — Материалы к проблематике секретного и конфиденциального делопроизводства в Министерстве обороны в 1926—1930 гг. — — — — — — — — — — — — 277

ЯНОШ ХУСАР — Боевые действия венгерских парашютных воздушно-десантных подразделений в 1944 года — — — — — 284

МАСТЕРСКАЯ

ЛАСЛО ВЕСПРЕМИ — Замечания о тактике венгров в мерзебургской битве 315

ГАБОР ЛЕВАИ — Ствол венгерской пушки в лондонском Тауэре. — — 318

ДИСКУССИЯ

КАРОЙ ЧОНКАРЕТИ — Ответ Дьёзё Копецки — — — — — — — — — — 325

МЕМУАРЫ

ЭНДРЕ ВАШХЕДЬИ — От родины до отчизны. Похожения венгерских гонведов в 1944—1945 годах — — — — — — — — — — 331

ОБЗОР

ИОАХИМ ГЁББЕЛЬС — Das Militärwesen im Königreich Sizilien zur Zeit Karls I. von Anjou (1265—1285). *(Ласло Веспреми)* — — — — 353

РУДОЛЬФ КРОПФ—ВОЛЬФГАНГ МАЙЕР — Andreas Baumkircher und seine Zeit *(Йожеф Захар)* 354

ЕНЁ ДЬЁРКЕИ — Легенда — действительность — трагедия *(Андраш Пап)* — — — — — — — — — — — — — 357

БОХУС ХНОУПЕК — Сломанные печати *(Тамаш Палошфальви)* — — — 359

ШАНДОР ГЕРЕБ—ПАЛ ХАЙДУ — Арьергардные бои контрреволюции (ноябрь 1956—март 1957 года). *(Дежё Равас)* — — — — — — — — 360

*** — Военно-исторический журнал, 1986, № 7—12 *(Иштван Лендель)* — — — — — — — — — — — — — — — — 362

ХРОНИКА

ЗОЛТАН БЕНЦЕ — Предварительный доклад о раскопках, проводимых во дворе Военно-исторического Института и Музея 370

INHALT

STUDIEN

ANDRÁS BOROSY — Kirche und Landesverteidigung in der Arpadenzeit. Kriegerische Prälaten, geistliche Ritterorden — — — 199

JÓZSEF KISS — Militärische Ordnung und Versorgung im Invaliden-Haus zu Pest in den 1720—1730-er Jahren — — — — — 235

MITTEILUNGEN

PETER UNWIN — Der Winterkriegeszug von Görgei: ein fergessenen Heldengedicht in neuer Vorführung — — — — — 270

HEDVIG SPÁCZAY — Angaben zur Problematik der geheimen und vertraulichen Sachehandlung im Ministerium des Kriegswesens zwischen 1926—1930 — — — — — — — — — — 277

JÁNOS HUSZÁR — Die Kampftätigkeit der ungarischen Fallschirmtruppen in 1944 — — — — — — — — — — — — — 284

WERKSTATT

LÁSZLÓ VESZPRÉMY — Bemerkung über die Taktik der Ungaren in der Schlacht von Merseburg — — — — — — — — — — — — 315

GÁBOR LÉVAY — Ungarisches Kanonenrohr im Tower von London — — 318

DISKUSSION

KÁROLY CSONKARÉTI — Antwort an Győző Kopeczky — — — — — — — — 325

ERINNERUNGEN

ENDRE VASHEGYI — Von Heimat zu Heimat. Streifzüge unternehmende Ungarischen Honvede in den Jahren 1944—1945 — — 331

RUNDSCHAU

JOACHIM GÖBBELS — Das Militärwesen im Königreich Sizilien zur Zeit Karls I von Anjou (1265—1285) *(László Veszprémy)* — — — 353

RUDOLF KROPF—WOLFGANG MAYER — Andreas Baumkircher und seine Zeit *(József Zachar)* 354

JENŐ GYÖRKEI — Legende, Wahrheit, Tragödie *(András Pap)* — — — 357

BOHUŠ CHŇOUPEK — Aufgebrochene Siegel *(Tamás Pálosfalvi)* — — — — 359

SÁNDOR GERÉB—PÁL HAJDÚ
***
Die Nachhutgefechte der Gegenrevolution. Vom Oktober 1956 bis zum März 1957 *(Dezső Ravasz)* — — — — 360
Woienno-istoritscheskij Journal, No 7—12. 1986 *(István Lengyel)* — — — — — — — — — — — — — — 362

CHRONIK

ZOLTÁN BENCZE
Vorherige Berichte über die Ausgrabungen auf dem Hof des Kriegshistorischen Instituts und Museums — — — 370

Ára 16,– Ft